

**TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ VE
TÜRK KAMUOYUNA YANSIMASI
(1960-1965)**

(Yüksek Lisans Tezi)

ŞEYMA DÖNMEZ
ÇOMÜ BAP Proje No: 2010/131
2012

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ VE TÜRK KAMUOYUNA YANSIMASI
(1960-1965)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Şeyma DÖNMEZ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Halil ŞİMŞEK

Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında desteklenmiştir.

Proje No:2010/131

Çanakkale – 2012

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Kamuoyuna Yansıması (1960-1965)" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

08/06/2012

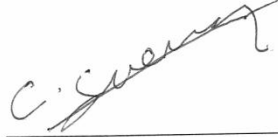
Şeyma DÖNMEZ

İmza

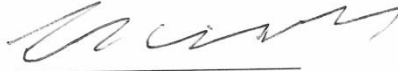
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Şeyma DÖNMEZ'e ait "TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ VE TÜRK KAMUOYUNA
YANSIMASI (1960-1965)" adlı çalışma, jürimiz tarafından
KAMU YÖNETİMİ Anabilim Dalı,
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üye

Yrd. Doç Dr. Cahide SINMAZ SÖNMEZ

Üye

(Danışman)

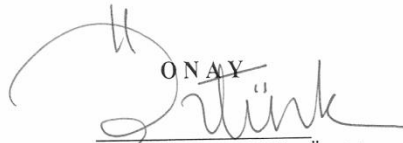
Yrd. Doç Dr. Halil ŞİMŞEK

Üye

Doç. Dr. Muhammet ERAT

Tez No : 435253
Tez Savunma Tarihi : 08.06.2012

ONAY
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı Öztürk
Enstitü Müdürü
06/07/2012

ÖZET

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ VE TÜRK KAMUOYUNA YANSIMASI (1960-1965)

Yaklaşık iki yüzyıllık bir geçmişi olan Türk Amerikan ilişkileri,diğer ülkelerle olan ilişkilerinden farklılık göstermektedir. Bunun en önemlisebeplerinden bir tanesi II. Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu dünya düzeninde, Batı bloğunun tacını İngiltere'den alan ABD'nin Sovyetler Birliği ile girdiği küresel rekabette jeostratejik konumuyla Türkiye'ye duyduğu yaşamsal gereksinimidir. Diğer taraftan savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü ve hükümlerlik haklarını tehdit eder nitelikteki politikaları Soğuk Savaş döneminin diğer süper gücü ABD ile yaklaşması sonucunu doğurmuştur.

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile Türkiye'nin Batı ittifakı içerisindeki konumunu tekrar gözden geçirdiği, bu çerçevede ABD ile ilişkilerinde belirli bir kararlılık ve yoğunluğun yaşandığı dönemi ifade etmektedir. Askeri müdahale sonrası yapılan radyo bildirisinde yer alan NATO ve CENTO'ya bağlılık vurgusu ve bunu izleyen süreçte imzalanan ikili antlaşmalar bu kararlılığı ve iradeyi belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

1960'ların ilk yılları askeri yönetim ve CHP liderliğindeki koalisyon iktidarları döneminde yaşanan Kıbrıs sorunu ve Johnson'ın İnönü'ye tehdit içeren mektubu, Küba Füzeler Krizi'nde Türkiye'nin yaşadığı hayal kırıklığı ve benzeri olaylar öncesi ve sonrası ile iç politika ve kamuoyunda tepkilere neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk-Amerikan İlişkileri, Kıbrıs Meselesi, Johnson Mektubu, Küba Füzeler Krizi...

ABSTRACT

TURKISH-AMERICAN RELATIONSHIPS AND ITS REFLECTION ON THE TURKISH PUBLIC OPINION (1960-1965)

The nearly two-centuries-long history of Turkish-American relations is definitely different from relations with other countries. One of the most important reasons for it is the vital need of the U.S. for Turkey due to its geo-strategic position, because after the World War II in the two-block world order the U.S. took over the crown of the Western block from England and entered into the global competition with the Soviet Union. On the other hand, politics of the Soviet Union in the post-war era threatening the territorial integrity and sovereignty rights of Turkey resulted in its rapprochement with the U.S., another superpower of the Cold War era.

The military intervention of May 27, 1960 represents the period when Turkey's position within the Western alliance was reconsidered and in this context its relations with the United States experienced a period of stability and intensity. The emphasis on the commitment to NATO and CENTO in the radio declaration made after the military intervention and the subsequently signed bilateral agreements clearly showed that determination and will.

Military government of the early 1960s, the Cyprus crisis of the period when the CHP-led coalition government was in power, Johnson's Letter to Inonu containing threats and insults, the disappointment Turkey experienced during the Cuban Missile Crisis and other similar events has led to new domestic policies and public response.

Keywords: Turkish-American Relationships, Cyprus Crisis, Johnson's Letter, Cuban Missile Crisis...

ÖNSÖZ

“Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Kamuoyuna Yansımaları (1960-1965)”adlı Yüksek Lisans Tez çalışmasında ele alınan dönem içerisinde Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişim süreci, Türk Basını dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Esasen bu değerlendirme tek bir konu üzerinde değil ilişkilerin ekonomik, siyasi ve kültürel boyutları da dikkate alınmıştır.

Günümüze kadar Türk-Amerikan ilişkileri gelişim seyri üzerinde birçok değerli araştırma yapılmıştır. Elbette ki, her çalışmanın amacı farklı olmuştur. Bu çalışmanın amacı ise; 1960–1965 yılları arası Türk-Amerikan ilişkilerinin hangi gelişmeler çerçevesinde etkilendiğini incelemektir. Çalışmanın temel çıkış noktası ise, Türk-Amerikan ilişkilerinin bahsi geçen dönem itibariyle dengenin nasıl ve hangi şartlarda bozulmuş olabileceğini araştırmaktır. Ayrıca, çalışmada incelenen dönemin ruhunu dikkate alınarak yapılacak değerlendirme, günümüz ve geleceğe dair iki ülke arasında yaşanacak olası gelişmelerin anlaşılmasına yardımcı olmayı amaçlamıştır.

Özellikle yirminci yüzyılın ortalarından itibaren ABD'nin, hiçbir devletle kıyaslanmayacak şekilde güçlü bir konuma gelmesi, bu yüzyılda yaşanan birçok siyasi gelişmenin ardındaki gizli gücün ABD'nin olduğu yönünde uluslararası kamuoyuna yerleşen kuvvetli inanç, ister istemez zincirleme olaylar örgüsünde, tarihsel süreçle Türkiye'ye biçilen rolün ne olduğunu mercek altına almayı gerekli kılmıştır. Bu sürecin anlaşılır kılınması, uluslararası ilişkiler bağlamında günümüz ve gelecekte yaşanacakların daha iyi tahlil edilmesini sağlayacaktır.

Tüm bunların sonunda hedeflenen nihai amacımız ise, Türk-Amerikan ilişkilerinin iki yüz yıllık geçmişini genel boyutlarıyla ele almak ve ilişkilerin olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya çıkartarak söz konusu dönemde bağdaştırmakla ilişkilerin geleceğine ışık tutmaktır.

Araştırmamız kapsamında, Türk basınının önemli yayın organları dışında söz konusu dönemdeki Türk-Amerikan ilişkilerini ele alan temel kaynak kitaplar, süreli yayınlar incelenmiştir. Bu çerçevede üniversitenin BAP Komisyonu'dan tarafımıza verilen destek ile Ankara'ya seyahat edilmiş, TBMM Kütüphanesi ve Milli Kütüphane'den gerekli basın

ve kaynak taraması yapılmıştır. Ayrıca Başbakanlık Devlet Arşivleri'nden gerekli belgeler temin edilmiştir.

Bu çalışmam esnasında benden maddi-manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve gölgelerini her zaman üzerimde hissettiğim en başta canım babam Seyfi DÖNMEZ olmak üzere tüm aileme; bilgi ve tecrübesiyle bu çalışmanın şekillenmesindeki en büyük paya sahip olan, iyi bir çalışma olması için beni cesaretlendiren ve özellikle de karşılaştığım tüm olumsuzlardan sıyrılmamı sağlayan çok değerli hocam Yrd. Doç Dr. Halil ŞİMŞEK'e; bu zorlu süreçte gergin ve sıkıntılı olduğum zamanlarda bana göstermiş oldukları anlayış ve sabırlarından dolayı ev arkadaşlarım Esra (Ekinci) CAN'a ve Nefise EROĞLU'na ve tez bitim aşamasındaki yardımlarından dolayı Serhat SAĞSÖZ'e sonsuz teşekkürler... İyi ki varsınız...

Hazırlanan bu çalışmanın olumlu olumsuz tüm eksikliklerin sorumluluğu bana aittir. Çalışmada birincil kaynaklar kullanıldığı için, söz konusu dönem süreci ve sonrası için inceleme yapacak araştırmacılara yardımcı kaynak olması dileğimle...

Şeyma DÖNMEZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DEĞİŞEN DÜNYA DÜZENİ, İÇ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER VE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Uluslar arası Ortam ve Bloklaşma.....	13
1.1. Doğu Bloku ve Varşova Paktı.....	15
1.2. Batı Bloku ve NATO.....	17
2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikası ve Türk-Amerikan İlişkilerinin Gelişim Seyri.....	24
2.1. Savaş Sonrası Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri.....	26
2.2. Savaş Sonrası Türkiye-ABD İlişkileri.....	32
2.2.1 Missouri Zırhlısı'nın Türkiye'ye Gelişi ve Türk Kamuoyunun Tepkileri.....	33
2.2.2 Truman Doktrini'nin Türkiye-ABD İlişkileri Üzerindeki Etkileri.....	36
2.2.3. Marshall Planı Çerçevesinde Türkiye-ABD İlişkileri.....	39
3. Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, Demokrat Parti (DP) İktidar Süreci ve Türk- Amerikan İlişkileri.....	42
3.1. Demokrat Parti'nin İktidara Gelişi ve Dış Politika Öncelikleri.....	44
3.2. Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinin Gelişim Evreleri.....	49

BÖLÜM II

TÜRKİYE’DE 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ VE AKABİNDEKİ GELİŞMELER IŞIĞINDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Öncesi Türkiye-Sovyetler Birliği Yakınlaşması.....	62
2. 27 Mayıs 1960 Darbesi.....	71
2.1. Darbenin Hazırlık Safhası.....	71
2.2. Silahlı Kuvvetlerin Yönetime El Koyması.....	82
2.3. Milli Birlik Komitesi (MBK) Hükümeti ve Dış Politikası.....	84
2.4. Dünya Kamuoyunda 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi.....	91
3. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesindeki ABD Etkisi.....	95

BÖLÜM III

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN DÖNÜM NOKTASI: 1962 KÜBA FÜZELER KRİZİ

1. 1962 Yılında Türkiye’nin Politik Durumu.....	109
1. İç Politik Durum.....	109
1.2. Dış Politik Durum.....	115
2. 1962 Küba Füze Krizinde Türkiye’ye Verilen Rol.....	121
2.1. Türkiye’deki Füze Krizinin Önemi.....	122
2.2. Sovyetler Birliği’nin Türkiye Üzerindeki Baskıları.....	126
2.3. ABD’nin Türkiye’den İstekleri.....	129
3. Küba Krizi’nin Sonuçları ve Türk-Amerikan İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi.....	132

BÖLÜM IV

KIBRIS MESELESİ VE JOHNSON MEKTUBU BAĞLAMINDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN ROTASININ DEĞİŞMESİ

1. Kıbrıs Meselesinin Tarihsel Kökenleri.....	136
1.1. DP Dönemi Kıbrıs Meselesi.....	141
1.2. 1959 Londra-Zürih Antlaşmaları ile Kıbrıs Sorununa Diplomatik Çözüm Arayışları.....	147
1.2.1. Zürih Zirvesi.....	156
1.2.2. Londra Konferansı.....	157
2. Kıbrıs Anayasasının Hazırlanması ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu.....	160
2.1. Kıbrıs Anayasasının Temel Özellikleri.....	161
2.2. Kıbrıs Anayasası'nın Türklere Eşitlik Sağlayan Hükümleri.....	162
2.3. 1960 Kıbrıs Anayasası'ndan Dolayı Türklere ve Rumlar Arasında Yaşanan Gerginlikler ve Sisteme Tepkiler.....	165
2.4. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Yıkılışı.....	167
3. ABD'nin Kıbrıs Meselesi'ne Müdahil Olması.....	170
3.1. BM Güvenlik Konseyi'nin Toplanması ve Sonrasında Kıbrıs'ta Çıkan Çatışmalar.....	171
3.2. Johnson Mektubu.....	175
3.2.1. Mektubun İçeriği.....	178
3.2.2. İsmet İnönü'nün Mektuba Cevabı ve ABD Ziyareti.....	181
3.2.3. Johnson Mektubu'nun Türk-Amerikan İlişkilerindeki Rolü.....	183
3.3. Kıbrıs Meselesi'ne ABD'nin Arabuluculuk Etmesi.....	187
SONUÇ.....	190
KAYNAKÇA.....	197
EKLER.....	205

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AP	:	Adalet Partisi
AÜ	:	Ankara Üniversitesi
AÜSBFY	:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
BAC	:	Birleşik Arap Cumhuriyeti
Bkz.	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
C.	:	Cilt
CEEC	:	Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı - Conference of European EconomicCo-operation
CENTO	:	Merkezi Antlaşma Teşkilatı - Central TreatyOrganization
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	:	Merkezi istihbarat Teşkilatı - Central IntelligenceAgency
CKMP	:	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Cominform	:	Komünist Enformasyon Bürosu - Communist Information Bureau
Çev.	:	Çeviren
Der.	:	Derleyen
Doç.	:	Doçent
DP	:	Demokrat Parti

ECO	:	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı – TheEconomicCooperation Organization
Edit.	:	Editör
EOKA	:	Kıbrısçı Savaşçılar Milli Organizasyonu
GATT	:	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Antlaşması
KM	:	Kurucu Meclis
MBK	:	Milli Birlik Komitesi
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı- North AtlanticTreaty Organization
ODTÜ	:	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Ord.	:	Ordinaryüs
Prof. Dr.	:	Profesör Doktor
RCD	:	Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği – RegionalCooperation Development
s.	:	sayfa
SACEUR	:	Avrupa Yüksek İttifak Kumandanı - SupremeAllied Commander Europe
SALT-1	:	Strategic ArmsLimitationTreaty
SB	:	Sovyetler Birliği
SBF	:	Siyasal Bilimler Fakültesi
SKB	:	Silahlı Kuvvetler Birliği
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	:	Türkiye İşçi Partisi
TMT	:	Türk Mukavemet Teşkilatı

TMTF	:	Türkiye Milli Talebe Federasyonu
TSK	:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
UNFICYP	:	BM Kıbrıs Barış Koruma Gücü - United Nations Peacekeeping Force in Cyprus
USAK	:	Uluslararası Stratejik Araştırma Kurumu
YTP	:	Yeniden Türkiye Partisi
Yy	:	Yüzyıl

GİRİŞ

Türk-Amerikan ilişkilerini incelerken, dikkate almamız gereken en önemli nokta, iki ülkenin coğrafi, ekonomik ve askeri alanlarda birbirlerine duydukları gereksinimdir. Bu şartlar iki ülkenin birbiri ile ilişki kurmasına ortam hazırlamıştır.

Türkiye'nin Batılılaşma politikaları, ekonomisini geliştirmek ve savunmasını sağlamak için dış yardıma ihtiyaç duyması; Türk liderlerin ve halkın dış müdahaleler konusunda oldukça hassas olmaları, ulusal davalarında oldukça ısrarlı olabilmeleri ve aralarında uzlaşabilmeleri; Amerika'nın global ve bölgesel çıkarlarının ve stratejilerinin taşıdığı önem; uluslararası sistemin yapısı, iki devletin ittifak algılayışları ve kendi iç politikalarıyla ilgili özel şartları... Türk – Amerikan ilişkilerinde etkili olmuştur.¹

İkinci Dünya Savaşı'ndan çok önce teorik olarak alt yapısı oluşan; savaş sonrası ise değişen uluslararası ortama göre şekillenmeye başlayan Türk-Amerikan ilişkileri, Türkiye'de yaşanan askeri müdahale ile yeni bir döneme girmiştir.

İlişkilerin teorik altyapısına baktığımızda, Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişimi Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyılı ile Cumhuriyet dönemi olmak üzere 200 yıllık bir süreci kapsayan bir zaman aralılığı ele alınarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı Sarayı'nda daha 1776 tarihinde Amerika'nın vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesi Avrupa Gazetelerine bakılarak takip edilmekteydi.² 19.yy'ın ilk zamanlarında ise, iki ülke arasında doğrudan bir siyasi ilişki kurulmamış olsa da, ticari ilişkiler her geçen gün artmaktaydı. ABD bayrağını taşıyan ilk ticari gemi 1797 yılında İzmir'e gelmiş, dönemin ABD Başkanı Jefferson 1802 yılında Senato'nun onayı ile tüccar William Stewart'ı İzmir'e Konsolos olarak tayin etmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti, Amerikan iş ve ticaret adamları için büyük önem taşımaktaydı. İki devlet arasında ticari faaliyetler gelişirken, 9 Kasım 1800 tarihinde "George Washington" adlı Amerikan savaş gemisinin İstanbul'a bir ziyareti gerçekleşmiştir. Osmanlı karasularına giren bu ilk ABD bayraklı savaş gemisi Osmanlı'da büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Bu ziyaret sırasında geminin kaptanı Albay WiliamBainbridge ve Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa arasında bir

¹ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000, s.12.

² Nimet Kırat Akdes, *Türk Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış*, Doğu Matbaası, Ankara 1959, s.7.

görüşme yapılmıştır. Küçük Hüseyin Paşa tarafından bu görüşmede ABD'ye "iki devlet arasında bir anlaşma yapmaya hazır oldukları" mesajı verilmiştir.³

Osmanlı-ABD arasındaki ilişkilerin temeli bu şekilde atılmışken,7 Mayıs 1830 tarihinde "Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması" ile aralarında ilk antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın birinci maddesiyle ABD'ye "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü verilmiştir. Buna göre Osmanlı limanlarını ziyaret eden Amerikan tacirlerinden, daha önce bu statü tanınan diğer devletlerin tacirlerinden alınandan daha fazla gümrük ve resim talep edilmeyecektir. Ayrıca diğer ülke vatandaşlarının sahip olduğu her türlü ayrıcalık ve muafiyetten de yararlanacaklardır. Antlaşmanın İkinci maddesinde ise taraflar arasında konsüler ilişkilerin kurulması öngörülmüştür. İki taraf da birbirlerinin ülkelerinde ihtiyaçduyacakları yerlere konsolos ve konsolos vekilleri tayin edebilecekler, ayrıca bu kişilere görevlerini yürütebilmeleri için resmi belgeler vereceklerdi. Üçüncü madde de Amerikan tacirlerinin Osmanlı Devleti'nde rahat hareket edebilmelerini güvence altına alan tek taraflı bir imtiyazdı. Buna göre ülkede ticaret yapmak amacıyla bulunan Amerikalılara ve onların simsarlarına, hangi millet ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar, müdahale edilemeyecek, limanlara gelen gemilerin, diğer yabancı gemilerden farklı bir muameleye tabi tutulması önlenecektir.⁴

Bu antlaşmanın ayrıca iki önemli özelliği bulunmaktaydı. Birincisi, Amerika'nın, Osmanlı Devleti için savaş gemileri inşasını öngören, antlaşmanın gizli ve ek maddesiydi. Bu maddenin Amerikan Senatosu tarafından kabul edilmeyeceği düşüncesiyle, ne Başkan'a ve ne de Senato'ya sunulan metinlerde bu gizli ve ayrı madde yer almamıştır. Antlaşmanın onay belgelerinin teatisinden önce, bu durum Reisülküttap'a bildirildiğinde, kendisi bunun antlaşma üzerinde hiçbir etki etmeyeceğini söylemiştir. Bu nedenle, antlaşmanın Mecmua-i Muahedat'tan alınan metninde bu gizli madde yer almamış, fakat İngilizce metninde bu gizli maddeye yer verilmiştir.⁵

Osmanlı Devleti ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin kurulması için atılan adımlar genelde ABD tarafından atılmıştır. ABD'nin bu konudaki hevesi esas olarak üç nedene dayanmaktaydı. Birinci neden ABD'nin ticari çıkarları ile ilgiliydi. ABD bir an önce bir ticaret antlaşması yaparak, Osmanlı limanlarıyla ticaret yapan Amerikalı tacirlerin Avrupalı meslektaşlarıyla aynı haklardan yararlanmalarını sağlamak istiyordu.

³ Nimet KuratAkdes, a.g.e., s.10.

⁴Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk- Amerikan Münasebetleri*, TTK, Ankara 1991, s.1.

⁵ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.1.

Philedelphialı bir tüccar olan David Offley kendi kişisel girişimleriyle ilk Amerikan konsolosu olmayı başaran kişi olmuştur. Her ne kadar Offley'in temasları sonucunda ABD gemilerinin getirdiği mallara Avrupa devletlerinden gelenlerle aynı gümrük resmi uygulanmaya başlanmışsa da, bunun aynı şekilde devam edeceğinin garantisi yoktu. Başta İngiltere olmak üzere, bu bölgede ABD'nin ticari rekabetini istemeyen devletlerin karşı yöndeki çalışmaları göz önüne alındığında, söz konusu antlaşmanın önemi daha da artmaktaydı.⁶ İkinci neden ise Amerikan vatandaşlarının bölgede XIX. Yüzyılın başından itibaren artan faaliyetleriyle ilgiliydi. Bu faaliyetlerin başında misyonerlik çalışmaları gelmekteydi. Osmanlı ülkesindeki misyonerlerin sayısı arttıkça bazı sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı nüfusu içinde yer alan değişik mezheplere mensup Hıristiyanları Protestanlaştırmak amacıyla Amerikan misyonerleri sistemli çalışmalar sürdürmekteydiler. Babîâli bu dönemde, misyonerlerin çalışmalarını çok yakından izlememekteydi. Kendiliğinden bir karşı adım atılmamakta, ancak Hıristiyan cemaatlerin şikâyetleri ölçüsünde misyonerlere müdahale edilmekteydi. 1830'lar boyunca genişleyen Ermeni misyonu güçlendiği ölçüde şikâyetlere yol açacak, bu da Babîâli'nin Amerikan misyonerleriyle, giderek daha yakından ilgilenmesi sonucunu doğuracaktır. Fakat bir yandan 1830'da imzalanan Osmanlı-ABD Antlaşmasının tüm Amerikan vatandaşları gibi Amerikan misyonerlerini de ayrıcalıklı yabancılar arasına sokması, öte yandan da ABD'nin misyonerlerin karşılaştıkları güçlükleri aşmaları için diplomatik yolları sonuna kadar kullanması, önemli iç ve dış sorunlarla boğuşan Osmanlı Devleti'nin misyonerlerin yol açtığı gerginliklere karşı gündelik tedbirlerin ötesinde uzun vadeli ve etkili politikalar yürütmesini engellemiştir. Üçüncü neden de; ABD Hükümeti'nin Yakındoğu, Balkanlar ve Karadeniz Bölgesi'ni kapsayan stratejik konumu dolayısıyla Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler geliştirmeyi amaçlamasıydı ABD bu bölgelerdeki siyasi gelişmeleri, Osmanlı Devleti'nde kuracağı diplomatik ve konsüler temsilcilikler yoluyla takip etmek ve ortaya çıkarabileceği ticari alternatifleri değerlendirmek istiyordu.⁷

ABD'nin aksine, Osmanlı devlet adamları iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması yönünde çok istekli değillerdi. Bunun beş nedeni vardı: Birincisi, ABD için geçerli olan, iki ülke arasındaki coğrafi mesafenin büyük olmasıydı. Fakat ABD tacirlerinden farklı olarak, Osmanlı Devleti'nde ticaretle uğraşanların da, Atlantik ötesi bir ülke olan ABD ile ilişki kurmamış olması, coğrafi uzaklığın ilişkilerin gelişimi üzerindeki

⁶ Orhan Köprülü, "Tarihte Türk Amerikan Münasebetleri", Belleten, C:LI, Sayı:200, Ağustos 1987, s.200.

⁷ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s.97-98.

yavaşlatıcı etkisini arttırdı. İkinci neden, Osmanlı Devleti'nin ABD'yi yakından tanımamasıydı. ABD'de Osmanlı Devleti'ni, Türkleri ve İslamı konu alan birçok kitap yayınlanmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nde ABD ve Amerikalılara ilişkin herhangi bir yayın yapılmamıştı. Üçüncü neden de, Osmanlı Devleti'nin iki ülke arasındaki ilişkilerinin geliştirilmesinden ticari ve siyasi bir çıkar düşünmemesiydi. Coğrafi nedenlerden dolayı, Osmanlı tacirleri ABD'ye mal götürmüyorlar, oradan da ihtiyaç duyulan malları Osmanlı limanlarına taşıyamıyorlardı. Dördüncü neden ise, İngiltere'nin Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi yönündeki adımlara soğuk yaklaşmasıydı. ABD'nin, İngiltere ile savaşarak bağımsızlığını kazanan bir devlet olması, ardından 1812-1814 yılları arasında iki ülke arasında bir kez daha savaş durumu yaşanması, Babiâli'nin Washington'a yönelik tutumunu yakından etkiledi. Uzun yıllardır yakın ilişkileri içinde bulunduğu İngiltere söz konusuysen, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin gergin ilişkiler yaşadığı bir devletle yaklaşması çok zordu. Son neden ise, Mora'da başlayan Yunan İsyanı sırasında ABD'nin ve Amerikalıların sergiledikleri tutumun Babiâli üzerinde bıraktığı olumsuz etkiydi. ABD'nin bir yandan Yunanlılara yardım etmesi, bir yandan da Osmanlı Devleti ile sıcak ilişkiler kurmak istemesi, Babiâli'de soğuk karşılandı.⁸

Tüm bunların yanında, Osmanlı Devleti ABD ile diplomatik ilişkiler de kurmak istemektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Rusya'nın Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin gelişmesine sıcak bakmasıydı. İngiltere'nin Karadeniz ticaretini tek başında elinde bulundurmasından hoşnut olmayan Rusya, İngiltere'nin tekelinin kırılmasında diğer gücün ABD olduğunun kanısındaydılar. Bunun içinde ilk önce ABD'nin Osmanlı ile bir ticaret anlaşması gerekiyordu. Diğer neden de, zaman içinde Babiâli'de Amerikalı tacirlerin faaliyetlerinden kar sağlanabileceği düşüncesinin taraftar bulmasıydı. Osmanlı tacirlerinin ABD'ye gidip gelmemesi Osmanlı yöneticilerinde, bir ticaret antlaşması yapılması konusunda isteksizlik yaratmıştı. Fakat Osmanlı pazarına giren Amerikalıların İngiliz, Fransız ve Hollandalı tüccarlarla rekabet etmeleri, Türk ürünlerinin fiyatlarının artması sonucunu doğurmaktaydı. Daha çok gelir elde etmek anlamına gelen bu gelişme Babiâli'de memnuniyetle karşılandı. Diplomatik ilişkiler kurulması istenilmesinde en önemli neden ise, 1827 yılının sonundan itibaren Babiâli'nin savaş gemisi yapımı konusunda ABD'ye gereksinim duymasıydı.⁹ Osmanlı donanmasının 1827 yılında "Navarin Olayı"ndan kaynaklanan Mora isyanı neticesinde İngiltere'nin rolü dolayısıyla tamamen ortadan

⁸ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan...*, s.103-110.

⁹ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan...*, s.111-113.

kaldırılmış olması karşısında Osmanlı kendisine etkili, güçlü ve yeni bir müttefik aramaya başlamıştır. Dönem şartlarına bakıldığında ABD aranan bu özelliklere sahip bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Duruma ABD açısından bakıldığında ise yıllardır kurmaya çalıştığı diplomatik ve ticari ilişkiler bu sayede resmiyet kazanma fırsatı bulmuştur.

Navarin Olayı'ndan sonra Osmanlı Devleti, ABD ile temasa geçmiş ve görüşmeler için ABD'den temsilci davet etmiştir. Bu davet üzerine ABD başkanı, 1828'de, Offley ile Amerikan Akdeniz filosu kumandanı William Crane'i Osmanlı Devleti ile anlaşma yapması için görevlendirmiştir. Amerika açısından anlaşmanın temel noktaları Osmanlı ile en imtiyazlı millete tanınan haklar seviyesinde bir ticaret anlaşması yapılması ve ABD gemilerine Karadeniz'e girme hakkının verilmesi olmuştur. Aynı anlaşmanın Osmanlı açısından temel noktası ABD'nin Navarin'de yok olan Osmanlı donanmasını yeniden inşa etmesi olmuştur. Fakat yapılan görüşmeler sonuç getirmemiştir. Bunun üzerine ABD başkanı Andrew Jackson 1829 yılında Charles Rhind, David Offley ve Commodore James Biddle'den oluşan yeni bir heyet görevlendirmiştir. Bu heyet ile Osmanlı Devleti arasında yapılan görüşmeler neticesinde ABD'nin yıllardır imzalamaya çalıştığı anlaşma 7 Mayıs 1830 tarihinde imzalanmıştır. Anlaşma 9 madde ve bundan ayrı gizli bir maddeden oluşmuştur. Anlaşmanın açık maddeleri ABD'ye " ticarete en ziyade müsaadeye mazhar ülke (most- favored-nation)" statüsünü vermiştir. Buna bağlı olarak ABD'li tüccarlar Osmanlı tarafından diğer ülkelere verilen ayrıcalıklardan ve muafiyetlerden yararlanabilme hakkını elde etmişlerdir. Diğer bir deyişle ABD'li tüccarlardan alınan gümrüklerin ve resimlerin diğer ülke tüccarlarından alınanlardan fazla olmaması sağlanmıştır. Amerikan ticaret gemilerine Boğazlardan geçiş serbestliği verilmiş, iki devletin gemilerinin herhangi bir kazaya uğramaları halinde birbirlerine yardım etmeleri kabul edilmiştir. Ayrıca Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarından yaralanmasını sağlamıştır.¹⁰

Bu antlaşmanın ayrıca iki önemli özelliği bulunmaktaydı. Birincisi, ABD'nin, Osmanlı Devleti için savaş gemileri inşasını öngören, antlaşmanın gizli ve ek maddesiydi. Bu maddenin Amerikan Senatosu tarafından kabul edilmeyeceği düşüncesiyle, ne Başkan'a ve ne de Senato'ya sunulan metinlerde bu gizli ve ayrı madde yer almamıştır. Antlaşmanın onay belgelerinin belirlenmesinden önce, bu durum Reisülküttap'a bildirildiğinde, kendisi bunun antlaşma üzerinde hiçbir etki etmeyeceğini söylemiştir. Bu nedenle, antlaşmanın Mecmua-i Muahedat'tan alınan metninde bu gizli madde yer

¹⁰Orhan Köprülü, "Tarihte Türk...", s.932.

almamış, fakat İngilizce metninde bu gizli maddeye yer verilmiştir. İkinci özelliği ise, 4. maddesinden kaynaklanmaktaydı. 1868 yılında, Suriye’de bulunan iki Amerikan vatandaşının Osmanlı Devleti’ne hakaret etmeleri dolayısıyla tutuklanmaları üzerine çıkan anlaşmazlığa kadar, bu maddenin yorumu iki devlet arasında herhangi bir anlaşmazlık konusu olmamıştır. Fakat bu olay ve sonrasında, Türkçe metin ile İngilizce metin arasındaki farklılık sık sık anlaşmazlıklara sebep olmuştur.¹¹

Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan bir diğer antlaşma da 11 Ağustos 1874 tarihli “Suçluların İadesine Dair Antlaşma”dır. Bu antlaşma beş yıl için imza edilmiş, sürenin bitmesinden altı ay önce taraflardan biri tarafından feshedilmedikçe, beşer yıl kendiliğinden uzaması öngörülmüştür. Yine aynı tarihte yapılan diğer bir antlaşma da “Tabiiyet Antlaşması”dır. Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra ABD Hükümeti, antlaşmanın ikinci maddesine itiraz ederek, bu maddenin ABD’nin uygulamasına ters düştüğünü belirtip değiştirilmesini istemiştir. Osmanlı Devleti bu isteği kabul etmiş, Antlaşmanın ikinci ve üçüncü maddelerinde gereken değişiklikleri yapmıştır.¹² Fakat bu iki antlaşma, iki ülke arasında yeterli düzeyde ticari ilişki kurulmasında çok etkili olamamıştır.

İlişkiler ticari bazda gelişirken, Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyeti’nin ilan edilmiş ve İttihak ve Telakki’nin yönetimi ele almıştır. Bu iç olay ABD tarafından olumlu karşılanmıştır. Meşrutiyet Hükümeti’nin ilk açıklamaları ve icraatları da Amerikalıları tatmin edici düzeyde olmuştur. İstanbul’daki ABD Büyükelçisi Leishman Washington’a gönderdiği raporlarında, Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte, Sultan’ın mutlak hâkimiyetine dayanan Osmanlı yönetim tarzının tarihe karıştığı yorumunu yapmıştır. ABD Osmanlı Meclisi’nin 17 Aralık 1908’de çalışmalarına başlamasından dolayı sevinç duyduğunu, Senato ve Temsilciler Meclisi’ne başarı dileklerini iletmesiyle göstermiştir.¹³

ABD’nin Osmanlı Devleti’ne karşı yürütmüş olduğu bu olumlu politikası Birinci Dünya Savaşı arifesine kadar devam etmiştir. ABD yönetiminin başına geçen Woodrow Wilson’nun etkisi bu olumlu politikanın azalmasındaki baş aktördür. Wilson sadece Osmanlı ile ilişkilerinde değil, diğer tüm dünya ülkeleriyle olan ilişkilerinde de köklü değişimler yapmıştır.

¹¹ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s.1.

¹² Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerika...*, s.14-18.

¹³ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan Münasebetleri...*, s. 376-377.

1914 yazında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Osmanlı- ABD ilişkilerini sona yaklaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos 1914'te genel seferberlik ilan etmesinden rahatsızlık duyan ABD Dışişlerine, Babıâli 1914'te bir nota vererek Osmanlı Devleti'nin kimseye savaş ilan etmediğini, Yunanistan ve Bulgaristan'a saldırmayacağını bildirmiştir. Babıâli, 8 Eylül 1914 tarihinde tüm kapitülasyonların kaldırıldığını açıklayınca, Türklerin yabancıları katletmeye başladığı haberleri Batı kamuoyunda dalgalanmaya başlamıştır. Washington Büyükelçisi Ahmet Rüstem Bey, asıl suçlanması gerekenlerin kapitülasyonları kaldıranlar değil, onu savunanlar olduğunu belirtmesi ABD'nin tepkisini çekmiştir.¹⁴ 12 Eylül 1914'de ise ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir nota veren Ahmet Rüstem Bey, yıllardan beri Türklerin dinini, milliyetini ve geleneklerini olumsuz eleştiren Amerikan basınının, bu yolla Amerikan kamuoyunu zehirlediğini, ABD'nin Yunanistan'a savaş gemisi satmasının ve Türk karasularına savaş gemileri göndermesinin hatalı bir davranış olduğunu ifade etmiştir.¹⁵

Türk - Amerikan ilişkileri 1917 Nisan ayında durma noktasına gelmiştir. Bunun nedeni Osmanlı'nın Almanya ile ittifakıdır. ABD Almanya'ya savaş ilan etmiş ama Osmanlı'ya savaş ilan etmemiştir. Böyle olmasına rağmen Osmanlı, Almanya'nın baskıları karşısında ABD'ye savaş ilan etmemiş fakat 20 Nisan 1917'de tüm diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Diğer taraftan Osmanlı Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey bu konuda özür dilemiş ve ABD'nin Osmanlı topraklarındaki okullarına ve misyonerlik kurumlarına dokunulmamıştır.¹⁶

Savaştan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin ABD'ye karşı olan politikaları ABD Mandacılığı şekline dönüşmeye başlamıştır. Öyle ki Türkiye'deki durumu incelemek amacıyla Türkiye'ye gelen King-Crane Komisyonu için ABD Komiserliği'nde 31 Mayıs 1919'da düzenlenen bir toplantıya katılan Genelkurmay Başkanı Cevat Çobanlı ile İzzet ve Mahmut Paşalar bile kurtuluşu Amerikan mandası altına girmekte bulduklarını söylemişlerdir.¹⁷ Amerikan Mandası meselesi 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında düzenlenen Sivas Kongresi'nde çok tartışılmış fakat Mandacılık konusunda mutabakata varılamamıştır.

¹⁴ Mine Erol, *I. Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*, Bilgi Basımevi, Ankara 1976, s.52-53.

¹⁵ Mine Erol, *I. Dünya Savaşı Arifesinde...*, s.36.

¹⁶ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s.21.

¹⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi Yayınevi, C.1, Ankara 1991, s.63-64.

Milli Mücadele yıllarında ise, ABD Türkiye’de olup bitenleri öğrenmek için nasıl çaba sarf ettiğini Orhan Duru’nun yapmış olduğu çalışmada çok net görmekteyiz. Duru bu çalışmada Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara Hükümeti’nin, ABD tarafından tanınmak için temaslarda bulunduğunu gösteren belgelere yer vermiştir. Wilson cumhurbaşkanlığı döneminin sona ermesi, Senato üzerindeki Ermeni ve Rum baskısı, Ankara Hükümeti’nin bu çabalarını 1927 yılına kadar uzatmıştır.¹⁸

Milli Mücadele Türk zaferi ile sonuçlandırılmış, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Ama ne ABD ne de Osmanlı Devleti birbirlerine, savaş ilan etmediği için, bir barış konferansı olan Lozan Konferansı’na ABD taraf olarak katılmamıştır. Amerikan Dışişleri Bakanı Hughes’un deyimi ile bu toplantıda ABD, siyasi ve mülki düzenlemelerin sorumluluğunu üzerine almak istememiştir. Bununla beraber ABD, Lozan Konferansı ile ilgi ve bağlantısını da kesmek istemediğinden, görüşlerini, İngiltere, Fransa ve İtalya vasıtasıyla Konferansa ilettiği gibi, Konferansta gözlemci bulundurmak istediğini de belirtmiştir.¹⁹

Türk ve Amerikan delegasyonları arasında resmi toplantılara Haziran 1923 başlarında başlanmış ve Grew ile İsmet Paşa, aralarındaki meselenin çözüme ulaşması için 21 Temmuz-1 Ağustos 1923 tarihleri arasında bir araya gelmişlerdir. 6 Ağustos 1923’te imzalanan bu antlaşma Amerikan belgelerinde “Genel Antlaşma” adıyla yer almaktadır.²⁰

Ancak, iki devlet arasında Lozan’da imzalanan bu anlaşma aleyhinde, ABD’de bir tartışma başlamıştır. Bunda kapitülasyonların kaldırılması, Türkiye’deki Amerikan din ve eğitim kurumlarına serbestlik verilmemesi, Anadolu’da bir Ermeni devleti kurulmaması gibi konular önemli rol oynamıştır. ABD kamuoyundaki bu tartışma nedeniyle Senato, bu antlaşmanın onayını geciktirmiş ve 18 Ocak 1927’de de antlaşmayı reddetmiştir.²¹

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında ABD ile olan ilişkilerde tekrar bir canlanma görmekteyiz. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin gelişimi için yabancı kaynaklı sermayeye ihtiyaç vardı. Bu bağlamda ABD kaynaklı “Chester Projesi”²² TBMM’de uzun

¹⁸ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, Ankara 1978.

¹⁹ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s.20.

²⁰ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.89.

²¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, 5. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul 2000, s.576.

²² “Chester Projesi” ilk olarak 1908’de, Orta Doğu ve Yakın Doğu işlerine ilgi duymaya başlayan ABD’nin, bu bölgeye sermayesiyle girme çabalarının sonucu olarak gündeme gelmiştir. Fakat bu dönemde hızla değişen dünya siyaseti, dünya sermayesinin devletler üzerindeki rekabeti, projenin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Daha sonra Lozan Antlaşması’yla birlikte, ülkenin bayındırlığının ve milletin refahının sağlanması konusu öncelikli ve hayati mesele haline gelince bu proje tekrar gündeme

tartışmalardan sonra kabul edilmiş fakat ABD'nin projeyi çeşitli sebeplerden dolayı zamanında başlatamamış olmasından dolayı Türk Hükümeti, Aralık 1923'te şirketle olan antlaşmasını feshetmiş ve Chester Antlaşması da tarihi bir belge olarak kalmıştır.²³

ABD ile Türkiye arasında ilk resmi anlaşma ise 1 Ekim 1929'da imzalanan Ticaret ve Seyr-i Sefain (ticaret ve denizcilik) Anlaşmasıdır. Bu anlaşmanın en önemli özelliğinin tarafların birbirine “en ziyade müsaadeye mazhar millet” (En çok gözetilen ulus) ilkesini benimsemeleridir. Bu antlaşmanın Türkiye için önemi, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına yardım edecek Amerikan yabancı sermayesinin Türkiye'ye çekilmesiydi. Türkiye'nin bu Amerikan kredilerine ihtiyacı bulunuyordu. Antlaşma, 12 Nisan 1930 tarihinde TBMM tarafından onaylanmış ve 21 Nisan 1930 tarihli ve 1477 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmıştır.²⁴

Mustafa Kemal Atatürk döneminde Türk-Amerikan ilişkileri Atatürk'ün temel aldığı barışçı, aktif, gerçekçi ve çok yönlü dış politika ilkeleri kapsamında gelişme göstermiştir. 1933 tarihinde ABD Başkanı seçilen Franklin Roosevelt ile Atatürk, samimi ilişkiler kurmuş ve karşılıklı gönderilen mesajlarla bu dostluklarını geliştirmişlerdir. Roosevelt, Atatürk'e ve O'nun Türkiye'de yaptığı yeniliklere duyduğu hayranlığı her fırsatta dile getirmiş ve en kısa zamanda bizzat Türkiye'ye gelerek Atatürk'ü yakından görmek ve O'nu tanımak istediğini bildirmiştir. Ancak bu buluşmayı gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. ABD Başkanı Roosevelt'le Atatürk'ün diplomasi alanında da olsa birbirlerine karşı duydukları bu derin saygı ve samimi duygular, iki ülkenin ilişkilerini daha da geliştirmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından, 1939 ekonomik buhranı, ABD ve Türkiye'nin iç politik sorunları Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesini engellemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılında Türkiye ve ABD arasındaki diplomatik ilişkilerin yoğunlaşması, ABD'nin savaşa olan ilgisinin artmasıyla başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Türkiye'yi İngiltere'nin sorumluluk alanı olarak gören ABD'nin politikası, 1940 yılından itibaren Türkiye'nin politikası ile çakışacak ve ABD Diplomasinde Türkiye'nin önemi artacaktır. İkinci Dünya Savaşı içinde, ABD'nin İngiltere'ye destroyer vermesi ile müttefikler ve ABD arasında başlayan askeri işbirliği

gelmiştir. Cumhuriyetin kurucuları da milli kaynakların yetersizliğinden dolayı Batılıların ülkede yatırım yapmasına sıcak bakmaktadırlar. Birtakım siyasi nedenlerden dolayı bu proje etkin hale getirilememiştir. (Bkz: Erdal Açıkse, Rahmi Doğanay, Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali: Chester Projesi, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:9, Elazığ 2010.)

²³Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s.29-31.

²⁴Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.113.116.

giderek 1941 yılı Martında “Kiralama ve Ödünç Verme” (LendandLease) Kanunu’nun çıkmasına varmış ve Türkiye dolaylı bir biçimde de olsa sınırlı ölçüde bu yardımdan yararlanmıştı.²⁵

Türkiye, savaş dönemi boyunca, tarafsızlık politikası izleme kararı almıştır. Ama müttefiklerin Türkiye’yi savaşa sokma çabaları savaş sonuna doğru Türkiye’yi zor durumda bırakmıştır. 1943 yılının Ocak ayında yapılan Adana Konferans’ında İnönü ve Churchill görünüşte anlaşmışlarsa da bundan eylemli bir sonuç çıkmamıştır. 19 Ekim 1943’te İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği’nin Dışişleri Bakanları arasında Moskova’da başlayan konferansta Türk Havaalanlarının hemen kullanılması ve o yılın sonuna değin Türkiye’nin kesinlikle savaşa katılmasını kararlaştırılmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Dışişleri Bakanı Menemencioğlu’nu Kahire’ye çağırarak bu kararı 5 Kasım 1943’te bildirmiştir. Ancak Kahire Buluşması sonucunda da yine Türkiye’nin savaşa girmesi sağlanamamıştır. 14 Ocak 1944’te ABD’nin Ankara Büyükelçisi, Türkiye’nin savaşa katılması gerektiğini kesin bir biçimde bildirmiştir. Ancak Müttefikler yine sonuç alamamışlardır. Bu gelişmeler sonucunda, 3 Şubat 1944’te Türkiye’ye yapılan İngiliz ve Amerikan yardımı durdurulmuştur.²⁶

ABD’nin Türkiye’den tek bir isteği, Türkiye’nin Almanya ile siyasi ve ticari bağlarını tamamen kesmesiydi. Türkiye’de ABD’nin bu isteği karşısında Almanya ile ilişkisini 2 Ağustos 1944 yılında tamamen kesmiştir. 1945 yılının başlarında da Japonya ile ilişkiler kesilmiştir. ABD bu durumu memnuniyetle karşılamış; bu durum savaş sonrası dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinin yakınlaşmasındaki ilk adım olmuştur.

Türk-Amerikan ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra şekil almaya başlayacaktır. Çalışmamız bu şekillenmeye ışık tutarken, ilişkilerin rotasının değişmesindeki ana etkenleri bulmayı amaçlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemden itibaren ele alınacak Türk-Amerikan ilişkilerinin, çalışmamızın zaman aralığı olan 1960-1965 yılları arasındaki ilişkileri çerçevesinde yoğunlaşacaktır.

Çalışmamızın birinci bölümde, İkinci Dünya Savaşı Sonrası değişen dünya düzeni ve Türkiye’nin izlediği dış politika çerçevesinde ABD ile yakınlaşmasının nedenleri; Türkiye

²⁵Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947- 1964*, Ankara 1979, s. 8.

²⁶Çetin Yetkin, *Karşı Devrim 1945- 1950*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdaafa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2006, s.66-67-68.

iç politikasındaki gelişmelere bağlı olarak yoğunlaşan ABD-Türkiye ilişkilerine değinilmiştir

İkinci bölümde, 27 Mayıs askeri müdahalesi ve sonrasında darbeyi gerçekleştiren kadronun ABD ile ilişkilere bakışı, bu süreçte Türk Amerikan ilişkilerine dair vurgulanan hususlar konu almıştır. DP iktidarının son günlerindeki dış politikaya dair aldıkları kararlar, dolayısıyla darbenin arkasında ABD'nin olup olmadığı konusunda çeşitli saptamalar yapılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, Türk-Amerikan ilişkilerinin rotasının değişmesindeki ilk önemli olay olan, Küba Füzeler Krizi'nin gelişimi ele alınmış, kriz sonunda yaşanan ilişkilere dair değerlendirme yapılmıştır.

Son olarak dördüncü bölümde, Türk-Amerikan ilişkilerindeki kilit nokta olan “Kıbrıs Meselesi” nin tarihsel kökenleri incelenmiş, ABD'nin bu meseleye dâhil olmasıyla ABD başkanının hakaret ve tehdit içeren mektubuna karşılık İsmet İnönü'nün bu mektuba cevabı çerçevesinde ilişkilerin değerlendirmesi yapılmıştır.

BÖLÜM I

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DEĞİŞEN DÜNYA DÜZENİ, İÇ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER VE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı, yirminci yüzyılda dünya konjonktürünün seyrini değiştiren en önemli olay olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Altı yıl süren bu savaştan, tüm ülkeler ekonomik ve askeri yönden olumsuz etkilenmişlerdir. Bunlarla beraber güçler dengesi ve uluslararası siyasal sistem değişmiştir. SB (Sovyetler Birliği) savaş sırasında kazandığı toprakları daha da genişletmek için, yayılcı politikalar izlemeye başlamıştır. Kıtasına çekilen ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ise; Sovyetler Birliği'nin bu politikalarına karşı sessiz kalamamış, güvenlik endişesi içinde olan Avrupa ülkelerine ve özellikle Sovyetler Birliği'nin isteklerine (!) cevap veremeyen Türkiye'ye yardım etme kararı almıştır. Bu güç mücadelesi yeni bir dünya düzeninin oluşmasına yol açmış, bloklaşma ve soğuk savaş süreci başlamıştır.

Soğuk Savaş dönemi olarak tarih sayfalarında yer alacak bu süreçte, kapitalist bloğun yani ABD'nin önderliğindeki Batı Bloku ile Doğu Bloku'nun önderi Sovyetler Birliği arasında sadece askeri ve siyasi mücadele olmayacak, aynı zamanda ekonomik bir mücadele de yaşanacaktır. Bu ekonomik mücadeleyi kazanan taraf ise ABD olacaktır.

Türkiye, savaş süresince tarafsızlığı korumuş, ancak savaşın tüm olumsuz sonuçlarından etkilenmiştir. Savaş sonrası gücünü arttıran Sovyetler Birliği'nin tarihi komşusu olan Türkiye'den istekleri artmaya başlamıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin tehdit ve baskılarına karşı BM (Birleşmiş Milletler) teşkilatına girmiş, ABD'nin ekonomi ve askeri yardımlarından destek almıştır. Truman ve Marshall Yardımları ile komşusu Sovyetler Birliği'ne karşı yeterli olmadığını ABD'yi ikna etmeye çalışmış, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin kurmuş olduğu NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı - North Atlantic Treaty Organization)'ya girmek istediğini belirtmiştir. NATO'ya giriş ancak Türkiye'de iktidar değişiminden sonra, dış politikada alınan yeni kararlardan sonra olacaktır. NATO'ya giriş ile Türkiye Sovyetler Birliği tehditlerine karşı ittifaklar sisteminde yerini almış bulunuyordu. Böylelikle kendini emniyet şemsiyesi altına atmayı

başarmıştı. Diğer taraftan bu süreçte ABD ile olan ilişkilerinde de yoğunluk başlamıştır. İç politikadaki değişimler (Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi) ışığında ise ABD ile olan ilişkileri daha farklı şekil alacaktır.

1.İkinci Dünya Savaşı Sonrası Uluslararası Ortam ve Bloklaşma

İkinci Dünya Savaşı insanlık tarihinin yaşadığı en yaygın ve en kanlı savaş olarak tanımlanmaktadır. Altmış bir devletin katıldığı bu savaşın, yayıldığı alan ise yirmi iki milyon kilometrekareyi geçiyordu. Yüz on milyon insan silâh altına alındı; elli beş milyon insan öldü, otuz beş milyon insan yaralandı, kayıp sayısı üç milyona yakındı. Savaş zararları ise 1 trilyon 500 milyar doları geçiyordu.¹

Altı yıl süren bu savaştan sonra, dünyanın ve insanlığın barışa hemen kavuşabilmesi mümkün olmamıştır. Uluslar arası mücadeleler, büyük devletlerin çatışması, insanlığı kimi zaman üçüncü bir dünya savaşının eşiğine kadar getirmiştir. Sıcak savaş yaşanmamış fakat dünya bir “soğuk savaş” atmosferi içinde, heyecanlı bir on beş yıl geçirmek zorunda kalmıştır.² Bu soğuk savaş sürecinde ise, güçler dengesi yer değiştirmiş, yeni bir dünya düzeni kurulmuş ve bloklaşma ortaya çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı 7 Mayıs 1945’de Almanya’nın kayıtsız şartsız teslim oluşuyla Avrupa’da; 2 Eylül de ise, ABD’nin kullandığı atom bombalarına daha fazla direniş gösteremeyen Japonya’nın teslim oluşuyla Asya’da sona ermiştir. Ama Avrupa ve Asya’da savaşın sona ermesiyle bu kıtalardaki güçler dengesinde büyük boşluklar meydana gelmiştir. Çünkü İkinci Dünya Savaşında gerek galip gelen müttefik devletler (İngiltere, Fransa...) gerekse mihver devletler (Almanya, İtalya ve Japonya) savaştan büyük ölçüde yıpranmış ve zarar görmüş olarak çıkmışlardır. Bu devletlerin kendilerine gelebilmeleri için uzun yıllara ihtiyaç vardı. Özellikle savaştan sonra, Avrupa’da Almanya’nın; Asya’da da Japonya’nın yerini tek başına dolduracak devlet bulunmamaktaydı. Almanya ve Japonya’nın gerek sömürgeleri gerekse ele geçirdiği yerler, bu iki ülkenin yenilmesiyle serbest kalmış ve güçler dengesinde bozulma meydana getirmiştir. Savaştan sonra ayakta kalabilenler ise, siyasi ve ekonomik doktrinleri birbiriyle çatışan Avrupa’ya göre iki “kenar” devlet olan, ABD ile Sovyetler Birliğiydi. Bu iki devletten ABD, Birinci Dünya

¹Harun Bodur, *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Çağlar Yayınları, Ankara 2005, s. 419.

²Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl SiyasiTarih*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2005, s. 419.

Savaşı sonunda olduğu gibi yeniden kıtasına çekilme eğilimindeydi. Sovyetler Birliği ise savaştan sonra yayılma politikalarını devam ettirdi.³

Savaş sonrası Sovyetler Birliği dünya politikasında tek başına olma isteği, ekonomisi hala yükseklerde seyreden ABD tarafından engellenmek istenmiştir. İki büyük güç olan bu ülkeler arasında, savaşın sonuna doğru başlayan anlaşmazlıklar, bu durumda daha da belirginleşmiş ve savaş sonrası ortamda iki kutuplu sistemi meydana getirmiştir.

Sovyetler Birliği, savaş esnasında yalnız en büyük yükü çekmemiş, aynı zamanda savaş sonunda hemen hemen tüm Avrupa'yı işgal edip isteklerini buraya kabul ettirmek durumuna kadar gelmişti. Savaş sürerken, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki görüş ayrılıkları, Almanya'yı yenme amacı uğruna hasıraltı edilebilmişti. Ayrıca Tahran ve Yalta Konferanslarında bu sorunlar ertelenmiş ya da süren içtenlik havası içinde yumuşatılabilmmişti. Ama savaş ilerleyip de askeri harekât, Almanya'dan kurtarılan topraklar üzerinde nasıl bir denetim ve yönetim kurulacağı gibi siyasal nitelikte sorunlar ortaya çıkarmaya başlayınca, iki taraf arasındaki görüş ayrılıkları saklanmayacak bir biçimde belirginleşti. Sovyetler Birliği, biraz daha anlaşılır bir biçimde, düşmanla yapılacak görüşmelerin dışında tutulacakları korkusunu duymaktaydı. Örneğin, 1943 Eylül'ünde İtalya ile yapılan bırakışma görüşmelerinin dışında tutulmuşlardı. Sovyetler Birliği aynı uygulamayı 1945'te Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da kendileri yaptı ve Batılıları yönetimde söz sahibi kılmadı.⁴

Savaş sonrası dönemde ise, Batı Avrupa'daki dengesizlik, Sovyetler Birliği'nin askeri ve sanayi alanındaki üstünlüğü, bu ülkenin Batı Avrupa'da istediği biçimde hareket edebilme ortamını hazırlamıştı. Türkiye, Yunanistan, İran üzerinde etkinliğini artırmak için baskıya ve isteklerde bulunmaya, Uzakdoğu'da Çin'de de girişimlerde bulunmaya başladı. Bunlar ise, karşı ittifaklara yol açtığı gibi, dünyayı yeni bir bloklaşma dönemine sürükleyen başlıca etkenler oldu.⁵

İkinci Dünya Savaşı sonunda, iki yeni süper güç ABD ve Sovyetler Birliği idi. Eski büyük güçler olan Batı Avrupa ülkeleri İtalya, Almanya, Uzakdoğu'da Japonya ise büyük güç olmaktan uzakta kaldılar. İngiltere savaşın galiplerinden biri, Fransa ise İngiltere'nin

³Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitapevi, İstanbul 2000, s. 660.

⁴Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitapevi, Ankara 2007, s. 207.

⁵Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih...*, s. 660-661.

stratejik ortağıydı. Ayrıca Fransa Savaş sonrası stratejik ve politik düzenin merkezinde olmanın avantajını yaşayan eski büyüklerden biri olarak kalmıştı.⁶

Savaş sonrasında, dünya iki süper gücün denetimi altında “soğuk savaş” dönemi yaşamıştır. Soğuk savaşın başlangıç yıllarında ABD, yabancı uzman raporları kanalıyla az gelişmiş ülkelerin idari yapılarını yeniden düzenleyerek kendine bağımlı hale getirmeyi, böylece “hür dünya”nın liderliğini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.⁷

Genel olarak savaş sonrası uluslararası ortamda cereyan eden gelişmeler bu şekildedir. İki büyük güç olarak ortaya çıkan ABD ve Sovyetler Birliği, dünya politikasına baş aktör olarak girme çabaları, yaralarını sarmaya çalışan Avrupa’ya rahat bir nefes almasına imkân vermeyecektir. Avrupa bir yandan savaş sonrası açılan derin yaralarını sarmaya çalışırken, bu iki ülkenin güç mücadelesinin tam ortasında kendisini bulacak, diğer yandan da oluşan iki kutuplu sistemde dengini bulmaya çalışacaktır.

1.1 Doğu Bloku Ve Varşova Paktı

ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrası kabuğuna çekilmeyi planlamıştır. Bu durum ise komünizmin ev sahipliğini yapan Sovyetler Birliği’nin yayılmasını hızlandıracaktır. Savaş sonrası genel ortamı lehine çevirmeyi düşünen Sovyetler Birliği, ilk olarak Avrupa’ya doğru hareket edecektir. Sonraki hedefleri ise Orta Doğu ve Uzak Doğu olacaktır.

Sovyetler Birliği savaşın son yıllarında, Alman işgalinden kurtarmak bahanesiyle askerlerini soktukları Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan’da komünist rejimlerin kurulması için faaliyetlerine hız verirken, Uzak Doğu’da da, Kuomintang’ın milliyetçilerine karşı Mao Tse-tung’un komünistlerine yardımlarını arttırmak için Çin’i komünizm kontrolü altına almak için harekete geçmişlerdir.⁸

Nitekim Sovyetler Birliği, 1948 yılına kadar çeşitli yollarla Polonya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya’ya komünist rejimleri yerleştirdi. Yugoslavya ve Arnavutluk’ta ise savaş bittiğinde zaten komünistler iktidarı ele geçirmişti. Diğer taraftan 1945’te Mançurya ve Kuzey Kore’yi işgal etmekle ve Çin,

⁶Henry Kissinger (Çev: Halil İbrahim Kurt), *Diplomasi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 396.

⁷ Tansel Güven, *Siyasi İlimler Mecmuası 1931-1955*, AÜ SBF Yayınları Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No: 599, Ankara 2010, s.32.

⁸Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 424.

Çinhindi, Malezya, Birmanya ve Filipinlerdeki komünist hareketleriyle tüm Doğu ve Güneydoğu Asya'da etkisini arttırmıştır.⁹

Winston Churchill'in ABD'de 1946 yılında yaptığı bir konuşma ile Sovyetler Birliği'nin, bu yayılma politikasını "demir perde" sözleriyle tanımlamıştır. Churchill "demir perde" sözleriyle Sovyetler Birliği'ni çevreleyecek bir dünya görüşünü ilan etmiştir. Konuşmada saklı olan Sovyetler Birliği'ni çevreleme siyasetinin Churchill'in mi, yoksa Truman'ın mı görüşü olduğu bilinmemektedir. Ama Truman'ın telkinlerde bulunduğu aşikârdır. Churchill'in bu konuşmayı ABD'de, başkan Truman'ın huzurunda ve müttefik ilişkilerinin henüz rayına oturmadığı bir dönemde yapması Sovyetler Birliği'nce iyi olarak karşılanmıyordu. Bu konuşma Sovyetler Birliği üzerindeki etkisinin çok olmasının yanında, ABD üstünde de çok büyük etkiler yaratmıştır.¹⁰

Savaşın ekonomi (özellikle sanayi alanında) ve askeri alanda yenik çıkan eski süper güç İngiltere, Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikasına karşı tedbirler almak istemiştir. Fakat bu tedbirler için yeterli güce sahip değildir. Bu nedenle, savaş sonrası gücünü koruyan ABD'ye nota vererek bu yayılcı politikaların karşısında kalkan oluşturmak istemiştir. Kabuğuna çekilmeyi düşünen ABD ise zaten Sovyetler Birliği'nin yarattığı bu tehlike ve tehdidi açık olarak görmeye başlamıştı. Bu yüzden, Truman Doktrinini ve Marshall Planı'nı uygulamaya koymuştur. Birkaç yıl aradan sonra da NATO'yu kurmuştur.

ABD'nin bu tutumlarına karşılık Sovyetler Birliği, 1947 yılının sonuna doğru Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, Fransa ve İtalya komünist partileri liderleri yayınladıkları belgelerle 5 Ekim 1947'de *Cominform* (Communist Information Bureau)'un kurulduğunu ilan ettiler. Gerek belgelerle, gerek verilen demeçler ve yapılan konuşmalarda ABD'ye, Truman Doktrinine ve Marshall Planı'na karşı çıkılması Cominform'un kuruluş sebebini açıklayan husus olmuştur. Yayımlanan bu bildiri ile dünyanın artık iki bloğa ayrılmış olduğu bildirilmekteydi.¹¹

Sovyetler Birliği NATO'nun kuruluşunu da büyük tepkiyle karşıladı. Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya, Polonya, Romanya, Doğu Almanya ve Arnavutluk ülkelerinin bir araya gelerek 14 Mayıs 1955'de *Varşova Paketi*'ni kurdular. Varşova Paketi'nin amacı, "bir NATO saldırısına karşı Doğu Avrupa Ülkelerini savunmak" idi. Anlaşma, üye

⁹Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih...*, s. 662.

¹⁰TürkkayaAtaöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, Aydınlik Yayınları, Ankara 1969, s. 94-95.

¹¹Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 437

ülkelerin birleşik bir komutanlık kurmalarını ve Sovyet ordu birliklerinin Doğu Avrupa ülkelerinin topraklarında yerleşmesini öngörüyordu. Bu ise Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'yı denetlemesine imkân sağlıyordu.¹²

1.2 Batı Bloku ve NATO

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bir güç merkezi olan Avrupa dünya politikasından çekilmiştir. Dünya politikası ABD ve Sovyetler Birliği çerçevesi içinde “iki kutuplu” bir nitelik kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Hitler Almanyası ile Mussolini İtalyasını dize getiren güçler İngiltere ya da Fransa değil, ABD ve Sovyetler Birliği olmuştur. Savaş sonrasında 1970'lere kadar uluslararası ilişkilerin tarihini, iki karşıt ideolojiye bağlanmış ABD ile Sovyetler Birliği'nin yeryüzünde etki kurmak için gösterdikleri çabaların öyküsü olarak nitelemek gerçekçi bir genelleme olacaktır. Savaştan her bakımdan yıkık çıkan Avrupa Devletleri bu iki süper devletin çevresinde kümelenecektir. Böylece ortaya “iki kutuplu” bir denge çıkmıştır.¹³ Bu iki kutuplu sistemin Doğu tarafında Sovyetler Birliği, batı tarafında ise inzivaya çekilmeyi düşünen ABD yer alacaktır.

Sovyetler Birliği'nin yayılma tehlikesini daha en başından beri gören Churchill'i, Sovyetlerin 1946 yılı içinde Avrupa, Türkiye, Yunanistan ve İran üzerinde artan baskısı, bir kez daha haklı çıkarmış, ayrıca İngiltere'nin endişelerini daha da çoğaltmıştı. Özellikle Türkiye'den Boğazlardan üs, Doğu Anadolu'dan toprak istemesi, Sovyet tehdidinin ne kadar ciddi boyutlara ulaştığını göstermekteydi. Hâlbuki İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da büyük çıkarları ve sorumlulukları vardı. Ancak, İngiltere bu bölgede İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra baş gösteren Sovyet Tehdidine karşı koyacak ve Türkiye ile Yunanistan'ı destekleyecek gücü kendisinde görmemekteydi. Bu nedenle bölgedeki sorumlulukları kendi görüşlerine paralel başka bir devlete devretmek istiyordu.¹⁴

İşte bu devlet kuşkusuz ABD idi. Çünkü İngiltere'nin ekonomisi savaştan harap bir biçimde çıkmıştı. Böyle bir durumdayken Doğu Akdeniz'de ve Ortadoğu'daki çıkarları koruyamayacağını düşünüyordu. ABD ise, diğer büyük güçlere nazaran; İkinci Dünya Savaşı sonrası olağanüstü elverişli ekonomik ve stratejik konumunu korumuş, Geleneksel Büyük Güçler dünya politikasındaki izlerini yitirirken, ABD sürekli onların arkalarındaki

¹² Oral Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 243-244.

¹³ Oral Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 201-202.

¹⁴ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 668.

biraktığı boşluğu dolduruyordu.¹⁵ Eğer bu boşluk doldurulamazsa, Sovyetler Birliği'nin dünya politikasındaki yükselişi devam edecek ve komünizmin evrensel tehditlerin yayılması devam edecekti.

İngiltere, ABD'ye 21 Şubat 1947'de verdiği notada, içinde bulunduğu ekonomik bunalım nedeniyle Türkiye ve Yunanistan'da bulunan askerlerini geri çekmek zorunda olduğunu, fakat bu iki devletin Batı savunması için önemli rol oynadığını belirtmekteydi. Bu nedenle de bu iki ülkenin askeri ve ekonomik yönden desteklenerek bölgede dengenin birazda olsa sağlanabileceğini düşünüyordu. İngiltere bu notalarla bu sorumluluğun ABD'ye verildiğini göstermişti.¹⁶

İngiltere bu notayla, Batı Bloku'nun tacını ABD'ye devretmiş bulunuyordu. Kendi kabuğuna çekilmeyi düşünen ABD'nin ise oluşan bu yenedünya düzeninde tüm dünyaya yönelik yeni politikalar üretmesine ve dış politikasında köklü bir değişiklik yapmasına neden olmuştur.

ABD, böyle bir durumda kararını vermekte gecikmedi. Başkan Truman Amerikan Kongresi'nde 12 Mart 1947 günü yaptığı konuşmada¹⁷ Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım yapılması için kendisine yetki verilmesini talep etti. Bu istek kabul edilmiş ve 22 Mart 1947 tarihinde Truman Yardımı başlamıştır.¹⁸

Truman Doktrini, özgür ve demokratik ülkelere gelebilecek saldırılara, tehditlere ve dış baskılara karşı korunmalarını ve Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesini amaçlamaktadır.¹⁹ ABD, bu doktrin ile Sovyetler Birliği'ne dünya politikasında ilk sırada yer alma çabalarında daha fazla ileriye gidemeyeceğini göstermiştir.

Doktrinin ilanından hemen sonra, ABD, İngiltere ile birlikte bu doktrini Ortadoğu'ya da genişletmek için birçok girişimlerde bulundu. Ancak bu dönemde Sovyetler Birliği'ne sınır komşusu olan iki devlete Türkiye ve İran baskısı dışında, Moskova'nın Ortadoğu'daki etkinliği çok azdı. Bu yüzden, kendilerini, Türkiye'nin aksine, doğrudan bir Sovyet tehdidi

¹⁵Paul Kennedy (Çev:BirtaneKaranakçı), *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005, s. 428.

¹⁶A.Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, Sevinç Matbaası, Ankara 1961, s. 93.

¹⁷ Konuşma Metni İçin Bkz: Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 152-157.

¹⁸Oral Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 258

¹⁹Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitapevi, Ankara 2008, s. 266.

altında görmeyen Arap devletlerinin büyük bir çoğunluğu doktrinin genişletilmesine izin vermişlerdir.²⁰

Sovyet basını ise, bu doktrin karşısında büyük bir tepki göstermiştir. Çünkü Truman Doktrini, savaş sonrası ABD dış politikasında neticeleri günümüze kadar ulaşan bir dönüm noktasını ifade etmekteydi.²¹ Sovyetler Birliği'nin bu tepkisi, devletin resmi organı olan "Isvetzia" gazetesinde şöyle belirtilmiştir:²²

"ABD'nin Yunanistan ile Türkiye'yi sözde totaliter devletlerin yayılmasından kurtarmak için iş başına çağırılması olgusu yeni bir şey değildir. Hitler de kendine fetih yolları aradığı zaman Bolşevikleri öne sürmüştür. İşte şimdi de Amerikalılar, Yunanistan ile Türkiye'yi kendi kontrollerine almaya çalışmakta, totaliter devletler diye yaygara kopartarak kendi yayılma politikalarını gizlemeye çalışmaktadırlar. Hele Amerika'nın bunu yaparken totaliter olmayan İngiltere'yi de bu iki devletten uzaklaştırması durumu daha da çekici hale getirmektedir... ABD'nin başka devletlerin içişlerine yeni bir müdahalesi ile karşı karşıyayız..."

Truman Doktrini, esas itibarıyla Sovyetler Birliği'nin doğrudan baskısı ve tehdidi altında bulunan Yunanistan ve Türkiye için ABD tarafından yapılan bir yardımdır. Ama bu sırada Avrupa ekonomik olarak çökmüş durumdaydı. Savaş tüm Avrupa ülkelerin ekonomik kaynaklarını tüketmişti. Ekonomilerini tekrar harekete geçirecek kaynakları da bulunmamaktaydı. Sovyetler Birliği de bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlamıştı. Komünizm propagandalarını kuvvetlendirmişti. Komünist partilerin kuvvetli olduğu iki Avrupa ülkesi Fransa ve İtalya'da, komünist partileri kışkırtarak grevler yapılmıştır. Bu grevlerle komünist partilerin iktidara gelmelerini amaçlamıştır. Grevler Avrupa'nın ekonomik durumunu gittikçe kötüleştiriyordu.²³

Avrupa'nın ekonomik sorununa çözüm bulunamaması durumunda tüm dünya bir kaosa sürüklenebilirdi. Çünkü ABD'nin Batı Avrupa devletleri için yaptığı iki taraflı kredi şeklinde olan ve belirli bir plan doğrultusunda yapılamayan yardımlar, Avrupa'nın içine düştüğü ekonomik sıkıntıdan kurtarmaya yetmiyordu. Ayrıca Avrupa'ya iki taraflı bir yardım programından daha çok tüm Avrupa ülkeleri değerlendirilerek yapılmalıydı. Bu şekilde yapılacak yardımlar istikrarın, ekonomik entegrasyonun ve nihayetinde güçlü müttefiklerin olmasını sağlayacaktı. ABD'nin üretimi ile dünyanın diğer bölgelerindeki üretim arasında sıkı bir ilişki vardı. ABD'nin hayati çıkarları açısından bu durum

²⁰Oral Sander, *Siyasi Tarih*..., s. 259.

²¹Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl*..., s. 443.

²²Hugh Higgins, *Soğuk Savaş*, Koza Yayınları, İstanbul 1975, s.76-77.

²³Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl*..., s. 443.

değerlendirilmeli ve zor durumda bulunan ülkelere gerekli yardımlar yapılmalıydı. Aksi takdirde ABD ekonomisi bu durumdan olumsuz etkilenebilirdi.²⁴ ABD ekonomisinin olumsuz yönde etkilenmesi ise, ABD'nin dünyada tek süper güç olma yolundaki politikalarının da olumsuz yönde etkilenmesi ve zor durumdaki ülkelerin Doğu Bloku safhasına geçmesine neden olabilirdi. Üstelik Sovyetler Birliği'nin politikaları böyle bir ortamda daha rahat işleyebilirdi. Bu riski göze almak istemeyen ABD'nin bir an önce Avrupa ülkelerine ekonomik yardım yapması gerekliydi.

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde bir konuşma yaparak²⁵, Avrupa devletlerine bir çağrıda bulunmuştur. Bu çağrıda, Avrupa ülkeleri ilk önce kendi aralarında bir ekonomik işbirliğine girişmeleri ve birbirlerinin eksikliklerini tamamlamaları gerekliliğini vurgulanmıştır.²⁶

Bu çağrı üzerine “Avrupa Kalkınma Projesi” başlığı altında 12 Temmuz 1947'de Paris'te 16 Avrupa Devletin²⁷ katılımıyla konferanslar başlamıştır. Marshall'ın çağrısı Doğu Avrupa Ülkeleriyle Sovyetler Birliği'ni de içine almaktaydı. Ama bu devletler konferanslara katılmayı reddettiler. “Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı (CEEC)” adı altında çalışan konferans, ABD'ye gönderilecek raporun hazırlanmasına temel olacak bilgilerin derlenmesi, yani her devletin ne kadar yardıma ihtiyacını olduğunu ortaya çıkarılması için, bu 16 devlete sorular gönderilmiş ve gelen bilgilerle genel bir rapor hazırlanarak ABD'ye sunulmuştur. Böylece dört yıl sürecek olan (1947-1951) Avrupa Kalkınma Projesi, yani Marshall Yardımı başlamış bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği, planın Truman Doktrini'nden sonra ortaya çıkmasını, bu doktrinin uygulanması biçiminde yorumlamış ve programa kendisi katılmadığı gibi Doğu Avrupa ülkelerinin de katılmasını engellemeye çalışmıştır.²⁸ Sovyetler Birliği daha sonra bu ülkeler ile “Molotof Planı” adı altında, birbirleriyle ekonomik ilişkileri ve işbirliğini sıkılaştırmak için ikili bir ticaret sistemi kurmuştur.²⁹

²⁴Çağrı Erhan, “Batı Bloku Ekseninde Türkiye”, (edit: Baskın Oran), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (içinde), Cilt 1:1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 538

²⁵Konuşma Metni İçin Bkz: Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s. 165-166-167.

²⁶Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 443-444.

²⁷ İngiltere, Fransa, İtalya, Portekiz, İrlanda, Yunanistan, Avusturya, İzlanda, Belçika, Luxembourg, İsviçre, Türkiye, Hollanda, Danimarka, İsveç, Norveç.

²⁸Oral Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 260.

²⁹Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 444.

Marshall Planı, Avrupa ve ABD kapitalizmi arasında evrensel bir uyum tam olarak sağlanamamıştır. Fakat savaştan bitkin çıkan dünya ekonomileri canlanması, ABD ile ticaret hacminin artması ve ABD'nin dünya politik ekonomisine hâkim olmasında etkili olmuştur. Savaş sonrasında 1970'lere kadar uzanan dönemde, ekonomilerde patlama görülmüştür. Bu dönemde sermaye, daha önce görülmemiş oranda uluslararası hareketliliğe kavuşmuş, uluslar aşırı bir nitelik kazanmıştır. Bu gelişmeler, hükümetlerin kararlarını etkilemekle kalmadı aynı zamanda tüketici zevk ve taleplerinin yönlendirilmesi yoluyla kültür belirleyici etkiler de ortaya çıkmıştır.³⁰

Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlar, planlandığı gibi 1952 yılına kadar devam etmiştir. Bu süreçte Marshall Planı, İkinci Dünya Savaşı'ndan batık bir ekonomiyle çıkan Avrupa devletlerinin ekonomilerini tekrar dünya platformuna çıkmasına yardımcı olmuştur. Aynı zamanda ABD bu plan ile Sovyetler Birliği'nin izlediği yayılcı politikasını yavaşlatmış, kendi ekonomi ve siyasetini oluşturan bu yenedünya düzenine entegre etmeyi başarmıştır.

Görüldüğü üzere; ABD, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile Avrupa'yı Sovyetler Birliği'nin tehditlerine karşı ekonomik, ticari ve mali açıdan desteklemiştir. Fakat bu destek yeterli değildi. Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikalarına karşı askeri-siyasi bir örgüte de ihtiyaç olduğunu düşünülüyordu.

İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Fransa Dışişleri Bakanı George Bidault da bu görüşteydiler. Çünkü Batı Avrupa ülkelerinde yerel komünist partiler politik güçlerini giderek arttırmaktaydılar. Ernest Bevin 22 Ocak 1948'de karşılıklı anlaşmalardan oluşan bir Batı Avrupa Birliği'nin oluşturulması yönündeki ilk çağrısını yaptı. Daha önceleri 1947'de İngiltere ve Fransa arasında yapılan Dunkerque Antlaşması bu birlik düşüncesinin ilk adımı atılmıştı, ancak bu anlaşma sadece iki ülkenin gelecekteki muhtemel bir Alman tehdidine karşı ortak hareket edilmesini öngörüyordu. Hâlbuki Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası oluşturduğu tehdit daha fazlaydı ve gitgide tüm Avrupa'yı etkisi altına almaktaydı. Bu yüzden Ernest Bevin, Batı Avrupa ülkeleri olan Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u da böyle bir anlaşmaya tabi olmaları gerekliliğini açıkladı.³¹

Bu düşüncenin sonunda, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında, 17 Mart 1948'de Brüksel'de, "Batı Avrupa Birliği"ni kuran anlaşma yapıldı.

³⁰Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...*,s. 273

³¹Cemal Acar, *Soğuk Savaş, Süper Güçlerin Hâkimiyet Kavgası*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1991, s:135-136.

Böylece, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki baskısına karşı ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliği örgütü olan Batı Avrupa Birliği kuruldu. Daha sonraları, 1954'de bu birliği Almanya ve İtalya da katıldı.³²

Brüksel'de imzalanan bu anlaşma ile Batı Avrupa ülkeleri başta ABD olmak üzere tüm dünya ülkelerine kendi aralarında bir işbirliği içerisinde olduklarını göstermişlerdir. Diğer Avrupa Ülkelerin ve ABD'nin de bu birliğe katılımlarını beklemekteydiler. Böylelikle tehditleri giderek artan Sovyetler Birliği'ne karşı daha sağlam örgütlenmiş olacaktı. ABD ise oluşan bu yenedünya düzeninde etkin bir rol almış olacaktı.

Savaşın açtığı yaraları henüz iyileştirmemiş olan Batı Avrupa Ülkelerinin, Soğuk Savaş dönemine girildiğinde, iki kutuptan biri olan ABD'nin katılımı olmaksızın bir savunma örgütü kurmaları, bu örgütün Doğu Bloku'nda yer alan Sovyetler Birliği'ne karşı caydırıcılığını azaltıyordu.³³ Bu yüzden özellikle ABD'nin bu birliğe destek vermesi örgütün inandırıcılığı açısından büyük önem taşımaktaydı.

İşte tam bu sırada ABD Kongresinde, 11 Haziran 1948'de Senatör Vanderberg'in sunduğu "Birleşmiş Milletler Yasa'sının hedeflerine, ilkelerine ve hükümlerine uygun olarak, tek tek ve topluca bölgesel ve ortak savunma tedbirlerinin hızlıca alınması; ABD'nin kanuni yoldan, ferdi ve karşılıklı, etkili ve sürekli yardıma dayanan bölgesel veya ortak tedbirlere katılması..." önerisi kabul edildi. Tarihe "Vanderbeg Kararı" ile geçen bu kararlar ABD, Monroe Doktrini'nin açıklanmasından beri izlediği yalnızcılık politikasından vazgeçerek, diğer devletlerle ittifaklar yapmaya karar vermiştir.³⁴ Bu karardan sonra ittifak yapmak için yardımlaştığı ilk örgüt de "Batı Avrupa Birliği" olmuştur. Monroe Doktrini'ne mutlak bağlılığını her zaman öne süren ABD'nin bu kararı vermesi hem ABD için hem de Avrupa için bir dönüm noktası olarak yorumlanabilir.

Batı Avrupa Birliği örgütünün kurulmasından hemen sonra, Sovyetler Birliği Batı Berlin'i kuşatmaya başladılar. Bu kuşatma, Batı Avrupa Ülkelerinin daha hızlı örgütlenmesine sebep olmuştur. Fakat bu örgütlenme Sovyetler Birliği'ne karşı zayıf kalmaktaydı. Bu yüzden ABD'nin de bu örgütlenmeye destek vermesi gerekiyordu. Sovyetler Birliği'ne ve onun yayılması ile artan tehditlerine karşı; İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Norveç, Danimarka, İzlanda, Portekiz, İtalya, Kanada ve

³²Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih...*, s. 670.

³³Çağrı, Erhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler." *TürkDış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 543.

³⁴Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih...*, s. 670.

ABD arasında 4 Nisan 1949'da Washington'da "Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO: North Atlantic Treaty Organization)" kurulmuştur.³⁵ Anlaşmayı imzalayan devletlerin yasama organlarınınca da onaylandıktan sonra 24 Ağustos 1949'da yürürlüğe girmiştir.

Kuzey Atlantik Antlaşması'na bakıldığında³⁶, NATO ile ABD arasında hukuki bağlar kurulduğunda NATO'nun ABD merkezli olduğu görülmektedir. Antlaşmanın 10. 11. ve 13. Maddeleri, NATO'yu sanki ABD'nin himayesi altına sokmaktadır. 10. Maddeye göre, NATO'ya üye olması Konsey tarafından oybirliği ile kabul edilen ülkeler, müracaatını ve katılım belgesini ABD'ye teslim edecektir. ABD ise daha sonra diğer üye ülkeleri bu konuda bilgilendirecektir. 11. Maddeye göre, antlaşmanın ulusal anayasal süreçlerde düzenlenen "onay belgeleri"ni ABD'ye teslim edecektir. 14. Maddeye göre, orijinali İngilizce ve Fransızca dillerinde düzenlenmiş olan Antlaşma metni, ABD'nin arşivlerinde saklanacaktır. Bu maddeler ABD'nin NATO'nun oluşumuna ve sürekliliğine verdiği hassasiyeti göstermesi açısından önemlidir. Ama bu maddeler temel alınarak; NATO'nun oluşum sürecinde Batı Avrupa Ülkelerinin 'nesne' konumunda olduğu gibi bir yorum yapmak doğru olmayacaktır. Zira Avrupa ülkeleri de güvenlik ve savunma endişeleri nedeniyle Avrupa çapında bir örgütlenme çabasındaydılar Savaştan yıkılmış ülkelerini yeniden yapılandırma hedefi yanında, benzeri bir savaşın tekrar çıkmasını önleyecek tedbirler almaktaydılar.³⁷

Hiç şüphesiz söyleyebiliriz ki NATO; ABD önderliğindeki Batı Bloku'nun, Sovyetler Birliği önderliğindeki Doğu Bloku ile aralarındaki güç mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. NATO'nun kurulmasıyla birlikte ilk defa Sovyetler Birliği'nin yayılma politikasına karşı etkin bir güç meydana getirilmiştir. Bu etkin gücün arkasına sığınmak isteyen ülkeler her geçen daha artmaktadır. Bu koruma kalkanının arkasında durmak isteyen ülkelere biri de, Sovyetler Birliği'ne komşu olan ve bu ülkenin tehditlerine maruz kalan Türkiye'dir. Türkiye bu savunma örgütüne ilk başvurusunu 1950'de yapacak, fakat 1952'de kabul edilecektir.

NATO ittifakı, aslında Marshall Planı'nın ekonomik açıdan yaptığını askeri açıdan yapmıştır. NATO Avrupa'nın 1945'te iki kampa bölünmesini derinleştirmiş yalnız

³⁵Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih...*, s. 671.

³⁶NATO'nun Antlaşma Metni İçin Bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1965, s. 66-370.

³⁷ Ramazan Gözen, "NATO: ABD Patentli Savunma Örgütü" , (Edit: Şaban H. Çalış, Birol Akgün, Önder Kutlu), *Uluslar arası Örgütler ve Türkiye*, (içinde) Çizgi Kitapevi, Konya 2006, s. 177-178.

geleneksel tarafsız ülkeler (İsviçre, İsveç) Franco İspanyası ve bir takım özel örnekler (Finlandiya, Avusturya, Yugoslavya) her iki kampta da yer almışlardır. Bir süre sonra Doğu Bloku bu örgüte, Sovyetler Birliği önderliği altındaki Varşova Paktı ile karşılık verecektir.³⁸

2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikası ve Türk-Amerikan İlişkilerinin Gelişim Seyri

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki dış politikası, küçük bir ülkenin diplomatik başarısı ile en kritik zamanlarda dahi dünyanın büyük güçlerine sözünü geçirebildiğinin en güzel kanıtıdır. Türkiye, bu dönemde, bir yandan İngiltere ile açık ve seçik bir Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması imzalarken, öte yandan Almanya ile de Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'na girmiştir. Çevresinde tümüyle Mihver ve Mihver yanlısı devletler vardı. Böylesine sıkıştırılmış olmasına rağmen, Türkiye çevresini saran bu yıkım ağının dışında kalmayı başarmıştır. Türk dış politikasını oluşturanların amacı da zaten buydu.³⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrası izleyen ilk yıllarda ise; Türkiye'nin dış politikasının en önemli sorunu, savaş içinde ve sonrasında düştüğü yalnızlıktı. Savaş zamanlarında, Batılı müttefiklerin ABD etrafında ve "Birleşmiş Milletler" adı altında yapmış oldukları işbirliğinin savaştan sonrada devam edebilmesi için birçok çalışmalar yapmışlardı. Bu çalışmalar sonunda alınan kararlara, Sovyetler Birliği'nin de katılmış olması, bu devletin olası tehditleri ve Türkiye aleyhine genişleme planları karşısında, Türkiye'nin diğer büyük devletlerin desteğini aramasını güçleştirmişti. Savaşın son zamanında, Mihver Devletlerine savaş ilan etmesiyle, "Birleşmiş Milletler Teşkilatı"nın kurulması için asli üyeleri arasına girmeye hak kazanmıştı. Kurulacak teşkilat esas olarak savaşı kazanan devletlerin bir teşkilatı olduğu ve savaş sonu dünyasını bu devletlerin istek ve çıkarlarına göre yürütüleceği için, savaş sırasında çatışmaya katılmaktan dikkatle kaçınan Türkiye artık bu çekimser tavırların olumsuz etkilerini görmekten ciddi olarak endişe duymuştu.⁴⁰

³⁸Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin...*, s. 454.

³⁹ Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 1.

⁴⁰ Mehmet Gönülöbol, A.Haluk Ülman, "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk Dış Politikası (1945-1965) Genel Durum", (edit:MehmetGönülöbol),*Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (içinde), Siyasal Kitapevi, 9. Baskı, Ankara 1996, s. 191.

Türkiye'nin savaş esnasında uyguladığı politikaların, hem müttefik hem de mihver devletler açısından kabul edilemez nitelikte olduğu için; Türkiye, savaş sonrası dönemde yalnız kalmıştır. Çağrı Erhan, Türkiye'nin o dönemlerde içinde bulunduğu durumu ve uygulanan politikaları şöyle yorumlamaktadır:⁴¹

“...İkinci Dünya Savaşı'nın kendine has koşulları söz konusu idi. Türk makamlarının inisiyatifi savaşa girmeme üzerine odaklanmıştı. Bu karar alınırken savaşın ne kazandırıp ne kaybettireceği hususunda çok da fazla hesap yapıldığını söylemek zordur. Türkiye'yi o dönem idare eden devlet adamları Birinci Harbi ve hatta Balkan Harbi'ni yaşamış, iki büyük mağlubiyetin bir imparatorluğu kaybetmeye neden olduğunu görmüş olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa savaşa girmeme yanlısıydılar. Bu dönemde, Türkiye'nin politikası Batı dünyası tarafından 'kaypak' olarak değerlendirildi. İngiltere ve Fransa ile yapılan 1939 Anlaşması'nın gerektirdiği şartların defalarca ortaya çıkmasına rağmen Türkiye ısrarla harbe girmemiştir. Sonuçta Türkiye harbe girmemesinin bedelini bir bakıma 1945-1947 arasında ciddi bir sıkıntı yaşayarak ödemiştir. Çünkü Sovyetler'in istekleri karşısında Türkiye'yi kimse savunmamıştır. Fakat Soğuk Savaş'ın başlaması Türkiye'nin dış politikasını tekrar rayına oturtmuştur.”

İsmet İnönü'nün savaş zamanında ve savaş sonunda kullandığı askeri-siyasi politikası, O'nun kararlı ve iradeli bir devlet adamı olduğunu göstermiştir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın oyuncuları içerisinde rol almamış, savaş esnasında denge siyasetini uygulamaya geçirek savaşın yıkıcı yüzünü görmemişti. Ama belirttiğimiz gibi, savaş dışı kalmış olması, maalesef Türkiye'nin savaşın olumsuz sonuçlarından etkilenmesini engelleyememiştir. Savaş sonrası Türkiye'nin yalnız kalması, dünya politikasında değişen dengeler, iki kutuplu dünya sisteminin oluşması ve Doğu Bloku'nun lideri olan Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den isteklerinin artması Türkiye'yi dış politikasının ve güvenlik politikasının rota değiştirmesine neden olmuştur.

Türkiye, savaş sonrası dünyadaki en önemli meselenin, ABD ve Sovyetler Birliği'nin önderi olduğu iki kutuplu sistemdi. Bu sebeple Türkiye, 1914 yılından önce Osmanlı Hükümetinin yaptığı gibi, ittifaklar kurulan ve rekabet yaşanan bir düzende, bir Avrupa gücünü diğerine karşı kullanamıyordu. Türkiye'nin seçenekleri artık daha azdı. Güvenliğini korumak için Arap komşuları ya da Asya ve Afrikalı devletlerin yaptığı gibi, Sovyetler Birliği'nin saldırısına uğrama ve siyasi hâkimiyeti altına girme riskini almadan iki Soğuk Savaş ülkesi arasındaki güç dengesinden faydalanarak Soğuk Savaşın dışında kalamıyordu. Tarafsız da duramazdı, çünkü kendini korumak için yeterli ekonomik ve

⁴¹ Çağrı Erhan, “Türkiye, Ortadoğu'da ABD Ne İstediye Yapmıştır”, (edit: Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin), *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, (içinde), USAK Yayınları, Ankara 2010, s. 50.

askeri kaynağa sahip değildi. Bu yüzden Batı İttifakında kendine bir yer bulmalıydı.⁴²Türkiye'nin ABD hegemonik sistemi içerisinde yer alması isteği tamamen rızaya dayalı olmuştur. İttifak, Türkiye cephesinde aynı zamanda batı bloğuna entegrasyonun önemli bir halkası olarak da algılanmıştır. ABD, Türk dış politikasının en önemli hatta tek dayanağı haline gelmiş; Osmanlı devrinden beri Avrupa ile yürüttüğü ilişkilerde ABD ile gelişen ilişkilerin arasında eritilmiştir.⁴³

2.1 Savaş Sonrası Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası dönemlerde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri, Türk Dış Politikasının hep gündeminde olmuştur. Savaş öncesi başlayan istekler savaş sürecinde kesintiye uğramış, savaş sonrası dönemde daha fazla artmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde güvenlik problemleri artmaya başlamıştır.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısındaki bu endişeleri yersiz değildi. Sovyet Hükümeti, Türkiye üzerindeki emellerini 1939'da Moskova'ya giden Türk heyetine açıklamış bulunuyordu. Savaş sürecindeki tutumu da, Türkiye'ye Sovyetler Birliği'nin savaştan sonra ortaya bazı isteklerle çıkacağını açıkça anlatmıştı. Nitekim Yalta Konferansı'ndan sonra, 19 Mart 1945'de, Sovyet Hükümeti, Türkiye'ye bir nota vermiştir. Bu nota verildiği günden itibaren Türkiye'nin dış politikası üzerinde büyük ve kalıcı etkiler yapmıştır. Bu notaya göre; süresi 7 Kasım 1945'de bitecek olan 17 Aralık 1925 tarihli "Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"nı yenilemek istediğini bildiriyor, buna sebep olarak da, bu antlaşmanın İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan yeni duruma uygun bulunmadığı ve ciddi boyutta geliştirilmeye muhtaç olduğu söyleniyordu.⁴⁴ Bu sıralarda Sovyet basınında Türkiye aleyhine çıkan haberler de, Türkiye'nin endişelerinin daha da artmasına neden olmuştur.⁴⁵

⁴² William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (çev: Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s. 109-110.

⁴³ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...*, s. 331.

⁴⁴ Mehmet Gönlübol, A.Haluk Ülman, "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk Dış Politikası (1945-1965) Genel Durum", (edit: Mehmet Gönlübol), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (içinde), Siyasal Kitapevi, 9. Baskı, Ankara 1996, s. 191.

⁴⁵ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997, s. 20.

Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, Sovyetler Birliği'nde gelişen bu olaylar karşısında, Ankara hükümetine 20 Mart 1945'de bir telgraf çekerek içinde bulunulan durumu şöyle özetlemiştir:⁴⁶

“...17 Aralık 1925 tarihinde imza edilen Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın feshi sürpriz değildir. Sovyet Rusya yeni bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması isteyebilir. Bunu yaparken ulaşmak istedikleri asıl amaç Boğazlar sorununu kendi çıkarları doğrultusunda en iyi bir biçimde çözümlenektir. Ancak Boğazlar sorunu iki ülkeyi ilgilendiren bir sorundan ziyade çok taraflı bir sorundur. Bununla beraber eğer bizimle ikili bir anlaşmaya varmaları durumunda ileride bu konuda yapılacak çok taraflı görüşmelerde bu antlaşmayı ileri sürebilirler. Sadece değişikliğin kapsamı kararlaştırılmamış olmakla birlikte burada bulunan İngiliz ve Amerikan büyükelçileri Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesini Müttefiklerin ilke olarak kabul ettiklerini açıkladılar. Bu durumu Ruslar karşılıklı bir antlaşmanın yapılması yönünde bir baskı ve zorlama aracı olarak kullanabilirler”

Bunun üzerine Türk Dış İşleri Bakanı Hasan Saka 4 Nisan 1945'de; 1925'de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan “Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması”nın içeriğinin değişmesi gerektiğini Moskova'ya bildirmiştir.

7 Haziran 1945 Sovyetler Birliği Dış İşleri Bakanı Molotov ile Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'in görüşmesinde, ortaya çıkan Sovyetler Birliği'nin istekleri şöyledir:

- Türkiye'nin doğu sınırlarında değişiklik yapılması, (Kars, Ardahan bölgelerinin Sovyetler Birliği'ne verilmesi)
- Boğazlarda ortak savunmayı sağlamak için Sovyetler Birliği'ne üs verilmesi,
- Montreux'nün yeniden gözden geçirilmesi.⁴⁷

Bu konuşmada her iki taraf sadece Montreux Sözleşmesi'nin yeniden tadili için karar kılabilmişlerdi. Türkiye zaten bu konunun görüşülmesi gerektiğini vurgulamıştı. Diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin yeni müttefikleri, İngiltere ile ABD de buna taraftardı. Ancak bu konu uluslararası bir konu olduğu için, uluslararası bir konferansta görüşülmeliydi.⁴⁸

Türkiye-Sovyetler Birliği arasında bu sıkıntılı süreç devam ederken, üç büyükler olarak adlandırdığımız ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında Berlin'de 17 Temmuz 1945'de Potsdam Konferansı başlamıştı.

⁴⁶ A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri (1920-1964)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992, s. 266 .

⁴⁷ Görüşme Metni İçin Bkz: Mustafa Aydın, “7 Haziran 1945 Molotov-Sarper Görüşmesi”, (Edit: Baskın Oran), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, 1919-1980*, (içinde), İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 473.

⁴⁸ Metin Toker, *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Akis Yayınları, Ankara 1971, s. 27.

Konferans, Avrupa’da kazanılan zaferden sonra müttefiklerin başkanlarını ilk kez bir araya getiriyordu. Gündem yoğundu. Konferans sürecinde Türkiye’nin gözü sadece Berlin’deydi. Çünkü boğazlar konusu en önemli gündem başlıkları arasındaydı. İngiltere Türkiye’nin görüşünü onaylamıştı, fakat ABD hala endişeliydi. ABD’nin bu endişesi ise Ankara’dan hissediliyordu. İsmet İnönü bu durum karşısında daha sonraları damadı Metin Toker’e “Biz, Amerika bizi tutsa da tutmasa da, Sovyetler bağımsızlığımızı ve toprak bütünlüğümüzü zorla zedelemeye kalktıkları takdirde vuruşacaktık” diyerek durumun ehem ve ciddiyetini ortaya koyuyordu.⁴⁹

Ancak Sovyetler Birliği’nin beklentilerinin aksine Boğazlarda üs buldurmasına ilişkin talebi hem ABD hem İngiltere tarafından reddedildi. İngiltere Başbakanı Churchill Boğazlarla ilgili olarak, Montreux Sözleşmesi’nin Sovyetler Birliği ve diğer Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlenmesinin kabul edilebilir olduğunu ifade etti. Ancak sözleşmenin uluslararası bir sözleşme olduğuna dikkat çekerek bu konunun sadece Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında çözüme kavuşturulamayacağını belirtti. Ayrıca Churchill, Sovyet basını ve radyosunda Türkiye aleyhinde çıkan haber ve yorumlarla ilgili olarak Stalin’i uyardı. Ancak diğer taraftan İngiltere’nin aksine ABD, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak talebine dair ilk başta meselenin iki ülke arasında çözüme bağlanması gereken bir meseleymiş gibi gördü ve konuyla ilgilenmedi. ABD’nin bu tutumu hakkında Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur; ABD’nin Türk meselelerine ilgisinin azaldığının, bunun ise Sovyetler Birliği’nin Türkiye üzerindeki emelleri konusunda daha da cesaretlendirdiğini düşünüyordu.⁵⁰

Konferans 2 Ağustos 1945’de sona erdiğinde, Boğazlar konusunda net bir karar alınamamıştı. Montreux Antlaşmasının tekrar gözden geçirilmesine ve boğazlar hakkında görüşlerin üç ülkenin ayrı ayrı Türkiye’ye bildirilmesine karar vermişlerdir.

Potsdam Konferansı süresince Boğazlar meselesinde ABD’nin takındığı tutum, konferanstan sonra biraz daha yumuşamaya başlamıştı. 2 Kasım 1945’de Türkiye’ye verdiği nota ile bunu göstermiştir. ABD notasında Montreux Antlaşmasında şu değişikliklerin yapılmasını istedi:

- Montreux Antlaşması’na göre, Türkiye’nin katıldığı bir savaşta, yabancı devletlerin ticaret gemileri ancak bazı kayıt ve şartlara uyarak Türk

⁴⁹ Metin Toker, *Türkiye Üzerinde...*, s. 60.

⁵⁰ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında...*, s. 27-28.

Boğazları'ndan geçebilirler.(Madde 5) Amerikan Hükümeti'ne göre sözleşmenin bu hükmü değiştirilmeli ve bütün devletlerin ticaret gemileri, barış zamanında olduğu gibi savaş sırasında da, Süveyş ve Panama Kanalları rejimine benzer bir şekilde Türk Boğazları'ndan serbestçe geçebilmelidir.

- Montreux Antlaşması'na göre, savaş zamanında, savaşan devletlerin harp gemileri Boğazlardan geçemez.(Madde 19) Amerikan Hükümeti'ne göre, Karadeniz'e sahildar devletlerin harp gemileri Boğazlardan her zaman serbestçe geçebilmelidir.
- Montreux Antlaşması'na göre, Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin harp gemileri bazı kayıt ve şartlar altında barış zamanında Boğazlardan serbestçe geçebilirler.(Madde 14 ve 18) Amerikan Hükümeti'ne göre bu hüküm de değiştirilmeli ve barış zamanında Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin açık müsaadesi olduğu hallerde BM adına gönderilecek harp gemileri dışında, Türk Boğazları Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin harp gemilerine kapalı tutulmalıdır.
- Milletler Cemiyeti deyimi, günün gereklerine uyularak BM deyimi ile değiştirilmeli ve Japonya bu sözleşmeyi imzalayan devletler arasından çıkarılmalıdır.⁵¹

Bu notayla birlikte ABD, Türk Boğazları'nın uluslararası kontrol altında ve serbest geçişe tabi olması gerektiği düşüncesini terk etmiş oluyordu. İngiltere de ABD'nin önerilerine katıldıklarını açıkladılar. Aslında bu öneriler Türkiye açısından tamamen olumlu değildi; çünkü bunlar Sovyetler Birliği dâhil Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin Boğazlar'ın yönetiminde daha fazla söz hakkı olmasına izin vererek kendisinin Boğazlar üzerindeki müdahalesine kısıtlamalar getiriyordu. Aslında Türkiye için en uygun durum Montreux Antlaşması'nın aynen devam etmesiydi. Fakat Türkiye Türk-Sovyet ilişkilerini iyileştirir umuduyla ABD'nin bu notalarını kabul etti. Ancak Sovyetler Birliği bu önerileri reddettiler, bu yüzden de Türk-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yumuşama olmadı.⁵²

İngiltere, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin isteklerini kabul etmeleri halinde, Türkiye'nin savunmasız kalacağını görüyordu. Bunu ABD'ye açıklayarak Sovyetler Birliği'nin frenlenmesi gerektiğini vurguluyordu. Zaten ABD'de Sovyetlerin son zamanlardaki İran üzerindeki politikasını görüyor, bu bölgedeki petrol kaynaklarının

⁵¹ A. Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatiği...*, s. 64-65.

⁵² Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında...*, s. 32.

Sovyetler Birliği'nin kontrolü altına girmesinden ve İran'a yerleşen Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskısını arttırarak genişleme sürecine gireceğinden endişe duyuyordu. Sovyetler Birliği'nin Yalta Konferansı'nda kabul ettiği gibi davranmayarak Polonya ve Sovyet işgalindeki diğer Doğu Avrupa ülkelerinden çekilmemesi de ABD'nin endişelerini arttırmıştır.⁵³

1946'ların ortalarına kadar Sovyetler Birliği resmi bir yazışmaya olmadan Molotov aracılığıyla Türkiye'den isteklerini dile getirdi. Lakin Sovyetler Birliği, 7 Ağustos 1946'da Türkiye'ye bir nota verdi. Türk Boğazlarıyla ilgili notada, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki bazı olaylardan dolayı Montreux Sözleşmesi'nin oluşturduğu Boğazlar rejiminin Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliğini sağlayamayacağı öne sürdü Hatta savaş sırasında bazı savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçirildiğini iddia edilerek, Boğazlar'ın statüsünün şu esaslar çerçevesinde yeniden yapılandırılması isteniyordu:

- Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine devamlı açık tutulmalıdır,
- Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine devamlı olarak açık tutulmalıdır,
- Özel surette sunulacak durumların haricinde, Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı olmalıdır,
- Karadeniz'e giriş-çıkış için tabii su yolu olan Boğazlar rejimi sadece Türkiye'nin ve diğer Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin yetkisinde olmalıdır,
- Boğazlardaki ticari trafik serbestliği ve Boğazlar'ın korunması konusuyla en fazla ilgili ve bunu sağlayabilecek devlet oldukları için, Türkiye ve Sovyetler Birliği, diğer devletlerin Boğazları Karadeniz'e kıyısı olan devletler aleyhine kullanılmasını engellemek için, Boğazları birlikte savunmalıdır.⁵⁴

Sovyetler Birliği'nin isteklerinin 7 Ağustos tarihli nota ile yeniden canlanması nedeniyle, ABD Türk-Sovyet problemlerine müdahale etme gereği duydu. Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceğini konuşmak için toplantılar yapıldı. Bu toplantılarda, Sovyetler

⁵³A.Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik...*, s. 85.

⁵⁴Mehmet Gönübol, A.Haluk Ülman, "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk Dış Politikası (1945-1965) Genel Durum", (edit: Mehmet Gönübol), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (içinde), Siyasal Kitapevi, 9. Baskı, Ankara 1996, s. 191

Birliği'nin asıl amacının Türkiye'nin kontrolünü ele geçirmek olduğu sonucuna varıldı. Türkiye'nin bir Sovyet saldırısına maruz kalması durumunda ABD'nin buna karşı çıkması gerekiyordu. Bu karardan sonra ABD, Sovyetler Birliği'ne 19 Ağustos 1946'da bir nota göndererek Boğazlar'ın yönetiminin Karadeniz'e kıyısı olan sahil devletlerde olması isteğini ve Boğazlar'ın başka hiçbir gücün katılımı olmaksızın Türkiye ile birlikte savunulması önerilerini reddettiklerini bildirdi.⁵⁵

Ancak burada şu noktaya dikkat etmek gerekir: Sovyetler Birliği'nin davranışı ne olursa olsun, ABD kamuoyunun BM düzenine bağladığı büyük ümitleri görmezlikten gelemeyen ABD yöneticileri, hala doğrudan bir müdahaleden bahsetmemektedirler. Nitekim, Sovyetler Birliği'ne verilen 19 Ağustos 1946 notası, Türkiye'nin Boğazlar'ın savunmasında başlıca sorumlu olarak kalması gereğini belirttikten sonra, eğer Boğazlar'a bir saldırı ya da saldırı tehditi olursa, ABD Hükümeti'nin buna doğrudan bir müdahale değil de, Birleşmiş Milletler Konseyi tarafından harekete geçilmesi için açık bir sebep sayacağı bildirilmektedir.⁵⁶

ABD'nin, İngiltere'nin ve Türkiye'nin notalarına karşılık Sovyetler Birliği, 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye bir nota daha vererek isteklerini tekrarladı. Türkiye'de 18 Ekim 1946'da Sovyetler Birliği'ne bir nota vererek eski görüşlerini beyan etti. ABD ve İngiltere de Sovyetler Birliği'ne bir nota daha vererek, Boğazların savunulmasında tek sorumlu olarak Türkiye'nin kalmasını istediler.⁵⁷ ABD ve İngiltere'nin Türkiye'ye desteğini gören Sovyetler Birliği isteklerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Görüldüğu üzere; Türkiye Sovyetler Birliği ilişkilerinin en tehlikeli yılları İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk yıllar olmuştur. Stalin'in tehdit edici tutumu 1945-1946 yıllarında devam ettiğinden Türkiye'ni yöneticileri güvenlik ihtiyacının Batı ittifakı ile sağlanacağına inanmakta ve bu ittifakı elde etme yolunda çaba göstermektedir. Stalin karşısındaki yalnızlık, Kurtuluş Savaşı liderlerinde gerçek bir endişe ve kolayca silinmeyecek bir güvensizlik duygusu yaratmıştır.⁵⁸

İkinci Dünya Savaşı boyunca tarafsız kalmayı tercih eden Türkiye, savaş sonrası ilk yıllarda üzerinde oluşan bu siyasi baskılara maruz kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin kabul

⁵⁵ Ulus, 21 Ağustos 1946.

⁵⁶“Türk-Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği”, *Forum Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı:148, Ankara 1 Haziran 1960, s. 13.

⁵⁷ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih...*, s. 725.

⁵⁸ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 262-263.

edilemez talepleri yüzünden iki ülke arasındaki gerginlik, 1953’de Stalin’in ölümünden sonra yerine geçen Kruşçev’in politika değişimine kadar sürmüştür.

2.2 Savaş Sonrası Türkiye-ABD İlişkileri (1945-1950)

İkinci Dünya Savaşının bitimine doğru (1945) Sovyetlerin Boğazlara yerleşmek ve Doğu Anadolu'dan resmen toprak istemesi, Türkiye'yi tedirgin etmişti. Cumhuriyetin kurulmasından bu yana karşılıklı güven esasına dayalı iyi giden Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri Rusya'nın yayılma politikasının yeniden canlanmasıyla bozulmuştu. Ayrıca İngiltere ve Fransa'nın İkinci Dünya Savaşı'nda yıpranmaları nedeniyle, bu dengeyi sağlama niteliklerini de büyük ölçüde yitirmişlerdi. Bu gelişmeler neticesinde Sovyet tehdit ve tehlikesine karşı Türkiye, bu kez Amerika'nın nezdinde destek arayışına yönelmiş ve savaşın son yıllarından itibaren Türk dış politikası da bu yönde gelişmeye başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin Nazi işgalinden kurtardıkları bölgelerdeki, Yalta Konferansı'nda alınan kararlara aykırı davranışlarından dolayı, Amerikan ve İngiliz yöneticileri, bu devletin savaş sonundaki istekleri için kaygı duymaya başlamışlardı. Savaşın sonuna doğru Sovyetler Birliği ile işbirliği konusunda bütün ümitlerini kaybetmişlerdi.⁵⁹

Savaş sonuna doğru ve savaş sonrası düzenlenen konferanslarda (Yalta Konferansı, San Francisco Konferansı, Postdam Konferansı) görüşülen konular ve konferans sonunda alınan kararlar ışığında Türk-ABD ilişkilerinin gelişim süreci hızlanmıştır. Zaten bu konferansların en önemli başlıklarından bir tanesi de “Boğazlar” meselesiydi. Sovyetler Birliği'nin 17 Aralık 1925 tarihli “Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması”nın yenilenmesi ile ilgili bu talepler doğrultusundaki Türkiye üzerindeki tehditler; zaman içerisinde İngiltere ve ABD'nin engelleriyle karşılaşacaktır. Eski gücünü yitiren İngiltere; ABD'ye bir nota vererek, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikasına karşı önlem alınmasını isteyecektir. Bu gelişmeler akabinde, uluslar arası ortamda iki kutuplu bir sistem ortaya çıkacaktır. Doğu Blok'unda Sovyetler Birliği'nin bulunduğu bu sistemde, Türkiye güvenlik endişesi içerisinde olduğu için Batı Blok'unda bulunan ABD ile yakınlaşacaktır.

Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikaları karşısında tehdit altında bulunan Türkiye'ye; ABD, Truman Doktrini ve Marshall Yardımı çerçevesinde ekonomik yardım yapacaktır. 1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle siyasi ve askeri ilişkilerinde

⁵⁹ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih...*, s. 726.

yeni bir dönem başlayacaktır. Bu süreçte iç ve dış politikadaki gelişmeler Türkiye-ABD ilişkilerine şekil verecektir.

2.2.1 Missouri Zırhlısı'nın Türkiye'ye Gelişi ve Türk Kamuoyunun Tepkileri

Savaş esnasında tarafsızlığı tercih eden Türkiye, savaş sonuna doğru ve savaş sonrası dönemlerde yalnız kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonuna doğru Türkiye üzerindeki Sovyetler Birliği istekleri yavaş yavaş su yüzeyine çıkmaya başlamıştı. 1945 yılının ikinci yarısından itibaren artan Sovyetler Birliği isteklerine cevap veremeyen Türkiye, ABD'den yardım istemiştir.

Türkiye 19 Mart 1945'de ilk Sovyetler Birliği notasını almıştı. Bu notaya göre 17 Aralık 1925 tarihli "Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"nın yenilenmesi gerekiyordu. Kabul edilmesi imkânsız olan teklifler karşısında Türkiye doğrudan İngiltere ve ABD'den destek istemiştir. İngiltere, Türkiye üzerindeki Sovyetler Birliği baskılarının farkındaydı, fakat ABD bu duruma İngiltere'nin gözlüklerinden bakmıyordu. İngiltere'nin yıllardır süper güç olarak dünya politikasında yer alması durumun vahimliğinin farkında olmasının en güçlü nedenidir. Daha sonraları Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarının ciddiyetini anlayan ABD, Türkiye'ye diplomatik desteğini göstermiştir.

Savaş sonrası üç Büyüklerin (ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği) toplandığı Postdam Konferansında konuşulan konulardan bir tanesi de Boğazlar meselesiydi. Üç Büyüklerin bu konu hakkında alacakları kararlar Türkiye açısından büyük önem arz etmekteydi. İngiltere, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar statüsünde yapılmasını istedikleri değişikliklerini reddetmiştir. Her üç devletin Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmeleri kararı alınmıştır. Bu arada ABD Başkanı Truman, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebi sorununun, sadece bu iki devleti ilgilendiren bir sorun olduğunu söylemiştir ve başlangıçta bu konuya ilgisiz kalmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki emelleri bağlamındaki istekleri devam ederken, 1946 yılında, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikasının farkına varan ABD'nin dış politikası yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Bu dış politik değişimin ilk göstergesi, 6 Aralık 1946'da ABD savaş gemisi Missouri, vefat etmiş olan Türkiye'nin Washington büyükelçisinin naşını getirmek maksadıyla İstanbul'a gelmiştir. Geminin görünürdeki geliş

sebebi böyleydi ama asıl amacı ise ABD' nin Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'nin yanında olmaya karar verdikleri anlamına geliyordu.⁶⁰

5 Nisan 1946'da İstanbul'a gelen Missouri, Türk makamları tarafından büyük bir sevinçle karşılandı. Missouri'nin ziyaretini Amerikan Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskı ve isteklerine karşı Amerika'nın kararlı desteğinin bir göstergesi olmasını istediler. Missouri'nin Boğaz'a gelişi Amerikalılara göre kuru bir jest değildi. Bu gerçekten de kararlı bir politikanın bir bölümüydü. Ayrıca ABD'nin Türkiye'ye göstereceği ilginin bir göstergesiydi. Nitekim Başkan Truman geminin İstanbul'a vardığı gün yaptığı açıklamada, Amerikan dış politikasına yeni bir yön belirleneceğini ve Ortadoğu'daki durumun ne kadar önemli ve ciddi olduğunu artık anlamaya başladığını belirtti.⁶¹

Missouri'nin yolculuğu, ABD'den Türkiye'ye varıncaya kadar Türk kamuoyunda yer almıştır. Gazeteler günlük olarak gemiden haberler vermişlerdir. Missouri'nin Türkiye'ye gelişi, Türk kamuoyu için sıradan bir ziyaret değildi. Missouri'nin Türkiye'ye gelişi nedeniyle Türk gazetelerinde çıkan yazılardan, o dönemde Türk kamuoyunun ABD hakkında neler düşündüğünü anlayabiliriz.⁶²Örneğin Ulus gazetesi bu ziyareti “Türk-Amerikan dostluğunu bir kat daha güçlendiren ziyaret “ olarak yorumlamıştı.⁶³ Cumhuriyet gazetesi ise bu ziyaretin amacını şöyle açıklamıştır: ⁶⁴

“Amerika Hükümeti Washington'da vefat etmiş olan Büyükelçimiz rahmetli Mehmet Münir Ertegün'ün cenazesini limanımıza bir harp gemisiyle göndermeye karar vermiştir. Bu geminin önce kruvazör olacağı söylendi. Sonra 48 gemilik bir Amerikan filosunun Cebelitarık'a kadar merhumun tabutunu taşıyan gemiye refakat edeceği, oradan sonra, bu kruvazörün birkaç muhriple beraber İstanbul'a kadar geleceği bildirildi. Nihayet dün gelen bir haberle, cenazeyi Missouri zırhlısının getireceği ve refakatinde bir muhrip de bulunacağı bildirilmiştir. Telgrafta diplomatların naaşlarının harp gemileri ile naklinin eski bir diplomatik nezaket âdeti olduğu belirtilmekle beraber, bu vazifenin umumiyetle bir kruvazör tarafından yapıldığı bildirilmektedir. Demek ki Amerika Hükümeti Washington'da çok iyi bir ad bırakmış, kendini sevdirmiş ve saydırmış olan Türkiye Büyükelçisinin naşını, Amerikan donanmasının en büyük, en kudretli ve en meşhur zırhlısı ile göndermek suretiyle Türkiye'ye karşı bir dostluk eseri göstermek istiyor”

⁶⁰ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000, s. 92-93.

⁶¹ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında...*, s. 41.

⁶² Yavuz Güler, “II. DünyaHarbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı:2, 2004, s. 211.

⁶³ Ulus, 5 Nisan 1946.

⁶⁴ Cumhuriyet, 8 Mart 1946.

Gazetelerde ayrıca bu ziyaretin Türk- Sovyetler Birliği Hükümetleri arasındaki ilişkinin hassasiyet gösterdiği bir zamana tesadüf ettiği noktası üzerinde durulmaktaydı. Bu ziyaretle ABD Hükümeti'nin hakiki bir kuvvet gösterisi yapma ve aynı zamanda ABD'nin Akdeniz filosunu tekrar kurarak dünyanın bu kısmında da ABD bahriyesinin muazzam bir kuvvet olduğunu göstermek amacıyla olduğu belirtilmiştir. Böyle bir kuvvetle ABD gerek Avrupa'da, gerek Asya'da ve Afrika'da her yerde aynı kudretle söz söyleyebileceğini tüm Dünya'ya ispat edebilecekti.⁶⁵

Missouri Zirhlısının, İstanbul'a geldiği gün ABD Başkanı Truman, Yakın ve Ortadoğu'daki Amerikan çıkarları dolayısıyla bu bölgedeki ülkelerin desteklenmesi gerektiğine dair şu konuşmayı yapmıştır:⁶⁶

“...Bu bölgede muazzam tabii kaynaklar vardır ve en işlek kara, hava ve deniz yolları bu bölgeden geçmektedir. Binnetice bu bölgenin büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır ve bu bölgeyi teşkil eden milletler, kuvvetli bir tecavüze mukavemet için, ne teker teker, ne de hep birlikte kâfi derecede kuvvetli değildirler... Eğer dünyanın bu mühim kısmında sulhu korumak ve kuvvetlendirmek istiyorsak, buranın yalnız muhtariyet ve istiklâlini tatmin etmekle iktiva edemeyiz. Yakın ve Ortadoğu milletleri kaynaklarını geliştirmek, hayat seviyelerini yükseltmek istiyorlar. Amerika bu arzunun yerine getirilmesi için elinden geleni yapacaktır...”

Sonuç olarak Missouri'nin Türkiye'ye ziyareti büyük ölçüde memnuniyet yaratmıştır. Türkiye, savaş sonrası düştüğü yalnızlıktan, ABD'nin kendilerine yapmış oldukları bu büyük destek gösterisinden sonra kurtulacaktır. Sovyetler Birliği'nin notalar süreci devam etmesinde ABD'nin Türkiye tarafında olması, Türkiye'nin ABD için duydukları kaygıya son vermiştir. Daha sonraları ekonomik ve askeri yardımlarla ilişkilerinin ilerlemesi, Türkiye'yi ABD'ye bağımlı hale getirecektir.

2.2.2 Truman Doktrini'nin Türkiye-ABD İlişkileri Üzerindeki Etkileri

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na dâhil olmamıştı, fakat savaş sonrası dönemde dünya politikasında yerini alan iki büyük güçten Sovyetler Birliği'nin tehditlerine maruz kalmıştı. Üstelik savaşın verdiği sıkıntıları fazlasıyla yaşıyordu. Ekonomik durumu da gittikçe bozuluyordu. Sovyetler Birliği'nin baskılarına karşı Türkiye'nin tereddütsüz yardımına başvurabileceği diğer büyük güç olan ABD olacaktır. Çünkü ABD'de, zaten

⁶⁵ Son Posta, 9 Mart 1946.

⁶⁶Nejdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997, s. 453.

Sovyetler Birliği'nin yayılcı siyasetinden muzdaripti. Bu durumu engellemek için, Türkiye'nin jeostratejik konumundan faydalanabilirdi.

Türkiye, Missouri Zırhlısı'nın ziyaretiyle birlikte ABD'yi desteği olarak görmeye başlamıştır. ABD'nin Türkiye'nin ekonomik durumunu düzeltmeye yardım etmek için attığı ilk ise adım iki devlet arasında 7 Mayıs 1946 tarihinde yapılan "Türkiye'nin, Ödünç Verme Ve Kiralama Kanunundan Doğan Bütün Borçlarının Silinmesine Ait Türk-Amerikan Anlaşması"dır. Anlaşma 20 Mayıs 1946 tarihinde onanmıştır.⁶⁷

Bu sıralarda Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikası devam etmekteydi. Amacı, İran üzerinden "Ortadoğu petroleri ve Basra Körfezi ile Hint Okyanusu'na", Türkiye Boğazları'nı kullanarak "Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'e", Yunanistan üzerinden "Doğu Akdeniz'e" ulaşmaktı. Sovyetler Birliği'nin izlemek istediği bu rota Üç Büyüklerden olan İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmekteydi. Fakat bu politikanın ilerlemesine engel koyacak ne askeri ne de ekonomik gücü vardı. Bundan dolayı savaş sonrası inzivaya çekilmeyi düşünen, ABD'ye nota vererek, Sovyetler Birliği'ne kalkan oluşturacak politikalar geliştirmesini istedi.

Sovyetler Birliği'nin savaş sonuna doğru başlayan Boğazlar üzerindeki kendi lehlerine düzenlenmesi istekleri devam etmekteydi. Türkiye'nin ABD ve Sovyetler Birliği ile karşılıklı notalarından sonuç çıkmadı. Ayrıca Sovyetler Birliği bu sıralarda Yunanistan'ın iç politikasındaki olumsuz gelişmelerden yararlanarak, kendi çıkarlarına uygun politikalar yapmaya başladı. İngiltere'den notayı alan ABD böyle bir duruma daha fazla kayıtsız kalamadı.

12 Mart 1947'de ABD Kongresinde başkan Truman, kongre üyelerine yaptığı konuşmada Türkiye ve Yunanistan'ın mevcut durumu hakkında geniş bir bilgi verdikten sonra Amerika'nın, BM ilkelerine olan bağlığına değinerek, Sovyetler Birliği'nin bu ilkelere aykırı hareket ve davranışlarına dikkat çekmiştir. Amerikan dış politikasının dış baskılar ve silahlı azınlıklar tarafından tehdit edilen özgür ülkeleri desteklemesi gerektiği düşüncesinde olduğunu belirtmiştir. Bu düşünceyle tehdit altındaki ülkeleri korumak için Kongre'den, hükümete, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardımın yapılmasını talep etti. Bununla birlikte her iki ülkenin isteği doğrultusunda sivil ve askeri personelinin yardım programı dâhilinde eğitilmesi konusunda yetki istedi. Truman, eğer bu iki ülkeye dair yeni yetkiler ve ödenek istemek lüzumu ortaya çıkarsa, Kongreyi tekrar

⁶⁷ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s. 143.

bilgilendireceğini de ekledi.⁶⁸ Truman'ın bu konuşmasından sonra yapılacak yardımlar "Truman Doktrini" ismini alacaktır.

Yardımanın yapılması için Türkiye ile ABD arasında 12 Temmuz 1947'de bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma metnine ABD yardımının bağlı olacağı şartlar teker teker yazılmamıştır. Ayrıca ABD'nin Türkiye Büyükelçisi, Türk Hükümeti'ne bu anlaşma gereğince sağlanan yardımın gayelerinin elde edilmesine yarayacak bilgiyi ve teknik yardımı; buna karşılık Türk Hükümeti de Türkiye Büyükelçisi ve temsilcilerine yapılan yardımın kullanılışı ve ilerleyişi hakkında rapor, bilgi ve gözlem şeklinde her türlü kolaylık ve yardımı sağlayacaktır. Bu anlaşma hükümlerine uyulmazsa yardımın kesileceğiyle ilgili hiçbir kayıt yoktur. Amerikan basın ve radyo temsilcilerine sağlanacak serbestliğe gelince, Türk Hükümeti bu konuda da anlaşmaya bir kayıt koydurmuştur. Antlaşmanın 3.maddesine göre, Birleşik Devletler basın ve radyo temsilcilerinin bu yardımın kullanılmasını serbestçe izleyip gözlemlerini bildirmelerine, ancak "iki ülkenin güvenliği ile kabili telif olduğu nispette" müsaade edilecektir. Bu hükümlerin yanı sıra, anlaşmada, yapılacak yardımın başka amaçlarla kullanılmayacağı ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ya da Genel Kurulu yardımın devamını lüzumsuz ya da gereksiz bulursa yardımın kesileceğine dair hükümler de bulunmaktadır. Başka bir maddeye göre de, verilen malzemenin mülkiyeti Türkiye'de olmayacaktır.⁶⁹

Truman Doktrini, Türk-Amerikan ittifakının Sovyetler Birliği'nin yayılmacılığını önleme amacını belgelemektedir. 12 Temmuz 1947'de Türkiye ile ABD "Türkiye'ye Yardım Anlaşması"nı imzalayarak aralarındaki ilk resmi ilişkiyi başlattılar. Bu Türkiye'nin ABD'den aldığı yardımdan nasıl yararlanacağını temel hükümlerini kapsayan genel bir anlaşma niteliğindedir. Anlaşmanın 2.maddesinde bu anlaşmanın iki ülke arasında nasıl işletileceği belirlenmekte, bu sürecin ABD'li Misyon Şefi tarafından ve Türkiye Hükümeti ile mutabakat sağlanarak yürütüleceği ifade ediliyordu. Bu anlaşmada yer alan hükümler, Türkiye-ABD arasında ilerleyen dönemlerde yapılacak ikili anlaşmalarla benzer hükümler taşımakta olup; bu maddelerin zaman zaman iki ülke arasında sorunlara neden olacağı görülecektir. Nitekim bu anlaşmanın 4.maddesinde yer alan "Türk Hükümeti... bu maddeler ve bilginin verildikleri amaç dışında kullanılmasına izin vermeyecektir" ifadesi

⁶⁸Mehmet Gönübol, A.Haluk Ülman, "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk Dış Politikası (1945-1965) Genel Durum", (edit: Mehmet Gönübol), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (içinde), Siyasal Kitapevi, 9. Baskı, Ankara 1996, s. 213-214

⁶⁹ A. Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatiği...*, s. 111-112.

1964 Kıbrıs krizi sırasında ABD Başkanı Johnson'ın İsmet İnönü'ye gönderdiği o tarihi mektupta atıf yapılmaktaydı.⁷⁰

Truman Doktrini çerçevesinde yapılan yardımlar, ABD'nin kurmakta olduğu strateji konusunda birtakım bazı ipuçları vermektedir. Ümit Özdağ, bu stratejinin Türkiye'ye yansıyan yönlerini askeri açıdan üç ana başlık altında toplamıştır. Bunların birincisi, TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri)'de Amerikan savaş doktrininin kabulünü sağlamak ve TSK'de eğitimi Amerikanlaştırmak, ikincisi silah alımında tek kaynak olmak, üçüncüsü de ülkenin alt yapısını (yolların, köprülerin, tünellerin, limanların) ABD strateji doğrultusunda inşasını sağlayarak, ABD'nin askeri ve ekonomik menfaatlerini korumaktır.⁷¹ ABD'nin bu stratejileri, gelecek yıllarda TSK'nın içerisinde endişelerin artmasına ve 27 Mayıs 1960 darbesinin ABD kaynaklı bir darbe olduğuna dair kanıların artmasına neden olacaktır.

Prof. Dr. Çetin Yetkin'e göre Truman Doktrini, bağımsızlığımızı yitirmeye başladığımız sürecin başlangıcı olmuştur. Çünkü dış yardım, bir dış siyasa aracıdır. Dış yardım almayı kabul eden, yardımı yapan ülkenin denetimine gireceğini ve bu yardımı yapan ülkenin isteklerini yerine getirmediğinde bu yardımın kesileceğini belirtiyordu. Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı güçlendirmek ABD'nin kendi çıkarı içindi. Bu yüzden dönem yöneticilerin bu yardımı büyük bir lütuf olarak karşılamalarını eleştiriyordu. Türkiye'nin giderek bağımsızlığını kaybettiğini ve sömürgeleşme sürecine girdiğini vurguluyordu.⁷²

Bu savlar bir açıdan bakıldığında doğruluk niteliği çok fazlaydı. Çünkü bu doktrin ile başlayan yardımlar ilerleyen zamanlarda Türkiye'yi dışa bağımlı hale getirecektir. Fakat dönem şartlarını göz önünde bulundurursak bu yardımın gerekliliği de aleni olarak ortadaydı. Bu yardım ile Türk Dış Politikasında olduğu kadar iç politikada da yeni bir dönem başlatmıştır.

⁷⁰ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2006, s. 39.

⁷¹ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2006, s. 155-156.

⁷² Çetin Yetkin, *Karşı Devrim (1945-1950)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Yayınları, Antalya 2006, s. 357-358.

2.2.3 Marshall Planı Çerçevesinde Türkiye-ABD İlişkileri

Marshall Planı, Truman Doktrini'nin hemen akabinde savaştan ülke ekonomileri batmış olarak çıkan Avrupa'yı yeniden güçlendirmek amacıyla ABD tarafından ortaya atılan yardımdır.

İkinci Dünya Savaşı Avrupa ekonomilerin yıpratmış, durma noktasına kadar getirmişti. Komünist ideoloji de böyle bir durumda kendine uygun ortamı bulmuştur. Sovyetler Birliği'nin yayılcı siyasetinin önüne geçmek için Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin içine düştüğü buhrandan bir an önce çıkartılması şarttı. Bunun için de bir plan dâhilinde Avrupa Ülkelerine yardım yapılması gerekiyordu. ABD Dışişleri Bakanı General Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada Avrupa Ülkeleri'nin iktisadi kalkınmalarını planlamak için bir araya gelmelerini istemiştir. Eğer ortak bir plan hazırlarlarsa, ABD'nin de yardım edeceğini söylemiştir. Bu çağrıya karşılık 16 ülke 12 Temmuz 1947'de Paris'te bir araya geldiler. Doğu Avrupa Ülkelerine ve Sovyetler Birliği'ni de kapsamasına rağmen bu ülkeler toplantıya katılmadılar.

Haziran 1948'den itibaren başlayan bu yardım, Uluslar arası Para Fonu'nun kurulması ile başlayan ve gelişen liberal-kapitalist ekonomi konsepti içinde yerini aldı. 1 Ocak 1948'de GATT(Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması) imzalandı. Marshall Planı, piyasa ekonomisine dayalı demokrasiler arasındaki ekonomik işbirliğin temel kurumların temeli oldu.⁷³

Türkiye, Marshall Planı'ndan destek almak istemiştir. Fakat bu plan Avrupa ekonomilerinin kalkınması için hazırlandığından Türkiye'nin bu talebi geri çevrilmiştir. Ayrıca ABD'ye göre, Türkiye'nin dış ticaret dengesinin diğer 15 ülkeye göre daha iyi durumdaydı.

ABD ilk önce Türkiye'nin bu yardımdan faydalanmasına karşı çıkmış olsa bile, Türkiye'ye büyük ihtiyacı olduğunu anlayınca tutumunu değiştirmiştir.⁷⁴

Marshall Planı içine alınmaması kararı üzerine, Türkiye doğrudan doğruya ABD Hükümeti'ne başvurarak kendisinin de Marshall Planına dâhil edilmesini istedi. Türkiye bu başvurusunda, ekonomik durumla askeri ve siyasi istikrar arasındaki ilişkiyi vurguladı. Bu arada, Ankara'daki ABD Büyükelçiliği, Washington'a bir rapor göndererek Türkiye'nin

⁷³Cüneyt Akalın, *Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye, Olaylar-Belgeler (1945-1952)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 232-234.

⁷⁴Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni...*,s. 263.

ekonomik durumu dolayısıyla yardım verilecek ülkeler listesine alınması gerektiğini belirtti.⁷⁵ 4 Temmuz 1948'de Ankara'da Türkiye ile ABD Ekonomik İşbirliği Anlaşma'nın imzalanmasıyla yardım başlamış oldu.

Diğer Avrupa ülkelerine yapılan yardımlar gibi, Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımı da başlıca dört bölüm içinde toplanabilir:⁷⁶

“Hibeler: Bu bölüm içinde yapılan yardımları alan devlet, ABD'ye karşı hiçbir şey borçlanmaz. Ancak bunları Ekonomi İşbirliği İdaresi'nin (3 Nisan 1948 tarihinde kabul edilen Ekonomik İşbirliği Kanunu çerçevesi içinde Avrupa'ya yapılan Amerikan yardımının yönetimi için kurulmuştur) onaylayacağı alanlarda kullanmak zorundadır.

Ödünç: Amerikan yardımının ikinci ana bölümü ödünç verilen paralardır. Eğer yapılan tahsis ödünç şeklinde tahakkuk etmişse, o zaman, bu para ABD'ye borçlanılmış olacak ve bu borçların ödenmesine 1952 Temmuzundan itibaren başlanacaktır. 1952 yılından 1956 yılına kadar ABD'ne yalnız faiz tutarları ödenecek, o tarihten sonra da 35 sene süre ile %2,5 faizle gerek anapara, gerekse faizleri, bir arada ve eşit taksitlerle ödenerek borç kapatılacaktır. **Dolayısıyla yardım:** Bunlar ABD'nin İktisadi İşbirliği İdaresi'ne giren Avrupa devletleri arasındaki ticareti düzenlemek için yaptığı yardımlardır ve en önemlileri “tiraj hakları” adıyla tanımlanmıştır.

İktisadi İşbirliği çerçevesi içindeki Avrupa ülkeleri birbirlerinden mal satın aldıkları zaman malların bedeli ABD tarafından ödenmekte ve satın alan devlet bunun karşılığını “Karşılık Fonu” adı altında ve kendi parasıyla milli bir bankaya yatırmaktadır. Bu işte hem satıcı hem de alıcı devletin büyük çıkarı vardır. Çünkü satan devlet alıcısının döviz yokluğu yüzünden alamayacağı bir malı döviz karşılığı elinden çıkarmış, alan devlet de gerekli döviz kolaylıkla bularak ihtiyacı olan malı satın almak imkânına kavuşmuştur. Diğer yandan, satın alan devlet “Karşılık Fonu” na yatırdığı paranın %95'ini İktisadi İşbirliği İdaresi'nin tasvibiyle yine memleket içinde ve iktisadi kıymeti haiz projelere yatıracağından ya da tıpkı ödünç para yardımı şartları ABD'ne ödeyeceğinden sonunda bu da bir türlü hibe ya da borç para yardımı niteliğini kazanmaktadır. “Karşılık Fonu”na yatırılan paranın geri kalan %5'i de, memleket içindeki masraflarını karşılamak üzere Özel İktisadi İşbirliği Misyonları'na bırakılmıştır.

Teknik yardım: Bu bölümle de, ABD'nden getirtilecek teknik uzmanlarla, yardım gören ülkeden staj, tetkik gezisi ve buna benzer nedenlerle dışarıya gönderilen teknisyen, mühendis ve benzeri elemanların ve meslek erbabının gittikleri ülkelerdeki zaruri masrafları karşılanmaktadır. Teknik yardım iki şekilde finanse edilmiştir. Bunlardan birisi hükümetin borçlanması ve bu borcun tıpkı ödünç yardım için tayin ve tespit edilen şartlara uygun olarak ödenmesidir. İkinci şekil hibe şeklindedir. Bu şekle uyularak kabul olunan bir teknik yardım karşılığında hükümet herhangi bir borca girmiş olmaz. Yalnız projenin dolar tutarı karşılığının Türk Parası olarak Merkez Bankası'na yatırılması gerekir ki

⁷⁵ Çağrı, Erhan, “ABD ve NATO ile İlişkiler.” *Türk Dış Politikası*..., s. 540.

⁷⁶ A. Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik*..., s. 119-121.

bunun %95'i tıpkı “tiraj hakkı” gibi ve İktisadi İşbirliği İdaresi'nin tasvibiyle memleketin diğer bir iktisadi kalkınma işine tahsis olunur.”

Bu yardım şekillerinde de anlaşılacağı üzere, verilen yardımların kullanım alanları genel olarak ABD'nin inisiyatifindedir. Truman Doktrin'den sonra gelen Marshall Planı kapsamında alınan ödünç paraların ödeme süresinin uzun olması da, Türkiye'yi her bakımdan dışa bağımlı hale getirmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Erkin Yurdakul bu konu hakkında bir makalesinde şöyle bahsetmiştir:⁷⁷

“...Truman Doktrini ve Marshall yardımları çerçevesinde Türkiye'nin Atatürk'ün milliyetçi Türkiyesi'nden “Batı tipi demokrasi”ye geçirilmesi ile ABD Türkiye ilişkileri denilebilecek düzey başlamıştır. Türkiye bu andan itibaren her geçen gün ABD'nin bir uydusu haline dönüştürülmüştür... Marshall yardımı ise bir borç tuzağıdır ve Türkiye hibe adı altında borçlandırılarak ekonomisi çökertilmiştir.”

Yeni Çağ gazetesinde yayımlanan bir yazı dizisinde ise şunlar yazılmıştır:⁷⁸

“...Marshall Planı; buna katılmak isteyen her Avrupa ülkesine Amerikan mali yardımı, malzeme ve makinesini öngörüyordu. ABD, kamuoyunda “Marshall Yardımı” olarak bilinen bu anlaşma çerçevesinde, 1949-1951 yılları arasında Türkiye'ye ekonomik yardımlar yaptı. Türkiye, artık Batı yanlısı bir politika izlemeye başladı. 1948'de Marshall Planı'nın diyeti Türkiye'yi emperyalist tekellere daha fazla açmaktan başka bir işe yaramadı. Bu yardımla Türkiye, ABD'nin bölgedeki taşeronu yapılmak istendi. Hedef, Amerikan sanayine pazar açmaktı. Bir borç tuzağı olan Marshall Yardımı ile Türkiye hibe adı altında borçlandırılmış ve ekonomisi adeta çökertilmiştir...”

Türkiye'nin iç politikasında en büyük isteği kalkınmadır. Bu isteğin gerçeğe dönüşebilmesi için ABD yardımından çare umulması Ankara'nın kendi isteği ile ABD'nin mimarı ve öncüsü olduğu uluslar arası sistem içerisinde yer almasında rolü büyüktür. O dönem Türk basını da kalkınmada ABD'ye duydukları gereksinimlerinden sıkça üzerinde durmaya başlamıştır. Basın Ataşesi Nüzhet Baba tarafından da bu konu ele alınmış, Türkiye'nin ABD'ye tanıtılması ile ilgili bir rapor hazırlamıştır.⁷⁹DP (Demokrat Parti) dönemindeki iç ekonomik ve politik sloganlardan biri “Küçük Amerika olmak” iddiasıdır. Ancak, ekonomik yardımın hiçbir zaman istenilen miktarda olmaması, Türk dış politikasında önemli bir endişe yaratmıştır.⁸⁰

⁷⁷ Erkin Yurdakul, “Türkiye-ABD İlişkileri Neden Düzelmez?”, *Türk Solu Dergisi*, Sayı:33, 2003, s:

⁷⁸ Ceyhan Bozkurt, Fatih Erboz, Selda Öztük Kav, “Dost Görünen Düşman (3) Kahpe Amerika”, *Yeni Çağ*, 18.10.2007.

⁷⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: F11, Fon Kodu: 030..1.0.0., Yer No:101.628..9.

⁸⁰ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin...*, s. 362.

Türkiye'nin Truman Doktrini'nden sonra Marshall Planı'na dâhil edilmesinde Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikasının önüne geçilmek istenmiştir. Türkiye'nin stratejik bir konumda olmasından dolayı, Türkiye'ye gelen herhangi bir tehdit Ortadoğu ülkeleri kadar Avrupa ülkelerini de bağlayıcı bir niteliğe getirmiştir. ABD'nin küresel bağlamdaki politikalarına ters düşen bu durum yüzünden, ABD Türkiye'ye Truman Doktrini'yle başlayan Marshall Planı'yla devam eden yardımlarıyla Türkiye'ye yakınlaşmıştır. Türkiye ise Sovyetler Birliği'nin tehdit ve baskılarından dolayı bu ekonomik yardımların yanı sıra askeri yardımda talep etmiştir. NATO'ya dahil olmak için kendi sınırlarının çok ötesinde olan bir ülkeye (Kore'ye) asker gönderecektir. 1952 yılında NATO'ya dâhil olacak, böylelikle Batı Blok'una kaymış olacaktır.

3. Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, Demokrat Parti İktidar Süreci ve Türk-Amerikan İlişkileri

Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçişi, hem iç hem de dış gelişmelerin sonucunda meydana gelmiştir. Bu iç ve dış gelişmeler Kemalist ideolojinin niteliğinden doğan üç unsur tarafından destekleniyordu. Birinci unsur; Batı dünyasının etkisiydi. Türkiye'yi kendi içine kabul etmek için, düzenin demokratikleşmesi gerekiyordu. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı sonunda baskı rejimlerinin (nazizm ve faşizm) yenilmiş ve yıkılmış olması da aynı yönde önemli bir etki yapmıştı. İkinci unsur, halkın tek parti düzenine karşı gösterdiği olumsuz tepkiydi. Devlet ile parti bütünleşmişti. Üçüncü unsur da; gerek o zamana denk izlenmiş olan devletçi uygulamaların, gerekse savaş ekonomisinin sonucu olarak, bir kapitalist sınıfın belirginleşmiş olmasıydı.⁸¹

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra müttefikler savaşın olumsuzluklarını ortadan kaldırmak ve dünya düzenini sağlamak için "Birleşmiş Milletler Cemiyeti"ni kurdular. Türkiye de bu cemiyetin kurucuları arasında yer aldı. Türkiye BM'ye katılınca demokratikleşme yolunda önemli adımları atması gereği ortaya çıktı. Çünkü bu örgüt, demokrasi temeli üzerine bina ediyordu, son anda Almanya ve yandaşlarına savaş açan Türkiye'de düşünce ve vicdan özgürlüklerinin kısıtlanmasına tek partili bir düzenin sürmesini kimse hoşgörüyü bakmazdı.⁸²

⁸¹ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitapevi, 36. Basım, İstanbul 2005, s. 144-145.

⁸² Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 2. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 1999, s. 393.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen dünya düzenine tek partili bir rejimle entegre olmayacağını anlamıştı. Türkiye ya demokratik sistemi benimseyecek ve Batı Blok’unda yer alacak ya da tek partili otoriter bir rejimle yaşayacak ve Doğu Blok’u önderi Sovyetler Birliği’nin tehdit ve baskısını sürekli üzerinde hissedecekti.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü çok partili hayata geçmekte fazla aceleci davranmıyordu. Ama uluslar arası politikada beklenilmedik gelişmeler üzerine, 19 Mayıs 1945 tarihindeki konuşmasında demokratik uygulamaların artacağını, çok partili siyasal hayata geçileceği mesajını vermişti.⁸³

Zaten Meclis’te muhalefet hareketleri yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştı. CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) Meclis Grubu çalışmalarında önemli oylamalarda zaman zaman olumsuz oy kullanıldığı bilinmektedir. İsmet İnönü döneminde, ilk ciddi muhalefet hareketinin öncülüğünü Celal Bayar yapmıştır. 1944 yılında Muvazene-i Umumiye Kanunu (Bütçe Kanunu) görüşülürken ret oyu kullanmıştır. Fakat bu tek ret oyu basında beklenen yankıyı yapmamıştı. İkinci muhalefet hareketi, 1945 yılında da Şirket-i Hayriye’nin Devlet tarafından satın alınmasına ilişkin yasa tasarısının görüşülmesi sırasında Recep Peker’den gelmiştir. Üçüncü hareket ise, TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi)’de 1945 yılı yedi aylık Bütçe Kanunu Tasarısı görüşülürken, tasarıya önemli eleştiriler yapılmış ve bu yasa tasarısı 29 Mayıs 1945’de oya sunulunca da, Recep Peker, Celal Bayar, Hikmet Bayur, Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan ve Emin Sazak tasarıya ret oyu vermişlerdir. Dördüncü muhalefet hareketi de, yine bu grup içinden gelmiştir. 14 Mayıs 1945’te Çiftçiyi Topraklandırma Yasası görüşülürken, Adnan Menderes ile Başbakan Şükrü Saraçoğlu arasında tartışma yaşanmıştır. Emin Sazak ve Refik Koraltan da bu yasayı eleştirenler arasındaydı. Bütçeye olumsuz oy veren yedi kişiden dördü (Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuad Köprülü) bu yasanın oylanmasından önce parti grubuna “Dörtlü Takrir”⁸⁴ olarak bilinen belgeyi vererek muhalefetlerinin sadece Bütçeye ya da Toprak Yasası’na olmadığı göstermişlerdir.⁸⁵

Bu olaydan sonra Dörtlü Takrir sahiplerinden Adnan Menderes ve Fuad Köprülü sosyalist Zekeriya ve Sabiha Sertel’in yönettiği Tan ve Ahmet Emin Yalman’ın Vatan’ı

⁸³ Konuşma Metni İçin Bkz: İlhan Turan, *İsmet İnönü- Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Yayın No:99, Ankara 2003.

⁸⁴ Söz Konusu Tarihi “Dörtlü Takrir” Belgesi İçin Bkz: Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, 2.Baskı, Hun Yayınları, İstanbul 1978, s. 77-78-79.

⁸⁵ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 42-43.

gibi gazetelerde eleştirel yazılar yazmaya başladılar. Bu durum, parti disiplinini bozma olarak değerlendirildi. 21 Eylül’de ikisi de partiden ihraç edildiler. Bu ihraçlar ile parti tüzüğüne ihlal edildiğini öne süren Refik Koraltan’da ihraç edildi. Bu sıralarda Celal Bayar’ın yeni bir parti kuracağı yönünde bazı söylentiler söz konusuydu. İsmet İnönü’de zaten, var olan partiden çıkacak, aynı felsefeyi ifade edecek ve az çok Müstakil Grup’un yaptığı gibi davranacak yeni bir partiye gereksinim olduğunu kabul ediyordu. CHP böyle bir partiyi *Kontrol Partisi* olarak nitelendiriyordu. 7 Ocak 1946’da Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan tarafından DP’nin kurulduğu resmen ilan edildi ve Türkiye de demokrasi deneyimi başladı.⁸⁶

Halk DP’nin kısa zamanda kapatılacağından korktuğu için DP’ye hemen destek vermediler. Ama hükümet siyasal partilerin kurulmasını yasaklayan Dernekler Kanunu’nu değiştirip muhalefetin süreceğini gösterdikten sonra DP’nin kitlesi artmaya başladı. Halk DP’yi bir kurtuluş olarak görmeye başlamıştı. Bu sıralarda CHP’de 10 Mayıs 1946’daki parti kongresinde İsmet İnönü’nün “Ebedi Şef” rolünü kaldırarak, mecliste sadık bir muhalefet rolünü yerine getirmek üzere oluşturulmuş Müstakil grubu ortadan kaldırarak ve yeni seçimlerin doğrudan oy esasına göre yapılmasını sağlayarak kendini demokratikleşme kararı almış bulunuyordu.⁸⁷

3.1 Demokrat Parti’nin İktidara Gelişi ve Dış Politika Öncelikleri

DP muhalefet yılları (1946-1950) demokratikleşme çabası içinde bulunan Türkiye açısından geçiş yıllarıydı. Bu yıllarda her iki partide de seçmenleri kazanmak amacıyla yeni kimliklere büründüler. CHP seçimleri öne alarak ve DP tam anlamıyla örgütlenmeden duruma hâkim olarak zaman kazanmak istiyorlardı. DP, seçim kuralları daha demokratik hale getirilene kadar seçimlere katılmayı ve CHP yönetimini meşrulaştırmayı reddettiler. Bu durumda CHP bazı yasaları düzeltmek zorunda kaldı. Böylece seçim yasası, seçmen kurulları aracılığıyla iki basamaklı seçimler yerine doğrudan seçimlere izin verilecek şekilde değiştirildi, Basın Yasası değiştirildi. Yeni yasalar uyarınca da, DP seçimlere katılmazsa muhalefet partisi kapatma ikazında bulundu.⁸⁸

⁸⁶FerozAhmad, (Çev: Ahmet Fethi), *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 2. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 1992, s. 26-27.

⁸⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 231-232.

⁸⁸FerozAhmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, 8.Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 130.

21 Temmuz 1946 Milletvekili seçimlerine DP ilk defa katıldı. DP yöneticileri bu seçimin açık oy gizli sayım ilkelerine göre yapıldığı için seçim sonucuna itiraz ettiler. Bu seçimlerin ardından yaşanan bazı gerginlikler de partiler arası mücadeleyi giderek arttırıyordu.

14 Mayıs 1950 seçimlerinde Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin düğüm noktasının çözülmüş oldu. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri iktidarda olan CHP, hükümeti kurma görevini DP'ye devretmiştir. Başbakanlığa Adnan Menderes, Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar, Dış İşleri Bakanlığına Fuad Köprülü, Meclis Başkanlığına da Refik Koraltan seçilmiştir. Türk tarihinde yeni bir döneme böylelikle girilmiş oldu.

İç politikada yaşanan bu gelişmeler, dış politikasında yeni dünya düzenine ayak uydurmaya çalışan Türkiye'nin önemli kararlar almasında belirleyici rol olacaktır.

Adnan Menderes hükümeti kurduğunda zaten Türkiye'nin dış politikasının temelleri atılmıştı. Sovyetler Birliği'nin istekleri üzerine ABD ile yakın ilişkiler aramaya başlayan Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde askeri ve ekonomik yardım almıştır. Bu durum, hükümetin ekonomiyi yerli ve yabancı özel sektöre açma istekliliğini ortaya koyuyordu. CHP, iç toplumsal değişimi sağlayabilmek için siyasi ve ekonomik yapıyı gevşetmeye karar vermişti. CHP'lilerin dış politika konusunda başarısız oldukları tek nokta NATO'ya dâhil olamamalarıdır. CHP gelecek hükümete sağlam bir dış politika rotası bırakmıştır. DP'nin de bu rotanın dışına çıkması güçleşti.⁸⁹

DP de, Türkiye'nin geleneksel dış politika ilkelerine karşı değillerdi. Sovyetler Birliği'ne karşı kararlı bir tutum, Batı ile dostluk, eski Osmanlı toprakları üzerinde hak istememek, uluslar arası bir serüvene girmemek gibi konularda CHP iktidarıyla aynı görüşteydiler. Fakat yine de, savaş sonrası durum ve bu durumun ortaya çıkardığı gerçeklerin, 19.yüzyıl siyasetinden çok farklı olan yeni yöntemleri ve yeni bir yaklaşımı gerektirdiğini biliyorlardı. Türkiye, kendisine yeni dünya düzeninde kendisini göstermeli ve coğrafyadan gelen önemini, temel gücünü, güvenilirliğini ileri sürerek, istediği güvenceleri elde etmeliydi.⁹⁰

⁸⁹FerozAhmad, *Demokrasi Sürecinde...* s. 391-392.

⁹⁰ Emre Kongar, *21.Yüzyılda...* s. 459.

DP kurmuş olduğu hükümetlerin programlarını TBMM’de açıklarken, dış politika ilkelerini de vurgulamıştır. Birinci Adnan Menderes hükümetinin dış politika öncelikleri şöyle açıklanmıştır:⁹¹

“...Bugün herhangi bir partinin değil bütün milletin müşterek kanaatinin bir ifadesi olan dış siyasetimiz hakkında fazla bir şey söylemeye ve Birleşmiş Milletler idealine olan samimi bağlılığımızı tekrara lüzum görmüyoruz. Ananevi İngiliz ve Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve işbirliğine dayanan, dostluklarına daima sadık kalan, uzak yakın ve büyük küçük bütün milletlerin istiklâl ve toprak bütünlüklerine her zaman hürmetkâr olan dış siyasetimizin sulhçu mahiyeti bütün dünyaca malumdur. Bu açık ve samimi siyasetimizin coğrafi durumumuzun ehemmiyet ve nezaketi ve milletimizin en ağır şartlar altında dahi tebarüz eden yüksek ruhi kudreti itibariyle, demokrasi cephesi ve cihan sulhu için mühim bir amil olduğuna inanmaktayız. Truman Doktrini ve Marshall yardımıyla bu sulhçu siyasetimizi desteklediğinden dolayı kendisine milletçe samimi şükran hisleri beslediğimiz büyük dostumuz Birleşik Amerika ile ve büyük müttefiklerimiz İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisâdi kültürel münasebetlerimizi, samimiyet ve anlayış havası içinde her gün daha kuvvetlendirmek en büyük emelimizdir. Bu arada, cihan sulhu için haiz olduğu ehemmiyet her gün daha iyi anlaşılın şarki Akdeniz emniyetini maddi ve manevi bakımlardan korumak ve kuvvetlendirmek için, bir taraftan büyük dostumuz ve müttefiklerimizin dikkat ve alâkalarını bu mesele üzerine çekmek, diğer taraftan da kendilerine sıkı dostluk rabitaları ile bağlı bulunduğumuz Yakın Şark devletleriyle daha sıkı münasebetler kurarak bu bölgelerde adalet ve anlayış esaslarına dayanan samimi bir dostluk ve tesanüt havası yaratmak lüzumunu duymaktayız. Kanaatimize göre, bu neticenin süratle elde edilmesi yalnız bu bölgelerin değil hatta orta sark memleketlerinin, bin netice dünyanın emniyeti bakımından da büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Dış siyasetimizden bahsederken, iç ve dış emniyetimizin en büyük istinatgâhı olan milli müdafaamız meselesi üzerinde de ehemmiyetle durmak lazımdır. Çok şerefli tarihi ananelerin sahibi ve milli varlığımızın koruyucusu olan askeri kuvvetlerimizi, son tecrübelerin ve teknik terakkileri neticelerine göre en yeni silahlar veren modern usullerle teçhiz ve takviyeye bütün kuvvetimizle çalışacağız. Memleketin maddi ve manevi bütün kudret kaynaklarına dayanmak ve sulhta olsun harpte olsun bu kaynakların birbiri ile ahenktar ve mütenasip bir surette çalışması imkânlarını sağlamak suretiyle, iktisâdi bünyenin istitaati içinde, milli müdafaamızı, en sağlam esaslara istinat ettirmek kabildir. Büyük dostumuz Birleşik Amerika’nın askeri sahadaki maddi ve teknik yardımlarından, aynı zihniyet ve anlayış daha geniş mikyasta ve daha süratle istifadeler temini tahakkuk ettirmeye çalışacağız.”

Adnan Menderes’in konuşmasından da anlaşılacağı üzere, DP iktidarı Batı ile özellikle de ABD ile ilişkilerine büyük önem vermektedir. Dış politikasını da bu ülke çerçevesinde ele aldığı ortaya çıkmaktadır. Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini dahi ABD bazında belirlemiştir.

⁹¹<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP19.htm> (12.01.2011)

Türkiye'nin Arap ülkeleri kapsamındaki Ortadoğu politikası İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir eğilim içerisine girmiştir ama aktif bir değişim DP iktidarı döneminde oluşmuştur. Batı'nın Yakın ve Ortadoğu'daki çıkarları, Adnan Menderes hükümeti tarafından Türkiye'nin kendi güvenlik çıkarlarıyla özdeş olarak görüldü ve bu durum DP iktidarı dönemi boyunca böyle devam etmiştir. Adnan Menderes hükümeti dış politika kararlarında, özellikler bu bölgede bilinçli olarak Batı'nın bir aktif üyesi rolünü aldı. Çünkü gerçekten de bu dönem süresince Ortadoğu'nun sismografı idi. Adnan Menderes hükümeti, komünist olmayan ülkelerin bulunduğu bölgedeki anahtar rolünü korumak istedi. Yakın ve Ortadoğu bölgeleri Türkiye'ye bu olanağı sağlıyordu.⁹²

İkinci Adnan Menderes hükümeti kurulduğunda, programın dış politika ilkelerinde değişiklik olmamıştı. Adnan Menderes TBMM'de yaptığı konuşmada dış politika konusunda şunları söylemiştir:⁹³

“...Dış siyasetimiz, daha ilk Hükümet programımızda teferruatıyla tespit edilmiş olup muhtelif zamanlarda ve son defa Dışişleri Bütçesinin müzakeresi sırasında muhterem Heyetinizin yüksek tasvibine mahzar olmuş bulunan istikamette yürüyecektir. Birleşmiş Milletler idealine samimiyetle bağlı bulunan Hükümetimiz, umumi bir müşterek emniyet sisteminin kuvvetle teşekkülüne kadar, ancak hür milletler cephesinde birbirini tamamlayacak ve arada gedik bırakmayacak mevzii emniyet anlaşmaları sayesinde tecavüzleri önlemek kabil olacağına inanmaktadır. Bir taraftan eski dostlarımız İngiltere ve Fransa ile aramızda mevcut ittifakımızı, diğer taraftan büyük dostumuz Birleşik Amerika ile her gün daha inkişaf eden samimi iş birliğimizin, dış siyasetimizin iki mühim mesnedi addetmekteyiz. Büyük küçük bütün komsularımızla ve yeryüzündeki bütün hür milletlerle karşılıklı iyi dostluk münasebetleri tesis ve idamesine gayret eden Hükümetimiz, milletimizin her türlü tecavüzü önlemek hususundaki kati azim ve kararına imtisalın, Birleşmiş Milletlerde takip ettiği dürüst ve tereddütsüz hareket hattıyla kendi kudreti dâhilinde dünya sulhunun korunmasına hizmet ettiği kanaatindedir.”

Üçüncü hükümet programında da dış politika hususunda bariz bir değişiklik olmamıştır. Adnan Menderes diğer programlarda ele aldıkları Batı ile iyi ilişkiler ilkesi, bu programda da yerini almıştır. ABD'yi dost olarak tanımlayan Adnan Menderes konuşmasında Batı ile olan ilişkileri hakkında şunları belirtmiştir:⁹⁴

“...Müşterek emniyet meselesinden bahsederken, bu hususta şimdiye kadar maddi ve manevi büyük fedakârlıklar yapmış ve yapmakta olan Birleşik Amerika'ya karşı şükran ve muhabbetlerimizi ifade etmek ve karşılıklı itimat ve

⁹² Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 3.Baskı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2007, s. 37.

⁹³ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP20.htm> (12.01.2011)

⁹⁴ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP21.htm> (12.01.2011)

görüş birliğine dayanan bu münasebetlerin her gün daha kuvvetli inkişafından duyduğumuz bahtiyarlığı belirtmek isteriz...”

Dördüncü Adnan Menderes hükümeti programında ABD ile sıkı ilişkilerinden asla ödün vermeyeceğini, Ortadoğu politikalarını daha da aktif hale getireceğini vurgulanmıştır:⁹⁵

“...Harici siyasetimiz şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da müşterek emniyet ve topyekûn sulh esaslarına istinat edecektir. Sulh ve emniyet cephesinin müdafaasını sağlamak üzere dâhil bulunduğumuz ve kurduğumuz mintakavi müşterek müdafaa paktlarının gittikçe daha kuvvet bulmasına matuf gayretlerimize hızla devam edeceğiz. Bu maksatla bir yandan Birleşmiş Milletlerdeki yapıcı faaliyetlerimize devam ederken diğer taraftan da, kurucularından bulunduğumuz Balkan Paktı ile Bağdat Anlaşmasının her an biraz daha inkişafına çalışacağız.”

“...Geçen yıl iştirak ettiğimiz Bandung Konferansı neticesinde Asya-Amerika Camiası içinde alacağımız mevkiin icaplarını imkânlarımız nispetinde ve samimi surette yerine getirmeye çalışmaktayız. Bir taraftan bu vazifeyi yaparken diğer taraftan da öteden beri ehemmiyetli bir uzvu bulunduğumuz Arap Camiası içindeki rolümüzün daima daha kuvvetli bir şekilde devamına ihtimam etmekteyiz. İşte bu suretle, dış siyasetimiz, Dünya sulhunun menfaatine olarak Avrupa ile Asya ve Amerika arasında telif edici ve uzlaştırıcı bir hüviyet arz etmekte bulunuyor. Dış siyasetimiz hakkındaki bu kısa izaha son verirken bütün dost ve müttefiklerimizle ve bu meyanda bilhassa Birleşik Amerika ve İngiltere ile olan sıkı münasebetlerimizi ve iş birliğimizi daima kuvvetlendirmekten de geri kalmayacağımızı arz ederim.”

Son olarak beşinci Adnan Menderes hükümetinin programında dış politikaya geniş yer verilmekle birlikte, Batı ile ilişkilerinin önemi ve hassasiyeti yeniden vurgulanmış, tehdit ve baskılara karşı Batılı devletlerin oluşturduğu örgütlere bağlılığını belirtmiştir:⁹⁶

“...Dünyanın bu umumi manzarası karşısında sulh ve müsâlemet içinde yaşamayı ve istiklâl ve hürriyetlerini muhafaza etmeyi mukaddes bir gaye sayan memleketimizin vaziyeti sarih olmak icap eder. Nitekim Türkiye hür milletler camiası içinde bütün hüsnüniyeti ve imkânları ile adil bir sulh gayesine hizmet etmek için mevkiini almış bulunmaktadır ve dünya hadiseler muvacehesinde bundan böyle de bu mevkiini muhafaza etmek azim ve kararındadır. Birleşmiş Milletlere vücut veren ve milletçe benimsediğimiz yüksek prensip ve gayeler, dış siyasetimizin istikametini tayin ve ona ilham kaynağı teşkil etmektedir. Birleşmiş Milletler Teşkilâtının esas itibariyle dünyada sulh ve emniyetin teessüsü gayesine ehemmiyetli hizmetler ifade etmekte olduğuna kaniiz. Zaman zaman bu teşkilâtı gayelerinden inhiraf ettirebilmek için bazı üyeler tarafından girişilen hareket ve teşebbüslere rağmen Birleşmiş Milletlerin dünya sulhuna hizmette devam etmekte bulunması memnuniyetle müşahade ettiğimiz bir vakıadır.”

⁹⁵<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP22.htm> (12.01.2011)

⁹⁶<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP23.htm> (12.01.2011)

Ayrıca bu programda Ortadoğu'nun emniyeti için Bağdat Paketi'nin önemini üzerinde durmuş, Türkiye ve Suriye arasındaki meselelerin iki kutup arasındaki bir mesele olduğunu söyleyerek Sovyetler Birliği'ne yönelik imalı bir gönderme yapılmıştır.⁹⁷

Görüldüğü üzere, DP dönemi dış politika önceliğinde, Batı ile özellikle de ABD ile ilişkilerin önem ve ciddiyeti ve ABD ile bütünleşmeyi sağlayan kurumların önceliği vardı. ABD'nin aldığı siyasal kararlar çerçevesinde, kendi dış politikasını belirleyen Türkiye, bu dönemde kimi zaman Balkanlarda, kimi zamanda Ortadoğu'da aktif rol almak istedi. ABD'nin de bu bölgeler üzerindeki çıkarları söz konusuydu. Bundan dolayı ABD, coğrafi konumu gereği Türkiye ile yakınlaşarak bu bölgelerdeki çıkarlarını korumaya çalıştı. Türkiye de güvenlik sorunları nedeniyle ABD ile bu bölgeler arasında köprü görevini üstlendi.

3.2. Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinin Gelişim Evreleri

DP'nin dış politika ilkelerinden "Batı ile dostluk" biraz farklılaşma gösterdi. Bu ilke "Türk-Amerikan Dostluğu" ilkesine dönüştü. Türkiye dış politikadaki hedeflerine ulaşabilmesi için Batı ile yani ABD ile sıkı işbirliği içerisinde olması gerektiğini biliyordu. Nitekim DP döneminin en önemli politik sloganlarından biri de "Küçük Amerika olma" iddiasıydı.

Türkiye'nin demokratikleşme sürecini Batılı müttefikler özellikle ABD ilgiyle takip ediyorlardı. ABD'de Büyükelçi olarak görev yapan Feridun Cemal Erkin, DP'nin iktidara gelmesinin ABD'de nasıl karşılandığını anılarında şöyle anlatmaktadır.⁹⁸

"14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti ezici bir çoğunlukla iktidara geldi. Bu suretle 27 yıllık Halk Partisi rejimi nihayet buluyor ve yeni siyasi felsefe ve görüşlerle Demokratlar iktidarı ele alıyorlardı.

Seçimlerin sakin ve olgun bir hava içinde cereyanı milletimizin demokrasi prensiplerini benimsemek ve hür iradesini belirtmek hususunda gösterdiği başarı Amerika'da her tarafta derin hayranlık uyandırdı.

En mühim gazeteler başyazılarında, bu seçimlerin yalnız Türkiye için değil, bütün dünya ve demokrasi bakımından, övülmeye değer bir zafer olarak kabul etmekteydiler. Halk Partisi'nin iktidarı kaybetmesine rağmen seçimin İnönü için bir zafer olduğu ileri sürüldü. Rastladığım, gördüğüm siyasiler aynı görüşleri sıcak duygularla belirttiler ve Türkiye ile övündüklerini söylediler.

⁹⁷ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP23.htm> (12.01.2011)

⁹⁸ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, TTK, C:II, Ankara 1992, s. 147-148.

Dışişleri Bakanlığı'nın ajanslarla yayınladığı resmi bildiri, seçim münasebetiyle, hiçbir memleket için işitilmemiş hayranlık duygularını dile getirdi. Türk dış politikasında değişiklik olmayacağı ve vatanını savunmaya ahdetmiş olan Türk milletinin Batı demokrasileri safında yer almaya devam edeceği, Demokrat Parti liderlerinin sözlerine dayanılarak, belirtildi.

19 Mayıs akşamı, Senatör Fulbright'e davetli idim. Bütün hazır bulunanlarla konuşulan konu seçimlerimiz idi. O gece bayram anları yaşadım. Bir aralık, eski Senatörlerden La Follette bana hitaben:

“Büyükelçi, şu anda senatör olmamaktan ne kadar üzgünüm. Eğer Senatoda olsaydım, söz alır ve memleketinizi, bütün kamu huzurunda över ve kutlardım. Türkiye'nin bütün dünya'ya ders verdiğini açıklardım” dedi.

Bu vazifeyi Senatoda Demokrat Fullbright ve Cumhuriyetçi Karl Mundt üzerlerine aldılar ve bu görevi en sıcak ifadelerle yerine getirdiler...”

ABD kamuoyunun Türkiye lehine olan bu düşünceleri, iktidarı devralan DP yöneticileri tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Bu coşku; Sovyetler Birliği'nin tehdit ve baskılarına karşı ABD ile sıkı işbirliği içerisinde girerek NATO'ya dâhil olmak isteyen Türkiye'nin coşkusuydu.

Türkiye, NATO'ya dahil olmak için, ilk başvurusunu Mayıs 1950'de CHP iktidarı döneminde yaptı. Fakat bu başvuru Batılı devletler tarafından olumlu karşılanmadı. Sadece İtalya Türkiye'yi desteklemiştir. Türkiye'nin bu çabalarının önündeki en büyük engel ise İngiltere'nin Ortadoğu'daki konumunu korumak için çeşitli Arap devletleriyle ikili ilişkilerinin üzerine dayanacağı bir bölge örgütü kurmaya çalışmasıydı. İngiltere, bu bölge örgütüne Türkiye'nin lider olmasını istiyordu. Çünkü İngiliz generali komutası altındaki Türkiye ve Yunanistan'la birlikte değişik doğu Akdeniz ve Arap ülkelerinin kuvvetleri bir araya getirilecek ve böylece İngilizlerin Arap devletleri gözündeki itibarı tekrar düzelecekti.⁹⁹

Bu sıralarda Türkiye'deki iç gelişmeler (DP'nin iktidara gelmesi) ve 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı'nın patlak vermesi, NATO'ya giriş sürecini askıya alınmasına sebep olmuştur.

Moskova'nın talimatı ile Kuzey Kore kuvvetleri 25 Haziran 1950 sabahından itibaren Güney Kore'ye karşı saldırıya geçti. Saldırının bütün sınır boyunca yapılması, her şeyin önceden planlandığını gösteriyordu. Bu açık saldırganlık karşısında ABD, BM'yi

⁹⁹ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan...*, s. 107.

harekete geçirdi, fakat esas yükü ABD'nin taşıdığı bir Birleşmiş Milletler Kuvveti teşkil etti.¹⁰⁰

BM, üye devletlerine Güney Kore'ye saldırıyı karşılamak için ve bölgedeki uluslar arası güven ve barışı temin etmek için gerekli yardımlarda bulunulması için çağrı yapmıştır.

O güne kadar kendi sınırları dışında herhangi bir askeri harekâta ya da müdahaleye girmekten uzak duran Türkiye, ABD'nin de etkisiyle aldığı radikal bir kararla BM'nin çağrısı üzerine Güney Kore'ye bir kuvvet göndermeyi kabul etti. ABD'den sonra Güney Kore'ye yardım eden ilk devlet Türkiye oldu.

Adnan Menderes hükümeti 25 Temmuz 1950 de, 4.500 kişilik Türk savaş birliğini BM emrine vermeyi kararlaştırdı. Asker gönderme kararının, TBMM ve siyasi parti görüşleri alınmadan açıklamasına CHP ve Millet Partisi benzer tepkiler verdi. Partilerle görüşülmemesinin önemli bir eksiklik olduğu, Meclisten onay almayarak daha da büyük hata yapıldığı, Türk askerinin sadece Türkiye sınırlarını korumakla yükümlü olduğu ve yurtdışına birlik göndermek için mutlaka Meclisten onay alınması gerektiği savunuldu.¹⁰¹ Görülüyor ki muhalefet bu kararın sadece alınış tarzını eleştirdi. İçeriğinden oldukça memnundular. Nitekim Millet Partisi lideri Hikmet Bayur'un da yorumladığı gibi: "Eğer Kore'ye asker göndermemizin neticesi pakta (NATO) girmek olabilecekse, yapılan fedakârlık yerindedir"¹⁰²

Görüldüğü üzere, Türkiye'nin Güney Kore'ye asker göndermesinin en güçlü nedeni ABD ile ilişkiler bağlamında NATO'ya dâhil olma isteğidir.

Türkiye, gelişmeler daha sıcakken NATO'ya ikinci kez başvurusu Eylül 1950'de yaptı. Ama ABD bu başvuru üzerine Türkiye ve Yunanistan'ı NATO'nun Akdeniz savunmasıyla ilgili planlama çalışmalarına çağırdı. 2 Ekim 1950'de Washington'daki Türkiye Büyükelçi bu daveti kabul etti. DP hükümeti bu duruma memnun olmakla birlikte, bu çağrıyı tam üyeliğin reddi olarak yorumladı. Her ne kadar ABD, Türkiye'nin pakta girmesinin doğuracağı sonuçların iyi olacağını savunsa da; NATO ülkeleri, Türkiye'yi bir Atlantik ülkesi değil, bir Akdeniz ülkesi olduğunu söylüyorlardı. Danimarka ve Norveç gibi NATO ülkeleri Doğu Akdeniz ya da Ortadoğu'da bir çıkar çatışmasından ötürü

¹⁰⁰ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl...*, s. 455.

¹⁰¹ Ahmet Emin Yalman, "Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:37-38, Ankara Mayıs-Kasım 2005, s. 235.

¹⁰² FerozAhmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 391.

savaşlara girmek istemiyorlardı. İngiltere de Ortadoğu'daki çıkarları için Türkiye'yi kullanmak istiyordu. Eğer Türkiye NATO'ya girse, Ortadoğu'da başka bir paktın kurulup yayılmasıyla daha az ilgileneceğini düşünüyordu.¹⁰³

ABD ise diğer NATO ülkelerinin düşüncelerine rağmen Türkiye'nin NATO'ya dâhil edilmesini istiyordu. Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası için, ABD'nin elinde kendi topraklarından ya da Batı Avrupa'daki üslerinden kalkıp bu bölgelere ulaşacak kadar uzun yollu bombardıman uçakları yoktu. Bunun için, Sovyetler Birliği'nin komşusu olan Türkiye'den üs kiralanması düşünülmüştür. Ama Türkiye'nin güvenliği için NATO'yu kaçınılmaz gören DP, Türk topraklarında ABD'ye üs verilmesini NATO'ya alınma koşuluna bağlamıştır. ABD, Avrupa savunması için gerekli gördüğü bu üslere ulaşabilmek için, Türkiye'yi NATO'ya kabul etmekten başka çare bulamadı.¹⁰⁴

1951 Mayıs ayında Amerikan Senatosu görüşmelerinde, ABD Ortak Genel Kurmay Başkanları Türkiye ve Yunanistan'ı NATO'ya almaları gerektiğini vurguladılar. Türkiye ABD'nin NATO kuvvetinin güney-doğu kısmını meydan getirecekti. 15 Mayıs 1951'de ABD Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyeliğini İngiltere ve Fransa'ya teklif etti. Türkiye'yi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen İngiltere, ABD'nin ısrarları sonucu bu konunun görüşülmekte olduğunu söyledi. İki hafta sonra ise İngiliz Dış İşleri Bakanı Morrison Avam Kamarasında yaptığı konuşmada Türkiye'nin NATO'ya üyeliğini destekleyeceklerini bildirdi. Ama bunun yanında Türkiye'yi Ortadoğu Paktına da katılmasını istiyordu.¹⁰⁵

İngiltere'nin Türkiye'nin üyeliğini desteklemesini bildirdikten sonra; Kuzey Atlantik Konseyi, 15-20 Eylül 1951 Kanada'nın Başkenti Ottawa'da Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmalarının Kuzey Atlantik Bölgesinin güvenliğini arttıracığı düşüncesiyle üye ülkelerle birlikte bu ülkeleri NATO'ya kabulünü isteyen bir karar aldı. Konsey Türkiye ve Yunanistan'ı Kuzey Atlantik Antlaşmasına katılmaya davet eden bir protokolü 22 Ekim 1951'de Londra'da imzaladı.

ABD Başkan Truman Eylül 1951 tarihinde Türkiye'nin NATO üyeliğine ilişkin görüşlerini bildiren mesajını, ABD'nin Ankara Büyükelçisi aracılığıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a ilettili: 'Türkiye'nin NATO'ya girişinden büyük ölçüde fayda göreceğine

¹⁰³TürkkayaAtaöv, *Amerika, NATO...*, s. 206-207.

¹⁰⁴ Ahmet Haluk Ülman, "NATO ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c:22, sayı:4, Ankara1967, s. 150.

¹⁰⁵TürkkayaAtaöv, *Amerika, NATO...*, s. 208-209.

eminim. Ottawa’da alınan karardan büyük haz duyuyorum. Antlaşmaya imza atan ülke sıfatıyla Türkiye diğer ülkelerin sahip olduğu hakların sahip olacak ve aynı yükümlülükleri sırtlayacaktır.”¹⁰⁶

Sovyetler Birliği Türkiye’nin NATO yolunda attığı bu önemli adımı protesto etti ve bunu Sovyetler Birliği’nin çembere alınması olarak tanımladı. Bir nota vererek, NATO’nun bir savunma paktı olamayacağını belirttikten sonra şunları ekledi:¹⁰⁷

“Bu şartlar altında şurası gerçektir ki, Atlantik Okyanusu ile hiçbir bağlantısı olmayan Türkiye’nin Atlantik Blokuna katılmaya daveti, emperyalist devletlerin Sovyet Rusya sınırlarında tecüvüzkar amaçlarla askeri cephenin kurulması için Türk topraklarını kullanmak istediğinden başka bir anlama gelemmez.”

Türkiye ise, Sovyetler Birliği’nin bu notasına karşılık vermeyi geciktirdi. Sonra da kendi NATO üyeliğini Sovyetler Birliği tehditleri karşısında duyulan güvensizliğe yorumlayarak bu notayı reddetti. Türkiye’nin notaya cevabı şu noktalara vurgu yapıyordu:¹⁰⁸

“Eğer Sovyet hükümeti kendi tutumunu içtenlikle gözden geçirirse, Türkiye’nin de kendi güvenliği konusunda kaygılanması için çok geçerli nedenler bulunduğunu kabul edecektir. Unutulmamalıdır ki, Türkiye, kendi ulusal bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü hedef alan taleplerle yüz yüze bırakılmıştır.”

Ottawa toplantısında alınan olumlu karara ve sonraki görüşmelere rağmen, Türkiye’nin NATO’ya katılması sorunu bir süre çözülememiştir. Bunun en önevbimli nedenlerinden en önemlisi, Türkiye ve Yunanistan’ın NATO’ya katıldıkları zaman hangi kumandanlığın içine alınacakları konusunda Ankara ile Londra arasında yaşanan anlaşmazlıktı. Bir başka önemli neden ise; Mısır Hükümeti’nin Ortadoğu kumandanlığı konusundaki tutumu olmuştur. Bu sorunlar çözümlenemediğinden 1952 yılının başlarına gelindiğinde Türkiye ve Yunanistan henüz NATO’ya tam üye olamamışlardır.

Türkiye’nin NATO’ya alınmasına ilişkin karar, 30 Aralık 1951’de Kanada Parlamentosunda, 30 Ocak 1952’de ABD Senatosu’nda oy birliği ile kabul edildi. Portekiz

¹⁰⁶ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, DP’nin Altın Yılları 1950-1954*, 2.Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 166.

¹⁰⁷ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 90.

¹⁰⁸ George Mcghee, (Çev: Belkis Çorakçı), *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990, s:161.

Parlamentosu bu kararı 30 Ocak 1952’de, Belçika Parlamentosu 6 Şubat 1952’de, Fransız Meclisi de 7 Şubat 1952 tarihinde 101’e karşı 511 olumlu oy ile kabul ettiler.¹⁰⁹

Türkiye’nin NATO’ya girişini öngören antlaşma hakkında yasa tasarısı 18 Şubat 1952’de TBMM’de 5886 sayılı kanun olarak hem Kuzey Atlantik Antlaşmasını ve hem de 17 Ekim 1951 tarihli Protokolü kabul etmiş ve 5886 sayılı kanun, Resmi Gazete’nin 19 Şubat 1952 gün ve 8038 sayılı sayısında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹¹⁰ Böylelikle Türkiye, Batı’nın koruma kalkanın arkasına geçmiş oldu.

Türkiye’nin NATO’ya üye olduktan sonra Türk kamuoyu bu gelişmeyi olumlu bir gelişme olarak değerlendirdi. Ayrıca bu başarının Adnan Menderes Hükümeti sayesinde gerçekleştirildiğini ifade eden değerlendirmeler ağırlıktaydı. Türkiye’nin NATO’ya üyeliği herkes tarafından olumlu karşılanmaktaydı. Muhalefet lideri İsmet İnönü’de bu durumdan hoşnuttu. Fakat bir takım endişeleri de vardı. Bu antlaşma için biraz şartlı konuştu:¹¹¹

“...Türkiye’nin Atlantik Paktı’na girmesi, dünyada sulh ihtimalini arttıracak kıymetli bir unsur olabilir. Memleketimizin emniyeti, milletlerarası büyük bir teşekkülün kader birliğine katılmış olmak bakımından, siyasetten artmış denebilir.

Eşit haklara milletimizin kendisine teveccüh edecek vazifeyi en iyi şekilde ifa edeceğine şüphe yoktur.”

İsmet İnönü’nün memnuniyetinin yanında kaygılarını da dile getiren bu sözler, Adnan Menderes’i rahatsız etti. Ülkemizin karşılaştığı en önemli dış sorunla topraklarımızın güvence altına belirten Menderes’in bu sözlere verdiği cevap ise biraz sert oldu:¹¹²

“...Her ne pahasına olursa olsun iktidara hücum illetinden nefsinin bir türlü kurtaramayan, memleket menfaatlerini hiçe sayan, ihtirastan gözleri kararmış bir muhalefet liderinin bu küçük politika oyunları memlekette demokrasinin gelişmesi bakımından üzücü bir haldir.”

İsmet İnönü’nü asıl tedirgin eden eşitlik konusudur. Bunu aslında Adnan Menderes de sezmişti ama açıklayamadığı bu kaygıyı İsmet İnönü açıkladı:¹¹³

“...Memlekete ve dünyaya söylemek istiyorum ki, ancak eşit haklara bize teveccüh edecek vazifeyi, en iyi şekilde ifa etmeyi kabul ediyoruz. Muhalefet

¹⁰⁹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...*, s. 423.

¹¹⁰ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s. 193.

¹¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı (1899-1960)*, 12. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul 2010, s. 292.

¹¹² Şerif Demir, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*, Paraf Yayınları, İstanbul 2010, s. 556.

¹¹³ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı...*, s. 293.

lideri olarak bunu benim söylemem, memlekete karşı bir vazifedir. Görüşlerimi açık söylediğimi sanıyorum...”

Muhalefet liderinin bu kaygıları hariç Türkiye genel itibarıyla NATO üyeliğinden hoşnuttu. Türk-ABD ilişkilerinin yakınlaşmaya başladığı bu dönemlerde NATO’ya üyelik ile bu ilişkiler daha da pekişecektir. NATO artık Türkiye için, güvenliğini sağlayan bir ittifaktan çok, Türkiye’nin ABD ile askeri, ekonomik ve toplumsal ilişkilerine şekil veren bir kimlik kazanacaktır.

NATO üyeliğinden sonra ilişkileri farklı sürece giren Türkiye ve ABD arasında, NATO’nun üçüncü maddesi uyarınca ABD ile toplam 54 tane ikili anlaşma¹¹⁴ yapılmıştır. Bu anlaşmaların üç tanesi 1950’den önce, otuz bir tanesi 1950-1960 arası, yirmisi de 1960-1965 arası yapılmıştır. Uygulama anlaşmaları oldukları gerekçesi ile TBMM onayından geçirilmeyen bu anlaşmaların ne kadar karışık olduğunu bilmediğine dair ABD Büyükelçisinin 17 Mayıs 1967’deki sözleri, bir itiraf niteliğindedir. Karışık olmakla beraber bu anlaşmalar NATO’nun üçüncü maddesindeki yuvarlak hükümleri çok aşan ve bu genellemelerden hareketle asla ulaşılamayacak olan bir takım ayrıcalıklar ve hakla tanınmaktadır. Yargılama, gümrükten muaflik ve radyo ile yayın gibi ayrıcalıklar vermekle Türk kanunlarına değişiklik getiren bu anlaşmaların Anayasanın 65. Maddesinin 4. Fıkrası gereği TBMM’ye sunulup onayının alınması gerekirdi.¹¹⁵

Türkiye’de ABD üslerinin kuruluşu için bahsi geçen anlaşmalar 12 Temmuz 1947 tarihli anlaşmaya dayalı olarak kabul edilmiştir. Türkiye’deki ABD üslerinin artışı sağlayan 23 Haziran 1954’de kabul edilen “Türkiye’de Bulunan Amerikan Askeri Yardım Kurulu Personeline NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması’nın Tatbik Edileceğine Dair Anlaşma”dır. Bu anlaşmaya göre ABD tarafından Türkiye’de üs ve tesis kurmak için seçilen yerleri Türk hükümeti temin edecektir. Bu tesislerdeki ABD Birlikleri NATO’ya değil, ABD’ye bağlı olacaklardır.¹¹⁶ Tesisler, ortak savunma tesisi olarak adlandırılrsa da gerçekte buradaki ortaklık dolaylıdır. Türk ordusunun görevi, tesislerin dış güvenliğini sağlamaktır.¹¹⁷ Anlaşmanın 2.maddesi gereğince Türkiye’ye giren ve çıkan ABD askeri

¹¹⁴ Söz Konusu İkili Anlaşmalar İçeriği için Bkz: Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İç Yüzü*, Ekim Yayınları, Ankara 1970.

¹¹⁵ TürkayaAtaöv, “Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1, Ankara 1969, s. 105-106.

¹¹⁶ Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmalar...*, s. 309.

¹¹⁷ Haydar Tunçkanat, a.g.e., s. 319.

Türk makamları tarafından kontrol edilmeyeceklerdir. Türkiye'ye sadece önceden haber verilecek, izin alınmayacaktır.¹¹⁸

DP yöneticileri ABD ile NATO çerçevesini aşan sıkı ilişkiler kurmak istediğini görmekteyiz. Çünkü DP liderleri Batıya daha çok ve daha sıkı bağlanmayı bir iç politika felsefesi yapmışlardır. Ayrıca izledikleri ekonomik politika yüzünden devamlı olarak dış yardım almak gereğini duymuşlardır ve ABD'ye karşı ne kadar uysal davranırlarsa, o kadar çok dış yardım alabileceklerini düşünmüşlerdir.¹¹⁹

Ama Türkiye-NATO ilişkileri bağlamında beliren Türk-ABD ilişkileri, zaman geçtikçe bu ülkeye verilen tavizler ve ABD uzmanlarının TSK'nin bünyesine girmek için uğraşmaları giderek daha da artacak orduda bir tepki yaratmaya başlamıştır.¹²⁰

NATO üyeliği sonrası iç ve dış politikaya dair atılan adımlarda ABD ayağı kendini göstermeye başladı. Ayrıca ABD de, Balkanlardaki ve Ortadoğu'daki çıkarları doğrultusunda attığı adımlara Türkiye'yi de dâhil ediyordu. Bu durum DP iktidarına daha çok sorumluluk yüklemekteydi. DP yöneticileri de zaten ABD'nin bu bölgelerdeki çıkarlarını kendi güvelik çıkarlarıyla eş değer gördüğü için, ABD'nin politikaları çerçevesinde bu bölgede aktif rol aldı.

1950'li yılların başlarında İngilizlerin Ortadoğu üzerindeki emelleri için katalizör olarak kullanmak istedikleri Türkiye'de bu dönemde bu bölgeye sıcak bakmaktaydı. Nitekim NATO'ya üye olurken bu bölgede kurulacak olan bir pakta da dâhil olacakları sözü vermişti. Zaten Türkiye, NATO dışı bir pakta üye olarak başka güvenlik şemsiyesi altına girmek istiyordu.

İşte "Bağdat Paktı" na üyelik böyle bir istem sonucu oluştu. ABD'nin Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarından çevrenmesi siyaseti bu paktın oluşumu için ilk adımların atılmasına vesile olmuştur.

ABD Dışişleri Bakanı John FosterDulles'in Mayıs 1953'de Ortadoğu ülkelerine yaptığı ziyaretlerde, bu bölgeyle ilgili politikaların artık oluşum süreci netleşmişti. Mısır, İsrail, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, Türkiye, Yunanistan ve Libya'yı kapsayan bu ziyaretler sonucunda kuzey konseptine dayanan

¹¹⁸ Haydar Tunçkanat, *a.g.e.* s. 252-253.

¹¹⁹ Ahmet Haluk Ülman, "NATO ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c:22, sayı:4, Ankara 1967, s. 151

¹²⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yayınları, İstanbul 1997, s. 21-22.

bölgesel bir savunma örgütü oluşturulmasına karar verildi. Bu örgüte liderlik yapacak tek ülke de Türkiye görülmüyordu. Türkiye’de bu projeye liderlik yapma konusunda oldukça istekliydi. Çünkü bağımsızlıklarının ve güvenliklerinin sıkı bir biçimde ABD’ye bağlı olduklarını biliyorlardı. ABD’nin desteğini alarak askeri gücünü ve siyasi konumu yükseltmek isteyen Pakistan’da iki taraflı bir savunma sistemi oluşturulması için Türk hükümetiyle görüşmeleri başlattı. 2 Nisan 1954’de Türkiye-Pakistan arasında bir dostluk ve güvenlik işbirliği anlaşması imzalandı. Bir pakt fikrini olumsuz düşüncelerle yaklaşan Irak, bir süre sonra yumuşayan fikirleri ile bu anlaşmaya dâhil olmak istedikleri belirttiler (12 Ocak 1955). 4 Şubat 1955’de Bağdat’ta Türk-Irak Paktını kuran anlaşmayı imzaladılar. Paktı kurmakla iki devlet güvenlik ve savunma konusunda işbirliği yapmayı kabul etmekteydiler. Anlaşmaya göre taraflar birbirlerinin iç işlerine karışmayacak ve aralarındaki ittifaka uygun düşmeyecek uluslar arası yükümlülükler altına girmeyeceklerdi.¹²¹ Türkiye-Irak arasında imzalanan bu anlaşma bir süre sonra “Bağdat Paktı” adını alacaktır.

Bağdat Paktı’nın kurulması ile Türkiye Yakın ve Ortadoğu’nun siyasi gelişmelerinde daha fazla söz sahibi olmaya başladı. Adnan Menderes için Bağdat Paktı’nın imzalanmış olması ulaşmak istediği güvenlik zincirinin bir halkasını teşkil etmişti. Eisenhower Doktrini¹²² ise Türk-Amerikan ortak çıkarlarının Ortadoğu’daki temelini oluşturmaktaydı. Özellikle kriz yılları olan 1957-1958’de Türkiye’nin güvenlik çıkarları ile ABD’nin “evrensel çıkarları büyük bir benzerlik” gösteriyordu. Bunun ana sebebini de Ortadoğu’da olası komünist yayılmasını önlemeye yönelik diplomasiyi inşa etmekte.¹²³

Bağdat Paktı’na üyelik için "bütün Arap Birliği üyelerine veya bu bölgeye güven ve huzur getirmek isteyen diğer bütün devletlere" açıldı. Bu son imge İngiltere ve ABD’nin de pakta katılımını mümkün kılmak için yapılmıştı. İsrail’in bu pakta katılması yasaklandı. Çünkü bu pakta katılmak demek hem Türkiye hem de Irak tarafından tanınmak anlamına gelmekteydi. Türkiye İsrail’i kurulduktan dokuz ay sonra tanımıştır. Fakat Irak İsrail’i tanımadığı için, İsrail bu anlaşmanın dışında tutulmuştur. Bu yüzden İsrail bu pakta

¹²¹ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan...*, s. 113-114.

¹²² Eisenhower Doktrini: 1953 yılından itibaren 8 sene ABD Başkanlığı yapan Dwight Eisenhower’ın 5 Ocak 1957’de Kongre’ye gönderdiği yetki talebi doğrultusunda 1954 yılında "Barış için Atom" programını başlattı ve 5 Ocak 1957’de, ünlü Eisenhower Doktrini’ni açıkladı. Bu doktrin ile Orta Doğu ülkelerine askerî ve ekonomik yardımda bulunuldu. Yardımın amacı, komünizmin yayılmasını önlemektir.

¹²³ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış...*, s. 132.

olumsuz bakıyordu. Bağdat Paktı'na daha sonra İngiltere ve İran'da katıldı. ABD pakta girmedii. ABD'nin pakta girmemesi, ABD etkisiyle bu pakta dâhil olan Türkiye açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Ama DP yöneticileri buna rağmen bu pakta kalma çabası içerisinde oldu.

İngiltere Başbakanı Anthony Eden, Bağdat Paktı'nın Ortadoğu'nun NATO'su olabileceğini vurguladı. Bu düşüncesi İngiliz Parlamentosunda muhalefet tarafından çok anlamlı bir başarı olarak yorumlandı. Ama muhalefet liderinin İsrail'in olumsuz etkileneceğini düşündüğü için bu pakla ilgili birtakım endişeleri de bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği ise bu pakta olumsuz tepki verdi. Batının özellikle Türkiye'nin Batı'yı Yakın ve Ortadoğu'da Sovyet tehdidini önlemek için askeri bir anlaşmanın gerekliliği olduğu yönündeki girişimleri açık bir dille reddetmiştir. Türkiye, komünizmin Ortadoğu'daki gelişmelerine güvenlik problemi olarak bakıyordu. Türkiye'nin yanında Batı desteği olmazsa hareket etmesi olanaksızdı. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü TBMM'de yaptığı konuşmada tarafsızlık politikasını eleştiriyor ve tarafsızlık politikasının sadece Sovyetler Birliği'nin lehine olacağını düşünüyordu. Bazı Arap devletlerini ve Sovyetler Birliği'nin eleştirilerine rağmen siyasi dayanışma paktına dönüştü.¹²⁴

Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye Bağdat Paktı'na eleştirel yaklaşıyorlardı. Mısır, Bağdat Paktına muhalefet etmede ve Irak'ı Arap dünyası içerisinde yalnızlaştırmak için elinden geleni yapan bir devletti. Mısır lideri Nasır'ın tek gayesi vardı o da Arap dünyasının lideri olmaktı. Iraklılara saldırmasının yegâne sebeplerinden biri, onların bu pakta katılarak Arap Birliği'ne zarar verdiğini düşünmesidir. Zaten Nasır, Arap Devletlerinin bu pakta katılmaması için kışkırtmıştır. Suudi Arabistan da Bağdat Paktına muhalefet etmekte Nasır'dan geri kalmamaktaydı. Suudi yöneticilerin amacı yabancı bir pakta karşı çıkararak hem Arap dünyası içerisindeki prestijlerini artırmak ve hem de geleneksel düşmanları Irak Haşimi hanedanının Arap dünyası üzerindeki etkilerini kırmaktı. Suriye ise milliyetçi ve Sovyet yanlısı solcu grupların yönetimde etkilerinin artması, bu ülkenin Bağdat Paktına karşı çıkmasına neden olmuştu.¹²⁵

Suriye'nin Sovyetler Birliği tutumu ABD'yi giderek rahatsız ediyordu. Suriye, Türkiye ve Irakla işbirliği içerisinde olmasından dolayı ABD'nin diplomatlarını sınır dışı etmiş, ABD ise buna Suriye Büyükelçisini istenmeyen adam olarak ilan ederek cevap

¹²⁴SayimTürkman, *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Ankara 2007, s. 232.

¹²⁵Nasuh uslu, *Türk-Amerikan...*, s. 119-120.

vermişti. Sovyetler Birliği bu durum karşısında Suriye'nin yanında olduğunu açıklamıştır. Giderek büyüyen krizde ABD, olası bir Suriye saldırısında Türkiye'ye yardım edeceğini bildirdi. Türkiye zaten NATO üyesiydi ve NATO anlaşmasının 5.maddesi uyarınca; örgütün herhangi bir üyesine gelecek saldırı, bütün üyelere yöneltilmiş bir saldırı olarak kabul edildiğinden NATO üyelerinin yardımını zorunlu kılmaktaydı.

Suriye Krizinin ardından 1958 Temmuz'da meydana gelen Irak Devrimi Bağdat Paketi'nin sonlandırıcı darbe olmuştu. Mart 1959'da Irak paktan ayrılmış, Ağustos 1959'da da Bağdat Paketi yerine kuzey kuşak ittifakı oluşturmak amacıyla, İngiltere, İran, Türkiye ve Pakistan'ın katılımıyla CENTO(Merkezi Antlaşma Teşkilatı) kurulmuştur. ABD ise bu teşkilata gözlemci statüsüyle katılmıştır.

CENTO hiç bir zaman NATO'ya benzer bir kuruluş olmadı. NATO'nun belkemiğini oluşturan komuta kontrol ve askeri planlama yapıları CENTO'da yoktu ya da çok zayıftı. CENTO'nun en önemli özelliklerinden biri de, "Yıkıcı faaliyetlere karşı" bir birime sahip olmasıydı. ABD'nin ve İngiltere'nin bu örgütten en büyük beklentilerinden bir bölge ülkelerine komünizmin ve Sovyetler Birliği etkisinin sızmasını önlemektir.¹²⁶

CENTO, 1979'daki İran İslam Devriminden sonra sona erdi. 1964 yılında Türkiye, İran ve Pakistan arasında RCD (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği) denilen bir bölgesel işbirliği örgütü kuruldu. Bu daha sonra bazı Orta Asya ülkelerinin de katılımıyla ECO (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) adını aldı. Ama ne RCD ne de ECO dikkate değer bir varlık gösterebildi.¹²⁷

Irak Devrimi'nden sonra 5 Mart 1959'da, Ankara'da, "Londra Deklarasyon" adı altında, ABD ile bir ikili antlaşma imzalandı. Antlaşmanın resmi gerekçesi, savunma için işbirliği yapmaktır. Ancak bazı hükümleri bu resmi ifadenin gerisinde bazı gizli gayelerin olduğu açıkça ortadaydı. Örneğin, antlaşma önsözünün üçüncü fıkrasında, bu savunmanın sadece doğrudan doğruya tecavüzlere karşı değil, ama aynı zamanda "bilvasıta" tecavüzlere karşı olacağı ileri sürülüyordu. 5 Şubat 1960'da, antlaşma meclisin dışişleri komisyonunda görüşülürken, dışişleri bakanlığı temsilcisi bu bilvasıta tecavüzün, hatta silahsız dahi olabileceğini söylemişti. DP'nin daha 1956'da, silahsız olduğu meydana olan bir muhalefeti intihal hazırlamakla itham ettiğinde, bu hükmün yarattığı tehlike açıkça ortadadır. Tecavüz halinde yardım, hükümetin talebine bağlanmıştı. Bir diğer şartı da, bu

¹²⁶ Onur Öymen, *Çıkış Yolu*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2008, s. 384.

¹²⁷ Onur Öymen, a.g.e., s. 384.

tecavüzün milletlerarası komünizmin eseri olmasıydı. 1958'de Lübnan'a asker çıkardığında, bu memleketin milletlerarası komünizmin tecavüzüne uğradığını ileri sürmüştü. Oysa olaylar bu iddianın dayanıksızlığını kısa zamanda ortaya çıkardı.¹²⁸

Adnan Menderes hükümeti dönemi, Türkiye'nin izlediği Ortadoğu politikası bu şekildedir. Anlıyoruz ki, Türkiye'nin bu dönemde izlediği Batı yanlısı dış politika kararları Ortadoğu politikasına da yansımış, Bağdat Paktı kurulması ve yaşaması aşamasında, ABD ile ilişkileri dikkat çekmiştir.

Görüldüğü üzere, Türkiye, ABD'nin ve İngiltere'nin desteği altında Ortadoğu'da aktif bir rol oynadı. Ama Türkiye'nin "Atlantik'ten Pakistan'a kadar olan güvenlik kalkanını" tamamlamak için Balkan Paktının kurulmasına yönelik çalışmalarını da ihmal etmedi. Bu çalışmalar esnasında Kıbrıs meselesi doğmuş ve Türk-Yunan ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. Stalin'in ölümünden sonra, Tito Yugoslavya'sının tarafsızlık politikasına yönelmiş olması da paktın devamlılığını sağlamadı. Pakt 1960 yılının haziran ayında sona ermiştir.

Özetle söyleyebilir ki; Demokrat parti ABD ile ilişkilerinin en üst seviyelerde gezdiği bir dönemdi. Türkiye, bu dönemde Ortadoğu ve Balkanlar bağlamında aldığı kararlarda ABD belirleyici bir rol oynamıştır. Özellikle NATO üyeliği sonrasında bireysel politika izlemekten ziyade, ABD'nin NATO merkezli askeri ve siyasal açılımlarda Türkiye de her zaman ABD'nin yanında yer almıştır. Türkiye'nin takındığı bu tavır zaman zaman Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelmelerine sebep olmuştur. ABD çerçevesinde alınan dış politika kararlar Ortadoğu politikalarında da Türkiye'nin Arap devletleriyle olan ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Fakat 1960'larda gelişecek olaylar karşısında Türkiye Arap devletlerinin desteğine ihtiyaç duyacaktır.

¹²⁸ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi, İkinci Baskı, Ankara 1990, s. 167-168.

BÖLÜM II

TÜRKİYE'DE 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ VE AKABİNDEKİ GELİŞMELER IŞIĞINDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen dünya düzeninde yerini bulmaya çalışan Türkiye; iki süper güç olarak ortaya çıkan SB (Sovyetler Birliği)'nin isteklerine karşın diğer süper güç ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ile yakınlaşmıştır.

İlerleyen süreç de Türkiye'de hükümet değişikliği olmuş, DP (Demokrat Parti) iktidar olmuştur. Başbakan Adnan Menderes Batı Blok'u ile ilişkilerini üst seviyede tutmuş, NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı) şemsiyesi altına girebilmek için ilk defa ülke topraklarına komşu bile olmayan bir ülkeye (Kore'ye) asker göndermek durumunda kalmıştır. Bu dönemde Batı ile özellikle de ABD ile ilişkilerin önem taşıması, hibe ve borç şeklinde ABD'den alınan yardımlardır. Bu yardımların sonucunda ABD ülke ekonomimiz üzerinde söz sahibi olmaya başlamıştır.

DP İktidarının sonlarına doğru ABD ile yaşanan sıkıntılı süreç, Başbakan Adnan Menderes'i yeni kredi muslukları aramaya itmiştir. Yardım alacağını düşündüğü Doğu Blok'u lideri Sovyetler Birliği'ne ziyaret kararı almıştır. Her ne kadar Türkiye'nin dış politika ilkesi batılılaşma olsa bile Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar problem yaşanmamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki istekleri su yüzeyine çıkınca, bu komşusu ile olan ilişkileri sekteye uğramıştır. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan Türkiye ise, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı kurmuş olduğu cephede yer almıştır. Ama Türkiye kredi muslukların kapanmasından dolayı bu komşusundan yardımı isteyecekti.

Türkiye artık Batıdan ayrı bir ulusal çıkarları olduğunu anlamış dış politikada yeni arayışlara girmiştir. İşte tam esnada meydana gelen 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, dış politika ilkelerinin yeniden gözden geçirilmesi için bir durak olmuştur. Darbeden sonra ilk beş yıl Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde mesafeli durulacağı bir dönem olacaktır.

Darbeyle iktidara el koyan yönetimin yaptıkları açıklamayla NATO ve CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)'ya bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu bildirim ile ABD Hükümeti de hemen askeri hükümeti tanımış, birkaç gün sonra da Eisenhower, Org. Cemal Gürsel'e göndereceği muvaffakiyet mektubu ile bu yeni hükümeti onayladığını gösterecektir.

Dış politikasında ciddi bir dönüşüm yaşanacağı dönemde darbe olması, ABD'nin darbeye yardımı olup olmadığı şüphelerini kuvvetlendirmekle birlikte, bu darbenin tamamıyla iç politikadaki gelişmelerden ibaret olduğunu da söyleyebiliriz.

Bu bölümde DP iktidarının son günlerinde iç ve dış politikada değişimler ve darbe sonrası yaşanan gelişmeler anlatılarak, bu darbenin ardında dış güçlerin (özellikle ABD'nin) yardımı olup olmadığı konusunda bir yargıya ulaşılmaya çalışılacaktır.

1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbe Öncesi Türkiye-Sovyetler Birliği Yakınlaşması

İkinci Dünya Savaşı sonra uluslar arası arenada değişen dengeler, savaşın sonlarına doğru su yüzüne çıkmaya başlayan Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikaları ve Türkiye üzerindeki emelleri ve bu emelleri doğrultusundaki baskı ve tehditleri savaş esnasında tarafsızlığını koruyan Türkiye'nin güvenlik arayışına girmesine neden olmuştu. Bu esnada savaş sonrası kıtasına çekilmeyi düşünen ABD; Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarının önünü kesmek için aktif konuma geçiş yaparak, savaştan bitap çıkmış Avrupa ülkelerini iktisadi ve askeri yönlerden güçlendirme hedeflerine yönelmişti. Böylelikle dünya arenasında Doğu ve Batı olmak üzere iki kutuplu bir düzen oluşmuştu. Türkiye, üzerindeki tehdit ve baskılara karşı ise Batı Blok'un önderliğini yapan ABD'nin güvenlik şemsiyesinin altına girmek istemişti. Adnan Menderes bu güvenlik şemsiyesi için radikal kararlar alarak Meclis'in onayını almadan Kore'ye asker göndermişti. Lakin Adnan Menderes hükümeti Batı ile yakınlaşırken Sovyetler Birliği'nin tehdit ve baskılarında birtakım değişimler söz konusu olmaya başlamıştı. Savaşın son dönemlerindeki tehditlerin bu dönemde yavaş yavaş azaldığı görülmektedir.

Türkiye, bir yandan Batı ittifakına katılmak için, Batı ile yakın ilişkiler kurarken, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini de ayakta tutmaya çalışmıştır. Türkiye Sovyetler Birliği'ne NATO'ya dâhil olma isteğini söylemekten hiçbir zaman sakınmamıştır. 13 Kasım 1951'de Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye gönderilen nota ilişkilerinin gerginliğini ortaya koymaktadır. Zira Sovyetler Birliği bu notada, kendilerine karşı

kurulmuş, saldırgan bir bloğa katılmakla, ABD'ye topraklarında üs vermekle doğabilecek sonuçtan tamamen Türkiye'nin sorumlu olduğu bildirilmiştir.¹

1953 Stalin'in ölümünden hemen sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ilişkilerinin seyri değişmeye başlamıştı. Zira bloklar arası yumuşama da bu dönemde belirmişti. Stalin'in yerine geçen Kruşçev, Batı ülkeleri ile barış içinde bir arada yaşama prensibini savunmaya başladı. İki kutuplu dünyada Sovyetler Birliği'nin "barış içinde bir arada yaşam ilkesi" ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir.²

Sovyetler Birliği Stalin'in ölümünden sonra Türkiye ile ilişkilerinin yumuşamasının yanı sıra, iç ve dış politikasında da yumuşamalar görüldü. Batı ile yakın temaslar kurarken, komşu ülkelerle olan ilişkilerini iyileştirme yoluna gitti. Özellikle Avrupa merkezli bir dış politika güderek, Avrupa'daki güç dengesini kendi lehlerine çevirmek istedi. 1955 Bağdat Paketi'nin kurulması ile birlikte Ortadoğu'da daha etkili bir politika izlemesi gerektiğini anladı.

Sovyetler Birliği 30 Mayıs 1953'de Türkiye'ye bir nota vererek,³ Türkiye üzerindeki isteklerinden vazgeçtiğini belirtti. Türkiye bu notayla Sovyetler Birliği'nin önceki politikasından bir anda vazgeçeceğine itimat etmedi. Üstelik Türkiye'nin NATO'ya girmesi ilerde daha belirli olarak görüleceği üzere kendisinde güvenliğinin Batı'nın güvenliğinden ayrılamayacağı görüşünü yerleştirmeye başlamıştı. Türkiye, Mayıstaki Sovyetler Birliği notasına 18 Temmuz'da cevap verdi ve Boğazlar meselesinin Montrö Sözleşmesi ile düzenlendiğini belirtti.⁴ Bu düşünceler Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1953 TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) açılış konuşmasına da yansımıştır. Celal Bayar kısmen de olsa Sovyetler Birliği'nin değişen bu politikası hakkında şunları ifade etmiştir:⁵

"...Takriben sekiz aydan beri Rusya'nın ve diğer Cominform Devletlerinin lisanlarında nispi bir yumuşama müşahede edilmektedir. Daha doğrusu bu devletler yumuşak bir politika güttükleri tebarüz ettirecek hareketlere başvurmaktadırlar. Bu devletlerin bu yeni politikalarında samimi olmaları çok şayanı temennidir. Ancak maddi deliller mevcut olmadıkça hükme varmanın hatalı olacağından şüphe yoktur. Zahiri sulh taarruzları arkasında harp hazırlıklarına ve sulhsever memleketler içinde yıkıcı faaliyetlere eskisi gibi devam edilmektedir... Bilindiği gibi cihan sulhü bir bütündür. Milletlerarası

¹Cumhuriyet, 13 Kasım 1951.

²TürkayaAtaöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, Aydınlık Yayınları, Ankara 1969, s. 192.

³ Cumhuriyet, 31 Mayıs 1953.

⁴ Cumhuriyet, 19 Temmuz 1953.

⁵A. Suat Bilge "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri", (edit: Mehmet Gönülöbol), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (içinde), Siyasal Kitapevi, 9. Baskı, Ankara 1996, s. 397-398.

meselelerin yekdiğeriyle sıkı alaka ve irtibatı vardır. Münferid gibi görülen hadiselerin, sadece hususi menfaatler zaviyesinden mütalaa olunması, elde etmek istenilen umumi emniyeti tehlikeye düşürür... Biz realist bir düşünce ile bu yolda, yalnız ağızların değil, vakıaların konuşmasını görmek istiyoruz...”

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne bu güvensiz tavrı Başbakan Adnan Menderes tarafından daha kesin bir dille ifade edilmiştir. Adnan Menderes aralık ayında U.S. News and World Report haftalık dergisine verdiği mülakatta, Sovyetler Birliği'nin barış taarruzunun etkisi hakkındaki bir soruya şu cevabı vermiştir: ⁶

“Rusların sulh taarruzu Türkiye’de kati ve elle tutulur müspet neticeler vermediği için tesir yapamamıştır. Türk halkı henüz Rus siyasetine evveline nazaran bir değişiklik müşahede etmemiştir.”

Gerek 30 Mayıs Sovyetler Birliği notası ve gerekse ona verilen yanıt, en nesnel biçimde, her iki devletin o anda izlemekte oldukları dış politikalar çerçevesinde değerlendirilebilir. Sovyetler Birliği açısından bu nota ne sadece Stalin’in ölümüyle ilgilidir, ne de Sovyet dış politikasından bir sapmadır. Ülkede sosyo-ekonomik yapı değişmekte, dış politika da Stalin’in etkisinden kurtulduğu için buna uyum sağlamaktadır. Diğer yandan, en az bunun kadar önemlisi, Sovyet yöneticileri ülkelerine karşı yürütülen “çevreleme” kampanyasını kırmak istemektedirler.⁷

Sovyetler Birliği 7 Kasım 1954’te Ekim Devriminin yıldönümü nedeniyle Kremlin’de verilen kabulde Bulganın Türkiye ve İran büyükelçilerine Sovyetler Birliği’nin yakın geçmişte bu ülkelerle ilişkilerinde yanlışlar yaptığını, ama bu yanlışların Stalin’in neden olduğunu ve bunların yinelenmeyeceğini söyledi. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği’nin Aralık 1955 toplantısındaki konuşmasında Kruşçev, Atatürk ve İnönü dönemlerindeki iyi ilişkilerden söz ederek, sonrasında bu ilişkilerin gölgelendiğini ama bunda yalnızca Türkiye değil, kendilerinde büyük bir payı olduğunu belirtti. Ayrıca Kruşçev bu konuşmasında ilişkilerin düzelmesi için kendilerinin gerekli adımları attıklarını, ama Türkiye’den benzer bir yaklaşım görmediklerini söyleyerek, Türkiye’deki ABD askeri faaliyetlerine değindi ve ilişkileri iyi komşuluk ve dostluk temelinde geliştirme zamanının geldiğini yineledi.⁸

⁶ A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992, s. 339.

⁷ Eren Tellal, “SSCB’yle İlişkiler”, (edit: Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, 1919-1980* (İçinde), İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 513.

⁸ Eren Tellal, “SSCB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası...*, s. 514.

Türkiye Sovyetler Birliği'nin bu sıcak yaklaşımlarına rağmen Türkiye, dış politikasında herhangi bir değişikliğe gitmedi, aksine ABD bağlantılı NATO'ya üye olarak Sovyetler Birliği'nin çevreleme politikasına katılmış oldu. Bu durum Sovyetler Birliği'nin yakınlaşma çabalarının bir karşılığını görmediğin kanıtıydı. Ayrıca Türkiye ABD füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesine izin vererek Batı Blok'una olan bağlılığını açık bir ifadeyle göstermiş oldu. Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi durum ise, ABD önderliğindeki Batı Bloku'na ihtiyacını açık bir göstergesiydi.

Türkiye'nin 1955 yılından itibaren ekonomik sorunlarına çözümü için ABD'den beklediği yardımları alamaması Türkiye'nin farklı yol izlemesine neden oldu. Türkiye ABD'den sürekli ekonomik yardım için olumsuz yanıt almıştır.⁹ Bu durumda faydalanmak isteyen Sovyetler Birliği ise Türkiye'ye 300 milyon dolar tutarında bir iktisadi yardım teklif etmiştir. O günkü Türkiye için 300 Milyon dolarlık ekonomik yardım çok iyiydi. Adnan Menderes, Maliye Bakanı Polatkan ve Dışişleri Bakanı Zorlu, ABD'ye gitmişler ve 350 milyon dolarlık yardım istemişler fakat eli boş dönmüşlerdir. Sovyetler Birliği belki de bu yüzden 300 milyon dolarlık bir yardım teklif ediyordu.¹⁰

Bağdat Paketi'nin kurulması, Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin yeniden Soğuk Savaş çatışması içine çekilerek gerginleşmesine neden oldu. Türkiye, Sovyetler Birliği ile Mısır ve Suriye arasındaki ilişkilerin iyiye gitmesinden endişe duyuyor, bu yakınlaşmayı Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya hâkim olma istediğinden kaynaklandığını belirtiyordu. 1956 yılındaki Mısır ile Çekoslovakya arasındaki silah satış anlaşması ve Sovyetler Birliği'nin Mısır ve Suriye'ye ekonomik ve askeri yardım sağlaması hep komünizmin dünya çapındaki çıkarlarını geliştirmek için atılmış adımlardı. NATO Konseyindeki Türk temsilciler Sovyetler Birliği'nin bu politikasını tehlikeli olarak gören ve bu durumu protesto eden grupta yer almaktaydılar.¹¹ Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehdidine rağmen, Türkiye ABD'nin yanında olacağını söylemiş ve bu durum bloklar arası bir çatışmaya dönmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği ise bu durum karşısında Türkiye'ye karşı takındığı sıcak tutumdan vazgeçmiştir.

⁹ Milliyet, 12 Haziran 1955.

¹⁰ İsmet Bozdağ, *Darağacında Bir Başbakan Adnan Menderes*, 6. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul 2009, s. 179.

¹¹ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000, s. 121.

16 Temmuz 1958’de Sovyetler Birliği tarafından açıklanan demeçte, Ortadoğu’daki bunalımda Türkiye Başbakanı’nın barışı korumak için faaliyette bulunmasını belirtmiştir. Başbakan Adnan Menderes ise bunun üzerine 23 Temmuz 1958’de şu cevabı vermiştir:¹²

“...Türk Hükümeti, daima hadiseleri kendi emniyetinin ve müttefiklerinin emniyetinin tehlikeye düşüp düşmemesi zaviyesinden tetkik etmekte ve dâhil olduğu müşterek müdafaa paktlarının meşru müdafaa prensiplerinden ilham alarak siyasetini ayarlamaktadır. Bu sebeple Ortaşark’taki gerginliğin artmasına herhalde Türkiye’nin sebebiyet vermeyeceğinden ve Türkiye’nin alacağı her tedbirin ancak müdafaa tedbiri olacağından emin olabilirsiniz”

1959 yılına gelindiğinde Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde Türkiye’ye orta mevzili füzelerin yerleştirilmesi sebebiyle silahsızlanma konusu hâkim olmuştur. Bu konuyla ilgili taraflar karşılıklı görüşlerini birbirlerine iletiler. Bu görüşler aralarında bir yakınlaşma sağlamamış olsa bile bir gerginlikte meydan getirmemiştir. Bu durum Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye karşı izlediği politikanın değişmediğini açıkça ortaya koyuyordu.¹³ Nitekim 31 Ekim 1959’da Kruşçev, yerleştirilen füzelerin Sovyetler Birliği güvenliğini tehdit oluşturmalarına rağmen, ilişkileri iyileştirme isteklerini ileten bir konuşma yaptı.¹⁴

Görüldüğü üzere savaş sonrası gerilen Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri Stalin’in ölümünden sonra, değişen politikası çerçevesinde yumuşama evrelerine girmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği’nin yakınlaşma çabalarına ilk önceleri ılımlı bakmamış olsa bile, zaman içerisinde Sovyetler Birliği ile ilişkileri hakkında müspet fikirleri oluşmaya başlamıştır.

7 Ocak 1959 tarihinde başlarında Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’nun TBMM’de Bütçe Komisyonu ve Genel Kurul önünde Sovyetler Birliği ile diğer ülkeler gibi dost olmak istedikleri belirtmiştir. Ayrıca Eylül ayında gittiği ABD’de BM Genel Kurulu’nda ve ABD Üniversitelerinde Türkiye’nin dış politikası üzerinde yaptığı konuşmalarda Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin olumlu rota izlediğini belirtmiştir. Tüm bu olumlu konuşmalar Aralık ayında Sağlık Bakanı Dr. L. Kırdar’ın bir heyetle Sovyetler Birliği’ne ziyaretiyle daha da anlam kazanmıştır.¹⁵ Bu ziyaret 1939’dan bu yana bakan düzeyinde yapılan ilk resmi ziyaretti. Bu anlamda her iki ülkenin de ilişkilerindeki politika değişikliğinin göstergesiydi.

¹² A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk...*, s. 342.

¹³ A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk...*, s. 342-343

¹⁴ Cumhuriyet, 1 Kasım 1959.

¹⁵ A. Suat Bilge “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri”, *Olaylarla Türk...*, s. 412-413.

ABD Başkanı Eisenhower, 1959 yılının Aralık ayında, gündemde bulunan dünya sorunlarını görüşmek ve çözüm yolu temin etmek için Türkiye'ye ziyarete geleceğini tebliğ etmiştir.¹⁶ Bu ziyaret sadece Türkiye'yi değil, Yakın Doğu ve Asya ülkelerini de kapsamaktaydı. Başkan Türkiye'ye geldiğinde O'nu karşılayan kalabalıktaki "Güvensiz Barış, Barış Değildir", "Barış, Evet-Taviz, Hayır" gibi Türk hükümetinin Sovyetler Birliği ile ilgili endişelerini belirtmek açısından anlamlı pankartlar dikkat çekmiştir.¹⁷ Bu pankartlar Fransız basınında da yer almıştır. Fransız Basını bu ziyaretin istenildiği kadar olumlu geçmediğini yazarken, Amerikan basını, yapılan ziyaretin son derece olumlu geçtiğini yazmıştır.¹⁸ Bu ziyaret İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye-ABD arasındaki ilişkilerin geldiği son noktanın da göstergesi durumundaydı. Ayrıca Türkiye bu ziyaret ile uluslararası politikasının seyrini değiştirebilirdi. Hürriyet gazetesinden M.FeridunBellisar 7 Aralık 1959 tarihli yazısında bu ziyaretin dünyanın kaderini belirleyeceğini yazmıştır.¹⁹

1960'lı yıllara gelindiğinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında belirli yakınlaşmalar olmuştur. Bu ilişkilerin iyi komşuluk ve dostluk veya hiç değilse normal haline gelmesi için hangi esaslarda birleşebileceği üzerinde bir mutabakat olmuştur. Nitekim Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun 9 Ocak 1960'da TBMM'de Bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı politikasında meydana gelen değişikliği nedenleri ile anlatmıştır. Zorlu'ya göre Sovyetler Birliği ile dost geçinmeliydik, çünkü bunda menfaatimiz vardı.²⁰

Bu konuşmadan üç ay sonra 11 Nisan 1960'da Ankara ve Moskova'da yapılan bir açıklama diplomatik çevrelerde büyük bir etki yapmıştır. Başbakan Adnan Menderes 12 Temmuz 1960 tarihinde Moskova'yı ziyaret edeceğini ve daha sonra da Kruşçev'in Türkiye'ye geleceğini bildirmiştir.²¹ Moskova'ya yapacağı gezi ziyaret için Menderes basına yaptığı açıklamada " Bu ziyaret, kurulacak dünya barışı için önemli bir adım olacaktır." Diyerek ziyaretin önem ve mahiyetini belirtmiştir.²²

¹⁶ Hürriyet, 5 Kasım 1959.

¹⁷ Zafer, 7Aralık 1959.

¹⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: S5, Fon Kodu: 30..1.0.0., Yer No: 133.863..3.

¹⁹ Hürriyet, 7 Aralık 1959.

²⁰ A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk...*, s. 344-345.

²¹ Hürriyet, 12 Nisan 1960.

²² Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 207.

Yapılması planlanan bu ziyareti o dönemde Başbakanlık Özel Kalem Müdürü olan Ercüment Yavuzalp şöyle yorumlamıştır:²³

“...Bu İkinci Dünya Savaşı başlamadan o dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'nun yapmış olduğu ve anısı pek parlak olmayan malum ziyaretten yirmi küsur yıl sonra, bir Türk başbakanının bu ülkeye yapacağı ilk ziyaret olacaktı. Hazırlıkların yapıldığı dönemde Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü görevinde olduğum için, Menderes ve Zorlu'nun bu ziyarete önem verdiğini biliyor ve dış politikamızda kemikleşmiş çizgiye pek muhtemel belirli bir esneklik getirecek gelişmelere yol açabileceğini tahmin edebiliyordum. Tabiatıyla bu ziyaretin amacı, dış politikamızın temel ilkelerini değiştirip buna yeni bir yön vermek değildi. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana iki ülke ilişkilerinde yaşanmakta olan ciddi gerginliği yumuşatmak, karşılıklı olarak tutumlarımızı birbirimize yüksek düzeyde ve yüz yüze anlatabilmek, yanlış anlamaların olabileceği hallerde bunları telafi etmek olanağını sağlamaktı. Herhalde ilişkilerde bir dönüm noktası olmasa bile, bunları ön yargılardan kurtarıp, yeni gelişmelerin getirdiği daha gerçekçi veriler üzerine oturabilmek belki mümkün olabilecekti...”

Bir süre sonra Moskova gezisi planı tartışmalara yol açtı. Bu ziyaretin siyaset değişikliği anlamına gelmediği yorumları yapılmaya başlandı. Menderes'in Batılılardan ve özellikle ABD'den beklediği yardım gelmeyince, duyduğu infiali Batılılara hissettirmek, bir bakıma Sovyet kartını oynayarak Batılılara baskı yapmak biçimindedir. Cüneyt Akalın'ın aktardığına göre bu ziyarete yöneltilen eleştirilerin bazıları şöyledir:²⁴

“...Dönemin önemli şahitlerinden olan Emekli Büyükelçi; Hamit Batu'da bu konuda bırakın Batı'dan uzaklaşmayı, bu ziyaretin Batı'nın bilgisi, dahası onayı ile yapıldığını bildirmekteydi. Bu düşüncesini şu şekilde ifade etmekteydi: “öğrendik ki hükümetimiz ittifak içinde uygulanan istişare usulleri çerçevesinde Moskova ile temas niyetini Amerikan Hükümetine önceden bildirmiş, Washington da ziyaret kararına herhangi bir itirazı olmadığını belirtmiştir.” Oral Sander Menderes'in gezisini ekonomik zorluklara bağlamaktadır: “Türk-Amerikan ilişkilerinin yeni havası içinde ve ekonomik zorlukların etkisiyle, Türkiye Başbakanı özellikle yardım için Moskova'ya gitmeyi planlamıştır.” FerozAhmad da Menderes'in ziyaretini ekonomik beklentilere bağlamakla birlikte bunun tehlikeli şantaj yanına dikkat çekmektedir; “Eisenhower (yönetimi)(Menderes'e Ekim 1959'da)para vermeyi reddetti. Bu noktada, o zamana kadar kararlı bir soğuk savaşçı olan Menderes, gelecek temmuzda Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeye karar verdi. Bu karar oldukça dikkat çekiciydi; çünkü Menderes ABD'de bulunduğu sırada kendisini dinleyen Amerikalıları, Sovyetlerin detant girişimlerine aldırılmaları, böyle bir düşmana güvenilmeyeceği konusunda sürekli uyarılmışlardı” ; Mete Tuncay ise özetle, bu gezinin Amerika tarafından hoş karşılanmadığını ifade ettikten sonra, bu gezinin ekonomik gerekçelerden kaynaklandığını ve ihtiyaç olunan parayı bulmak amacıyla yapıldığını

²³ Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 86.

²⁴ Cüneyt Akalın, *Askerler ve Dış Güçler*, “Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı”, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, s. 110.

bildirmektedir. Ayrıca bu gezinin sonrasında ABD'nin 27 Mayıs darbesine göz yumarak bir anlamda karşılık verdiğini de vurgulamaktadır. Bu bağlamda tarihçi Mete Tuncay Menderes'in Moskova'ya gidişini ekonomik nedenlere bağlamakla beraber bunu ABD'nin 27 Mayıs Hareketine karşı takındığı tavır ile ilişkilendirme yoluna gitmektedir:“Yeterince vurgulanmayan bir nokta, Menderes'in ekonomik sıkıntılara çare aramak için son zamanlarda Sovyetler ile ilişki kurmaya çalışmış olmasıdır. ABD'nin 27 Mayıs Müdahalesine ses çıkartmayışının nedeni, büyük olasılıkla bununla ilgiliydi”

Dönem diplomatlarından olan Semih Günver, Dış işleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun hikâyesini ele alan kitabında bu geziyle ilgili yukarıdaki tüm yorumları doğrular nitelikte bilgiler vermektedir. Semih Günver Fatin Rüştü Zorlu'ya Sovyetler Birliği'nden yardım almamız gerektiğini, alacağımız yardımı sınırlı tutarak Sovyetler Birliği'ne ekonomimizi teslim etmeyeceğimizi, alınacak bu yardımın yardım vermeyi reddeden ABD'yi harekete geçirebileceğini söylemiştir. Zorlu bunları Adnan Menderes'e aktarmış ve Moskova'ya gezi kararı alınmıştır. Bu geziyi ABD'ye bildirdiklerini, bu geziyle alakalı niyetlerini CIA (Central Intelligence Agency)'ye gerekli bilgileri verdiklerini de eklemiştir. ABD de bu geziye bir itirazları olmadıkları bir mektupla Zorlu'ya bildirmişlerdir. Ama Semih Günver; CIA'nın bu ziyareti önlemeye ilişkin bir takım çalışmaları olduğunu kanısındadır.²⁵

Sami Küçük anılarında, bu ziyaret kararının Türk dış politikasında bazı değişimlerin yaşanabileceğinin bir göstergesi olduğunu söylemektedir. Küçük, ihtilalden sonra MBK üyeleriyle yaptığı görüşmelerde, Amerikalıların, Türkiye'yi ihtilale teşvik eden söz ve imalarıyla karşılaşmış olduklarını sorduğunda, hepsinden “hayır” cevabını aldığını belirtmektedir. Türk dış politikasının Sovyetler Birliği lehine değişikliğe uğrama söylentileri ve 27 Mayıs ile Moskova'ya gidiş tarihinin birbirine yakınlığından kaynaklanmış olabileceğini vurgulamaktadır.²⁶

Nur Batur, Milliyet Gazetesinde yayımladığı “İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-ABD Kavgası ve 27 Mayıs'a Doğru” yazı dizisi bu geziye giden yolda perde arkasında yaşananları ortaya atıyordu. Bu belgede, Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu'nun 1954-1959 yılları arasında daima yanında olan Mehmet Esenbal, ABD'nin Türkiye'den devalüasyon yapmasını, ithalatı kısıtlamasını, kalkınma hızını düşürmesini istediğinin aktarmıştır. Adnan Menderes ise bunu gerçekleştirmek

²⁵Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 132-133.

²⁶ Sami Küçük, *Rumeli'den 27 Mayıs'a, İhtilalin Kaderinin Belirleyen Köşk Harekâtı*, Mikado Yayınları, İstanbul, 2008, s.156.

istemiyordu; aksine daha çok yardım yapılması gerektiğini vurguluyordu. Dönemin Amerikan Yardım Heyeti Başkanı LeonDayton ise Menderes ve Zorlu'nun uyguladığı ekonomik politikaların kasıtlı ve hesaplı olduğunu öne sürmekte ve Türkiye'nin savunma alanında ABD'yi kendilerine bağlayarak Avrupa'nın uzun vadeli ticari çıkarlarından faydalandıklarını düşünüyordu.²⁷ Yine aynı yazı dizisinde Fatin Rüştü Zorlu Döneminde Dışişleri'nde Ticaret İşleri Genel Müdürü olan Milli Savunma eski Bakanı Hasan Esat Işık'ın; "Menderes ve Fatin Beyi deviren Amerikalılardır. 27 Mayıs'ı yapan olaylar ve kişiler değildir demiyorum. Ama böyle bir hareketin yapılmasını, Menderes ve Zorlu'nun işbaşından uzaklaştırılmasını Amerikalılar herkesten çok istiyorlardı."²⁸ demesi önemli bir noktaya işaret etmektedir. Buradan anladığımız odur ki; ABD, Sovyetler Birliği'ni çevreleme siyaseti doğrultusunda Türkiye'ye yaptığı yardımlardan dolayı, Türkiye'nin kendisine bağlı olmasını istiyordu.

Eren Tellal'a göre ise bu ziyaret 27 Mayıs hareketinin nedenlerinde biri olamazdı. Çünkü zaten ABD ve diğer NATO üyelerinin bizzat kendileri Sovyetler Birliği ile ilişkilerini ikili düzeyde geliştirmeye başlamıştı. Ayrıca Fatin Rüştü Zorlu'da ziyaret kararından önce ABD büyükelçisini kabul ederek bu konuda bilgilendirmişti. Tellal'a göre, 27 Mayıs hareketi Menderes'in Moskova ziyareti yüzünden yapılmış değildir; bu ziyaret 27 Mayıs yüzünden yapılamadan kalmıştır. Dış politikada nedenler ile sonuçların yerini değiştirmemek için gerektiğinde bu olay iyi bir örnek oluşturur. Üst düzeyde resmi bir ziyaret için 5 yıl daha beklemek gerecekti.²⁹

Yapılması planlanan bu gezi, Türk dış politikasında ve ikili ilişkilerde dönüm noktası olabilecek önemdeydi. Türkiye Sovyetler Birliği'ne, ulusal güvenlik, siyasal bağlaşımlar ve silahsızlanma gibi konularda NATO ve CENTO çerçevesinde politika izlemeyi sürdüreceğini, füzeler konusunun tartışılmayacağını ve CENTO üyesi devletleri ilgilendirecek hiçbir görüşmeye girilmeyeceğini ilk önce söylemiştir.³⁰

Adnan Menderes 27 Mayıs 1960 Askeri darbesinden dolayı Moskova ziyaretini gerçekleştirememiştir. Eğer gidebilseydi, zaten o sırada U-2 olayının etkisiyle oldukça ağırlaşmış bulunan bir milletlerarası hava içinde, bu yolculuktan nasıl bir sonuç çıkardı?

²⁷ Milliyet, 13.02.1989.

²⁸ Milliyet, 15.02.1989.

²⁹Eren Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*...,s. 520.

³⁰Eren Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*...,s. 520.

Muhtemelen iki blok arasındaki ilişkilerin hızla nitelik değiştirdiği bir dönemde, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında hangi nedenle olursa olsun başlayacak bir yakınlaşmanın devamı gelecekti.³¹

Celal Bayar ise 27 Mayıs Darbesinin arkasındaki gizli gúcün Sovyetler Birliği olduğunu kanısındadır. Demiştir ki: *“Bu g¼n apaçık ortaya çıkmıştır ki, 27 Mayıs olayları Moskova ambalajlıdır. Bizim Radyo dedikleri musibet, bir akşam masa başına imal ettiği bir takım yalan haberleri yayınlıyor, ertesi g¼n, o haber olaylarla gerçekteştiriliyordu.”*Haberler her zaman olayların önünde gitmiştir. Muhtemelen Adnan Menderes’in Moskova’ya bir ziyaret yapma niyeti, topyek¼n muhalefet ile Moskova arasında işleyenbu oyunu bozmak hedefini güdüyordu. Çünkü Bařvekil, Moskova kaynaklı modellere uygun ihtilâl tahriklerini, daha 1957 seçimleri sonunda fark etmiş ve bu konuda Milli İştiharat Teşkilatları’nı uyarmıştı! Nitekim Bařvekilin, Moskova’ya ziyaret gazetelerde yayınlandıktan sonra bir anlaşma olduğu takdirde planları bozulacağı için, olacak basın muhalefeti, yani bütün cepheleeri, yalan, tezviri, iftira kampanyalarıyla donattılar.³²

1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi

Adnan Menderes ve ekibi 27 Mayıs 1960’da yapılan darbeden dolayı, yukarıda bahsettiğimiz Moskova gezisini gerçekteştirmediler. Bu darbenin oluşumu Türkiye-Sovyetler Birliği yakınlaşmasından doğan dış güçlerin huzursuzluğu mu yoksa DP iktidarın ülkeyi huzursuz eden politikalarını olduğunu henüz bilmiyoruz. Ayrıca bu darbenin planlanma ve uygulamaya koyulma aşamasında ABD’nin yardımı olup olmadığına dair ise mutlak bir kaniya ulaşmamız mümkün görünmemektedir. Darbenin oluşum sürecinde ve sonrasında yaşanan olaylar bize bu konularla ilgili önemli bulgular elde etmemize olanak sağlayacaktır.

2.1 Darbenin Hazırlık Safhası

Türk dış politikasının ciddi bir dönüşüm içerinde olduğu süreçte, darbenin meydana gelmiş olması; darbenin arkasında dış güçler olduğu şüphelerini kuvvetlendirmekle beraber; darbenin tamamen iç gelişmelerden doğan olayların bir sonucu olduğu gerçegi de

³¹ Mehmet Gönlübol, Ahmet Haluk Ülman, *“Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)”*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:21, Sayı:1, Ankara 1966.

³² Celal Bayar, *Bir Darbenin Anatomisi: 27 Mayıs İhtilali*, yay. Haz. İsmet Bozdağ, İstanbul 1991, s. 100-101.

alenidir. 27 Mayıs 1960 darbesi, Türkiye’de toplumsal ve siyasal bir bunalıma dönüşmüş iç ve dış mihrakların yeniden yapılanması ihtiyacıydı. DP-CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) arasındaki mücadele artmış, kitlesel hareketlere neden olmaya başlamıştır. Uluslar arası arenada sertleşen tutumların oluşturduğu çember ise Türkiye’yi de içine çekiyordu. Toplumsal-siyasal-ekonomik bunalımın giderek artmasının yanında ordu içindeki reform ihtiyaçları da ordu içerisinde birtakım huzursuz ortamlar oluşmasına neden oluyordu.

Çok partili dönemin başından beri, silahlı kuvvetlerin rolü DP’liler için önemli bir sorun oldu. Özellikle askeri çevrelerde büyük bir saygı duyulan eski bir general olan İsmet İnönü lider olarak kaldığı sürece, ordunun CHP’ye sempati duyacağını sandılar. Dahası CHP, ordunun sadık bir bekçisi olduğu devletle kopmaz derecede özdeşleştirildi. Türk siyasi kültüründe sadakat muhalefete düşmanlık, en azından potansiyel ve gizli bir düşmanlık anlamına geliyordu.³³ Ancak buna rağmen ordu içindeki darbe düşüncesi DP dönemine ait birdüşünce değildir. İnönü’nün hâkim olduğu tek parti döneminde bile ordunun içinde bir takım örgütlenmeler söz konusudur. Özellikle Truman Doktrini ile tek parti döneminde gücünü yitiren ülkenin askeri kanadı, desteğini DP’ye doğru kaydırmıştır. Ordunun düşüncesinin değişmesinin sebebi şüphesiz sadece Truman Doktrini değildir. Buna bağlı olarak, ordu yönetiminin beklendiği gibi gençlere yol açıp dinamikleştirmemesi, ordunun modernize edilmemesi, CHP’nin devrimlerden taviz vermesi, beklenen ekonomik kalkınmanın gerçekleşmemesi ve nihayet tek parti karşısında kurulan DP’nin ordunun sorunlarını halledeceği düşüncesidir. İnönü döneminde kurulan ilk örgütler ise Kurmay Albay Seyfi Kurtbek’in “Hücum Ordusu” ile Kurmay Yarbay Cemal Tural’ın örgütüdür. Fakat DP’nin kurulması sonrası meydana gelen gelişmeler bu örgütlerin darbe yapmasını engellemiştir.³⁴

DP dönemi ordu içindeki huzursuzluklar ise, 1950’lerin ortasında başladı. Bunlar artan enflasyonun, siyasal istikrarsızlığın ve kentlerde genel bir rahatsızlığın izlerini taşıyan yıllardı. Askerler, genel kamuoyunun, özellikle durumu hızla kötüleşen alt-orta sınıfın bazı şikâyetlerini paylaşıyorlardı. Türk ulusuna özgü olduğunu düşündükleri bazı ahlaki değerlerin tükenmesi onları üzüyordu. Demokratlar para kazanmayı yücelten maddi değerleri benimseyerek onları ihmal ediyordu.³⁵ Dış işleri Bakanı Fatin Rüştü

³³FerozAhmad, (Çev: Ahmet Fethi), *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 2. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 1992, s. 148-149.

³⁴Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul 1997, s. 21-22.

³⁵FerozAhmad, (Çev: Yavuz Alogan), *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, 8.Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 151-152.

Zorlu'nunda ABD Yardımı yönünde gösterdiği yaklaşım ve ordu içindeki askerleri küçük gören tutumu da ordu içinde DP yönetime karşı alınmış olan tavrın diğer bir göstergesidir. 27 Mayıs 1960'a kadar Fatin Rüştü Zorlu, ABD'den iki zırhlı tümen teçhizatı ve silah alabilmek için şartları zorladı. Halbuki Türkiye, zırhlı tümen gibi çok büyük manevra sahası isteyen bir arazi yapısına sahip değildi ve muharebeyi kabul ettiği sahalarda, bu tümenler kullanılmazdı. Ama Fatin Rüştü Zorlu, askeri stratejiyi bilmiyordu ve projeye karşı gelen generalleri emekli etmekte bir mahzur görmüyordu. Zaten ABD'de böyle bir stratejik kuvvetin Türkiye için yararlı olmayacağını bildiklerinden Fatin Rüştü Zorlu'nun ve hükümetin bu isteklerini yerine getirmedir.³⁶

DP döneminde ise ilk örgütlenme Kurmay Yarbay Faruk Ateşdağlı'nın 1951'deki girişimidir. 1952'de de Muzaffer Özdağ ve arkadaşları tarafından gizli bir örgüt oluşmuştur.

1954 yılı sonbaharında, Topçu Yüzbaşı Dünder Seyhan ve Topçu Yüzbaşısı Orhan Kabinay'ın, "27 Mayıs İnkılâbı" olarak adlandırılacak olan darbenin ilk demokratik örgütünü Tuzla Uçaksavar Topçu Okul'unda kurmuşlardır. Dünder Seyhan anılarında "İhtilaldan başka yapacak hiçbir şeyleri kalmadığı" söyleyerek örgütün amacını belirtiyordu. Bu örgüte daha sonra Yarbay Faruk Güventürk de katılmış ve 1955 yılında "Harp Akademisi Örgütü" diye adlandırılan örgüte dönüştü.³⁷

Ankara'da da 1956'da Atatürk ilkelerinin çiğnendiğini düşünen Kurmay Binbaşı Talat Aydemir ve Kurmay Yarbay Osman Köksal bu konuda bir şeyler yapma gereği duymuşlar ve Kurmay Binbaşı Sezai Okan ile Kurmay Binbaşı Adnan Çelikoğlu ile birlikte yeni bir örgüt kurmuşlardır. Bu dönemlerde Kurmay Binbaşı Sadi Koçaş ve Albay Kenan Esengin'de örgüt kurma çalışmaları içindedirler.³⁸

1957'de ise Harp Akademisi'nin en parlak öğrencilerinden olan Üsteğmen Numan Esin, Alparslan Türkeş ve Orhan Kabinay ile yaptığı görüşmeler sonrasında ihtilal fikrini kabul etmiştir. Üsteğmen Muzaffer Özdağ ile birlikte Ankara'da yeni bir ihtilalci örgütü kurmuşlardır. Bu örgüt daha sonra Davutpaşa Tugayı'nda Orhan Erkanlı'nın kurduğu örgüte bağladı. Numan Esin anılarında, oluşturdukları bu ihtilal örgütünün, hemen ihtilale

³⁶ Adnan Çelikoğlu, *Bir Darbeci Subayın Anıları-27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.136.

³⁷ Örsan Öymen, *Bir İhtilal Daha Var 1908-1980*, Milliyet Yayınları, 1986, s. 155-160.

³⁸ Uğur Mumcu, *İnkılâp Mektupları*, um-ag Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s. 11-18.

gitme kararları olmadığını belirtmiştir. Fakat Olayların gelişimi onları çok farklı kararlar almasına neden olmuştur.³⁹

27 Ekim 1957 Genel seçimlerde bir önceki seçimlere göre oy kaybına uğramasına rağmen DP yine birinci olarak çıkmıştır. Bu sonuç, hem CHP’nde, hem de darbeci subaylar arasında tansiyonun yükselmesine sebep olur. Subaylar en kısa sürede darbe yapmak üzere çalışmalara başlarlar. Bu çalışmalar devam ederken 20 Aralık 1957 günü, 1.Ordu Telsiz Bürosu Başkanı Binbaşı Samet Kuşçu, DP milletvekili Mithat Perin’i arayarak randevu istemiş, fakat onunla görüşemeyince iktidara yakınlığı ile bilinen Devlet Demir Yolları İdare Meclisi Başkanı Emekli Tuğgeneral Kazım Demirkan’la temasa geçmiştir. 22 Aralık sabahı onunla görüşen Kuşçu, bazı subayların kurduğu gizli bir örgütün hükümeti devirmeye çalıştığını haber vermiştir. Kuşçu’nun bu ihbarını yazılı olarak da alan Demirkan, olayı hemen hükümete bildirmiştir. Kuşçu’dan aldığı ihbar mektubunu da Menderes’e teslim etmiştir. Kuşçu’nun verdiği ihbar mektubunda örgüte mensup dokuz subayın listesi ise şu şekildedir: Binbaşı Faruk Güventürk, Kurmay Albay İlhami Barut, Yüzbaşı Hasan Sabuncu, Binbaşı Ata Tan, Yüzbaşı Kazım Özfirat, Binbaşı Ahmet Dalkılıç, Yüzbaşı Remzi Oral, Kurmay Albay Naci Aşkun ve Emekli Albay Celal Yıldırım.⁴⁰

İhbarın hemen ardından İstanbul Valiliğinde, İçişleri bakanı Namık Gedik, Savunma Bakanı Semi Ergin, Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Fazıl Bilge ve Kazım Demirkan’ın da katıldığı çok gizli bir toplantı yapılmış ve Kuşçu burada sorgulanmıştır.

İhbar edilenlerden Faruk Güventürk ise, kendisinin Kuşçu tarafından ihbarının imkânsız olduğunu, onun kendi örgütüne mensup olmadığını iddia etmiştir. Kendisi Bayar’a gönderilen bir ihbar mektubu sonucunda ortaya çıkmıştı.⁴¹

Soruşturmayı yürüten Tuğgeneral Onat, Cumhurbaşkanı ve Başbakanı, gelişmelerden düzenli olarak bilgilendirmiştir. Özellikle Cumhurbaşkanı gelişmelerin üzerinde daha fazla durmaktaydı. Bayar, Sovyetler Birliği’nin, Türkiye’nin NATO’ya girmesinden sonra DP iktidarına karşı yoğun bir karalama ve tahrik politikası izlediğini görüşündedir.⁴² Bu düşünce Bayar’ı “Dokuz Subay Olayı”nın arkasında Sovyetler Birliği desteğini aramaya itmiştir.

³⁹ Numan Esin, *Devrim ve Demokrasi, Bir 27 Mayısçının Anıları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s:95-96-97.

⁴⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 98-99.

⁴¹ Nazlı Ilıcak, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor*, c. 1, İstanbul 1975, s. 191-192.

⁴² Nazlı Ilıcak, a.g.e., s. 636.

Hükümet kanadının tutumu ise, bu durumu Celal Bayar kadar ciddiye almadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Celal Bayar'ın başkanlığında yapılan bakanlar kurulu toplantısındaki bakanlar kendisine “*Efendim, Türk ordusundan böyle bir subay çıkmaz*” demişler, Bayar Adnan Menderes’e bu görüşe katılıp katılmadığını sorduğunda ise “*son şekilde, evet*” yanıtını almıştır.⁴³ Çünkü Adnan Menderes, Silahlı Kuvvetlerle çatışmak istemiyordu. “Bu, orduya ait bir yaradır. Bunu deşmek bütün Silahlı Kuvvetlere sirayet ettirmek olur. Onlar kendi içlerinde halletsinler”dedi ve işi takip etmedi. Dokuz subayın yargılanması altı ay sürdü. Sonunda sekiz subay beraat etti. Tek mahkûm olan sanık, ihbarcı Binbaşı Samet Kuşçu oldu. Orduyu isyana teşvikten 2 yıl hapse mahkûm edildi. Olayı böylece kapatılmış oldu. İki yıl sonra, 27 Mayıs'ta DP İktidarını devirecek olan askerler, o çekirdeğin içinden çıkacak, devrilen Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise yıllar sonra gazeteci Cüneyt Arcayürek’e “9 Subay olayı iyi değerlendirilse 27 Mayıs olmazdı” diyecektir.⁴⁴

Adnan Menderes, Celal Bayar'ın korkularını azaltmak için dönemin Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'in 19 Ocak 1958'de görevinden istifasını kabul etmiş, yerine yakın dostu Ethem Menderes'i atamıştır.

FerozAhmad; “Dokuz Subay Olayı” ile ilgili olarak hükümetin takınmış olduğu bu tavrın altını çizerek, girişimin açığa kavuşturulamamasının nedenini Adnan Menderes'in genel kişilik özelliklerine bağlamıştır. Ahmad, Menderes'in meseleyi takip etmeme isteksizliğinin arkasında yatan nedenin devlet kurumlarının DP Hükümetine karşı sadakatine güvenmemesi olduğunu iddia etmiştir.⁴⁵

İç politikada bunlar yaşanırken, 1958'nun Temmuzunda Irak'da meydana gelen askeri müdahale ve müdahale sonrası öldürülen Başbakan Nuri Sait Paşa, Kral Faysal ve Kral Naibi Abdullah, Adnan Menderes'in moralini altüst etmişti. Hatta Irak'a karşı bir askeri müdahale bile düşünüldü. Fakat ABD ve Sovyetler Birliği'nin bu karara olumsuz bakışları DP hükümetinin bu müdahaleyi yapmasını engellemiştir.⁴⁶

⁴³Cüneyt Arcayürek, *Darbeler ve Gizli Servisler*, 5. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 23.

⁴⁴ Can Dündar, “*Dokuz Subay Olayı*”, Milliyet, 20 Temmuz 2008.

⁴⁵FerozAhmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 158-159.

⁴⁶ Cengiz Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri, 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, Orion Kitapevi, Ankara 2010, s. 110.

Adnan Menderes, komşudaki bu gelişmeden kısa bir süre sonra muhalefeti hedef alan, 11 Ağustos 1958’de D.P. Meclis Grubu’nda şu ifadelerin yer aldığı bir tebliğ yayınladı:⁴⁷

“Cumhuriyet Halk Partililer Irak olaylarını ele alarak, Büyük Millet Meclisinin ve hükümetinin meşruiyetini ve istikrarını şiddet yolu ile tahrip etmenin mümkün, hatta lazım olduğu kanaatini uyandırmaya sevk edebilecek çok tehlikeli bir yola girmişlerdir. (...)C.H.P.’nin 1950’den beri devam eden bu gayrimeşru tutumu, 14 Temmuz günü patlak veren hadiselerinden beri, büsbütün tahripkâr bir manzara arz ediyor. Gayeleri, Büyük Millet Meclis’inin itibar ve nüfuzunu kırmak, yasama dönemini zorlamalarla sakatlamaya çalışmak, Meclis içi ve Meclis dışı manevralarla idareyi felce uğratmak ve çoğunluğun üzerinde azınlığın tahakkümünü tesis etmektir. (...) C.H.P.’nin Büyük Millet Meclisi’nin kudret, kuvvet ve salahiyeti önünde hürmetkâr ve itaatkâr olması kanuni bir tedbirdir.”

Dahası Adnan Menderes, 6 Eylül 1958’de Balıkesir’de yaptığı bir konuşmada muhalefeti halkı Irak’taki gibi bir darbeye kışkırtmakla itham ettiğini görüyoruz.⁴⁸9 Eylül günü İzmir’e ordu ile girerlerken boyunlarında padişahın idam fermanını taşıdıklarını belirten cevabını vermiştir. Ülkede politik tartışmalar giderek artmış, daha da önemlisi artık askeri müdahale söz edilmeye başlanmıştır.⁴⁹

Görülen odur ki, gittikçe sertleşen iktidar-muhalefet ilişkilerinde darbe ve ihtilal kelimeleri sıkça kullanılmaya başlanılmıştır. “Dokuz Subay Olayı” ve “Irak Devrim” sonrası yaşanan bu karşılıklı tutumlar, Türkiye’de ciddi değişimlerin yaşanacağını belirtmektedir.

İç politikada da yaşanan bu gelişmelerden sonra, 1959 yılının sonlarına doğru gelindiğinde komite ancak toparlanmaya başlamıştır. Ekonomik sıkıntılar arttıkça hükümet muhalefet ve basın üzerindeki baskılarını da artırmaktadır. Halk hayat pahalılığı altında ezilmekte, gazete, matbaalar yakılmakta ve muhalefetin yurt gezileri engellenmekte, can ve mal güvenliği de sağlanmamaktadır. Hükümet, iktidarda kalabilmenin tek çaresinin şiddet ve baskı ile mümkün olacağına inanmıştır. Böylece DP hükümeti, ihtilalin koşullarını da hazırlamaktadır.⁵⁰

Dokuz Subay Olayı’nın ardından, Ordu içindeki örgütlerden ilk faaliyete geçen Sadi Koçaş’ın başında bulunduğu örgüt oldu. Koçaş, örgütün başına Kara Kuvvetleri Komutanı

⁴⁷Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 1990, s. 224-225.

⁴⁸Ulus, 7 Eylül 1960.

⁴⁹Ulus, 10 Eylül 1960.

⁵⁰Haydar Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1996, s. 255.

Necati Tarcan'ı getirmeyi düşünüyordu. Fakat Tarcan'ın ani ölümünden sonra, teklif Cemal Gürsel'e gönderilmiş, Cemal Gürsel'de bu teklifi kabul etmiştir.

Gürsel'in liderliği kabulü ile birlikte örgüt çalışmalarına hız verdi. Ayrıca diğer bir oluşum olan Osman Köksal Grubuyla birleşme kararı aldı. Bu birleşik örgüt ilk toplantılarını Koçaş'ın evinde gerçekleştirdi. Toplantıda örgütün çalışma şekli ve kilit noktalara tayin edilecek 35 isim tespit edildi. Bu isimler bir müddet sonra gerçekleşecek 27 Mayıs Darbesinin faal kadrosunu oluşturdu. Ağustos 1959'da da Alparslan Türkeş, Mustafa Kaplan, Rifat Baykal ve bir müddet sonra Orhan Kabibay, Sami Küçük Muzaffer Yurdakuler, Vehbi Ersü, Refet Aksoy, Orhan Erkanlı, Dündar Seyhan birleşik örgüte katıldılar.⁵¹

Örgüt, toplantılarını Ekim 1959'dan Mayıs 1960 ortalarına kadar genellikle Mustafa Kaplan'ın evinde yapmıştır. 1959 yılı sonlarında yine Kaplan'ın evinde yaptıkları bir toplantıda, DP iktidarı 1960 yılı içinde seçime gitmez ise hükümetin devrileceği konuşulmuş ve darbe sonrası neler yapılacağı tartışılmıştır.⁵²

Ordu içerisinde bu gelişmeler süregelirken, iktidar-muhalefet ilişkilerinde gerginlik tırmanmaya başladı. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Trakya ve Ege illerini kapsayan "Bahar Taarruzu" ya da "Büyük Taarruz" olarak adlandırılan propaganda gezisi sırasında, Uşak'ta DP'liler ve CHP'liler arasında yaşananlar iktidar-muhalefet arasındaki ilişkilerin geri dönülmez bir yola girmesine neden olmuştur. İsmet İnönü Uşak'ta yaşananları şu şekilde değerlendirmiştir:⁵³

"Uşak'ta himaye altında istasyonda toplanan mütecavizler benim hayatıma kastetmek için hareket geçmişlerdir. Muhalefet aleyhine Ehli Salip (Haçlı) isnadı ve muhalefeti karınca gibi ezme tavsiyesi, gece sabaha kadar Ankara'da tertiplenerek tatbikata konmuştur. Azınlıkta olan iktidar, nihayet kaba kuvvetle bir dehşet idaresi kurarak vatandaşları insan haklarından mahrum bırakmaya karar vermiş görünüyor. Kanun yolundan çıkmış olanlar, haklarını korumak kararında olan hür vatandaşlar karşısında mutlaka mağlup olacaklardır. Vatandaşlarımıza hizmetler uğruna seve seve can vermeyi, hayatımızın yüksek, şerefli, son mükâfatı saymaktayız."

1959 sonbaharında, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ve üç milletvekili, Çanakkale ilinin Ezine ilçesine bağlı Geyikli Bucağı'nda CHP delegasyonunun DP'lilerin protestosu ile karşılaşmış, karşı gösteriler de çıkınca olaylar büyümüştür. Bu olay Gülek tarafından

⁵¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, 12. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul 2010, s. 321-322.

⁵² Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 133-134.

⁵³ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam C:III*, 9. Özel Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011, s:374.

“cana kasıt ve öldürme teşebbüsü” olarak tanımlanmıştır.⁵⁴ Olaylar sonrası bazı partililer ve muhalefet yanlısı basın görevlileri gözaltına alınmış, olayları araştırmak üzere Geyikli’ye gönderilen CHP kurulunun buraya girmesi engellenmiş, dahası Çanakkale Sulh Ceza Hâkimliği bu olaylara yayın yasağı getirmiştir.⁵⁵ 27 Mayıs askeri darbesinden sonra tutuklanan Adnan Menderes 24 Aralık 1960’daki duruşmasında, düşük İçişleri Bakanı Namık Gedik’in sorumlu olduğunu ve bunu haysiyet meselesi haline getirdiği için intihar ettiğini söyleyecektir.⁵⁶

Uşak ve Geyikli olaylarından sonra anlaşılmıştır ki, Türkiye’de iktidar otoritesini artık sağlayamıyordu. Dönemin siyaset iktisat kültür dergisi olan “Forum” da bu olaylara ilişkin şunlar yazılmıştır:⁵⁷

“Geyikli ve Çanakkale’de bazı DP Milletvekillerinin de karıştığı ve çıkmalarında Radyo Gazetesinin de körükleyici rol oynadığı hadiseler, memleketimizde bir hukuk, nizam ve hükümet buhranının mevcudiyetine artık kimsede şüphe bırakmamıştır. Geyiklide önceden hazırlanmış bir tertip ile CHP Genel Sekreterine, refakatindeki Milletvekillerine ve basın mensuplarına tecavüz olunmuştur. Fakat bu tecavüz Demokrat Partililer tarafından yapıldığı için bu memleketin kanunları işleyememiştir. Olayı yerinde incelemek için ve icabında Büyük Millet Meclisine intikal ettirmek üzere iki CHP Milletvekili Geyikliye gönderilmek istenmiştir. Zira müşahade olunan odur ki, hükümet mütecavizleri, suçluları cezalandırmak için herhangi bir harekete tevessül etmemektedir.”

1960’lı yıllara gelindiğinde iktidar-muhalefet arası gerginlik artarak devam etmekteydi. Kayseri’nin Yeşilhisar ilçesindeki Tarım Kredi Kooperatifleri Kongresi’ni DP kaybedince DP-CHP arasında çatışmalar başlamış, Halk Partililer karakola alınmış ve burada dövülmüş, ayrıca DP Yeşilhisar İlçe Başkanı silahlı olarak polislerin yanında yer alarak bazı Halk Partilileri yaralamıştır.⁵⁸

Ulus gazetesinde yazdığı yazıda DP suçlayan Bülent Ecevit, DP yöneticilerini, Francoİspanyası’nın NATO’ya alınmasına engel olan dikta rejiminin bir benzerini daha ağır olarak Türkiye’de kurmaya çalışmakla itham etmiş ve bu durumu NATO’ya karşı, NATO üyesinden gelebilecek en büyük ihanet olarak nitelendirmiştir.⁵⁹

Tüm bu olaylar, iktidar-muhalefet arasındaki sertleşen tutumun daha da artmasına, muhalefetin siyasi hesaplar yaparak iktidara meydan okumasına sebebiyet vermişti. İsmet

⁵⁴ Ulus, 13 Eylül, 1959.

⁵⁵ 17-18-19-20 Eylül, 1959.

⁵⁶ Cumhuriyet, 25 Aralık 1960.

⁵⁷ “Uşak’tan Geyikli’ye”, *Forum Dergisi*, Cilt: XII, Sayı:133, Ankara, 1 Ekim 1959, s. 1.

⁵⁸ Ulus, 25 Mart 1960.

⁵⁹ Bülent Ecevit, “Yabancı Gölgesinde Rejim Değiştirme, Ulus, 18 Nisan 1960.

İnönü artık verdiği demeçlerde ve konuşmalarda iktidara karşı sert eleştiriler bulunuyordu. Bu eleştiriler adeta ihtilalin habercisi sayılıyordu. Örneğin İsmet İnönü, 18 Nisan 1960 tarihinde TBMM’de yaptığı konuşmada ise buna örnek teşkil edebilecek sayılabilecek şu sözleri sarf etmiştir.⁶⁰

“...Şimdi iktidarda bulunanların, iktidarı ellerinde bulunduranların, milletleri ihtilâle nasıl zorladıkları, İnsan Hakları Beyannamesi’ne girmiştir. Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ihtilâl olur... Biz böyle bir ihtilâl içinde bulunamayız. Böyle bir ihtilâl dışımızda bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır... Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Arkadaşlar! Şartlar tamam olduğu zaman, milletler için ihtilâl meşru bir haktır”.

Bu konuşma İsmet İnönü’nün ihtilal planlarından haberdar olduğu kanısına getirir; aslında O’nun ihtilalden hiçbir suretle bilgisi yoktu. Bu konuda ne kimseyle konuşmuş ve ne de kimseye direktif vermişti. Fakat ülkenin gidişi ve DP Hükümetinin tutumu ve Meclis’teki gergin hava, İnönü’yü Türkiye’ye tehlikenin yaklaştığını ve bunun sonucunda bir ordu müdahalesinin yapılacağını kestirebilmiştir.⁶¹

Gün geçtikçe artan iktidar-muhalefet tartışmaları zihinlerde sorular yaratmakta ve fısıltı halinde kulaktan kulağa geçen bazı söylemler ortaya çıkıyordu. Gizli dudaklar halkın her mahallede yaratılmış milyonerler eliyle soyulduğunu, bakanların bu milyonerle ortak olduğunu, memleket savunmasının tehlikeye sokulduğunu, bir takım anlaşmalarla Türk Ordusunun ABD’nin emrine verildiğini, iktidarın kendisinin ABD kuvvetleriyle savunacağını söylüyordu.⁶² İç siyasette artan bu gerginliği dış etkenlere özellikle de ABD’ye bağlayan bu kesimler bir süre sonra yapılacak askeri müdahalenin görünmez ayağının bu dış etkiler olduğunu savunacaktır.

Mecliste iktidar ve muhalefet arasında tartışmalar yoğunlaşmaya başlayınca, DP Meclis Grubu CHP ve genel muhalefet hakkında soruşturma açılmasını istemiştir. “Tahkikat Komisyonu” adı altında kurulan bu komisyon Mecliste büyük tepkilere yol açmıştır. Tahkikat Komisyonu’nun hazırladığı tasarı Meclis tarafından kabul edilip yasalaştı.

Bu yasanın temel hükümleri şöyle özetlenebilir: Öncelikle şüphelileri sorgulama, ardından gerekirse tutuklanıp yetkili mahkemeye sevk etme kararını vermeye yetkili

⁶⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam...*, s. 400-401.

⁶¹ Avni Elekli, *1960-1965 Olayları ve Batırılmayan Gemi “Türkiye”*, Balkanoğlu Matbaacılık, C:I, Ankara 1967, s. 49.

⁶² Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 23.

bir araştırma komisyonunun oluşturulmasını öngörüyor. Bu komisyon demek ki, bir bakıma asliye mahkemesi sorgu hakimi rolünü üstlenecekti. Bu sıfatla da, herhangi bir gerçek veya partiler de dahil tüzel kişinin faaliyetleri ve mali kaynakları hakkında derin incelemelerde bulunabilecekti. Nihayet, gerekli gördüğü hallerde, Meclis görüşmeleri konusundaki değerlendirmelerin gazete ve süreli yayınlarda yayınlanmasını da yasaklayabilecekti.⁶³

İnönü TBMM kürsüsünde Tahkikat Komisyonu'na verilen yetkilerle ilgili tepkisini şöyle dile getirmiştir:⁶⁴

“...Tahkikat Encümeninin sebebini ve müeyyidesini teşkil eden bu teklifin hedefi, seçim havasını hazırlamaktı. Seçim havası, bugün Demokrat parti başında bulunanlar için nedir? 1960 seçimlerine hazırlamak için, yeni, fevkalade tedbirlerin alınması lüzumuna, Demokrat Parti'yi idare edenler neden kanidirler? ...

Biz alacağımız tedbirleri aldık, yürüyeceğiz diyorsunuz. Gayri meşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle söylemişlerdir. Siz de öyle diyorsunuz. Fakat muvaffak olamayacaksınız. SyngmanRhee⁶⁵ kurtuldu mu? Üstelik onun ordusu, memuru, polisi elindeydi. Hâlbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite, hatta ne de polis...”

Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasıyla Meclis'te oluşan tepkiler böyleyken, meclis dışındaki muhalefette (başta üniversiteler olmak üzere) kendini göstermeye başladı. İlk öğrenci olayı Ankara Kızılay Meydanı'nda oldu. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Senatosu'nun toplanacağı gün ise Hukuk Fakültesi'nde olaylar meydana gelmiştir. Bu olaylar sırasında Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar emniyet güçleri tarafından hırpalanmış, 150 öğrenci de gözaltına alınmıştır.⁶⁶

Süreç bu şekilde devam ederken, ordu içindeki örgütün eylem planları yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştır. Ama darbenin lideri olarak kararlaştırılan Cemal Gürsel izne ayrılınca örgüt içerisinde telaşlar oldu. Ama bu telaş fazla uzun sürmedi ve O'nun yerine Tümgeneral Cemal Madanoğlu getirildi.

21 Mayıs 1960 günü Ankara Kızılay Meydanı'nda beklenilmedik bir yürüyüş düzenlendi. Harp Okulu öğrencileri, subaylarla birlikte DP Hükümetine karşı yürüyüş yapmıştı. Dönemin okul komutanı Sıtkı Ulay'dı. Genelkurmay Başkanı'nın emri ile Kızılay'a giden Ulay, gösterinin kesilmesini ilerde doğacak bazı olaylar için faydalı

⁶³ Ali FuadBaşgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, 4.Baskı, Yağmur Yayınları, İstanbul 2008, s.115.

⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam...* s. 405-406.

⁶⁵ Ülkesini diktatörlükle yöneten ve halk ayaklanması ile devrilmiş Güney Kore Cumhurbaşkanı.

⁶⁶ Cumhuriyet, 29 Nisan 1960.

olacağını söylemiştir. Subaylar ise tevkif edilen arkadaşlarının serbest bırakılmasını istiyorlardı.⁶⁷

CHP, basın ve üniversitelerden sonra iktidarın aleyhinde oluşan bu dördüncü tablodan sonra DP’li birçok vekil tedirgin olmaya başladı. Tüm bu aleyhtar tablolar gösteriyordu ki, yaklaşmakta olan bir tehlike vardı.

Adnan Menderes bu tehlikeyi görmüyor muydu, yoksa görmek mi istemiyordu bilmiyoruz. Hükümet çevresi tedirgindi. Fakat Adnan Menderes yürüyüşe ilişkin açılan soruşturmaya karşı çıkmıştı. Dahası kendisine istihbarat biriminin en tepesinden gelen darbe hazırlığına ilişkin habere bile tepki göstermiş, ordu ile aralarına girilmemesi konusunda sert bir dille uyarmıştır. Çünkü Menderes’in komuta kademesiyle arası çok iyiydi. Milli Savunma Bakanlığı koltuğunda oturan Ethem Menderes de çocukluğundan beri arkadaşıydı. Ne onlardan böyle bir darbe bekliyordu ne onlar kendisine bir darbe tehlikesinden söz etmişlerdi. Alt kademedeki olanların ise bir cunta teşebbüsü içinde olabileceğine inanmıyordu. Özellikle de Harp Okulu Komutanı Sıtkı Ulay’ın böyle bir hazırlık içerisinde olabileceğine ihtimal vermiyordu.⁶⁸

Orgeneral Rüştü Erdelhun’a çektiği telgraf ise orduya ne kadar güvendiğinin açıkça göstergesidir.⁶⁹

“Devlet nizamına ve kanun kuvvetlerine karşı mukavemet ve hatta tecavüze mücaheret hadiseleri karşısında vatanın iç sulhunu ve emniyetini müdafaa hususunda şanlı ordumuza bu maksatla vazifelenirilmiş olan birliklere mensup en genç erinden ve subayından en yüksek rütbeli kumandanına kadar bu mukaddes vazifenin ifası hususunda her veçhile ve her zaman olduğu gibi, göstermiş oldukları liyakat yüksek anlayış ve vazife hissi tezahürlerinden dolayı hükümet reisi olarak kalbi ve samimi teşekkürlerimi ve aynı zamanda be vesile ile şanlı Türk ordusunun bütününe şamil olmak üzere beslemekte olduğum ezeli ve ebedi hürmet ve bağlılıklarımın hayranlık hislerimin arz ve ifadesini bahtiyarlık veren bir vazife olarak ifade etmekteyiz. Bu telgrafımın muhteviyatının değerli ordumuzun en genç erinden ve subayından en yüksek kumandasına kadar iblağına delalet buyrulmasını zatı devletlerinizden rica ederim.”

Adnan Menderes ancak 25 Mayıs 1960 günü Eskişehir’e yapacağı gezi sırasında yaşayacağı olaylar sonrası kendisine karşı alınmış bir cephenin varlığına inanacaktır. Menderes Eskişehir’deki vali ve yüksek rütbeli subaylar tarafından karşılanmıştır. Daha

⁶⁷ Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına (27 Mayıs 1960)*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul 1968, s. 77-78.

⁶⁸ Erdal Şen, *Bir Yiğit Vardı*, Hazine Yayınları, İstanbul 2010, s. 222-223.

⁶⁹ Avni Elevli, *Hürriyet İçin 27 Mayıs 1960 Devrimi*, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1960, s. 28-29.

sonra şeref kıtasını denetlemiş ve kendisine tahsis edilen otomobil ile üstün çıkış kapısına yönelmiştir. Çıkışa yakın bir yerde bekleyen bir grup subay, Menderes kendilerini selamlamaya hazırlanırken, gruptan birisi ‘dön’ komutunu vermiş ve subaylar bu komutla Başbakan’a sırtlarını dönüp giderek O’nu bir nevi protesto etmişlerdir.⁷⁰ Eskişehir’deki askeri havaalanında bir grup subay Menderes’in selamına karşılık vermemiş, o günün akşamında verilen yemekte subaylar Menderes’i yok sayacak kadar soğuk davranmışlardır. Vaziyetin farkına varan Menderes; yanında bulunan gazeteci Burhan Belge’ye “Biz burada misafir değil, nezaret altındayız.” yorumunu yapmıştır.⁷¹

2.2 Silahlı Kuvvetlerin Yönetime El Koyması

Darbe tarihi 25 Mayıs 1960 olarak belirlenmişti. Fakat Sarıkışla’daki tabur komutanlarının harekât için bir orgeneralden yazılı emir istemeleri ve 26 Mayıs’ta Yunanistan’a gitmesi beklenen Başbakan Adnan Menderes’in birdenbire karar değiştirip Eskişehir gezisine çıkması nedeniyle müdahale tarihi 27 Mayıs 1960 gününe ertelendi.

27 Mayıs 1960 saat 03.00 civarında İstanbul’daki zırhlı birlikler harekete geçti. Hemen ardından da saat tam 03.00’da Harpokulu’ndan dört ekip yola çıktı. İlk görev, Merkez Komutanlığı’nı teslim almaktı. Merkez komutanlığı birliklerine ihtilale katılma emri verdi. Daha sonra ise Kurmay Alparslan Türkeş’in önderliğinde Harbiye öğrencilerinin oluşturduğu tabur Radyoevi’ne doğru yürüyüşe geçti ve saat 03.30 dolaylarında radyoyu ele geçirdiler. Amaç, Türkiye’ye ihtilali haber vermektir.⁷²

Alparslan Türkeş’in radyodan yaptığı hitap şöyledir.⁷³

“Dün gece saat 3’ten itibaren Türk Silahlı Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri yurdun idaresini ele almıştır. Gayemiz bu harekâtı selamle bir neticeye vardır ve tarafsız bir idare tahtında en kısa zamanda serbest seçim yaparak; hangi taraf olursa olsun kim kazanırsa kazansın idareyi onun eline bırakmaktır.

Türk Silahlı Kuvvetleri en kısa zamanda milleti seçime götürecek bir kurucu meclisin çalışmaya başlamasına imkân vermek için muvakkaten idareye el koymuş bulunmaktadır.

Girişilmiş olan bu teşebbüs hiçbir şahsa ve zümreye karşı değildir. Gayemiz kardeş kavgalarına meydan vermemektedir. Kimse hakkında şahsiyata ve tecavüzkarane bir fiile teşebbüs edilmeyeceği gibi, kimsenin de bu şekilde bir harekete girişmesine müsaade verilmeyecektir.

⁷⁰ Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler “Üç Dönemin Perde Arkası”*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985, s. 78.

⁷¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı...* s. 414.

⁷² Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu*, 7. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995, s. 188-189.

⁷³ Cumhuriyet, 27 Mayıs 1960.

...
Silahlı Kuvvetler, milletin ve yabancı dostların emniyetini tamamen tekeffül etmiştir. Müteakip tebliğe kadar askeri şahıslar hariç kimsenin sokağa çıkmaması herhangi bir hadiseye sebep olunmaması kargaşalığa sebebiyet verilmemesi önemle bildirilir.

Silahlı Kuvvetler can ve mal emniyetini koruyarak Demokratik rejimi en kısa zamanda gerçekleştirmeye çalışacaktır.

Bütün ittifaklarımıza dostlarımıza bağlıyız. NATO'ya ve CENTO'ya inanıyor ve bağlıyız. Taahhütlerimize sadığız. Büyük Atatürk'ün söylediği gibi prensibimiz yurtta sulh cihanda sulh.”

Darbenin meşruiyeti ise TSK İç Hizmet Kanununun 35. Maddesine dayandırılmaktadır. Bu madde: “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi, Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır.” Hükmünü içermektedir. Darbecilere göre Silahlı kuvvetler, rejimin tehlikede olduğu savıyla kanunun kendisine verdiği görevi yerine getirmektedir.⁷⁴

27 Mayıs Devrimi sabaha karşı tamamlandı. Çankaya Köşkü, Bakanlıklar, Radyoevi, PTT vb. gibi o gün için “stratejik noktalar” sayılan yerler askeri birliklerce denetim DP'nin önde gelenleri koruma altına alındı.⁷⁵

Eskişehir'de bulunan Başbakan Adnan Menderes, Kütahya'ya kaçarken yakalanmış, Ankara'ya getirilerek burada diğer hükümet erkânı ile muhafaza altına alınmıştır.⁷⁶

27 Mayıs 1960 günü dışarı çıkma yasağı akşama doğru kaldırıldı. Sokağa çıkan halkın darbeye bakışı ise basına şöyle yansdı: “Halk bir bayram sevinci yaşıyordu; İstanbul bayraklarla donanmıştı.”⁷⁷ Orduya duyulan güven de, Cumhuriyet gazetesini manşetindeydi: “Kahraman Türk Ordusu bütün memleketedün gece sabah karşı idareyi ele aldı!”⁷⁸ İhtilalden beş gün sonra yayımlanan Forum Dergisi ise “İhtilallerin En Centilmeni” başlığı altındaki yazıda darbenin oluşum sürecindeki DP politikalarından bahsetmiş, darbenin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.⁷⁹

İhtilalin hemen ertesi günü hapisteki gazeteciler, subaylar ve öğrencilertahliye oldu, kapatılan gazeteler ise açıldı.⁸⁰ Nisanda kapatılan Ulus Gazetesinin 27 Mayıs'tan sonraki

⁷⁴ Mümtaz'ErTürküne (edit.), *Siyaset*, Opus Yayınları, İstanbul 2009, s. 437.

⁷⁵ Cüneyt Akalın, *Askerler ve...*, s. 170.

⁷⁶ Cumhuriyet, 28 Mayıs 1960.

⁷⁷ Hürriyet, 27 Mayıs 1960.

⁷⁸ Cumhuriyet, 27 Mayıs 1960.

⁷⁹ “İhtilallerin En Centilmeni”, *Forum Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı:148, Ankara, 1 Haziran 1960, s. 1.

⁸⁰ Cumhuriyet, 28 Mayıs 1960.

gün manşeti şu oldu:⁸¹ “Türk Kara, Hava ve Deniz Silahlı Kuvvetleri elele vererek demokrasimizin içine düştüğü buhrana ve vukuu muhtemel kardeş kavgasına mani olmak için giriştikleri harekâtı kansız bir şekilde başardı.”

DP yanlısı gazetelerden biri olan ‘Yeni İstanbul’ gazetesi 27 Mayıs sonrasındaki yayın politikaları ibretlerle doludur. 28 Mayıs’tan itibaren sanki 27 öncesindeki yazları yokmuş gibi bir tavır sergilemiştir. 26 Mayıs’a kadar işlerin yoluna girmeye başladığı mesajını vermeye çalışan gazete, bir gün sonraki manşeti “Başkumandan Meclisi feshetti” şeklinde olmuştur. 29 Mayıs tarihli başyazısı ise “Ordunun Vazife Şuuru” başlığı altında yazılan yazıda kullanılan ifadeler, DP muhalifi basının isyanını doğrular niteliktedir.⁸²

“Rejimin ve memleketin bekçisi olan kahraman Türk ordusu 27 Mayıs sabahının erken saatlerinden itibaren Türkiye’nin idaresini ve mukadderatını fiilen ele almış bulunuyor. Hareketin ilk saniyelerinden, şu satırları yazdığımız dakikaya kadar MBK adına yapılan beyanlar Mustafa Kemal’in silah arkadaşları ve Mustafa Kemal’in çocukları olan ordu mensuplarının sadece vatanseverlik duygularından ilham aldıklarını açıkça göstermekle ve hareketin bütün milletçe benimsenmesi ve umumi bir tasviple karşılanması ise kan dökülmeden başarılan bu inkilabın Türk Tarihi şerefle süsleyecek sahifelerin birini teşkil edeceğini ortaya koymaktadır.”

27 Mayıs 1960 Askeri darbesi kimi kesimlerce olumlu karşılanmış olsa bile, bir kesimde bu darbeyi zaten çok genç olan çok partili demokratik yaşamın kesintisi olarak yorumlamıştır. Alparslan Türkeş, sabah yaptığı radyo konuşmasında en kısa zamanda demokratik yaşama geçileceğini vurgulamış olsa bile, Türkiye’de askeri yönetim uzun bir süre daha devam etmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu üyelerinden Tarık Asal, İç işleri Bakanlığı temsilcisi Ali Çetinkaya ve Diyanet İşleri Reisliği Yayın Müdürü Tevfik Erşen’in 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin yapılma nedenlerini özetle şöyle aktarmışlardır:⁸³

- Partizan bir idare kurulması ve hukuk devleti vasfının ortadan kalkması
- Plansız bir yatırım politikası ve suiistimaller
- İnflationiste bir mali politika ve hayat pahalılığı
- Fikir hayatı üzerine baskı ve basın hürriyetini tehdit
- Tek parti diktatoryası kurulması ve TBMM’nin meşruluğunu kaybetmesi

⁸¹ Ulus, 28 Mayıs 1960.

⁸² Hayati Tek, *Darbeler ve Türk Basını*, Elips Kitap, Ankara 2007, s. 66-67.

⁸³ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Dosya No: A1, Fon Kodu: 30..1.0.0., Yer No: 1.10..2.

Yıllar sonra, 27 Mayıs 1960 darbesini gazete köşesine taşıyan Türker Alkan; “Eğer askeri darbe olmasaydı ülkenin durumu ne olurdu?” sorusu altında şu varsayımları sıralamıştır:⁸⁴

“ Askeri darbe olmasa ve DP sivil dikta yöntemleriyle engellemese, CHP büyük bir ihtimalle 1961’de yapılacak olan seçimde iktidara gelecek ve hedeflediği demokratik değişiklikleri gerçekleştirebilirdi. Bu değişiklikleri sivillerin yerine askerlerin yapması yeni askeri darbelerine yol açtı ve 27 Mayıs’ın yaptığı değişikliklerden geri gidilmesine neden oldu.”

Sonuç olarak; 27 Mayıs hareketini bir devrim olarak algılamak ne kadar yanlış olursa; yıllar sonra iki kez daha yaşanacak olan hükümet darbelerine de benzetmek tarihsel gerçeklere aykırı olur.⁸⁵

2.3 MBK (Milli Birlik Komitesi) Hükümeti ve Dış Politikası

27 Mayıs 1960 askeri darbesini gerçekleştiren 38 kişilik kadro, darbeden birkaç gün sonra MBK (Milli Birlik Komitesi) adı altında ilan edildi. 38 kişilik kadroda bulunan isimler ise şöyledir: ⁸⁶

“Başkan: Orgeneral Cemal Gürsel
 Üyeler: Orgeneral Fahri Özdilek
 Tümgeneral Cemal Madanoğlu
 Tuğgeneral İrfan Baştuğ
 Tuğgeneral Sıtkı Ulay
 Albay Ekrem Acuner
 Albay Mucip Ataklı
 Albay Osman Köksal
 Albay Fikret Kuytak
 Albay Sami Küçük
 Albay Haydar Tunçkanat
 Albay Alparslan Türkeş
 Albay Muzaffer Yurdakuler
 Yarbay Refet Aksoylu
 Yarbay Fazıl Akkoyunlu
 Yarbay Orhan Kabibay
 Yarbay Mustafa Kaplan
 Yarbay Suphi Karaman
 Yarbay Sezai Okan

⁸⁴Türker Alkan, “*Sivil Darbeler, Askeri Darbeler*”, Radikal, 28.05.2010.

⁸⁵Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul 1993, s. 313-317.

⁸⁶Milliyet, 14-15.06.1960.

Yarbay Ahmet Yıldız
 Binbaşı Emanullah Çelebi
 Binbaşı Orhan Erkanlı
 Binbaşı Vehbi Ersü
 Binbaşı Suphi Gürsoytrak
 Binbaşı Kadri Kaplan
 Binbaşı Muzaffer Karan
 Binbaşı Mehmet Özgüneş
 Binbaşı Şükran Özkaya
 Binbaşı Şefik Soyuyüce
 Binbaşı Dünder Taşer
 Yüzbaşı Münir Köseoğlu
 Yüzbaşı Selahattin Özgür
 Yüzbaşı Rıfat Baykal
 Yüzbaşı Ahmet Er
 Yüzbaşı Numan Esin
 Yüzbaşı Kamil Karavelioğlu
 Yüzbaşı Muzaffer Özdağ
 Yüzbaşı İrfan Solmazer “

DP iktidarının ilk yıllarından başlayarak böyle bir ihtilal için hazırlanan guruptan Talat Aydemir, Sadi Koçuş gibi bazıları 27 Mayıs 1960’da yurtdışında olduklarından dolayı bu listeye dâhil edilmemişlerdir. Öte yandan ihtilale katkısı olduğu bilinen Mehmet Özgüneş gibilerine yer verilmiştir. Biraz aceleye getirildiği düşünülen bu liste, MBK’nın üyeleri arasında, bir süre sonra devrim ve demokrasiye geçiş gibi ana konularda görüş birliği sağlanamayan bir gruba dönüşmesine sebep olacaktır. Bunun sakıncaları çok geçmeden kimi uygulamalarda belirecek ve Komite de kendi içinde bölünecektir. Üstelik bu bölünmeler Anayasa’nın yürürlüğe girmesini izleyen ilk genel seçimlerden sonra imzalanan protokoller ve arkasından 22 Şubat 1962 ile 20-21 Mayıs 1963 darbe girişimlerinde etkili olacaktır.⁸⁷

MBK’nın listesine baktığımızda göze çarpan çok önemli bir nokta daha vardır. Listede bulunan isimlerden bazılarının ABD yanlısı olmalarıdır. Orduda zaten NATO’dan dolayı ABD yanlısı eğilimler söz konusu olabilirdi. Zaten birçok ordu mensubu da ABD’de eğitim almış bundan dolayı da ABD yanlısı olarak kamuoyunda yankı uyandırmıştı. Bu savımızı doğrular nitelikte bir örnek 27 Mayıs 1990’da “Hürriyet” gazetesinde verilen,

⁸⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 5.Kitap Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye(27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, Bilgi Kitapevi, Ankara 2002, s. 23.

“Milli Birlikçilerden Kim Amerikancıydı?” başlığı altında ABD Dış İşleri Bakanlığı’nın yayımlamış olduğu rapordur: ⁸⁸

“MİLLİ BİRLİKÇİLERDEN KİM AMERİKANCIYDI?

ABD Dışişleri Bakanlığının 27 Mayıs ihtilalinden sonra hazırladığı rapor, darbecilerin karakterine varıncaya kadar açıklıyor. Gizliliği kalmadığı için açıklanan raporda, başta Orgeneral Cemal Gürsel olmak üzere Milli Birlik Komitesi üyelerinin çoğunluğu Amerikan yanlısı olarak nitelendirildi. Raporda Gürselden başka bazı ihtilalci subaylar için adlarının karşılıklarına yazılmış notlarda şu değerlendirmeler yer alıyordu:

Fahri Özdilek: Amerikan yanlısı ve batıcı.

Cemal Madanoğlu: Sağlam bir Amerikan yanlısı.

Mucip Ataklı: Paris’te NATO karargâhlarında görev yaptı.

Osman Köksal: 1952-53 yıllarında Kore’ de savaştı ve ABD’nin üstün hizmet madalyası ile ödüllendirildi.

Sami Küçük: Amerikan yanlısı olduğunu saklamaz.

Suphi Karaman: Avrupa’da bulundu. ABD’nin yürüttüğü Atom silahları kursunu bitirdi.

Ahmet Yıldız: ABD’de Fort Still’deki top okulunu bitirdi. Fort Bragg’daki psikolojik savaş merkezinde eğitim gördü.

Suphi Gürsoytrak: Fort Leavenworth’daki ABD Kurmay Kolejinden mezun”

Liste bu şekilde olunca, ‘ABD’nin 27 Mayıs 1960 Harekâtı’ndan haberi var mıydı?’ sorusu zihinlerde yer etmektedir. Cüneyt Akalın’ın belirttiği üzere 27 Mayısçılar bugüne kadar verdiği demeçlerde dışarı ile bağlantılarını reddetmişler; 27 Mayıs Harekâtının içeride olduğunu, kimseye diyet borcu olmadığını savunmuşlardır. ⁸⁹ Fakat eski bir yargıç olan Emin Değer ve eski bir savcı olan Çetin Yetkin 27 Mayıs’ın ABD’nin etkisiyle hazırlandığını ve Amerikan gizli haber alma örgütü CIA’nin da bunda rol aldığını savunmaktadırlar. Ancak, eğer iç koşullar uygun olmasaydı ordu salt ABD’den kaynaklanan etkenlerle harekete geçse bile, 27 Mayıs’ta olduğu gibi askeri harekâtı daha ilk günde halka kabul ettirme olanağının bulunmayacağı da dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı yıllarından başlayarak ABD ile sıkı işbirliğine yönelmiş ve ordusunun onun önerilerine göre yeniden düzenlemeye girişmiş olan Türkiye’de, sivil kesimde olduğu gibi asker kesimde de belirli oranlarda ABD yanlısı ve hayranlığı olduğu göz ardı edilemez. ⁹⁰

28 Mayıs 1960 günü Meclis feshedilip yeni anayasa ve demokratik kurulların kurulma hazırlığına başlandı. MBK’nın 27 numaralı tebliği ile hükümet

⁸⁸ Hürriyet, 27 Mayıs 1990.

⁸⁹ Cüneyt Akalın, *Askerler ve...*, s. 159.

⁹⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim...*, s. 15-16.

atanmıştır.⁹¹ MBK'nın başkanlığına da Cemal Gürsel getirilmiştir. Gürsel'ekâğıt üzerinde Atatürk'ün bile sahip olmadığı yetkiler verildi. Gürsel bir lider değil, bir figür olarak görülüyordu-lider hala ortaya çıkmak üzereydi.⁹² Başbakan ve Milli Savunma Bakanı'nın Cemal Gürsel, Devlet Bakanları'nın Amil Artus ve Şefik İnan, Adalet Bakanı'nın, Abdullah Gözübüyük, İçişleri Bakanı'nın Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu, Dışişleri Bakanı'nın, Selim Sarper, Maliye Bakanı'nın, Ekrem Alican, Milli Eğitim Bakanı'nın, Prof. Fehmi Yavuz, Bayındırlık Bakanı'nın, DanişKoper, Ticaret Bakanı'nın, Cihat İren, Sağlık Bakanı'nın, Prof. Nusret Karasu, Gümrük Bakanı'nın, Fethi Aşkın, Tarım Bakanı'nın, Feridun Üstün, Ulaştırma Bakanı'nın, Tuğgeneral Sıtkı Ulay, Çalışma Bakanı'nın, Prof. Cahit Talas, Sanayi Bakanı'nın, Muhtar Uluer, Basın – Yayın ve Turizm Bakanı'nın, Zühtü Tahran ve İmar ve İskân Bakanı'nın, Orhan Kubat olduğu 24. T.C Hükümeti (I.Gürsel Hükümeti) 30.05.1960 tarihinde kurulmuştur.⁹³ Toplanan MBK Hükümeti'nin o günkü toplantısında aldığı kararlar ise şöyledir: ⁹⁴

“a) Muhterem vatandaşlarımızın demokratik nizamlar çerçevesi dahilinde maddi manevi istirahata kavuşturulmaları için gerekli tedbirlerin süratle alınmasına, partili veya partisiz herkesin eşit hak ve muamelelere tabi tutulmasına;

b) Herhangi üzücü bir hadiseye sebep olacak kardeş münakaşa ve mücadelesine mani olmak maksadıyla parti faaliyetlerine şimdilik kat'iyetle müsaade edilmemesine;

c) İspat hakkını lağveden veya basını kayıt altına koyan kanunlar gibi esas hak ve hükümlerin lağvına ve bu konuda Adliye Vekaletinin kısa zamanda gerekli hazırlıkları yapmasına,

d) İktisadi ve mali durumun süratle ıslahı ve vatandaş geçim şartlarının süratle kolaylaştırılması için gerekli tedbirlerin alınmasına;

e) Devletin evvelce yabancı devletlere karşı girişmiş bulunduğu siyasi, askeri, iktisadi ve mali bütün taahhütlerin muteber sayılarak buna göre gerekli işlemlerin yapılmasına;

f) Müttefik ve dost memleketler başta olmak üzere komşu memleketler ve bütün dünya memleketleriyle dostça münasebetlerde bulunmasına ve barışa hizmetin dış politikanın temel prensibi olarak kabul edilmesine karar verilmiş ve vekiller vazifelerine başlamışlardır.”

Milli Birlik Hükümeti'nin programı ise 11 Temmuz 1960 günü ilan edilmiştir. Hükümet programında amacını, ülkeyi içinde bulunduğu zor durumdan çıkaracak hukuki önlemleri yürürlüğe koymak, yeni bir anayasanın hazırlanmasından sonra yapılacak genel seçimleri takiben iktidarı kazanan partiye devrederek sivil yönetime geçişi sağlamak olarak

⁹¹ Milliyet, 28 Mayıs 1960.

⁹² Orhan Erkanlı, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 21.

⁹³ Resmi Gazete, 30.05.1960, Sayı:10515.

⁹⁴ TC Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No:7, Fon Kodu:030-0-018-001-002-155-1-1

açıklamıştır. Demokratik bir rejime geçilmesi için ilk adım olan anayasayı hazırlamak için; İstanbul Üniversitesi'nin sekiz profesörü Ord. Prof. Sıddık Sami Onar, Prof. Dr. Ragıp Sarıca, Prof. Dr. Hüseyin Naili Kubalı, Prof. Dr. Tahir Taner, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Ord. Prof. Dr. Vasfi Raşit Sevig ve Doç Dr. İsmet Giritli'nin MBK üyeleri ile yaptığı görüşmeler sonrası derhal yeni anayasayı hazırlamaya başladılar.⁹⁵ Geçici Anayasa 12 Haziran 1960'da kabul edilip, 14 Haziran 1960'da 10525 Sayılı Resmi Gazete'de ilan edilmiştir.⁹⁶

MBK Hükümeti'nin programında Adalet İşleri, Milli Savunma İşleri, Ulaştırmanın, Bayındırlık İşleri'nin, Eğitim sisteminin... vs gibi konuların nasıl vukuu bulacağı açıklanmıştır. Dış politikada ise barışçıl yaklaşımdan ödün verilmeyeceği ve müttefiklerimizle olan ilişkilerimizde bir değişiklik olunmayacağı belirtilmiştir.⁹⁷

" Dış politikada, İnkılâp Hükümetimizin, vazife basında bulunduğu müddetçe takip edeceği siyasetin ana hatları, daha 27 Mayıs 1960 sabahının ilk saatlerinden itibaren Türkiye radyoları ile memleket umumi efkârına ve bütün cihana ilan edilen prensiplere dayanmaktadır.

Dışsiyaset alanındaki gayemiz, her şeyden evvel Türk Milletine karşı gösterilen hürmet ve itimada uygun bir siyaset takip etmektir. Türkiye, kimseye karşı düşmanlık hisleri beslemez. Uzatılan her dost eli sıkır kendisine karşı gösterilen hakiki ve samimi dostluğa aynen mukabele eder. İnsanlığın bugün karşılaştığı en önemli mesele, adil, devamlı ve sağlam bir barışın kurulmasıdır. Böyle bir barışın kurulması ancak devletlerin bağımsızlıklarına saygı göstermek ve milletlerin hürriyet ve istikrar içinde refah ve terakki yolunda ilerlemelerine imkân vermek suretiyle kabildir.

Türkiye'nin bu gayelere erişmek için sarf ettiği gayretlerde dayanağı Birleşmiş Milletler, NATO ve CENTO ittifaklarıdır.

NATO hür ve müstakil yaşamak ve insanlığın ve medeniyetin gerçek prensiplerini savunmak azminde bulunan Batı Memleketlerinin Birleşmiş Milletlerin anayasasına uygun olarak kurdukları bir savunma teşkilatıdır. Eski ve kuvvetli bağlarla bağlı bulunduğu ve Atatürk İnkılâpları neticesinde kendilerine daha da yaklaştığımız bu dost ve müttefik memleketlerle münasebetlerimizi her sahada eşitlik ve esasları dairesinde yürütmek ve geliştirmek dış siyasetimizin başlıca prensiplerindendir.

NATO müttefiklerimizden bahsederken Amerika Birleşik Devletleri ile olansamimi ve ileri dostluk bağlarımıza işaret etmemek mümkün değildir. Başkan Eisenhower'in Türkiye devlet ve hükümet başkanına gönderdiği mesajında belirtilen bu dostluğun karşılıklı gayretler sayesinde ve müşterek menfaatlerimiz istikametinde daha da inkişaf etmesi için elden gelenin yapılacağı tabiidir.

Türkiye, NATO'ya ve bu camiaya mensup memleketlere bağlı olduğu kadar, CENTO'ya ve CENTO memleketlerine de bağlıdır. CENTO yine

⁹⁵ Cumhuriyet, 28 Mayıs 1960.

⁹⁶ Resmi Gazete, 14 Haziran 1960, Sayı: 10525.

⁹⁷ TC Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: 7, Fon Kodu: 030..1.0.0, Yer No: 54.329..1.

Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun olarak Orta Doğu'da barış, güvenlik ve ilerlemeyi sağlamak üzere meydana getirilen bir savunma teşkilatıdır.”

27 Mayıs 1960 günü sabahı radyoda yayımlanan bildiride NATO ve CENTO'ya bağlılıkları bildiren ekip, kurdukları hükümet programında da bu bağlılıklarını yinelemişlerdir. Bu bağlılıklarını ABD ile ilişkileri üzerinde değerlendirerek, ABD ile dostluk bağlarının önemini vurgulamıştır.

Türk subaylarının NATO'ya ne kadar önem verdikleri darbenin hemen ardından ortaya çıkan bir olayla açık şekilde belli oldu. Türkiye'de yönetimin değişmesiyle dış ve iç politikalarda köklü değişiklikler olabileceğini hesap eden Sovyetler Birliği lideri Nikita Kruşçev, bu fırsatı değerlendirerek 28 Haziran 1960'da MBK Hükümeti Cemal Gürsel'e tarafsızlık politikasını izlemesini öneren bir mektup göndermiştir.⁹⁸

“...Eğer Türkiye, tarafsızlık seçeneğini tercih etseydi komşu olan ülkelerimiz arasındaki ilişkiler geliştirdi. Böyle bir hareket Türkiye'ye fayda sağlamaktan başka bir sonuç ortaya çıkarmazdı. Türkiye, kaynaklarını savaş hazırlığı için değil, fakat ulusal ekonomisini geliştirmek ve halkının refahını arttırmak için kullanma fırsat elde ederdi... Bu elbette ilişkilerimizin iyileştirilmesi için bir şart değildir... Yine de bu yöndeki bir hareketiniz Türk halkının ve bağımsız Türk devletinin gerçek dostları olan bizler tarafından memnuniyetle karşılanacaktır. Biz, Türkiye'nin Amerika'yla ve diğer Batı devletleriyle ilişkilerinin kötüleşmesi için çaba sarf etmiyoruz. ... Mevcut sorumluluklarınız ve ittifaklarınızın bağlayıcı niteliğine rağmen bağımsız politika takip etmesini istemekteyiz.”

Cemal Gürsel ise mektuba verdiği karşılık mektubu Türkiye'nin NATO'ya ve CENTO'ya bağlılığını bir kez daha yineleyerek tarafsızlığın Türkiye açısından geçerli bir politika olmadığını ortaya koydu. Cemal Gürsel'in mektubundaki bazı kısımlar da şu şekildedir:⁹⁹

“Başkanlığımı yürüttüğüm hükümet... İlk açıklamalarından birinde Türkiye'nin uluslar arası sorumluluklarına ve özellikle NATO ve CENTO gibi ittifaklardan kaynaklanan sorumluluklarına bağlı kalacağını açık bir şekilde vurgulamıştır... Türkiye tarafından takip edilen bu ittifaklar politikası, ülkemiz arasındaki iyi komşuluk ilişkileriyle uyumlu olmayan bir husus içermemektedir... Tarafsızlık politikasını takip etmenin, hükümetleri askeri harcamalar yapma ihtiyacından kurtaracağına inanmıyorum... Hukuki açıdan geçerli olan güvenliğini en etkili şekilde sağlama endişesinden yola çıkan Türkiye'de kolektif güvenlik sistemlerine katılma politikasına sadık kalmaya devam edecektir...”

MBK Hükümeti'nin programında Sovyetler Birliği ile ilişkilerimiz hakkında Menderes Hükümeti programının aksine olumlu ifadeler kullanılmıştır. Menderes

⁹⁸Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000, s. 175

⁹⁹Nasuh Uslu, a.g.e., s:175-176.

Hükümeti programında Sovyetler Birliği'ne NATO çerçevesinde ilişkiler olacağını vurgularken, MBK'nın programında Sovyetler Birliği ile ilişkilerin NATO dışında bir zemine oturtmaktadır: "Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizi karşılıklı saygı esasına müstenit, iyi komşuluk çerçevesinde ilerletmeyi samimiyetle arzu etmekteyiz."¹⁰⁰

Bu programda Menderes Hükümeti döneminden bu yana sürekli gündemde olan "Kıbrıs" konusuna da geniş yer verilmiş, Kıbrıs'taki vatandaşlarımızın haklarının korunacağına dair söz verilmiştir.¹⁰¹

"...Dost ve müttefik Yunanistan ile olan münasebetlerimize de işaret etmek isteriz. Bu münasebetlerin Kıbrıs meselesinin hallinden sonra ananevi bağlarımıza ve müşterek menfaatlerimize uygun olarak geliştiğim memnuniyetle müşahede ve bu gelişmenin ilerde daha da kuvvet bulmasını samimiyetle temenni etmekteyiz.

Kıbrıs'taki cemaatimizin haklarının ve menfaatlerinin korunmasına ve Kıbrıslı soydaşlarımızın istikbalinin teminat altına alınmasına imkân verecek olan Zürih ve Londra Anlaşmalarının nihai tekemmül safhasına ulaşmaktayız.

Kıbrıslı soydaşlarımızın Kıbrıs Cumhuriyeti bünyesinde milletimizden ve Hükümetimizden daima görecekları yakın alaka ve muhabbetle yürekleri ferah ve basları dik olarak şeref ve vakarla vazifelerim yerine getireceklerine, mesuliyetlerim alacaklarına ve refah ve saadet içinde yükselip ilerleyeceklerine inanıyoruz."

MBK Hükümeti'nin Ortadoğu'ya bakış açısı ise DP Hükümeti programının bakışından farklıdır. BAC (Birleşik Arap Cumhuriyeti) ve Irak gibi devrim geçirmiş ve DP Hükümeti döneminde ilişkilerin asgari düzeyde tutulduğu, hatta ilişkilerin zaman zaman iyice kötüleştiği ülkelerle iyi komşuluk ilişkileri kurma ve geliştirme arzusu dile getirilirken, "Arap memleketlerin hürriyet ve istiklal içinde refah yolunda ilerlemelerine devam etmelerini kuvvetle istemekteyiz" denilmektedir.¹⁰²

MBK Hükümetinin programını irdeleyen Melek Fırat, programın dış politika konusunda üç noktada odaklaşan bir eğilimden bahsetmiştir.¹⁰³

"Batılı müttefiklerimizle ilişkilerimiz aynı düzeyde, ancak eşitlik ve egemenlik ilkesi temelinde tutulacaktır. Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizde komşuluk esasına dayalı dostluk ilişkileri geliştirmeye çalışılacaktır; bağımsızlık ve refah mücadelesi veren Bağlantısız ülkelerle ilişkiler geliştirilecektir."

¹⁰⁰ TC Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No:7, Fon Kodu: 030..1.0.0, Yer No: 54.329..1.

¹⁰¹ TC Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No:7, Fon Kodu: 030..1.0.0, Yer No: 54.329..1.

¹⁰² Cüneyt Akalın, *Askerler ve...*, s. 199.

¹⁰³ Melek M. Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitapevi, Ankara 1997, s. 36.

MBK Hükümetinin Türk dış politikasına getirdiği en önemli yenilik, o zamana kadar tabu olan “Batıya bağlılık” konusunun artık açıkça kamuoyunda tartışılmaya başlanmasıdır. Devrimin getirdiği düşünce özgürlüğü havası içinde, her alanda olduğu gibi dış politika alanında da, o zamana değin saklı kalmış bütün düşünce ve akımlar yüzeye çıkmıştır. Bu düşünce ve akımların özellikle aşırı uçlarda olanları iç politika ile dış politika arasında ilişkiler kurmakta, iç politika görüşlerini dış politikaya aktarmakta gecikmemişlerdir. ANTO içinde bağımsız bir politika izlenmesinden tam tarafsızlığa, dış Türklerle daha yakın ilişkiler kurulmasından bütün Türklerin aynı sınırlar içinde birleştirilmesi isteğine kadar her türlü düşüncenin yeniden ortaya atılması, MBK yönetiminde adım atmış ve gelişmiştir. O dönemde başlayan ve günümüze de devam eden bu tartışmalar, siyasal partilerin aracılığı ile etkilerini resmi çevrelerde de göstermektedirler.¹⁰⁴

2.4Dünya Kamuoyunda 27 Mayıs Askeri Darbesi

Dünya kamuoyu tarafından sürekli izlenen Türkiye, 27 Mayıs 1960 Askeri darbe sonrası da dünya gündeminde uzun bir süre kalmıştır. Dış basından Türkiye’ye yöneltilen tepkiler genelde olumludur.Örneğin Seul’de gazeteler “bir diktatör daha düştü”¹⁰⁵ifadesiyle ihtilâli değerlendirmişlerdir.İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi Yeşilköy havaalanında yeni rejimin İran’ca tanındığını gayri resmi olarak bildirdi. Rıza Pehlevi, kardeş Türk halkına sevgisini tekrarladı. Türkiye ile olan dostluk ve bağımlılık önemini belirtti. TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri)’nin hareketini kendisinin de yerinde bulduğunu açıkladı.¹⁰⁶Irak Başvekili Irak basınına verdiği beyanatta, “Türkiye’deki iktidar değişikliği yalnız Türkleri alakadar eden bir iç meseledir.”diyerek bu durumun Türk Irak ilişkilerine etkisininolmayacağını belirtmiştir.¹⁰⁷

ABD basını daha çok Türkiye’deki iktidar değişimin önemi üzerinde durmuştur. “New York Times” gazetesi “Türkiye’de Askeri İdare” başlıklı yazısında şu yorumlarda bulunmuştur:¹⁰⁸

¹⁰⁴ Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945–1965)”, AÜSBF Dergisi, C:21, Sayı:1, Ankara 1966, s. 143–182.

¹⁰⁵ Akşam, 30 Mayıs 1960.

¹⁰⁶Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok...*,s. 216.

¹⁰⁷ Milliyet, 29 Mayıs 1960.

¹⁰⁸Ulus, 01 Haziran 1960.

“Türkiye NATO’nun Güney cenahı, CENTO’nun Batı cenahı ve Ortadoğu’nun en kuvvetli demokrasisi olması dolayısıyla son hükümet darbesi hür dünyayı alakadar eder.

Ayrıca Türkiye’ye geniş yardım yapan ve Türk ordusunun teçhizi için askeri yardımda bulunan Amerika’ya daha da yakından alakadar etmektedir. Memnuniyetle belirtmek lazımdır ki, idare başına geçenler gerek dâhili gerek harici mevzulara dair beyanları emniyet vericidir.

Türkiye’nin esasen kuvvetli olan komünist aleyhtarı mevkiine muvazi olarak, yeni idareciler Türkiye’nin Birleşmiş Milletlerle NATO ve CENTO anlaşmalarına bağlı kalacağını bildirmişler ve ayrıca diktatörlüğü ret ve serbest seçimler yaparak kazanan partiye idareyi devredeceklerini bildirmişlerdir.

Ümit ederiz ki, Kemal Atatürk’ün prensiplerini kendilerine esas alan yeni idarenin vaatlerini yerine getirir. Türkiye’nin modern bir demokrasi istihalesini tamamlar. Bu tamamlanınca, bugünkü gayretlerinden hür dünyanın bir parçası olarak daha parlak bir istikbale kavuşacaktır.”

ABD basınından diğer gazete “ Washington Post” ise şunları yazmıştır.¹⁰⁹

“Türkiye’deki hadise, tazyit edilmiş olan hürriyeti eski haline getirmeye daha mutedil bir rejim tesisi için ümit vermektedir. Zira General Gürsel başkanlığındaki Milli Birlik Komitesi beynelmilel vecibelerine hürmet edeceğini, nizam kurulacağını, milli idarenin serbest seçimlerden sonra sivil hükümete teslim edileceğini belirtmektedir.

Türkiye’nin dostlarının temennisi Türk halkının daha iyi bir yola doğru gitmesidir.”

New York Times 29 Mayıs 1960 tarihli sayısında ise Türkiye’deki iktidar değişikliğini okurlarına “Kabinenin başına geçen General Gürsel, baskıyı kaldırıyor” başlığı ile vermiş; alt başlıkta ise “Halk yeni rejimi neşe içinde kucaklıyor, gazeteciler ve öğrenciler serbest bırakıldı” ifadesi kullanılmıştır. Haberde Türk halkının; Gürsel’in “en kısa sürede seçimlere giderek iktidarı sivillere devredeceğiz”, “diktatör olmaya niyetim yok” sözüne güven duydukları belirtildikten sonra üç ay öncesine kadar Washington Büyükelçiliği görevinde bulunan yeni Dışişleri Bakanı Selim Sarper resimli bir haberle okurlarına tanıtılmıştır.¹¹⁰

Alman Gazetesi SuddenutscheZeitung’un 31.05.1960 tarihli gazetesi, Türkiye’deki bu son durumu olumlu değerlendirmiş ve yeni yönetim şeklini tanıdıklarını belirtmişlerdir.¹¹¹

“... Bir ülkede iktidarın ordunun eline geçmesi ile liberal ve hür bir yol izlenmeye başladığı görülmektedir. Geçici olarak hükümet başkanlığı, devlet bakanlığı ve savunma bakanlığı görevlerini şahsında toplayan General Gürsel,

¹⁰⁹ Ulus, 01 Haziran 1960.

¹¹⁰The New York Times, 28 Mayıs 1960, Aktaran Cüneyt Akalın, *Askerler ve...*, s. 173.

¹¹¹ Ak Devrim, s. 260-261, Aktaran Cüneyt Akalın, *Askerler ve Dış Güçler “Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı”*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, s.176-177.

sağlam bir parlamenter demokrasiye dönüş hedefini göstermekte, bu hedefe ulaştıktan sonra özel hayatına çekileceğini belirtmektedir. Bir türlü açıklamalar karşısında bir hükümet darbesinden söz etmek olanaksızdır. Buna Türk generalleri tarafından tertemiz ve yeni bir devletin kurulması adı verilebilir.

Kuşkusuz demokratik idare güç bir şeydir ve güç olması gerekir. Türk generallerinin bu işi çözüme bağlama şekli, gerçek bir örnek olacaktır.”

İngiltere Basınından “Daily Mail” gazetesi “Türkiye’nin Verdiği Ders” adlı yazısında Menderes Hükümetinin demokratik kararlar almasında başarısız olduğunu vurgulamıştır.¹¹²

“Türkler demokrasiye âşıktırlar. 15 yıl önce tek partinin liderleri o zamanki idarenin sakıncalarını görerek, demokrasiyi getirdiler. Fakat son beş yıl içinde Başbakan Menderes ideallerine sadık kalmadı. Partisinin muhalefet tarafından haksız yere iftiraya uğradığına inanmıştı. Umutsuz tedbirlere başvurdu ve basına karşı şiddetli tedbirler uyguladı. Türkiye’de olup bitenlere dünyanın dikkatini çeken, belki de bu olmuştur. Bu son derece belirsiz bir “Basın Yasası” resmi şahsiyetleri küçük düşürücü neşriyat’ı suç haline soktu ve buna teşebbüs edeni 4-5 yıla mahkûm ettirmeye aynı yasayla başladı.”

Fakat İngiltere’nin tanınmış dergilerinden biri olan *The Economist* ise 4 Haziran tarihli sayısındaki yazıya göre ordunun siyasete karışmış olmasının getirebileceği sakıncaları ima eden şu yorumlara da yer vermiştir.¹¹³

“Demokratik krizi antidemokratik bir teşebbüs olan ordu harekâtı iletedaviye çalışmak her ne kadar müspet bir iş sayılmasa da, Türk demokrasisi için, silahlı kuvvetlerin müdahalesi ile lüzumlu bir adım atılmıştır. 15 yıl önce demokratik anlamdan uzak bir şekilde idare edilmekte olan Türkiye’de 1950 ye doğru demokrasi alametleri belirdi ve bu tarihte hür seçimler yapıldı. Bu seçimlerin yapılmasında ise ordunun hiçbir rolü olmamış bunu sadece o zamanın Cumhurbaşkanı İnönü ve mesai arkadaşlarının sağduyusu hazırlamıştı. Son harekât esnasında İnönü tamamıyla hadiselerin dışında kalmış ve ordu siyaset sahasına girmiştir. Bu belki üzüntü verecek bir şeydir. Fakat bir felaket başlangıcı asla değildir. Zira General Gürsel ve arkadaşları da sağduyu ile hareket edebilirler ve siyasi darbeleri yapan subayların daima demokrasiyi lafta bırakıp bunu hiçbir zaman gerçekleştiremediklerini iddia eden şüphecileri yalancı çıkarabilirler.”

Milliyetgazetesinde yayımlanan “İhtilâl Dediğin Böyle Olur” adlı yazıda, İngiliz *Gaurdiangazetesinde* Türkiye’deki politik durumun etraflıca anlatıldığı belirtilmiş ve ardından İngiliz muhabirinin şu satırlarına yer verilmiştir.¹¹⁴

“Türkiye’de askeri harekâtın seyrini şimdiden tahmin etmek ve gerçek demokrasinin kurulabilmesi imkânlarını kestirebilmek için vakit henüz erkendir.

¹¹² Ak Devrim, Aktaran Cüneyt Akalın, a.g.e., s. 79.

¹¹³ Milliyet, 13 Haziran 1960.

¹¹⁴ Milliyet, 31 Mayıs 1960.

Yeni hükümet kendi sahalarında ehliyet sahibi ve siyasi tarafsızlıkları herkes tarafından kabul görülmüş kimselerden oluşmuştur.”

İsviçre ve İtalya’da basınında ise Menderes Hükümeti eleştirilmiştir. Özellikle İtalya basını Atatürk’ün mirasına sahip çıkıldığı için darbeyi meşru gördüklerini vurguluyordu.¹¹⁵

Fransız basınından “Le Monde” nin 28.05.1960 sayısında, Menderes Hükümeti dönemindeki muhalefete konulan yasalar eleştirilmiştir. Gürsel’in açıklamalarından yola çıkarak da şu yoruma yer verilmiştir:¹¹⁶

“...Orgeneral Gürsel, yeni rejimin demokratik ve laik olacağını onaylıyor. Türkiye’de yeni rejim şekillenmeye başlamıştır. Hukukçu ve genç üniversite mensuplarından oluşan bir komisyon gece gündüz çalışarak anayasayı hazırlıyor. Devrimin lideri bizi kabul etti... Şakaları ve nükteleriyle hazır bulunanların neşesinin devam etmesini sağladı. Hiçbir tuzağa düşmeden, tarihsel gerçekleri bahane ederek askeri harekât hakkında soru soran bir gazeteciye, Gürsel şöyle cevap verdi: ‘Tarih olayların gelişmesinden çok sonra yazılır. Gazetecilikle yetinelim.’ Sonunda Gürsel konuşmasını şaka ile şöyle bağladı: ‘Baylar, söylediklerimi istediğimiz şekle sokmakta serbestsiniz. Bu çok doğaldır. Sizin göreviniz yazılarımızı süslemek, benimki ise Türkiye’yi demokrasi ve barışa yöneltmektir.’”

Lefkoşa’da yayımlanan “Bozkurt” gazetesinde ise “Türk Anayasa Komisyonu Ne yapacak?” adlı yazısında mütteliklerimizin “Türkiye acaba yeni bir diktatörlüğe mi gidiyor?” diye endişeye düşmelerine sebep olmadığını, çünkü orgeneral Cemal Gürsel’in beyanatının herhangi bir şüphe ve tereddüde mahal bırakmayacak bir şekilde ve en kısa bir zamanda yapılacak serbest seçimlerle kazanacak tarafın idareyi eline alacağını söylemiştir.¹¹⁷

Yunan basınından “EtnikosKiriks” gazetesi “Her şey Ödenir” başlıklı yazısında Adnan Menderes ve ekibini Türkleri Yunanistan’a kışkırtmakla suçlamıştır.¹¹⁸

“Menderes, Zorlu ve kumpanyası tarafından yapılan icraat gün ışığına çıktıkça Türkiye dışındaki mütteliklerine ve Yunanistan’a karşı Türk halkının düşmanlık duygularını tahrik etmelerinin İstanbul ve İzmir’deki olayların müsebbipleri de anlaşılmaktadır. Korkaklıklarını da belli ettikleri gibi skandallarını da örtbas edip ve kimse tarafından rahatsız edilmeden iktidarı ellerinde bulundurmak için Türklerin şovenizmini tahrik etmekte idiler. Kolay zengin olmanın ve iktidarın sarhoşluğu ile her şey ve herkesi inkâr ediyorlardı. Devamlı tahriklerin kendi aleyhlerindeki reaksiyonları artmış ve onarlı alaşağı ederek hapisanelere göndermiştir. Peronlar, Battistalar, SygmanRhee’ler, Menderesler artık halkın nazarında makbul kimseler değillerdir. Halk kitlelerini de intikam hislerini

¹¹⁵ Cüneyt Akalın, *Askerler ve...*, s. 179-180.

¹¹⁶ Cüneyt Akalın, a.g.e., s. 177-178.

¹¹⁷ Ulus, 01 Haziran 1960.

¹¹⁸ Ulus, 03 Haziran 1960.

azınlıklara karşı tahrik etmekle aldatamazlar. Bu dünyadaki her şey ödenir zira adalet tamamen ortadan kalkmamıştır.”

Ulusgazetesi “27 Mayıs ve Kıbrıs Türkleri” adlı makalede, Ankara’da bir grup Kıbrıslı gencin Dr. Fazıl küçük idaresine karşı açıktan cephe aldıklarını belirtmiştir. Kıbrıslı gençler, Dr. Küçük’ü Menderes idaresinin Türkiye’ye uyguladığı kaba kuvvet metotlarını Kıbrıs Türk topluluğuna da uygulamakla suçlamışlardır. Gazeteye göre, Kıbrıs birçok konuda Türkiye’ye dayanmak zorunda olduğundan rejim konusunda da Türkiye’yi örnek almaktaydı ve Türkiye’de baskıcı bir rejim varken Kıbrıs’ta demokratik bir rejim uygulanamazdı. Fakat artık Türkiye’de rejim değiştikten sonra, Kıbrıs Türk topluluğuna hâkim olan rejimin eski yolunda yürümesini normal saymak mümkün değildir.¹¹⁹

Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun “Ulus” gazetesindeki makalesinde, dünya basının inkılâba ilk zamanlar “gülen inkılâp”, “kansız inkılâp”, gibi ifadelerle övgüler yağdırırken, şimdilerde yeni kurulmuş olan inkılâp hükümetinin menfi yönde eleştirilmesini doğru bulmadığını belirtmektedir. Yazıda MBK’nın üstüne düşen her şeyi yerine getirdiği, demokrasi prensiplerine bağlı kaldığı ifade edilmiştir. MBK’nın yabancı basın tarafından menfi yönde eleştiriyi hak etmediği belirtilmiştir.¹²⁰

2. 27 Mayıs Askeri Darbesindeki ABD Etkisi

27 Mayıs 1960 darbesi, Türkiye’de toplumsal ve siyasi bir bunalıma dönüşmüş iç ve dış erklerin yeniden yapılanması ihtiyacıydı. Darbeye giden süreçte DP-CHP arasındaki gerginlik artmış, kitlesel hareketlere neden olmaya başlamıştı. Uluslar arası ilişkilerde gittikçe sertleşen politikaların oluşturduğu çember ise Türkiye’yi de içine çekiyordu. Toplumsal, siyasi, ekonomik ve diplomatik gerginliklerin giderek artmasının yanında ordu TSKiçersindeki reform ihtiyaçları da ordunun kendi bünyesinde birtakım huzursuz ortamlar oluşmasına neden olmaya başlamıştı.

DP İktidarının son günlerinde yaşanan bu gelişmelerin yanında, Türkiye’nin en önemli müttefiki olan ABD’nin kredi musluklarını kesmesine karşılık ABD’yi karşısına alarak, Adnan Menderes Sovyetler Birliği ile komşuluk ilişkilerini güçlendirmek istemiştir. Bu gelişmeleri onaylamayan ABD’nin 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardındaki gizli gücün kendisi olduğu söylemler mevcuttur. Zira dönem ilişkileri göz önüne alındığında Türkiye’de olması planlanan darbe planlarından ABD’nin haberi olmaması imkânsızdır.

¹¹⁹ Ulus, 28 Haziran 1960.

¹²⁰ Ulus, 29 Haziran 1960.

27 Mayıs askeri darbesi ABD'nin izniyle ya da yardımıyla gerçekleştiği iddiasını ise kanıtlamamız mümkün gözükmemektedir. Ama aşıkâr olan odur ki, iktidara el koyan MBK'nın da radyo bildirisinde belirttikleri gibi "NATO" ve "CENTO" ya bağlılıkları, dolayısıyla da her iki örgütün lideri konumundaki ABD'ye bağlılıklarını beyan etmiş olmaktadır. Radyo bildirisinden de anlaşıldığı üzere anlaşıldığı üzere yeni hükümet ABD politikalarından asla ödün vermeyecektir.

27 Mayıs askeri darbesini ABD'nin yaptırdığını düşünen Necati Zincirkıran¹²¹ yıllar sonra Aksiyon Dergisi'ne verdiği röportaj da şunları söylemiştir:¹²²

"...27 Mayıs olayının içinde yaşadım. Hürriyet'in Ankara temsilcisiydim ve Adnan Menderes'le beraberdim Eskişehir'de. Bana göre 27 Mayıs İhtilalini Amerika yaptırdı, Menderes'i tasfiye etmek için. DP geldikten sonra müthiş bir kalkınma hamlesi başladı, yatırımlar yapıldı ve para sıkışıklığı oldu, 500-600 milyon dolar kadar. Bunu ABD'den istedi. ABD vermedi bu parayı. 1958'de devalüasyon yapıldı. ABD'den bu yardımlar gelmediği halde basma fabrikaları yani Sümerbank tevsi edildi, Aliğa'da rafineri açıldı, İskenderun'da demir çelik, Bandırma'da sülfürik asit fabrikası kuruldu, Seydişehir alüminyum yatakları çalıştırıldı, bunlarla ilgili projeler oluşturuldu. Menderes 1959'da gidecek Rusya'ya, gidemiyor. 1960'ta temmuz ayına erteliyor gidişini. Bu anlaşmaları yapacak. ABD buna karşı geliyor, 'NATO üyesisin. Bizim düşmanımız olan bir ülke ile ekonomik işbirliği içine giriyorsun' diyor. Türkiye'de Sokak hareketleri başlatıyor. Öğrenci hareketleri oluyor. Sonra da Türk ordusunda tasfiye gerçekleşiyor. 27 Mayıs İhtilal'ından sonra onu da Amerikalılar yapıyor. Benim arkadaşlarım vardı, çok değerli subaylar. Onların bir kısmı ile konuştum. Onlar 'Bizi ABD tasfiye ettirdi' dediler. Bu konu enteresan. Bu konuyu derinlemesine araştırmak istiyorum. Yakın tarihi aydınlatma açısından çok önemli."

Darbe sonrasında ABD'nin Türkiye'ye yapmış olduğu yardımlarda bu düşüncüyü savunanlar için bir dayanak noktası olabilir. ABD ihtilâlden sonra 4 Haziran 1960 tarihli antlaşma ile Milli Savunma Bütçesi hizmetleri için 52 milyon lirayiserbist bırakmıştır¹²³. Yine aynı yıl içinde Amerika Türkiye'ye 1 milyar lira hibedebulunmuştur.¹²⁴

Darbeden birkaç yıl önce, 1956 yılının sonlarına doğru Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur Başbakan Adnan Menderes'in emri üzerine CIA'nin Milli Emniyetteki etkinliği ile ilgili yaptığı incelemede vardığı sonuçlar ise ABD'nin darbeden haberi olduğu görüşünü doğrular nitelikteydi. Korur'un Başbakana verdiği bilgiler şöyledir:¹²⁵

¹²¹Hürriyet Gazetesi'nin Genel Yayın Yönetmeni. (1960-1969)

¹²² Necati Zincirkıran, "27 Mayıs'ı Amerika Yaptırdı", Aksiyon Haftalık Haber Dergisi, Sayı: 657, (Röportajı yapan: Cemal A. Kalyoncu), İstanbul, 09.07.2007.

¹²³ Hürriyet, 5 Temmuz 1960.

¹²⁴ Milliyet, 5 Temmuz 1960.

¹²⁵ Cüneyt Arcayürek, *Darbeler ve...*, s. 43.

“Amerikalılar, Milli Emniyete hâkimdi. Para veriyor, örgüte nüfuz ediyorlardı. Milli emniyetin bütün dosyaları CIA’nin kontrolündeydi. İstanbul’da Milli Emniyete ait bir okul, servisin, İstanbul örgütü ve Yeşilköy’deki soruşturma teşkilatı tümüyle Amerikalıların emrinde. Okullara, soruşturma teşkilatına Amerikalılar doğrudan para veriyorlar. İstanbul bölge örgüt başkanlığına doğrudan para ödüyorlar. Karşılığında iş istiyorlar.”

Adnan Menderes bu inceleme sonrası ABD ile ilişkileri kesme kararı almıştır. Ama ABD’nin yardımına muhtaç da olduklarını ekleyen Menderes, sadece Türkiye’deki servis mensuplarının CIA’ dan para alıyor vaziyetine düşmelerini önlemek istemiştir.¹²⁶

Cüneyt Arcayürek ise,24 Mayıs 1960 tarihinde ABD Ulusal Güvenlik Konsey’i toplantısında Türkiye’nin iç meseleleri hakkındaki konuşmaların, ABD’nin Türkiye’de darbenin yapılacağından haberi olduğu varsaymaktadır.CIA Başkanı AllenDulles bu toplantıda Türkiye’nin durumunu şöyle özetler:¹²⁷

“ Hükümet ile muhalefet arasındaki gerginlik sürüyor. Menderes ile İnönü arasında kan davasına dönüşen kişisel kavga anayasal bir krize dönüştü. Öğrenci gösterileri arttı. Artık öğrenci olmayanlar da ayaklanmaya katılıyor. Türk polisi ile Silahlı kuvvetler arasında muazzam bir zıtlık görülüyor. Türk ordusu ikiye bölünmüştür. Kıdemli subaylar hükümete sadık kalmaya eğilim gösterirken, alt kademedekiler hükümet ile muhalefet arasında bölünmüşlerdir. Başbakan Menderes’in hoşnutsuzluğun boyutlarını gözünde canlandırmaya çalışıyor... Türkiye’deki durum daha da kötüleşebilir, hatta ordunun fiilen duruma el koyması mümkündür.”

Anlaşıldığı üzere, 27 Mayıs İhtilali ABD yetkilileri için bir sürpriz olmamıştır. Hatta devrimden sonraki yönetim Amerikan yöneticilerini memnun etmiştir.¹²⁸

20 Haziran 2007’de, 27 Mayıs askeri darbesinden 47 yıl sonra “Sabah” gazetesinde Nur Batur’un, ABD belgeleri ışığında yayıma hazırladığı “ABD Gözüyle 27 Mayıs Darbesi” adlı yazı dizisindeki tespitleri ise hayli ilginçtir. Batur, 27 Mayıs 04.00’ten 28 Mayıs 23.00’e kadar ABD’nin Ankara Büyükelçisi Warren’in, Washington’a otuz iki mesaj gönderdiğini lakin bugüne kadar ise bu mesajlardan sadece ikisi açıklandığını belirtmektedir. Tarihe geçecek olan bu iki mesajdan birinde 27 Mayıs’ın komutanı Gürsel ABD’den talep ettiği para yardımı vardı: “180 milyon lira maaş ödememiz gerek. Bizde 23 milyon var. ABD destek olur mu?” İkincisinde ise Ankara’da ihtilal sırasında 50 kişinin

¹²⁶ Cüneyt Arcayürek, a.g.e., s. 44.

¹²⁷ Foreign Relations, 1958-60, s:840-841; Kaynak: Department of State, Central Files, Aktaran Cüneyt Akalın, *Askerler ve Dış Güçler “Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı”*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, s. 154-155

¹²⁸ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980*, 2. Basım, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006, s. 82.

öldüğü yazıyordu. Gerçekten de 50 kişi öldü mü bilinmemektedir. Batur bu iki mesajla ilgili şunları söylemektedir:¹²⁹

“27 Mayıs 1960 öncesi ve sonrasıyla ilgili birçok iddia ortaya atıldı. Öğrencilerin öldürülüp kıyma makinelerinde çekildiği bile iddia edildi. En ilginç iddialardan birini ise, darbeden yıllar sonra, o günlerde Büyükelçilikte askeri ateşe olan Emekli Tümgeneral Fred Hayes 1999'da ortaya attı. Hayes, darbenin güçlü ismi Albay Alparslan Türkeş'in, 27 Mayıs sabahı tankla Büyükelçiliğin kapısına dayanıp 50 milyon dolar istediğini, Büyükelçinin talimatıyla Başbakanlığa gidip ABD'ye teleks çektiklerini iddia etti. Gerçekten böyle bir olay yaşandı mı? Hâlâ bilemiyoruz. Çünkü 27 Mayıs sabah 04.00'den 28 Mayıs gece 23.00'e kadar Büyükelçilikten Washington'a gönderilen 32 mesajdan sadece 2'si açıklandı. Belki açıklanmayan 30 mesajdan birinde bu iddiayı doğrulayacak bir bilgi var. Kim bilir? Açıklanan belgeler arasında, ABD Büyükelçisi Fletcher Warren'ın darbeden hemen sonra 27 Mayıs askeri harekâtının lideri olan Org. Cemal Gürsel'le yaptığı görüşmeyle ilgili Washington'a gönderdiği mesajı buldum. Warren, Gürsel'le kaçta görüştüğünü belirtmiyor ama mesajı, 28 Mayıs akşamı 23.00'te gönderdiğine göre, darbeden birkaç saat sonra görüşmüş olsa gerek ve bu mesaja göre Gürsel ABD'den "acil para yardımı" istiyor.”

Açıklanmayan diğer otuz belgenin açıklanan bu ilginç iki belgenin içeriğiyle ilgili olabilme ihtimali yüksektir. ABD'nin iki belgeyi açıklayıp, diğer otuz belgeyi açıklamama nedenini ise bu çerçevede düşünebiliriz. Burada üstünde durmamız en önemli bir nokta ise, ABD'nin bölgeye yönelik politikalarındaki en önemli dayanağı Türkiye olduğu gerçeğidir. Durum böyle olunca, Türkiye'de yapılan darbeye ABD'nin yardımı varsa ya da ABD'nin bu darbeden haberi olsa bile kamuoyu ile bu bilgi ve belgeleri paylaşmayacağı gerçeği, açıklanmayan otuz mesajın arkasında yatan bir neden de olabilir. Çünkü böyle bir gerçeğin açıklanması Türk kamuoyu tarafından tepki alacağı gibi, iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına da neden olacaktır.

27 Mayıs Sabahı radyolarda askeri darbe olduğu bilgisini veren Alparslan Türkeş, anılarında “İhtilalden üç gün sonra İçişleri Bakanlığı'nda inceleme yaparken, orada Amerikalılara ait bir büro tespit ettiğini ve bakanlığa giren ve çıkan tüm evrakların o büronun kontrolünden geçtiğini, Büro'nunda CIA'ya ait olduğunu ve 27 Mayıs'tan önce Türkiye'de yıkıcı eylemlerden trafiğin düzenlenmesine uyuşturucu maddelerle mücadeleden, polis örgütüne eleman yetiştirilmesine kadar birçok alanlarda, CIA'dan katkıları olduğunu” belirtmiştir.¹³⁰

¹²⁹ Nur Batur, “ABD Gözüyle 27 Mayıs Darbesi”, Sabah 20 Haziran 2007.

¹³⁰ Hulusi Turgut, “Türkeş'in Anıları: Fırtınalı Yıllar”, Sabah, 20-21 Haziran 1994, Aktaran: Gül Tuba Dağcı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi*, İlgi Yayınları, İstanbul 2006, s.77.

Radikal gazetesi yazarlarından Hasan Pehlivan Prof. Dr. Mete Tunçay ile “27 Mayıs’a Giden Yol” başlığı altında bir röportaj yapmıştır. Tunçay, Pehlivan’ın sorduğu ‘Menderesli yıllarda Türkiye’nin ekonomik ve siyasal durumu nasıldı?’ sorusuna verdiği cevap şu şekildedir:¹³¹

“Demokrat Parti’nin iktidarında, Türkiye ciddi atılımlar yaşadı, otoyollar yapıldı, yurtdışından maddi destek sağlandı. Zaten bu dış yardımlar ve atılımları, 1945 yılından itibaren görmek mümkündür. Bir de o zamanlarda tabii Türkiye hâlâ tarım ülkesi ve 1948-49 yılları -iklimce- tarım için fevkalade elverişli geçti. Demokrat Parti ekonomik açılımın yaratıcısı gibi göründü. Aslında o yaratmadı. Demokrat Parti, tarımda makineleşmeyi teşvik etti ve böylece daha çok traktör tarıma girince, tarım üretiminde bir patlama yaşandı. Dolayısıyla 1951-52-53’lü yıllar, 54 seçimlerinden de anlaşılacağı üzere son derece başarılı oldu. Adnan Menderes’in yapmış olduğu bu hamleler ciddi para gerektiriyordu. Bu nedenle de yardım, dış borç ortaya çıkmaya başladı ve bir noktadan sonra da, bugün yine varlığını sürdüren IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar, Türkiye’yi frenlemeye çalıştılar. Frenlemeye çalıştılar şu manada, yani, “ne yaparsanız yapın ama bizden yeni para isterseniz, doları devalüe edin, doların değerini düşürün, daha fazla ekonomi yapın” gibi bazı şartlar ileri sürmeye başladılar. Hatta Menderes, Amerika ve Batı ülkelerinden sağlayamadığı fonları, “Acaba Ruslardan alabilir miyim” diye düşündü. Bu bağlamda bir nevi başarılı da oldu ve Ruslara İzmir Aliağa’da bir rafineri yaptırdı. Ayrıca İzmit körfezinde Paşabahçe cam fabrikası, yine Ruslar tarafından yapıldı. Nitekim “Amerika’nın 27 Mayıs 1960 darbesine yeşil ışık yakmasında bu da vardır” diye bazı spekülasyonlarda bulunulur, yani Amerika’ya dirsek çevirip, Rusya’ya yönelmesi.”

Tunçay’a göre de 27 Mayıs Askeri Darbesinin ardındaki gizli güç ABD’dedir. Menderes’in darbeden bir ay önce aldığı Moskava’ya ziyaret kararı ABD tarafından olumlu karşılanmamıştır. Menderes’in batıdan sağlayamadığı yardımı Sovyetler Birliği’nden temin etmek istemesi ABD’yi harekete geçirmiş olabileceğini savunmaktadır.

Bunlara ek olarak, “Milli Gazete” yazarlarından Dr. Abdullah Özkan’ın “Türkiye’deki Amerika” adlı yapıtında Türkiye-ABD arasındaki ilişkileri bağlamında ele aldığı iddiaları ekleyebiliriz. Bu iddiaları Sivas Kongresi’nde alınan Amerikan Mandacılığı kararından başlayarak, günümüze kadar olan sürece getirerek ortaya atmıştır. Özkan’a göre; Türk-Amerikan İlişkilerinde ABD tüm gelişmeleri kendi çıkarı doğrultusunda kullandı. Türkiye’deki askeri darbelere zemin hazırlayan da ABD’dir. Türk demokrasisinin gelişim sürecini ABD’nin yönettiğini iddia eden Özkan; bu doğrultuda şunları yazmıştır:¹³²

¹³¹ Mete Tunçay, “27 Mayıs’a Giden Yol”, (Röportajı Yapan: Hasan Pehlivan), Radikal, 30.05.2010.

¹³² Abdullah Özkan, *Türkiye’deki Amerika*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 50-51.

“... Bir ülke demokrasi isteyebilir ama önce Amerika’ya sormalı. ‘Nasıl’ ve ‘Ne kadar’ demokrasiye gereksinim duyulduğuna Amerika karar verecek.

İnsan hakları eksik, basın susturulmuş, bir kısım siyasi partileri kapatılmış, sendikası olmayan bir demokrasi mi, yoksa insan hakları mevcut olan, tek tük sendikası bulunan, basın sınırlı şeyleri yazabilen bir demokrasi mi? Hangisi?

Buna Amerika karar verecek.

Türk demokrasisi de geçmişte Amerika ayarlamadı mı?

Hem de üç defa...

Hem de darbe yaptırarak...

Hatırlayın 27 Mayısları, 12 Martları, 12 Eylülüleri...

Amerika, Türkiye’deki demokrasinin biçimini ve içeriğini beğenmediğinden tam üç kez revize etti!

Darbe oldu arkasından anayasa değiştirildi...

27 Mayıs’ı yaptı. Demek ki yapılan değişiklikleri beğenmemişti ve Amerikan çıkarlarına tam uygun bulmamıştı ki arkasından 12 Mart Muhtırasını gerçekleştirdi...”

Tüm bu iddialara rağmen ABD’nin 27 Mayıs Askeri darbesinin ardındaki gizli gücün olduğunu savunmamız imkânsız gözükmektedir. Zira darbenin arkasındaki gizli gücün ABD olmadığını vurgulayan söylemlerde mevcuttur.

27 Mayıs askeri darbesin arkasında yatan etkenin dış güçlerin özellikle de ABD’nin olmadığını, darbeyi gerçekleştiren kadrodakiler ısrarla vurgulamaktadır. Orhan Erkanlı anılarında bununla ilgili şöyle demiştir:¹³³

“...27 Mayıs’tan hemen sonra, ihtilalcilerin CIA ile işbirliği halinde oldukları, Menderes iktidarını Amerikalıların orduyla beraber devirdikleri iddia edilmiştir...27 Mayıs ve sonraki bütün askeri hareketler yüzde yüz Türk Silahlı Kuvvetleri’nin iradesi ve gördüğü lüzum üzerine gerçekleşmiştir. Hiç birisinde yabancı beraberliği ve desteği yoktur. Dış kaynakların etkisi maalesef askerler iktidarı ele aldıktan sonra gerçekleşmiştir... Aksini iddia edenlerin amacının orduyu dış güçlerle işbirliği yapan bir kuruluş olduğu imajına büründürerek itibarını düşürmektir.”

27 Mayıs subaylarından Sami Küçük de “Amerika ile bir temas yapıldı mı?” sorusuna verdiği yanıt ise şöyledir:¹³⁴

¹³³Orhan Erkanlı, *Askeri Demokrasi: Orhan Erkanlı’nın Anıları*, Güneş Yayınları, İstanbul 1987, s. 221-222.

¹³⁴ Bedri Baykam, *27 Mayıs İlk Aşkımızdı*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994, s.189, Aktaran Çetin Yetkin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980*, 2. Basım, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2006, s. 88-89.

“Hayır. Kesinlikle yapılmadı. Küçük rütbeliyiz evvela. Tahmin edin ki, bir Kenan Evren durumunda değilsiniz, Amerika’nın en büyüğünü çağırıp konuşsanız! Böyle bir şey söz konusu olmadı.”

Celal Bayar’ın Meksika Büyük Elçisi olan oğlu Turgut Bayar ise, ülkedeki milli inkılâbın adalet ve nizamından sitayişle bahsetmiş ve “Ordunun harekâtındayabancıların parmağının bulunduğunu tasavvur etmek dahi imkânsızdır” demiştir.¹³⁵

Ayrıca, Abdi İpekçi’nin ve Ömer Sami Coşar’ın 27 Mayıs anılarını anlattıkları kitaplarında, 27 Mayıs’ın ön hazırlık aşamasında Amerikan müdahalesinden de çekinildiği bilindiğini savunmaktalar. 18 Mayıs tarihinde İstanbul’da toplanan subaylar, Menderes’in 26 Mayıs’ta Atina’ya yapacağı ziyaretten önce harekete geçmek gerektiği, Menderes yurt dışında iken harekete geçilmesi durumunda Başbakan’ın ABD’ye başvurmasıyla ABD’nin duruma müdahale edebileceği ihtimali üzerinde durduklarını belirtmekteydiler.¹³⁶

Ama Milliyet gazetesinde Çetin Yetkin ve Uğur Özen’in “Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika” başlıklı yazı dizisinde; 27 Mayısçılardan olan ancak 13 arkadaşı ile birlikte MBK’den çıkarılan Numan Esin’in ise diğer 27 Mayısçıların aksine şu sözleri söylediğini yazmışlardır.¹³⁷

“27 Mayıs olayının temelinde dış etkilerin belki bizim bilmediğimiz rolü olmuş olabilir... (Ama) komitenin parçalanması, 14’ler hadisesinin yaratılması ve bizlerin tasfiye edilmesi özünde dış güçlerin de katıldığı bir tertibin ürünüdür. Temelinde yabancı güçler vardır.”

Bu yazı dizisinde Yetkin’in ve Özen’in ulaşmak istedikleri sonuç, 27 Mayısçıların ABD ile işbirliği yaptıkları savını doğrulamak değil, onlar 27 Mayısçıların eğitimlerinin ve koşullandırılmalarının temelinde ABD’nin bulunması, Menderes’in son dönemlerde izlediği siyasanın ABD’nin çizmiş olduğu sınırları aşması, ABD’nin ülkede giderek artan huzursuzluğun Sovyetler Birliği’nin işine yarayacağını düşünmesi, yine bu ülkenin askeri rejimlerle daha iyi bir diyalog kurması gibi düşüncelerin 27 Mayıs’a zemin hazırladığını ve bununla ABD’nin çıkarlarına hizmet etmiş olduğunu savunmuşlardır.¹³⁸

Cüneyt Akalın, 27 Mayıs askeri darbesinin dış ilişkiler açısından çok çeşitli senaryoların üretimine açık bir hareket olduğunu iddia ettiğinden, bu görüşlerini ABD arşiv vesikalarından faydalanarak hazırladığı çalışmasında; 27 Mayıs askeri darbesinde ABD yönetiminin herhangi bir şekilde ilişkisi olmadığı şeklinde bir yaklaşımı ortaya

¹³⁵ Cumhuriyet, 3 Haziran 1960.

¹³⁶ Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, İstanbul 1965, s.166.

¹³⁷ Çetin Yetkin, Uğur Özen, “Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika”, Milliyet, 20 Ocak 1991.

¹³⁸ Çetin Yetkin, Uğur Özen, “Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika”, Milliyet, 11-20 Ocak 1991.

atmıştır. Böyle bir yaklaşımı sunarken, ABD'nin Gizli İstihbarat raporlarından örnekler sunarak kanıtlamaya çalışmaktadır.

Akalın, ABD'nin "New York Times" gazetesinde 28 Mayıs 1960'da yer alan bir yorumu bu çalışmasında, 27 Mayıs öncesini ve sonrası günleri ABD açısından nasıl yorumlandığının göstergesi olarak sunmuştur.¹³⁹

"Türkiye'deki askeri hükümet darbesi Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın yüksek dereceli yetkilileri için tam bir sürpriz olmuştur. Yetkili kaynaklardan aldığımız habere göre Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin en son ana kadar Washington'a gönderdiği raporlarda Başbakan Menderes'in, aleyhindeki akımlara direnç göstermesi ve vaziyete hâkim kalması ihtimalinin çok kuvvetli olduğu bildirilmiştir. Büyükelçilik, ordu tarafından bir hareketin olmasının mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Bu fikre Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un Başbakan Menderes'i kesinlikle desteklemesi ve onun idare etmediği ve hoş görmediği bir askeri darbenin akıldan bile geçemeyeceği noktasından hareketle varmıştır. Buna karşın Amerikan Merkezi İstihbarat Servisi aldığı raporlarda, Menderes'in fırtınayı karşılayabilmesinden şüphe etmiş, bununla beraber yatışmasının pek yakın görünmediğini ileri sürmüştür. Yalnız, Amerikan Savunma ve Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye'yi yakından tanıyan orta dereceli memurlar Menderes'e karşı bir darbe yapılması ihtimalini yakın görmüşler ve özellikle Kayseri hadiselerinden sonra bazı subayların ordudan istifasını buna delil olarak göstermişlerdir. Hele Harp Okulu öğrencilerinin gösterisi bunların gözünü açmıştır. Hadiselerden sonra Washington'da hiçbir telaş duyulmamıştır. Gerek Orgeneral Cemal Gürsel'in ve gerek kendisiyle beraber çalışanların hür dünya ve NATO taraftarı oldukları hakkında en küçük bir şüphe yoktur."

Nitekim ABD yönetimi, 27 Mayıs Askeri darbesinden üç gün sonra, MBK Hükümetini tanıdığını resmen ilan etmiştir. ABD'den sonra diğer batılı devletler de MBK Hükümetini tanıdıklarını kamuoyuna duyurmuşlardır. Sovyetler Birliği ise yeni hükümeti 3 Haziran 1960'da tanımıştır.

ABD hükümetinin MBK Hükümetini tanınması pek sürpriz sayılmamaktadır. Zira Nisan 1989'da ABD Genelkurmay Başkanı William Crowe, Amerikan Kongresi'nde yapmış olduğu açıklamada; müttefik ülke subaylarına Amerika'da eğitim görmeleri için verdikleri bursların amacını bu ülkelerin ordularının, askeri ve siyasi lider kadrolarının üzerinde etki sağlaması olarak açıklamıştır.¹⁴⁰

Yine Akalın'ın aktardığına göre, "New York Times" gazetesinin 28 Mayıs 1960 tarihinde yazı işleri müdürü A.H. Sulzberg'in imzasını taşıyan başyazıda 27 Mayıs askeri

¹³⁹The New York Times, 28 Mayıs 1960. Aktaran Cüneyt Akalın, *Askerler ve Dış Güçler "Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı"*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, s:

¹⁴⁰Hürriyet, 21 Nisan 1989.

darbesini yorumlarken, ABD'nin Türkiye'ye büyük ekonomik yardımlarda bulunduğu, NATO ve CENTO arasında kilit bir ülke konumunda olan Türkiye'nin iç gelişmelerinden çok yakından ilgilendiği ve yeni rejimin iç ve dış politika konusundaki açıklamalarının çok rahatlatıcı bulunduğunu belirttikten sonra şunları yazmıştır:¹⁴¹

“Güçlü komünizm karşıtı tutumunu sürdürecektir olan yeni yönetim NATO ve CENTO'ya bağlı olduğunu ilan etmiştir. Ayrıca diktatörlük kurma hevesinde olmadıklarını ve en kısa zamanda özgür seçimlerin yapılacağını belirtmişlerdir. Yeni rejimin bu sözünü tutacağı umut edilir. Eğer böyle olursa, hür dünyanın bir parçası olarak Türkiye, içinde bulunduğu karışık durumdan kurtulma ve parlak bir geleceğe yönelme şansına sahiptir.”

ABD yönetiminin Türk Dış Politikasının değişmeyeceğine dair bu düşünceleri doğru çıkacaktır. Bu dönemde herhangi bir dış politika değişikliği gerçekleşmediğinden dolayı Kıbrıs Bunalımı'na kadar izlenen politika DP İktidarı döneminden farklılık göstermeyecektir.

ABD Elçisi FletcherWarren'in askeri darbeden hemen ertesi günü MBK Başkanı Cemal Gürsel ile görüşmeye gitmiştir. Darbeden sonraki ilk dış temas olan bu görüşmeye Selim Sarper çevirmen olarak katılmıştır. Warren'in görüşmeden hemen sonra ABD yönetimine verdiği rapor ise ABD'nin Türkiye'de yaşanan bu değişimi karşısındaki tutumunu açıkça ortaya sermektedir.¹⁴²

“Gürsel bizi kabul etti. Kendisini daha önce görmüştüm ama iyi tanııyordum. Türkiye'yi iyi tanımayan birisi O'nu Alman sanabilir. Yavaş konuştu, mantıklı şeyler söyledi, dikkatli konuşmaya özen gösteriyordu. Beni kabulü dostçaydı ve bu koşullar altında beklenebilecek her türlü konukseverliği gösterdi. Söz alarak ‘Şimdiye kadar tanık olduğum en kesin, etkili ve çabuk darbe idi bu darbe... Bize ulaşan bilgilerden devrimci hareketin ülkenin tamamında denetimi elinde tuttuğunu sandığımı, değerlendirebildiğim kadarıyla Ankara halkının sonuçtan memnun olduğunu’ söyledim. Gürsel başı ile onayladı ve cuntanın neden böyle davranmak zorunda kaldığını anlattı. Ben ise Latin Amerika'dan örnekler vererek ‘gelecekte herhangi bir çatışmacı siyasal bölünmenin dışında kalmanın askerler için çok zor olacağını hissettiğimi’ söyledim. Sarper bu sözleri çevirdiğinde Gürsel başıyla onayladı ve devam etmemi istedi. ‘Türk askerinin eyleminin ABD'nin İngiltere'nin ve Batı dünyasının geri kalan bölümü üzerinde ne gibi etki yaratacağını kestiremediğimi; Amerikan kongresi üzerinde olumlu bir etki yaratmayabileceğini’ belirttim.”

Cemal Gürsel ise neden müdahale ettiklerini anlatır. Menderes'i eleştiren Batı basınının müdahaleye olumlu yaklaşacağını emin olduğunu belirtir ve görüşmenin kritik noktasına gelir: Yeni devlet başkanı geçmiş yönetimin ülkeye felaket bir mali tablo

¹⁴¹The New York Times, 28 Mayıs 1960, Aktaran Cüneyt Akalın, *Askerler ve...*, s. 173.

¹⁴²The New York Times, 28 Mayıs 1960, Aktaran Cüneyt Akalın, *Askerler ve...* s. 185.

bırakmış olduğunu söyler. “Hazine 23 milyon var, ancak aybaşında devlet memurlarının il aylıkların ödenmesinin hükümet açısından ne kadar önemli olduğunun takdirini elçiye bırakır. ABD elçisi Warren ise şu karşılığı verir: “Bunun askeri yönetim açısından ne kadar önemli olduğunu anlıyorum. Bana verdiğiniz bilgileri aklımda tutacağım. Güçlük çıkarmak için değil, güçlüklerin aşılması için buraya geldim. Beni ne zaman görmek isterseniz, size ulaşırım.”¹⁴³

Bu görüşme yeni rejimin Batı ile ilk görüşmesi olması bakımından tarihsel bir andır. Diğer taraftan MBK Hükümeti bu görüşme ile kendisini tamamıyla ABD'nin ellerine bıraktığının göstergesidir.

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Reha Oğuz Türkkan, “Amerika Mektuplar” adlı köşesinde “Yeni Türk İnkılâbına Amerikan Selam” adlı yazısında ABD halkının 27 Mayısla ilgili düşüncelerini şöyle bahsetmiştir:¹⁴⁴

“O günden (yani 27 Mayıs'tan) itibaren Türkiye Amerika'da günün en önemli konusu oldu. Gerçi evvelce de, nümayişler dolayısıyla Türkiye olayları Amerikalılar tarafından yakinen takip ediliyordu ama rejim değişmesinden sonra ön plana geçti. Radyolar her saat başı ilk haber olarak Türkiye'de olan bitenleri naklettiler. Televizyonlar ve gazeteler hem hadiseleri hem de bunların manasını izab ettiler.

Amerikan halkının ilk reaksiyonu endişe oldu. Birçok tanıdıkların bana ilk gün ‘Sakin bu hükümeti devirenler iktidarı sonra komünistlere devretmesinler?’ diye sordular.

Nasırdan, Kasımdan ve Castro'dan ağzı yanan Amerikalıların her türlü değişiklikten evvela ürkecekleri tabiiydi. Hele ki Washington da gafil avlanmıştı. Anlaşılan Ankara'daki Amerikan nezaretindeki eksperlerin çoğunluğu son dakikaya kadar yolladıkları raporlarda Menderes'in iktidarda kalacağını ve ordunun tamamıyla O'nu destekleyeceğini tahmin etmişler. Rejimi devirenler Amerika'da meçhuldü. Fakat yeni idarenin derhal teminat vermesi ve politik olgunluğu korkuları zait etmiş ve sonradan gelen raporlar da yeni liderlerin sağlam karakterlerini belirtmiştir.”

11 Haziran 1960 tarihinde, ABD-Türkiye arasındaki bu olumlu gelişmelerden sonra ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın Orgeneral Cemal Gürsel'e göndermiş olduğu dostane mektup da şu ifadelerle yer verilmiştir:¹⁴⁵

“Muhterem Devlet Reisi

Türkiye'ye vaki ziyaretlerim, Türk Milleti'ne ve yıllar boyunca karşılaştığı meselelere karşı bende derin ilgi ve alaka uyandırmıştır. Ahiren devlet reisliğini

¹⁴³ Cüneyt Akalın, *27 Mayıs Bir Devrimdir*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s. 70.

¹⁴⁴ Reha Oğuz Türkkan, “Yeni Türk İnkılâbına Amerikan Selamı”, Cumhuriyet, 05 Haziran 1960.

¹⁴⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya: A4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 7.40..16.

deruhte ettiğinizde, vatandaşlarımıza ve dış dünyaya vaki yapıcı beyanlarınızı hususi bir alaka ile takip ettim.

Seçimler yapmak ve hükümet idaresini yeni seçilecek makamlara devretmek hususunda izhar ettiğimiz azim, Türkiye'nin bütün dostları tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu seçimlerin ve idareniz altında hazırlanmakta olan yeni Anayasa'nın, Türkiye'de demokrasinin gelişmesinde yeni bir merhale teşkil edeceğini hepimiz candan ümit ediyoruz.

Hükümetimizin, Türkiye'nin NATO ve CENTO ile bağlarını muhafaza etmek hususundaki azmi, benim için ve hür dünyanın müdafaası gayesi ile kurulmuş bu müşterek emniyet teşekküllerinde Türkiye ile teşriki mesai edenler için keza büyük bir memnuniyet kaynağı teşkil etmiştir. Hükümetim, Türk ve Amerikan milletleri arasındaki münasebetlerin öteden beri mümeyyiz vasfını teşkil etmiş olan dostluk ve işbirliği ananesine uygun olarak, Türkiye ile samimi münasebetlere devamdan memnuniyet duyacaktır.

Kendinizi ve hükümetinizi, hizmetine vakıf etmiş olduğumuz yüksek ideallerin gerçekleştirilmesi ve halen karşılaştığınız meselelerin halli için en hararetle muvaffakiyet temennilerimizi sunarım, Muhterem Devlet Reisi. Saygılarımla.”

Ulus gazetesi bu mektubu 17 Haziran 1960 tarihli basımında “Amerika Türkiye’ye Güveniyor” başlığı altında ilk sayfasına taşımıştır. Devamında da “ABD 52 Milyon Liralık yeni yardımda bulundu” alt başlığı yer alıyordu.¹⁴⁶

Tüm bu belgeler ve söylemlerden sıyrılıp baktığımızda, görüyoruz ki ABD için 27 Mayıs askeri darbesi sürpriz olmamıştır ve Türkiye’deki yönetim değişikliğinin dış politikada bir değişikliğe yol açmayacağı düşünülmüştür. Nitekim ABD’nin askeri rejimle ilişki kurmakta ve değişen koşullara ayak uydurmada gecikmemiştir.¹⁴⁷

DP yöneticileri olduğu gibi, Türk askeri liderleri için de ABD’nin sağladığı askeri ve ekonomik yardım Türkiye için gerekli ve yararlıydı; çünkü bu yardım Türkiye’nin ekonomik gelişmesine, kuvvetli bir ordu buldurmasına ve Türk subaylarının durumlarının iyileştirilmesine katkıda bulunmaktaydı. Üstelik askeri yönetim ABD yardımına daha fazla muhtaçtı, dolayısıyla da ABD etkisine daha fazla açıktı.¹⁴⁸ Alparslan Türkeş Amerikan yardımına nasıl muhtaç olduklarını ‘Sabah’ gazetesinde 1994 Haziran’da yayınlanan anılarında şöyle ortaya koymuştur:¹⁴⁹

“Gürsel Paşa’nın ısrarı karşısında 30 general ve amiral hizmette bırakıldı, 275 general ve amiral ile 7000 subay emekliye ayrıldı. Şimdi, böyle bir tavsiyeyi düşünürken, bir taraftan da Milli Birlik Komitesi olarak, bu silah arkadaşlarımızı sefalete itmemenin yollarını araştırmaya koyulduk. Bunlara yüksek ikramiye vererek, yüksek emeklilik maaşı vererek tavsiyeye girişmek için bir bütçe

¹⁴⁶ Ulus, 17 Haziran 1960.

¹⁴⁷ Melek M. Fırat, *1960-71 Türk...* s. 44.

¹⁴⁸ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan...* s. 176.

¹⁴⁹ Sabah, 22 Haziran 1994, Aktaran Nasuh Uslu, a.g.e., s. 176.

çalışması başlatıldı. Fakat para yoktu. Evet, emeklilik için bütçe hazırlıyoruz, ama para yoktu. Devlet borç içindeydi. Düşündük, taşındık. Dostumuz ve müttefikimiz ABD'den yardım isteyelim dedik. Daha öncede yardım istemiştik. Çünkü 27 Mayıs olduktan sonra, biz idareyi ele alınca, önümüze bir başka problem geldi. O problem şuydu: Devletin elinde döviz olmadığı için, dış temsilciliklerimizde maaşlar ödenemiyor, masraflar karşılanamıyordu. Bu yüzden çok sıkışık vaziyetteydik. Ne yapalım diye düşündük. Dostumuz Amerika'ya başvurduk. 15 Milyon dolar yardım olarak büyükelçiliklerimizin masraflarını karşıladık.”

MBK Başkanı Cemal Gürsel ise, İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, ülkenin iktisadi durumun kötü olduğu belirtmiş, bu durumun düzeltilmesi için de ABD'den destek beklediklerini de eklemiştir.¹⁵⁰ ABD yönetimi de bu yardım çağrısına 24 saat içerisinde olumlu cevap vermiş, bir milyar lira yardım yapacaklarını Türk yöneticilerine bildirmişlerdir.¹⁵¹

DP'nin 1950–1960 arasında imzalamış olduğu 31 antlaşmaya karşın askeri yönetim ve yoğun vesayetinin devam ettiği koalisyon hükümetleri döneminde 1960–1965 yılları arasında 20 antlaşma imzalanmıştır. Bunlardan bir kısmı genel nitelikte antlaşmalar olup diğer bir kısmı uygulamaya dair antlaşmalarıdır. Antlaşmaların sayıları ve içerikleri konusunda tam bir netlik olmamasının nedeni bunların büyük bölümünün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne getirilmemiş ve gizli nitelikte olmasındandır.¹⁵²

Görüldüğü üzere 27 Mayıs askeri darbesinden sonra, MBK Hükümetinin ABD ile olan ilişkileri ray değiştirmeden devam etmiştir. ABD bu darbeyi seyirci koltuğundan izlemiş olsa bile, sahnelenen oyunun senaristi ya da yönetmeni olup olmadığı tartışmaları hala süregelmektedir. Fakat orduda çok ciddi dönüşüme sebep olacak ve asla bir sivil yönetimin gerçekleştiremeyeceği açılımları yapacak bir darbeden CIA'in dolayısıyla ABD'nin haberinin olmadığını iddia etmek pek gerçekçidurmamaktadır.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, ABD'nin 27 Mayıs 1960 askeri darbesinde rolü olup olmadığı konusunda, yararlandığımız hatıratlar, belgeler ve basındaki haberler doğrultusunda mutlak bir kanıya ulaşamıyoruz. Ama görülen odur ki; bu darbe ABD yönetimi için sürpriz olmamıştır ve 27 Mayıs darbesinden ABD'yi etkileyen olumsuz bir durum söz konusu değildir. Üstelik ABD ile olan ilişkiler DP Hükümeti dönemindeki

¹⁵⁰ Milliyet, 5 Temmuz 1960.

¹⁵¹ Cumhuriyet, 5 Temmuz 1960.

¹⁵² Çağrı Erhan, “Türkiye ile ABD Arasındaki İkili Antlaşmalar”, (edit: Baskın Oran), Türk Dış Politikası, c.I, (içinde), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 556.

ilişkiler gibi olağan seyrinde devam etmiştir. Darbe sonrası NATO'ya ve CENTO'ya bağlılıklarını bildiren yeni hükümetin de Batı İttifakından vazgeçmeyeceği de ortadır.

Dönem itibariyle iç siyasal gelişmelerin yanı sıra, dış siyasal gelişmeleri de göz önüne alarak yapacağımız değerlendirmede; ilişkilerin ABD'nin 27 Mayıs 1960 askeri darbesinde rolü olup olmadığı konusunda, yararlandığımız hatıratlar, belgeler ve basındaki haberler doğrultusunda mutlak bir kaniya ulaşamıyoruz. Ama görülen odur ki; bu darbe ABD yönetimi için sürpriz olmamıştır ve 27 Mayıs darbesinden ABD'yi etkileyen olumsuz bir durum söz konusu değildir. Üstelik ABD ile olan ilişkiler DP Hükümeti dönemindeki ilişkiler gibi olağan seyrinde devam etmiştir. Darbe sonrası NATO'ya ve CENTO'ya bağlılıklarını bildiren yeni hükümetin de Batı İttifakından vazgeçmeyeceği de ortadır.

Darbe sonrası ilk dış temasımızın ABD ile olması yeni hükümetin bu ülke olan ilişkilerine verdikleri önemini vurgulamaktadır. Demokratik kurallar çerçevesinde yönetime gelmiş bir hükümetin askeri darbe ile yönetimden alınması uluslar arası arenada kabul edilmesi lider konumundaki ülkelerin bu darbeyi onaylaması ile mümkün olacaktır. ABD'nin Türkiye gibi demokrasi yolunda henüz tam olarak ilerlememiş olan bir ülkeye vermiş olduğu teminat ise demokratik yönetimler tarafından da kabul göreceği aşikârdır.

ABD ile ilk görüşmede istenilen yardım ise bu ülkeye duyulan ihtiyacın açıkça bir göstergesidir. ABD'nin bu darbede ister rolü olsun ister olmasın yeni hükümet çıkarları doğrultusunda bu ülkeye olan bağlılığını zorunlu olarak sürdürecektir.

BÖLÜM III

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN DÖNÜM NOKTASI: 1962 KÜBA FÜZELER KRİZİ

Soğuk Savaş sürecinde sonra iki süper gücün karşı karşıya geldikleri önemli dönüm noktalarından biri olan 1962 Küba Füzelere Krizi'nin gelişiminden ve sonuçlarından Türkiye'de büyük ölçüde etkilenmiş ve bu durum Türk-Amerikan ilişkilerinin gözden geçirilmesine sebep olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin 1957 yılı sonbaharında orta ve uzun menzilli balistik füzelere sahip olduğunun anlaşılması üzerine topraklarının tehdit altında olduğunu gören ABD (Amerika Birleşik Devletleri), Sovyetler Birliği'nin böyle bir saldırı yapmasını frenlemek ve önleyici tedbirler almak için orta menzilli Jüpiter füzelerini NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı) üyesi ülkelere yerleştirmeye karar verdi. Bu kararı ise NATO üyelerinden sadece İngiltere, İtalya ve Türkiye Eisenhower'ın bu önerisini kabul etti. Jüpiterlerin Türkiye'ye yerleştirilmesi ile ilgili gizli anlaşma 25 Ekim 1959'da imzalandı. Anlaşma ile füzelerin İzmir Çiğli'ye yerleştirilmesi 1960 yılının sonunda tamamlandı.

O tarihlerde iktidarda olan DP (Demokrat Parti) hükümetinin Türkiye'ye yerleştirilmesini kabul ettiği bu Jüpiter füzeleri gerçekte SB (Sovyetler Birliği)'yi önlemekten ziyade daha çok tehdit altında olduğunu düşünmesine yol açtı. Zira bu füzelerin Moskova'ya hedef aldığı sarıydı. Türkiye'nin de böyle bir durumda hedef ülke haline gelmesine neden olmuştur. Bu gelişme Soğuk Savaş döneminde iki süper gücü nükleer savaşın eşiğine getirdi. Soğuk Savaş'ın en önemli krizi yaklaşık iki hafta yaşanan gerginlikten sonra 27 Ekim 1962'de varılan uzlaşmayla son buldu.

Bu Krizin yarattığı gerginliği ortadan kaldırmak için yapılan görüşmelerde Türkiye, kabul edilmese de pazarlık konusu edilmiştir. Bu pazarlık konusu örtmek isteyen ABD ise krizden sonra füzelerin aceleyle Türkiye'den kaldırmış ve yerine güvenlik önlemi olarak Polaris Denizaltılarının yerleştirileceğini vaat etmiştir. Hâlbuki ABD, bu füzelerin Türkiye'ye danışmadan kaldırılmayacağını ve bu füzeler hakkında hiçbir ülke ile görüşme yapamayacağını belirtmişti.

1962 Küba Füzelere Krizi Türk-Amerikan ilişkilerinin önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu krizle birlikte Türkiye ekonomik, siyasi ve güvenlik yönünden önemli ölçüde etkilenmiş, uluslararası güvenliğini tekrar gözden geçirmesine neden olmuştur.

1. 1962 Yılında Türkiye'nin Politik Durumu

İkinci Dünya Savaşı ardından, dünya konjoktörünün değişmesi, savaşa katılmamış olan Türkiye'nin iç ve dış politik durumuna etki yapmıştır. Çok partili siyasal yaşama geçiş, DP'nin on yıllık iktidar süreci, değişen iç ve dış politikalar ve akabinde ki 27 Mayıs 1960 Askeri darbesi...

Askeri darbeden sonra, uzun bir süre sivil yönetime geçiş yapılamadığından, askeri yönetim ülkede birlik, beraberlik ve düzeni sağlamakla kendini görevlendirmiştir.

1961 Ekiminde yapılan genel seçimler sonucu, CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) ve AP (Adalet Partisi) koalisyon hükümeti kurulmuştur. Fakat bir süre sonra koalisyon hükümetinde yer alan partiler arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucu hükümet istifa etti ve İsmet İnönü başkanlığında yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu.

İç politikada yaşanan huzurluklardan, dış politika sorunlarına eğilemeyen Türkiye, 1962 yılında Doğu-Batı Bloku arasında yaşanan, belki de yeni bir savaşın çıkmasına neden olacak "Küba Krizi" nin ortasında kendini buldu. ABD komşusu Küba'daki Sovyetler Birliği füzelere ile Türkiye'deki NATO üssü olarak ABD'ye ait Jüpiter Füzelere her iki ülkede de rahatsızlık uyandırınca, iki süper güç arasındaki soğuk savaş sürecinin sıcak savaşa dönüşmesi ihtimali doğmaya başladı.

Küba Buhranı sırasında ABD'den desteğini esirgemeyen Türkiye, Sovyetler Birliği'nin kırıngınlığını her zaman hissedecektir. Kriz döneminde Türkiye'deki füzelere pazarlık konusu edilmesi ve ABD'nin de bu pazarlık konusunu masaya yatırması Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerini tekrar gözden geçirmesine sebebiyet verecektir.

1.1 İç Politik Durumu

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra MBK(Milli Birlik Komitesi) tarafından kabul edilen geçici anayasa rejimi süresince, her türlü siyasi faaliyet yasaklanmıştı. Darbeyle fiili hayatı sona eren ve sonraları hakkında açılan bir dava ile hukuki yönden de kapatılan

DP'yi ele almazsak, 27 Mayıs'tan sonra iki önemli siyasi parti varlığını korumuştur. İsmet İnönü'nü başkanlığındaki CHP ve Osman Bölükbaşı'nın CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi). Ancak, bu partilerin de il ve ilçe merkezileri dışında herhangi bir isim altında teşkilat kurmaları ve herhangi bir siyasi faaliyette bulunmaları yasaktı. Ekim 1961 seçimlerine kadar, MBK hükümeti döneminde, bir taraftan KM(Kurucu Meclis) teşekkülü, yeni bir anayasa ve seçim kanunu gibi reformlarla, DP yönetiminde göz ardı edinildiğini düşünülen Kemalist Cumhuriyetin temel taşları oluşturulmaya çalışılırken, diğer taraftan da siyasal çalışmalara konan yasakların kaldırılmasıyla oluşacak yeni siyasal sistemde güçlü bir yer işgal etmek ve gelecekte de iktidar olabilmek için içten içe yoğun bir siyasi faaliyet içinde olunmuştur. MBK içindeki huzursuzluklar¹ yavaş yavaş ortaya çıkınca yönetimin hızlı bir şekilde sivil yönetime geçilmesi kararı alınmıştır.²

27 Mayıs 1960 darbesi ile yeni bir demokrasi yoluna giren Türkiye, MBK Hükümeti'nin içinde süregelen mücadele sonucunda 7 Aralık 1960'da kabul edilen 157 sayılı yasa gereğince bir KM'nin kurulması, yeni anayasayı hazırlanması için, iktidarı yeni seçilen TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi)'ye devretmesi hükmüne bağlamaktadır.

KM'nin açıldığı sıralarda ABD'den Türkiye'ye dönen Vehbi Koç gazetecilere şunları söyler:³

“ABD Türkiye'nin kalkınmasını samimiyetle isteyen büyük bir dosttur. İnkilaptan sonra ithalatı tanzim için yeniden kredi vermesi ve ayrıca 130 milyon dolarlık ikinci demir çelik sanayi kredisini devam ettirmesi, bunun en büyük delilidir. Siyasal ve ekonomik istikrar korunduğu ve enflasyona gidilmediği

¹ 27 Mayıs 1960 darbesiyle oluşturulan MBK'nın, bir süre sonra kendi bünyesi içerisinde başlayan gruplaşmalar, ciddi görüş ayrılıklarının olduğunun göstergesiydi. Bu durum MBK'da gerilimli bir havaya sebep oluyordu. Komite içindeki anlaşmazlıkların siyasi bir bunalıma dönüşmesi üzerine, 13 Kasım 1960'ta MBK Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel bir bildiri yayımlayarak MBK'nın çalışmalarının ülkenin yüksek çıkarlarını tehlikeye düşürecek bir duruma geldiğini, bu nedenle Türk Silahlı Kuvvetleri ile MBK üyelerinin talepleri üzerine MBK'yi feshettiğini açıkladı. Yeni oluşturulan MBK'de ise Fazıl Akkoyunlu, Rıfat Baykal, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Münir Köseoğlu, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmaz, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer ve Alparslan Türkeş'e yer verilmiyordu. MBK üyesi Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun inisiyatifıyla gerçekleşen bu operasyonla söz konusu kişiler Türk Silahlı Kuvvetleri'nden de emekli edilerek çeşitli görevlerle yurtdışına gönderildi. MBK'den Ondörtler'in tasfiyesi 27 Mayıs rejiminin en önemli dönüm noktasını oluşturdu. Bu tasfiyeyle iktidarın seçimler yoluyla yeniden sivil yönetime devredilmesine karşı olan grup gücünü büyük oranda yitirirken, askeri yönetimin geçici olmasını savunan grup yönetimi kesin biçimde ele geçirmiş oldu. Öte yandan, Ondörtler bu olaydan sonra da siyasi etkinliklerden vazgeçmeyerek gerek yurtdışında, gerekse yurda dönüşlerinden sonra birbirleriyle ilişkilerini sürdürdüler. Ama aralarında bir bütünlük oluşturamadılar ve farklı siyasi partiler içinde yer aldılar.

² Adem Çaylak, Hüseyin Baran, “Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi”, (ed: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kaput), *Türkiye'de Kemalist Rejimin Ordu ile Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960-1970)*, (içinde), Savaş Yayınevi, Ankara 2009, s.422.

³ Cumhuriyet, 04 Ocak 1961, Aktaran Cüneyt Akalın, *Askerler ve Dış Güçler Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, s.231.

takdirde biz kalkıncaya kadar bu yardımın devam edeceğine ben şahsen kaniyim... Kurucu Meclis'in toplanması kararının ABD'den memnuniyetle karşılanmıştı. Bu Meclis'e çok mühim vazifeler düşmektedir.”

1961 Ocak ayında Genelkurmay Başkanlarından Emekli Orgeneral Rauf Orbay başkanlığında toplanan KM, bir ay sonra yeni siyasi partilerin kurulmasına izin vermiştir. CHP, Cumhuriyetçi Köylü Partisi, Birlik Partisi ve Sosyalist Parti siyasal çalışmalarına kaldıkları yerden devam etmelerine izin verildi. Bunların yanı sıra 11 Şubat 1961'de DP'nin boşluğunu doldurulması için Ragıp Gümüşpala başkanlığında kurulan AP ve 13 Şubat 1961'de TİP (Türkiye İşçi Partisi) gibi siyasal yaşama yeni bir boyut getiren partiler kuruldu. MBK Hükümeti başkanı Orgeneral Cemal Gürsel 25 Mart 1961'de yaptığı basın toplantısında siyasi partilerin faaliyetlerinin serbest bırakılacağı açıkladı. Partilerin il ve ilçe toplantıları ve kongreleri yapmalarına izin verileceğini belirtti.⁴ Bu girişim Türkiye'de askeri rejimden sivil rejime geçişin ilk adımı olmuş oldu. Zaten MBK'da radyo bildirisinde en kısa zamanda sivil rejime geçileceğini belirtmişti.

Siyasal faaliyetlerin serbest bırakılması, Ondörtlerin tasfiyesi ile birlikte ele alındığında, askerlerin kalıcı olmadıklarını göstermiştir. Ama MBK'yı giderek etkisiz hale getiren yeni bir durum ortaya çıkmıştı. MBK'nın Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'i görevden alarak yurt dışına atama kararını uygulatamaması, iktidarın artık MBK'da olmadığını ve askeri hiyerarşiyi temsil eden generallerin eline geçtiğini gösterir. Bu bakımdan Tansel olayı ile siyasal iktidarın SKB(Silahlı Kuvvetler Birliği)'nin eline geçtiğini söyleyebiliriz. SKB, 1961 Eylül'de Yüksek Adalet Divanı'nın verdiği ölüm cezalarını yerine getirilmesinde, Cemal Gürsel ve İsmet İnönü'ye rağmen, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan hakkındaki ölüm cezası kararları infazında etkin rol oynamıştır.⁵

Bu sıralarda AÜ(Ankara Üniversitesi)'den bir grup hukuk profesörü, Profesör Yavuz Abadan'ın öndeliğinde kendi anayasa taslaklarını hazırlamış bulunuyorlardı. Grubun ısrarları sonucu Anayasa metnini tamamlama görevi bir KM'ye verildi. Bu meclis, MBK, CHP, CKMP, meslek kesimlerinin ve illerin 272 temsilcisinden bir alt kuruluşun (Temsilciler Meclisi) bileşimiydi. İlk toplantı 6 Ocak 1961'de yapıldı. KM'nin çalışmaları, Prof. Enver Ziya Karal ve Prof. Turhan Feyzioğlu'nun başkanlık ettikleri, KM'ye bağlı Anayasa Komitesi tarafından yürütüldü. Tüm bu çalışmalar sonucunda Cumhuriyet

⁴ Cumhuriyet, 25 Mart 1961.

⁵ Hikmet Özdemir, *Çağdaş Türkiye Tarihi 1908–1980*, (ed: Sina Akşin), C:4, Cem Yayınevi, İstanbul 2008, s.203.

Senatosu adında ikinci bir meclis oluşturulmuş ve tüm yasaların bu iki meclisten de geçmesi zorunlu kılınmıştır. Anayasa'ya aykırı olduğunu düşündüğü yasaları reddedebilen bir Anayasa Mahkemesi kurulmuş, yargı, üniversiteler ve kitle iletişim örgütlerinin özerklikleri güvence altına alınmıştır. Partilerin ezici çoğunluk elde etmelerini engellemek için de nispi temsil sistemi getirilmiştir. Ayrıca Anayasa'ya temek hak ve özgürlükler de konulmuştur⁶ Hazırlanan Anayasa tasarısı 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuş, oylamaya katılanların % 60,4'ü tarafından kabul edilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Anayasası olmuştur.⁷

12 Haziran 1961'de siyasi partilerin yeniden kurulmasına izin verilmiştir ve ardından yeni partiler kurulmaya başlamıştır. Eski DP taraftarlarının ara rejime karşı faaliyetlerine rağmen, askeri muhafızlar 1 Nisan'da siyasi partilerin faaliyetlerine başlamalarına izin vermişti. Fakat Cemal Gürsel, gericilere karşı sürekli uyarılarda bulundu ve 9 Mayıs'ta İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, yabancı ideolojilerin yıkıcı etkisine kapılmış ve kapatılan DP'yi yeniden canlandırmak isteyen bazı "soysuz kişilerin" kişilerin tutuklandığını duyurdu.⁸

Kendilerini DP'nin devamı olarak gören partilerin, özellikle AP'nin anayasaya ve askeri rejime propaganda yapması bu dönemde meydana geldi. General Cemal Tural, 28 Haziran'da, amacı AP'yi sindirmek olan bir bildiri yayınladı. AP'ye göre:⁹

“Bir Milli Anayasanın geniş ve müsait zamanlar içinde dâhil hazırlanmasının büyük güçlükler arz ettiği ve azim ilmi araştırmaları gerektiği hakikati göz önünde tutulursa, bir yılda ve bir devrim havası içinde meydana getirilen anayasanın gerek şekil ve gerekse muhteva bakımından birtakım noksanlıkları ve fazlalıkları olmasını tabii görmek icap eder. Nitekim Sayın Devlet ve Hükümet başkanımızda bu noktaya işaret etmiş bulunmaktadır.”

CHP çizgisi dışındaki üç parti –özellikle AP- Adnan Menderes taraftarlığını asla gizleme gereği duymamıştır. Üstelik yapılacak seçimlerde iktidara gelmeleri halinde, 27 Mayıs öncesi ve sonrasındaki eylemlerden dolayı MBK'den hesap soracaklarını belirtmişlerdir.¹⁰

⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.356-357.

⁷ Cumhuriyet, 10 Temmuz, 1961.

⁸ FerozAhmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 2. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 1996, s.172.

⁹ Cumhuriyet, 27 Haziran 1961.

¹⁰ William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, (çev: Ahmet Fethi), HilYayınları, İstanbul 1994, s.129.

15 Ekim 1961 genel seçimlerden önce yaşanan bu siyasal gerilimleri engellemek ve siyasal partilerin barış ve anlayış içinde bir seçim dönemi geçirmelerini isteyen MBK, “Milli Deklarasyon” hazırlayarak bunu seçime katılacak partilerin kabul etmesini istemiştir. Bu anlaşmayı sadece CKMP imzalamamıştır. 5 Eylül 1961’de kamuoyuna açıklanan Milli Deklarasyon, demokratik nizamın kurulması için zeminin uygun olduğunda görüş birliğine varan partiler için, 27 Mayıs’ın istismarını, Yassıada kararlarına tesir edecek her türlü beyanı, Atatürk devrimlerine bağlılık dışındaki hareketleri ve DP zihniyetini devam ettirmeye yönelik her türlü davranışı yasaklamıştır.¹¹

15 Ekim 1961 günü yapılan seçimlerin sonucunda CHP 173, AP 158, YTP (Yeniden Türkiye Partisi) 65 ve CKMP 54 Milletvekilliği kazanmıştır. Çoğunluk sistemi uygulanan Cumhuriyet Senatosu’nda ise durum farklıdır. Burada AP 71, CHP 36, YTP 27 ve CKMP 16 koltuk elde etmiştir. Seçimlerin neticesinde oyların yaklaşık % 62’sinin CHP’ye karşı olan ve DP tabanını temsil eden ya da o kesime yakın duran AP, YTP ve CKMP’nin alamsı son derece önemlidir. Bu partilere verilen oylar hem 27 Mayısçılara hem de CHP’ye karşı takınılmış bir tavidir. Bu seçim sonuçları iç ve dış çevrelerde “Menderes’in Zaferi” olarak yorumlanacak ve halk oylaması şeklinde kabul edilecektir.¹²

Genel seçimlerin yapılması, parlamentonun açılması ve ardından yeni anayasanın kabulü ile MBK askeri yönetimi hukuki anlamda sona erdi. Ancak Silahlı Kuvvetlere mensup subay gruplarının siyasi faaliyetleri devam ediyordu

20 Kasım 1961’de kurulan yeni hükümetin programın bir hafta sonra Meclis’te okunacağı basında yer aldı. Bu koalisyon hükümetinde CHP ile koalisyona karşı çıkan AP’li üyelerde bulunuyordu.¹³

Koalisyon kısa ömürlü oldu. AP Orduyu memnun edecek faaliyetlerde bulunması gerekirken asıl hedefi DP vekillerinin tutukluluk hallerini sona ermesi ile ilgili çalışmalara yöneldi. CHP ise anayasadaki vaatlerin hemen yürürlüğe sokulmasını istiyordu. İnönü’nün kişisel iyi niyeti ve uzlaşma isteğine karşın koalisyon dağıldı ve hükümet istifa etti.¹⁴

¹¹ Cumhuriyet, 06 Eylül 1961.

¹² Hikmet Özdemir, *Çağdaş Türkiye...*, s.242.

¹³ Milliyet, 21 Kasım 1961.

¹⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul. 2010, s.250.

İnönü Başkanlığındaki II. Hükümet ise 25 Haziran 1962’de CHP-YTP-CKMP ve bağımsızlarında katkısı ile kuruldu. İnönü “Bu hükümet çok uzun ömürlü olacak” diyerek hükümete olan güvenini belirtmiştir.¹⁵

İnönü başkanlığındaki II. Koalisyon Hükümeti 25.06.1962 - 25.12.1963 tarihleri arasında iktidarda kaldı. Küba Krizini başından sonuna kadar yaşayan bu hükümet Bakanlar Kurulu; Başbakan İsmet İnönü, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Hasan Dinçer, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu, Devlet Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata, Devlet Bakanı Raif Aybar, Devlet Bakanı Necmi Ökten, Adalet Bakanı Abdülhak Kemal Yörük, Milli Savunma Bakanı Mehmet İlhami Sancar, İçişleri Bakanı Kemal SahirKurutluoğlu, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Maliye Bakanı, Ferit Melen, Milli Eğitim Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, Bayındırlık Bakanı İlyas Seçkin, Ticaret Bakanı Mehmet Muhlis ETE, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Yusuf Azizoğlu, Gümrük ve Tekel Bakanı Orhan Öztrak, Tarım Bakanı Mehmet Üzmen, Ulaştırma Bakanı Rıfat Öçten, Çalışma Bakanı Ecevit, Sanayi Bakanı, Basın - Yayın ve Turizm Bakanı Celal Tefvik Karasapan, Turizm ve Tanıtma Bakanı Nurettin Ardiçoğlu, İmar ve İskân Bakanı Fahrettin Kerim Gökay.¹⁶

Metin Toker’e göre 27 Mayıs darbesinden sonra kurulan İnönü koalisyonlarının kurulma sürecinde, dönemin nazik şartları gereği dolaylı da olsa, askerin iradesinin söz konusudur. Seçim sonuçlarına bakıldığında koalisyonlar, milli iradenin bir ürünü olmaktan ziyade İnönü’nün ordudan gelen destek ve tarihi şahsiyetin devreye sokulmasıyla gerçeklik kazanabilmiştir.¹⁷

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra 1962 yılına kadar geçen sürede iç siyasi yaşamda yaşanan gelişmeler özetle bu şekildedir. 1962 yılına gelindiğine Türkiye’nin iktisadi durumu da pek parlak değildi. Siyasal gerilimlerin yanı sıra ekonomik sorunlarla da boğuşan bir Türkiye mevcuttu.

1954 yılında başlayan dış tıkanma durgunluk durumuna karşı uygulanan istikrar ve uyum politikaları 1961 yılı ile son buldu. Ancak bu yeni durum, bir önceki gelişme durumunu oluşturan tarıma dayalı büyüme politikası (1946 – 1953) döneminden önemli farklılıklar gösterdi. Bu yeni dönemde, 1954’te başlayan korumacı dış ticaret

¹⁵ Vatan, 26 Haziran 1962.

¹⁶ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB26.htm> (25.06.2011)

¹⁷ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: 1944-1973, İnönü’nün Son Başbakanlığı: 1961-1965*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1992, s.20-27.

politikalarının belirlediği ve uluslar arası pazarlardan çok iç isyanın sürüklediği gelişme biçimi devam etti. Ancak 1962'den itibaren, hem bir önceki dönemden, hem de Cumhuriyet tarihinin bütün diğer dönemlerinden niteliksel olarak ayıran belirleyici özellikleri vardı.¹⁸

1962 yılında gelir dağılımı bir yönden bölüşüm süreçlerinin iç dinamikleriyle, öte yandan döneme egemen olan ithal ikameci- korumacı- popülist politikaların etkileriyle biçimlendi. Türkiye Cumhuriyeti Devleti için 1962 yılı iktisadi boyutuyla, sanayileşmenin önce yaygınlaştığı, sonra derinleşmeye başladığı bir dönemin başlangıcı oldu.¹⁹

1.2 Dış Politik Durum

Türkiye 1962 yılında iç siyasi karışıklıklarla boğuşurken, dünya politikasında Küba eksenli tartışmalar süregelmekteydi. Bu tartışmaların orta noktasında ise Türkiye yer almaktaydı. Dış politika ile fazla ilgilenmeyen Türkiye'nin iç siyasi olaylardan fazla, dış siyasetine ağırlık vermesini gerektirdi. Zira dünya siyasetinde giderek yükselen siyasi tansiyon, Türkiye'yi de yavaş yavaş uluslar arası siyasi krizin içerisine sürüklüyordu.

Sovyetler Birliği'nin 1957 yılında Sputnik'i uzaya göndermesine ilave olarak ve uzun menzilli balistik füzelere sahip olduğunun anlaşılması üzerine topraklarının tehdit altında olduğunu düşünen ABD, Sovyetler Birliği'ni böyle bir saldırıdan vazgeçirmek ve önleyici vuruş yeteneğine sahip olmak için orta menzilli Jüpiter Füzelerini NATO üyesi ülkelere yerleştirme kararı almıştı. Başkan Eisenhower'ın önerisini NATO üyesi ülkelere sadece İngiltere, İtalya ve Türkiye kabul etti. Jüpiterlerin Türkiye'ye yerleştirilmesi ile ilgili gizli anlaşma 25 Ekim 1959'da imzalandı. Bu anlaşma ile 15 orta menzilli balistik Jüpiter füzelerinin İzmir Çiğli'ye yerleştirilmesi 1960 yılının sonunda tamamlandı.²⁰ Her ne kadar Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Jüpiterlerle ilgili bir anlaşma olduğunda kamuoyuna duyuracağını söylemiş olsa bile, bu anlaşma kamuoyundan saklandı.

NATO stratejisinin bir parçası olarak Türk topraklarına konuşlandırılması planlanan füzelerin yerleştirilme sebebi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin güvenliğini sağlamak

¹⁸Korkut Boratav, *Türkiye Tarihi IV, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980*, (ed:Sina Akşin),Cem Yayınları, İstanbul 1997, s.331.

¹⁹ Korkut Boratav, a.g.e., s.347.

²⁰Cihat Göktepe, “Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi”,(ed: Âdem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kaput),*Türkiye'de 27 Mayıs Darbesi Sonrası İç ve Dış Siyasi Gelişmeler*(içinde), Savaş Yayınevi, Ankara 2009, s.408.

olarak belirlendi. Bunun üzerine Başkan Eisenhower NATO üyelerinden destekleyici davranışlar sergilemelerini istedi ve Başbakan Menderes Ortadoğu'yu Komünizme karşı Türk Ordusunun koruduğunu belirtti.²¹

Esasen bu füzeler Türkiye'deki ilk nükleer silahlar değildi. Nükleer silahlara sahip ABD uçakları bir süredir Türkiye'de operasyonlarına devam ediyor ve bu durum Türkiye'nin nükleer bir savaştaki potansiyel rolün arttırıyordu. Türk Dışişleri Bakanlığı'nın bazı üyeleri, Sovyetler Birliği'ni saldırmaya kışkırtacağı gerekçesiyle Jüpiter Füzelерinin yerleştirilmesine karşı çıktığı halde, hükümet ve askeri yetkililer tarafından susturulmuşlardı. Askerler, Türkiye'ye yönelik bir Sovyet saldırısı karşısında müttefiklerinin atom silah kullanmaya hazırlıklı olduklarının bir göstergesi olan Jüpiterlerin, Türkiye'nin askeri gücün arttıracağına inanıyorlardı. SACEUR (Avrupa Yüksek İttifak Kumandanı) komutanı General LaurisNorstad Türklerle yaptığı görüşmelerde sık sık askeri güçlerinin üzerinde durduğu için, TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri)'nin bu inancı daha da arttırıyordu. Füzelерin sahibi Türkiye'ydi. Fakat savaş başlıkları ABD'nin gözetimi altındaydı. Ayrıca ABD ve Türk hükümetlerinin ortak izni olmaksızın kullanılmayacaklardı. İtalya'ya yerleştirilen iki Jüpiter füzesiyle birlikte, Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu ve Avrupa'ya yönlendirilmiş 129 orta menzilli füzesinin 45'ine hedeflenmişlerdi.²²

1961'in sonlarına doğru ABD Kennedy yönetimi 1959 antlaşmasını uygulamak üzere Jüpiter füzelerinin Türkiye'de konuşlandırılması işlemini tamamladı. Füzelерin tam çalışılabilir hale gelmesi ise Temmuz 1962'yi buldu. İlk Jüpiter füzesinin gerçek anlamda Türkiye'ye devri de (füzelерin savaş başlıkları ABD'nin mülkiyetinde kalmaya devam etti.) 22 Ekim 1962'de oldu. Ayrıca aynı gün Kennedy Küba çevresinde abluka ilan etti.²³

ABD yönetimi bir süre sonra, Türkiye'ye kurulan bu Jüpiterlerin eskidiğini ve başka silah sistemleriyle değiştirilmesi gerektiğini söylemeye başlamışlardı. Fakat bir takım sebeplerden dolayı da çekilmesini istemiyorlardı ve bu konuda Türk yetkililerine çok fazla baskı yapmıyorlardı:²⁴

“Birincisi, bir güvenlik sistemi kendi müttefiklerinin topraklarından o müttefikin isteğinin hilafına açıktan çekmenin Ruslar karşısında kendilerini zayıf

²¹ Akşam, 17 Aralık 1957.

²² William Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*,(çev: Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s.135-136.

²³ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000, s.138.

²⁴ Nasuh Uslu, a.g.e., s.139-140.

göstereceğinden endişe etmekteydiler. İkicisi de baskı yapmanın önemli müttefiklerinden biri olan Türkiye'yi kızdırmasından ve dolayısıyla NATO ittifakını zayıflatmasından korkuyorlardı. Türk tarafına gelince, Türk subayları zaten Amerikalılardan modern silah etme konusunda oldukça istekliydiler. Jüpiter füzelerini de Türkiye'nin askeri kapasitesini arttıran, güvenliğini güçlendiren silah donanımının önemli bir parçası olarak görüyorlardı.”

ABD yönetimi tarafından çekilmesi için teklif edilen füzeler konusunda, Sovyetler Birliği de ABD yönetimiyle hemfikirdi. Fakat Türk yönetimi bu öneriyi reddetmekteydi. Aslında Türk yönetiminin bu tutumunu güvenlik gerekçesinde çok psikolojik/sembolik gerekçe ile açıklanabilir. Zira bu füzeler nedeni ile Türkiye'nin Bir Sovyet saldırısına maruz kalması durumunda, ABD'nin, gereksizliği nedeni ile geri çekmeye çalıştığı bu füzeler yüzünden Sovyetler Birliği ile çatışmaya girmesi düşük bir ihtimaldi. Bu anlamda, Sovyetler Birliği'nin güvenliği için tehdit unsuru olarak gördüğü ve bu nedenle Türkiye'ye sert tutum takınmasına neden olan Jüpiter füzeleri, aslında Türkiye'nin güvenliği için bir maliyete katlanılacak rasyonel bir askeri tercih değildi.²⁵

İlişkilerin durgunluğunda, Jüpiter füzelerinin topraklarına koşullandırılmasına izin veren Türkiye, Sovyetler Birliği'nin hedefi haline geldi. Bu füzeler Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinde gerginliğin artmasına sebebiyet vermiştir. Her ne kadar İsmet İnönü, her seferinde barıştan yana olduklarını belirtse de,²⁶ Sovyetlerin Birliği'nin kırgınlığını hep üzerinde hissedecektir.

27 Ekim 1962'de Moskova radyosunda Kruşçev ABD Başkanı Kennedy'e hitaben bir beyanat yayınlamıştır. Bu beyanata göre, ABD'nin güvenliğini tehdit eden tehlikeler karşısındaki endişelerini anladığını belirtmekte ve eklemektedir:²⁷

“Ancak bizler de askeri üslerle çevriliyiz be Türkiye'de İtalya'da kurulmuş olan füze üslerindeki füzeler bize tevcih etmiş bulunmaktadır.

Türkiye'de tesis edilmiş olan füze üsleri hududumuz üzerindedir. Bu bakımdan memleketlerimiz aynı durumda bulunuyorlar. “

Kruşçev Küba ve Türkiye'deki üsler hakkında aynı zamanda tahkikat açılmasını teklif etmektedir.²⁸

Kruşçev'in 28 Ekim'de 1962 tarihinde gazetelere yansıyan bu talebi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı takındığı tavır, Küba Krizi'nin çözümü için

²⁵ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2006, s.64.

²⁶ Vatan, 25 Ekim 1962.

²⁷ Vatan, 28 Ekim 1962.

²⁸ Vatan, 28 Ekim 1962.

yapılacak müzakerelerde, Türkiye'deki üsler meselesini ele alacağını ve Küba'daki Sovyet füzelerinin tahliyesi için Amerikan silah ve askerlerinin Türkiye'den çekilmesini şart koşacağını açık bir şekilde göstermiş oldu.²⁹ İkinci haftanın sonunda Moskova Küba'dan füzelerini çekmeye razı oldu ancak bir şartla, o da NATO füzelerinin Türkiye'den çekilmesi şartı idi. Kruşçev tartışmasız bunu talep etmekteydi.³⁰

Türk yönetimi Kruşçev'in ABD'ye Küba'daki füzelerin sökülmesi karşılığında Jüpiter füzelerinin sökülmesi doğrultusundaki teklifini öğrendiğinde, önce çok fazla yorum yapmamışlardır. Fakat daha sonra bu konunun NATO bünyesinde ele alınması gerektiğini, ayrıca Küba'daki Sovyet füzeleri ile Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin durumlarının birbirine benzemediğini, ayrıca zaten ABD'nin de bu tür bir pazarlığı reddettiğini söylemişlerdir. Türkiye'ye göre bu konu ancak bir silahsızlanma çerçevesinde ele alınabilirdi. Bununla birlikte Türkiye, krize, ilişkin süreç içerisinde gerek Batı basınında sıkça atıfta bulunulan Küba-Türkiye benzetmelerinden gerekse Sovyet tarafının bu paralelliği birçok defa ve doğrudan dile getirmesinden bu pazarlığa ilişkin bazı ipuçları elde ediyordu.³¹

Türkiye'deki füzelerin Küba'daki Sovyet füzelerine karşılık artık bir pazarlık konusu olduğu ABD'nin müttefiki birçok ülke tarafından biliniyordu. Ancak bundan dünya kamuoyunun haberi yoktu. Ancak 25 Ekim 1962 tarihinden itibaren Moskova Radyosu ile Türk basınına yansıyan haber ile bu pazarlık kamuoyu tarafından bilinir oldu.³²

Türkiye ise, Küba ve Türkiye arasında karşılaştırmalar yapan ve krizi sona erdirmenin bir yolu olarak Küba ve Türkiye'deki füzeler arasında pazarlık öneren fikirlerden rahatsızdı. Krizden önceki dönemde, ABD'nin füzeleri çekme isteğini reddederken, kriz sırasında Sovyetler Birliği'nin baskısı altında füzeleri çekmek ise Türk yetkilileri için düşünülemeyecek bir şeydir. Türk yöneticiler bir süper gücün kuklası olmadıklarını her fırsatta söylüyorlardı. Dolayısıyla kendi çıkarlarının bir süper güç tarafından, düşman devleti memnun etmek için pazarlık konusu yapılmasına göz yumması mümkün değildi.³³

²⁹ Milliyet, 28 Ekim 1962.

³⁰ Ernest R. May ve Philip D. Zelikow, *Kennedy Tutanakları ve Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar*, (Çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapçılık San. ve Tic. A.Ş. İstanbul 1998, s.71.

³¹ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan...* s.64-65.

³² Ulus, 26 Ekim 1962.

³³ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan...* s.163.

Kennedy, Küba'daki Sovyet Füzelere karşılığında Jüpiterlerin çekilmesine ilk önce karşı çıktı. Çünkü Türkiye'deki Jüpiterler savunma amaçlıydı, Sovyetler Birliği'nin füzelere ise ABD'ye saldırmak için Küba'ya yerleştirilmişti. Ama Kennedy ve Savunma Bakanı McNamara bir açmaz içerisindeydiler. Eğer ABD Jüpiterleri geri çekerse, başta Türkiye ve İtalya olmak üzere diğer tüm NATO ülkelerine karşı zayıf konuma düşecekti. Füzelere çekilmezse de, Sovyetler Birliği ile sıcak çatışmaya girebilirlerdi. Kruşçev ve Kennedy arasında geçen mektup aşamalarından sonra, her iki tarafın uzlaşma sağlayacakları kesinleşti. 25-26 Ekim Beyaz Saray'da devam eden toplantılarda Başkan Kennedy, Jüpiter Füzelere çekilmesini NATO Konseyinde ele alınmasını önerdi. NATO üyelerinin ortak kararı sayesinde, ABD'nin itibarı zedelenmeyecekti.³⁴

Richard Nixon, Küba Krizi konusunda televizyona yaptığı konuşmada Kennedy'in Kruşçev'e karşı olan bu sağlam tutumunu övmüş, Sovyetler Birliği'nin isteklerinin Kennedy'in reddetme kararının yanında olduğu belirterek şöyle demiştir:³⁵ “Türkiye'deki üslerden vazgeçilmesi NATO zincirinin tahrip edilmesi demektir.”

Türkiye ise bu tartışmaların arasında kalmış, uygulanması istenilecek tüm kararların geleceği hakkında planlar yapmaktaydı. Müttefikleri ABD'nin kendilerini yalnız bırakmayacaklarında ise emindiler.

İsmet İnönü TBMM'de yaptığı konuşmasında ise bu beklentilere yönelik şunları söylemiştir:³⁶

"Bildiğiniz gibi müttefikimiz Amerika Birleşik Devletleri kendi aleyhine taarruz hazırlıkları yaptığı endişesiyle, Küba'ya karşı abluka ilan etmiştir. Gerek açık beyanatında ve gerekse bize gönderdiği bilgilerde Amerika, emniyetine karşı duyduğu tehlikeyi anlatmakta ve tehdit unsurlarının ortadan kalkması için barış yolu ile mümkün olan gayreti göstereceğini söylemektedir. Birleşik Amerika milletinin, sulh içinde yaşamayı samimiyetle arzu eden büyük bir millet olarak, ihtilafların sulh yolu ile halledilmesine çalışmakta iyi niyet sahibi olduğuna emniyetimiz vardır. Bütün temennimiz ve ümidimiz, dünya ölçüsündeki ihtilafın barış vasıtası ile halledilmesidir. Ancak, hadiseler tamamı ile bizim kontrolümüz haricinde husule gelmiştir ve o şekilde cereyan etmektedir. Buhranın ne neticeye müncer olacağını kestirmek bizim için mümkün değildir. Bütün milletlerin yardımı ile barışçı bir hal seklı muhtemel olduğu gibi, soğuk harbin yeni ve şiddetli bir uzun devrine her memleketin girmesi ihtimali de mevcuttur. En fena ihtimal, hadiselerin insanları ve devletleri sürüklemesi önlenemeyerek hiç kimsenin arzu etmediğini söylediği bir genel harp seklene girmesidir. Dünden beri

³⁴ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, (ed: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.682.

³⁵ Zafer, 29 Ekim 1962.

³⁶ Cumhuriyet, 26 Ekim 1962.

Küba ablukasının dünyadaki akisleri ile biz de yakından ilgiliz. Güvenlik Konseyi'ne ABD başvurmuştur. Aynı şekilde Küba ve Sovyet Rusya'nın başvurduğu haber verilmektedir. Birleşmiş Milletlerde büyük ölçüde endişe ve araya girme arzusu görülüyor. Müzakereler ne kadar şiddetli sözler içinde cereyan etse. Bu hal genel barış yolu içinde bir çare aramak teşebbüsüdür. Ablukanın iki tarafta göreceği tatbikat sekli bugün ihtilafı artıracak bir tehlike gibi görünüyor. Bu aksamdan itibaren bir-iki gün zarfında enternasyonal durumun istikameti daha açık görülebilecektir..."

Gazeteler bir gün sonra Kennedy ve Krusçev müzakere teklifi için “Evet, dediler” başlığı altında gelişmeleri vermekteydi. Ayrıca BM (Birleşmiş Milletler) Genel sekreteri U Thant'ın Sovyetler Birliği'nin arabuluculuğu yaptığı haberi yer alıyordu.³⁷

Bir süre sonra ise ABD, Jüpiterleri daha ileri bir teknolojiyle donatılmış Polaris denizaltılarıyla değiştireceğini açıklayarak Türkiye'nin kendi kaderine terk edilmişlik duygusuna kapılmayı engellemeye çalıştılar. Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesi ise 1963 yılının Nisan ayında tamamlandı.³⁸

Kriz sırasında ABD'ye destek vereceklerini açıklayan Başbakan İsmet İnönü, krizin sona ermesinden sekiz yıl sonra Ocak 1970'de TBMM'de, ABD'ye duydukları güvenin sarsıldığını belirten şu konuşmayı yapacaktır:³⁹

“... Amerikalılar bize Jüpiterlerin demode oldukları için çekileceğini söylediler. Onların yerine Polaris denizaltıları ikame edilecekti. Ancak daha sonra öğrendik ki, Sovyetlerle pazarlık yapmışlar. Bu olay gösterdi ki, Türk yöneticileri bugün Amerikalıların Türkiye'yi istenmeyen krizlere sokmasına izin vermemeli ve dikkatli davranmalıdır...”

Görülen odur ki, Kriz başından sonuna kadar Türkiye ABD'nin yanında yer almıştır. Türkiye, ABD'nin Küba etrafında ilan ettiği ablukaya uyacağını ilan eden ilk devletlerden biri olmuştu. Her ne kadar Türkiye Sovyetler Birliği'ne yakınlığı ve toprakları üzerindeki ABD askeri üsleri ve füzeleri nedeniyle savaş tehdidi altında ve füzeleri Sovyetler Birliği tarafından krizin en kritik anında pazarlık konusu olsa da, Türkiye, ABD'nin Sovyetler Birliği karşısındaki tavizsiz tutumunu her zaman desteklediler. Çünkü ABD'yi desteklemek NATO şemsiyesi altındaki Türk-Amerikan ittifakının kaçınılmaz gereği idi. Türk liderlerine göre, ABD Başkanı Kennedy Sovyetler Birliği'ni Karabibler'den uzaklaştırma mücadelesinde haklıydı, bu yüzden de krize bir çözüm bulma çabalarında sonuna kadar desteklenmeliydi. Ayrıca, Türk yetkililer, Türkiye'nin krizin dolaylı bir tarafı

³⁷ Cumhuriyet, 26 Ekim 1962.

³⁸ Cüneyt Akalın, *ABD ve Türkiye-2 Yumuşama Yılları (1961-1989)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s.102.

³⁹ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, (ed: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.684.

olduğunu ve soruna barışçıl bir çözüm bulunmaması durumunda Sovyetler Birliği'nin nükleer saldırısına maruz kalabileceğini de biliyorlardı.⁴⁰

2. 1962 Küba Füzelere Krizinde Türkiye'ye Verilen Rol

1962 yılında yaşanan Küba Füzelere Krize, Türkiye açısından bakıldığında çok önemli bir sonuç ortaya çıkmaktaydı. Bu kriz Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası iyice yakınlaştığı ABD'nin Türkiye için vazgeçilmez müttefik olduğunu bir kez daha gösterdiği bir uluslararası durumdur.

Türkiye, Sovyetler Birliği'ne olan coğrafi yakınlığına rağmen ABD'nin Küba'yı abluka almasına destek veren ilk ülkelerden biri oldu. Kriz sırasında Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ve Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından defalarca da tekrarlanmıştır. Muhalefet Partilerinin ve kamuoyunun tutumu da hep bu yönde olmuştur.⁴¹ Türkiye'de konumlanmış füzelerin kendi güvenlik açısından ele alan Türk yöneticileri, bu füzelerin Türkiye'den kaldırılmasını taraftarı değillerdi. Her ne kadar bir kesim halkın, ülkelerindeki bu füzelerden bu kriz sonucu haberdar olsalar da, füzelerin kaldırılması söz konusu bile olmasını istemiyorlardı.

Krusçev, Küba'daki füzelerin kaldırılması karşılığında Türkiye'deki silahların da kaldırılması isteği, hem ABD'yi hem de Türkiye'yi zor bir kararın eşğine getirdi.

26 Ekim 1962'de ABD'nin Ankara'daki Büyükelçisi Raymond Hare, Dışişleri Bakanı Rusk'un talimatları doğrultusunda Washington'a gizli bir kriptoda gönderdi. Bu kriptoda Küba'daki durum karşısında Türkiye'deki füzelerin sökmek için hem Türk-ABD ilişkilerine hem de NATO ittifakına zararlar vereceğini vurgularken, bunun psiko-siyasi bir sorun yaratacağı belirtiyordu. Hare ayrıca "...Türkler, gururlu ve cesur bir millet oldukları için 'taviz' kavramını bilmiyorlar..." diyerek füzelerin kaldırılması konusunda Türkiye'nin rolünün büyük olacağını vurgulama istemiştir. Ayrıca Hare, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ile Küba konusunda yapılan görüşmede ise, Küba ve Türkiye'nin aynı sepete konmasından Türkiye'nin çok güceneceğini de ekliyordu.⁴²

Bu kriptoya göre anlıyoruz ki tepkisi tarafsız ya da olumlu olsa bile ABD yönetiminin bunu Türk hükümeti ile müzakere etmesi oldukça zordu; zira bu pazarlıktan

⁴⁰Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan...*, s.161.

⁴¹ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan...* s.64.

⁴²Turan Yavuz, *Gizli Belgeler Işığında 1962 Küba Füze Krizi ve Türkiye*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999, s.120.

ABD yönetiminde bile sadece 3-5 kişi haberdar oldu. Buna örnek olarak 27 Ekim'deki gizli anlaşmaya rağmen ABD Dışişleri Bakanlığı Büyükelçileri Finletter ve Hare'e 29 Ekim 1962'de Jüpiterlere ilişkin herhangi bir pazarlığa girilmediği konusunda güvence verecekti.⁴³

ABD ve Sovyetler Birliği arasında geçen mektuplaşma süreci sonucunda, Kruşçev Türkiye'deki füzelerden bahsetmeden Küba'daki füzelerin çekileceğini belirtti.⁴⁴

Türkiye'deki füzelerin hemen sökülmelerinin NATO'da şüphe yaratması ve Avrupa'da, ABD'nin kendi çıkarı için güvenliklerini tehlikeye attığı izlenimi uyandırmıştı. Ancak resmi kanalların beyan ettiklerine göre, BM gözetimi altında nükleer silahların sökülmesine karşılık ABD derhal karantınayı kaldıracak ve Küba'ya karşı herhangi bir istila hareketine girişmeyecekti.⁴⁵ Bu anlaşma üzere 30 Ekim 1962'de Beyaz Saray'da alınan bir karara göre, BM Genel sekreteri Tant'ın isteği üzerine Küba ablukası iki günlüğüne kaldırıldı.

2.1 Türkiye'deki Füzelerin Önemi

ABD tarafından Türkiye'ye koşullandırılan füzeler, ortaya çıktığı dönemden itibaren hem hükümet hem de kamuoyu tarafından pek ciddiye alınmamış bir konu olsa da, bu füzelerin varlığından dolayı çıkan krizin Türkiye'nin geleceği ve güvenliği için ne kadar ciddi bir uluslar arası mesele olduğu ortadadır.

Bu füzelerin gündeme gelmesi, 1957 yılında Sovyetler Birliği'nin ilk Sputnik'lerini fırlattıklarında ABD'deki Eisenhower hükümeti, Sovyetlerin nükleer silahlanmada Batının önüne geçtiği ve Sovyetler Birliği caydırma konusunda bir maddi yetersizlik ya da en azından bir güven boşluğu ortaya çıktığını düşünerek Avrupa ülkelerine yerleştirme isteği sonucunda oldu. NATO ülkelerinin birçoğu bu isteğe sıcak bakmadı. Çünkü Sovyetler Birliği'ni kendilerine karşı kışkırtmaktan, olası bir nükleer savaşın hedefi haline gelmekten ve iç politikadaki sert muhalefetten çekiniyorlardı.⁴⁶

Füzeleri kabul eden ülkeler Türkiye, İtalya ve İngiltere oldu. Adnan Menderes hükümeti, 1952 yılında NATO ittifakına Yunanistan'la birlikte alınan Türkiye'nin, dünya

⁴³ Ayşegül Sever, "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Füzeler Krizi ve Türkiye", AÜSBF Dergisi, c:52, sayı: 1, Ankara 1997, s.647-660.

⁴⁴ Tercüman, 29 Ekim 1962.

⁴⁵ Cumhuriyet, 2 Kasım 1962.

⁴⁶ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan...*, s.137.

güvenliği için özellikle Avrupa kıtasında daha fazla rol almasını istiyordu. Bundan dolayı Türkiye, bu füzeleri baskıya gerek duymadan kabul etti. Zaten Türkiye ve ABD arasında Sovyetler Birliğine yönelik kapsamlı bir istihbarat işbirliği bulunuyordu. U-2 casus uçakları Türkiye'yi üs olarak kullanıyor ve Sovyetler Birliği topraklarına yönelik casus uçuşlarını sürdürüyordu. Ayrıca ABD Türkiye'deki çeşitli üslerden 'meteoroloji balonlar' adı altında bilgi toplama balonları uçuruyor ve bu balonların 'rüzgârın ters esmesiyle' Sovyetler Birliği hava sahasına girmesini sağlıyordu. Bu durum ise sürekli Türk hükümeti ile Moskova'yı karşı karşıya getiriyordu. ABD bu balonların bilisel araştırmalarda kullandıklarını söylerken, Türkiye'de "yüksek irtifalarda hava şartları hakkında bilgi toplamaya yaradığını" ve araştırma sonuçlarının "meteoroloji servisleri için olduğu kadar uluslar arası jeofizik konferansı için de önemli olduğunu" söylemiştir.⁴⁷

1959 yılının Ekim ayında, Eisenhower hükümeti ile Menderes hükümeti arasında imzalanan anlaşmaya göre yerleştirilmesi düşünülen bu füzelerin başlıkları ABD'ye ait olacak, silahlar ABD ve Türk hükümetlerinin onayının alınması şartıyla bir ABD'li olan NATO'nun Avrupa'daki kumandanının (SACEUR) emriyle kullanabilecek ve füze tesislerinde hem ABD'li hem de Türk asker görev alacaktı. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Ocak 1959'da yaptığı konuşmada Jüpiter Anlaşması imzalandığı zaman bundan Meclis'e haber verileceğini söylemiş olmasına rağmen Ekim 1959'da imzalanan anlaşma kamuoyuna bildirilmedi. Türk halkı da kendi toprakları üzerinde ABD yapımı füzelerin yerleştirme anlaşmasından ve faaliyetlerin hiç haberdar olmadı.⁴⁸

NATO stratejisinin bir parçası olarak Türkiye'ye konuşlandırılması planlanan füzelerin yerleştirilme nedeni, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin güvenliğini sağlamak olarak belirlendi. Bu yüzden ABD Başkanı Eisenhower NATO üyeleri ülkelerinden alınan bu kararı desteklemeleri gerektiğini belirtti. Eisenhower'e göre Başbakan Adnan Menderes Ortadoğu'yu, Sovyetler Birliği'nin komünizmin yayılmasına karşı verdiği gayretin kesilmesine olanak sağlayacak en önemli faktörün Türk Ordusu olduğuna inandığı için bu füzelerin Türkiye'ye konuşlandırılması en uygunudur.⁴⁹ Yapılan anlaşma gereğince Jüpiter Füzeleri Nisan 1962'de Türkiye'de konuşlandırılması sona ermişti.

Füzelerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti için önemi çoktu. Birçok Avrupa Devleti füzeleri, kendi topraklarına yerleştirmekten kaçınırken Türkiye'nin de konuşlandırmak için

⁴⁷ Turan Yavuz, *Gizli Belgeler...*, s.62.

⁴⁸ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan...*, s.138.

⁴⁹ Akşam, 17 Aralık 1957.

çok nedeni vardı. Bu sebeplerin başında Sovyetler Birliği'nin uyguladığı yayılmacı politika ve Türkiye'ye de artık bir hedef olarak bakmasıdır. Ayrıca Türkiye'nin silahlı kuvvetleri teknoloji, silah, araç ve mühimmat bakımından yetersiz durumdaydı. Nükleer füzeler kendini İkinci Dünya Savaşı sonunda Japonya'da tüm dünyaya karşı ispatlamıştı. Bu da Türkiye için önemli bir saygınlık nedeniydi. Füzeler aracılığıyla ABD'den destek alabilmekte ve Ortadoğu'da yüksek bir caydırıcı güce sahip olup ülke güvenliği için daha fazla masraf yapması gerekmemekteydi.⁵⁰

Türkiye'nin bu füzeleri ülke topraklarına yerleştirirken göz ardı ettiği bir durum mevcuttu; sınır komşusu Sovyetler Birliği'nin bu füzelere göstereceği tepki. Türkiye artık Sovyetler Birliği gözünde bir tehdit kaynağı olmuştu.

Sovyetler Birliği Türkiye'ye yerleştirilen bu füzelere tepkisi göstermek için, Türkiye'deki füzelerin çalışır hale gelmesini izleyen günlerde, Küba'ya füze yerleştirme kararını kamuoyuna açıklamıştı. Her ne kadar Kruşçev'in Küba'ya füze konuşlandırma kararı sadece Türkiye'deki Jüpiterlere bağlamak abartılı bir çıkarım olsa da, Jüpiterlerin Kruşçev'in konuşlandırma karar almasında en önemli etken olduğu ortadadır. Türkiye'deki füzeler bir bakıma Küba'ya yerleştirilen füzeler Sovyetler Birliği füzeleri için ilham kaynağı oluşturmada ve dolayısıyla bir dünya krizinin çıkmasında dolaylı olarak bir faktör olmaktadır. Kriz kendini gösterdiğinde ise Türkiye birdenbire kendinse millerce mil ötede patlak veren krize taraf oluyor, bu kadar uzaktaki bir çatışmanın kendisinin nasıl bu kadar yakından etkileyebildiğine şaşırıyordu.⁵¹

Krizin patlak vermesiyle birlikte, Türkiye'deki füzeler Sovyetler Birliği tarafından pazarlık konusu oldu. ABD ve Sovyetler Birliği arasında bir gerginliğe neden olan bu pazarlık, topraklarında füzeleri barındıran Türkiye'de ister istemez kendini bu gerilimin ortasında buldu. Sovyetler Birliği açıkça, Küba'daki füzeleri ancak Türkiye'den Jüpiterlerin çekilmesi karşılığında, geri alacaklarını belirtiyordu.⁵²

ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki bu sıkıntılı süreçte, Türkiye'de kendini bir anda bir süper güç çatışmasının dolaylı bir nedeni olarak gündeme geldi. Bununla beraber şu gerçeği de ortaya koymak lazım; Sovyetler Birliği'nin en baştaki amacı, Küba'ya

⁵⁰Varlı Dursun, 1962 Küba Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

⁵¹ Ayşegül Sever, "Yeni Bulgular...", s:651.

⁵² Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, (ed: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.682.

yerleştirilecek füzelerle Jüpiterler arasında bir pazarlık yaparak Jüpiterlerin kaldırılmasını sağlamak değildi. Küba'ya füze yerleştirilmesi sonucunda beklemedikleri sertlikte bir ABD tepkisiyle karşılaşp dünya kamuoyu önünde zor duruma düştüklerinde füze pazarlığı önererek hem umutsun bir durumdan bir şeyler kazanarak çıkmayı ümit ettiler, hem de bu şekilde ülkedeki sertlik yanlısı askeri liderleri yatıştırmayı amaçladılar.⁵³

Tercüman gazetesi yazarlarından Ahmet Kabak 'Türkiye ve Küba' başlıklı yazısında, Kruşçev'in yaptığı bu pazarlık konusu eleştirmiş, Türkiye'deki füzelerin ABD üssü değil de, NATO üslerinin olduğunun altını çizmiştir.⁵⁴

“...Türkiye ile Küba'nın durumları birbirine hiç benzemez. Çünkü Türkiye bağımsız ve hür bir devlettir. Küba ise sakallı bir Rus kuklası tarafından idare edilen esir bir ülke...”

Türkiye'deki üsler Amerikan üsleri değildir, müttefik ve dost devletlerini Rus tecavüzlerine karşı kurdukları BATO üsleridir. Küba'daki üsler ise Rus subaylarının idare ettiği tecavüz yuvalarıdır. NATO üsleri İtalya, Fransa ve Almanya'da da vardır. Rusya'nın bu gerçeği bilmezlikten gelmesi politika icabıdır...”

Tüm bunların yanında Türkiye'deki üsler meselesi, sadece Türkiye ile ABD ile arasındaki münasebetlerin bir parçası değil, Birleşmiş Milletler Antlaşması ile kabul, teyit ve tasdik edilmiş büyük bir savunma sisteminin bir meselesidir. Türkiye'yi bu savunma sisteminden ayırmak suretiyle meseleyi incelemek, sun'i bir zorlama olur. Mesele 15 devletin üye bulunduğu çok geniş çaplı bir savunma sistemini ilgilendirmektedir. Bu savunma sistemi mukabil bir sistem karşısında yer almaktadır. Böyle olunca, bahis konusu mesele, Türkiye'deki üsler meselesi olmaktan çıkmakta ve genel silahsızlanmanın çerçevesi içine girmektedir. Gerçek ve genel bir silahsızlanma gerçekleştirildiği takdirde, herhangi bir üsler meselesinin bahis konusu olmayacağı ortadadır. Bu olmadıkça, havada kalmış sözlere hürriyet ve bağımsızlığımızı ve toprak bütünlüğümüzü bağlamaya imkân yoktur.⁵⁵

Anlaşıldığı üzere, Türkiye'ye ABD tarafından NATO üsleri olarak konuşlandırılan füzeler, uluslar arası arenada nükleer bir savaşın çıkış sebebi olabilirdi. Ülkesine Jüpiter füzelerin yerleştirilmesine izin vererek kendini bir anda Doğu ve Batı Bloğu arasındaki bu nükleer çatışmanın ortasında bulan Türkiye, güvenliğini bu buhrandan sonra daha da fazla sorgulamaya başlamıştır. Türkiye bir yandan sınır komşusu Sovyetler Birliği'nin gittikçe

⁵³ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan...*, s.144.

⁵⁴ Tercüman, 31 Ekim 1962.

⁵⁵ “Küba Buhranı”, Forum Dergisi, Cilt:15, Sayı:206, Ankara, 1 Kasım 1962, s.5.

artan baskıları, diğer yandan müttefik ABD'nin buhrana ilişkin Türkiye'den istekleri arasında kalmış, olası bir nükleer savaşın kilit noktası olmuştur. Füzelere sahip olmak Türkiye için güvenlik sorunlarına bir çözüm olacağı düşünülmüştür, fakat kriz göstermişti ki, bu füzeler Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin gerilmesine, ABD ile olan ilişkilerinin de gözden geçirilmesi gerektiği kanaatine ulaşılmasını sağladı.

2.2 Sovyetler Birliği'nin Türkiye Üzerinde Artan Baskıları

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslar arası arenada yaşanan gelişmeler, savaştan iki süper güç olarak ortaya çıkan Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikaları, diğer süper güç ABD'nin bu yayılcı politikalara karşı aldığı önlemler sonucu dünya politikası "Doğu" ve "Batı" Bloku olmak üzere ikiye ayrıldı. İki süper gücün gittikçe artan uzlaşmaz politikaları, zaman geçtikçe soğuk savaşın oluşmasına ortam hazırladı. Bu soğuk savaş sürecinde her iki taraf da silahlanma hevesi içerisine girdiler. Bu durum ise dünya politikasında gergin bir ortamın oluşmasına neden oldu.

Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası elindeki silahlı ve askeri gücü Batı ülkeleri için tehdit oluşturmaya başladığından beri, Batı Bloku da aldığı bir takım önlemlerle Sovyetler Birliği'nin bu politikaların önünü kesmek istedi.

Sovyetler Birliği'nin silahlanma çabaları, Türkiye'de dâhil olmak üzere birçok batı ülkesini tedbir almaya mecbur kıldı. Her iki blokun gittikçe artan silahlanma çabaları bir süre sonra nükleer savaş yarışına döndü. Orta ve uzun menzilli kıtalararası füzeler ise bu silahlanma yarışında gelinen son nokta oldu.

Savaş sonrası, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin isteklerinden dolayı ilişkiler gerginleşmiş, Türkiye'nin batı yanlısı bir politika izlemesi ise, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü dönemindeki gibi olmayacağını açıkça göstermiştir. Stalin'in ölümünden sonra yumuşama eğilimi gösteren Sovyetler Birliği'nin çabaları sonuçsuz kalmış, üstelik Türkiye'nin ABD'den askeri, ekonomik yardım alması ve Jüpiter füzelerinin ülke topraklarına yerleştirilmesine izin vererek Sovyetler Birliği'nin tek hedefi haline gelmiştir.

Orta menzilli Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi 1960 yılının sonuna doğru tamamlanmıştı. Füzelere ateşleme sistemi ve savaş başlıklarının takılması ise ancak 1962 yılının ortalarında tamamlanabildi. Füzelere montajının tamamlanmasıyla birlikte Sovyetler Birliği'nin tepkisi de artmaya başladı. 1962 Mayıs ayında Bulgaristan'ı ziyaret eden

Sovyet lideri Kruşçev, ABD'nin Türkiye'ye füze yerleştirilmesini sert bir biçimde kınayarak, bunun karşılıksız kalmayacağını dile getirdi. 11 Eylül 1962'de Sovyetler Birliği bir kez daha, Jüpiterlerin yerleştirilmesini kınayarak "karşılık vermekten" söz ettiler.⁵⁶

Ülkeleri etrafındaki ABD üs ve füzelerinin güvenlikleri için ne ifade ettiğini çok iyi farkında olan ve sürekli bunu kafalarında canlı tutan Sovyetler Birliği, Küba'daki Castro yönetiminin ABD tarafından devrilmesini nasıl önleyebiliriz diye düşünmeye başladıklarında hemen, ABD'nin çevreleme stratejisini uygulamaya koydular. Küba'ya füze yerleştirme işlemi böylelikle başlamıştı.⁵⁷

Sovyetler Birliği lideri Kruşçev'in karşılık vermesi durumunda seçeceği ilk hedeflerden biri elbette ki Türkiye olacaktır. Zira, Sovyetler Birliği hedef olarak başka bir ülke seçse, Türkiye'deki füzeler anında Sovyetler Birliği hedeflerini vurabilirdi. Kruşçev'in karşılık vermesi askeri danışmanları ve komutanları Türkiye'ye karşı bir hava harekâtı şeklinde olamazdı. Bu çok zaman alırdı. Birde zaten nükleer füzeler açısından üstün olan ABD'nin, kendi füzelerini ateşleyerek Moskova ve diğer hedefler üzerine bomba yağdırmasına olanak sağlardı. Sovyetler Birliğinin Türkiye'de bulunan ABD yapımı hava savunma sistemleri birkaç Sovyetler Birliği bombardıman uçağını düşürebilecek kapasitesi vardı. Ama uzmanların çoğuna göre Sovyetler Birliği'nin düşündüğü karşılık verme, füze saldırısı şeklinde olacaktır. Zaten Kafkasya bölgesindeki Sovyetler Birliği füze bataryalarının çoğu Türkiye'ye çevrili bir vaziyette bekliyordu.⁵⁸

Sovyetler Birliği Küba'ya füze yerleştirerek ABD'ye karşılık vermiş oldu. Küba'daki füzelerin varlığından haberdar olan ABD, Küba'yı abluka altına aldı. Küba'ya silah götüren Sovyetler Birliği gemilerinin batırılması emri de verildi.⁵⁹ Küba Krizi böylelikle başlamış oldu.

27 Ekim 1962'de, Küba toprakları üzerinde bir U-2 casus uçağı keşif uçuşu yapmak istedi, belirli bölgelerin fotoğraflarını çekecekti. Ama U-2, Küba'da, karadan havaya olarak bilenen SAM füzeleri tarafından düşürüldü. Pilot, hayatını kaybetti. ABD bunu dünya kamuoyuna duyurmadı. Küba Krizi esnasında hayatını kaybeden tek insandı. Ernest

⁵⁶ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, (ed: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.682.

⁵⁷ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan...*, s.142.

⁵⁸ Turan Yavuz, *Gizli Belgeler...*, s.81.

⁵⁹ Zafer, 24 Ekim 1962.

R. May ve Philip D. Zelikow'un kitabından uyarlanan 2000-ABD yapımı "ThirteenDays" adlı filmde bu krizin ayrıntılarına değinilmiştir.

Sovyetler Birliği lideri Kruşçev ABD başkanı Kennedy'e "Türkiye'deki üsleri kaldır, Küba'dakileri kaldırayım" diyerek Küba'daki silahlarını geri çekmeyeceklerini sert bir dille söylemiş oldu.⁶⁰ Kennedy ise bu sert çıkışa, Türkiye'deki füzelere değinmeden, Küba'daki füzelerin kaldırılması durumunda Küba'ya koydukları ablukayı kaldıracaklarını bildirerek cevap vermiş oldu. Böylelikle silahlanma yarışı duracak, barış sağlanabilecekti.⁶¹

Kruşçev, bu teklife ilk önce sıcak bakmamıştı, fakat 28 Ekim'de aldığı bir kararla Küba'daki üslerin kaldıracağını dünya kamuoyuna bildirdi.⁶²

ABD, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin herhangi bir fedakârlıkta bulunmadan Sovyetler Birliği füzeleri Küba'dan çekilmiş gibi görünüyor. Bu İnönü hükümeti ve Kennedy yönetiminin değışmez çizgisiydi. Türk Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in füzelerin Polaris denizaltı balistik füzeleriyle değıştirileceğini duyurmasının ardından 24 Nisan 1963'te Türkiye'de bulunan son Jüpiter de ülkeden çıkartıldı.⁶³

Her ne kadar Sovyetler Birliği Küba'daki füzeleri çekme kararını ABD ile uzun görüşmeler sonucunda vermesine rağmen, Moskova Radyosu'nda Sovyetler Birliği'nin sürekli olarak Türkiye'deki ABD füzelerinden bahsetmesi Türkiye'yi bir hedef olarak göstermekteydi. Yine 1 Kasım'da radyodan yapılan açıklamaya göre Moskova Radyosu İran'a yönelttiği Fars dilindeki bir yayında Türkiye'deki ABD füzelerinin bölgede barışı tehlikeye düşürdüğünü ileri sürmüş ve bunların Türkiye'den kaldırılmalarının yerinde olacağını belirtmişti.⁶⁴

Kruşçev'in Küba'daki füzelerini sökme kararı, NATO ülkelerinde büyük bir rahatlık yarattı. Çünkü 28 Ekim tarihli NATO Konseyi Toplantısında, ABD, Küba'yı işgal hareketine girişirse, NATO'nun savaşa sürüklenebileceği ve karşılık olarak en başta Türkiye'nin bir Sovyetler Birliği işgaline uğrayabileceği belirtilmiş bulunuyordu.

⁶⁰ Tercüman, 27 Ekim 1962.

⁶¹ Tercüman, 29 Ekim, 1962.

⁶² Zafer, 29 Ekim 1962.

⁶³ William Hale, *Türk Dışış...*, s.137.

⁶⁴ Son Havadis, 2 Kasım 1962.

Konseydeki bazı delegeler, ABD'nin Küba'yı işgal etmeyeceği güvencesini vermesini istemiş, Amerikan delegesi ise bu güvenceyi vermekten kaçınmıştır.⁶⁵

İki süper güç arasındaki bu nükleer soğuk savaş dönemi devam ederken, Türkiye'nin çıkarları göz ardı edilmiştir. Türkiye'deki füzelerin ABD ve Sovyetler Birliği arasında pazarlık söz konusu olması Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye sokmaktaydı. ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki füze krizi sona erdikten bir süre sonra Türkiye'deki füzeler de sökülmüş, yerine Polaris Denizaltıları yerleştirilmiştir.

Kriz sürecinde Sovyetler Birliği'nin hedefi olan Türkiye, kriz sonrası dönemde Sovyetler Birliği ile ilişkilerini rayına oturtamayacaktı. Adnan Menderes iktidarının son dönemlerinde iyileşme belirtileri gösteren Türk-Sovyetler Birliği ilişkileri 27 Mayıs 1960 darbesiyle kesintiye uğramış, Küba Krizi ile de iyice gerginleşmiş oldu.

2.3 ABD'nin Türkiye'den İstekleri

1957'de Sovyetler Birliği ilk Sputnik'lerini fırlattıktan sonra, ABD silahlanma konusunun üzerine daha fazla eğilmeye başladı. NATO'yu güçlendirmek amacıyla ABD yapımı orta menzilli füzelerin Avrupa'ya yerleştirilmesi kararına vardı. NATO üyesi ülkelerinden ise bu yerleştirme iznine Türkiye, İngiltere ve İtalya izin verdi.

Jüpiterler Türkiye'ye 1959 yılında yerleştirilmeye başlandı. Fakat tam olarak çalışabilir duruma gelmesi ise 1962 yılında oldu.

ABD yönetimi bir süre sonra Türkiye'ye yerleştirilen bu füzeler ile ilgili düşünceleri değiştirmeye başladı. Jüpiterler 1957 yılında Sovyetler Birliği'ne yakınlıkları nedeniyle NATO'nun caydırıcılık gücüne katkıda bulunabilirlerdi, fakat 1960'lara gelindiğinde onlar saldırıyı caydırmaktan çok kışkırtacak konumunda bulunmaktaydı. Yeni geliştirilen kıtalararası füzeler ve Polaris Denizaltılarında fırlatılabilecek füzeler Jüpiterlerden bekleneni çok daha iyi yerine getirebilirlerdi. Üstelik onların düşman tarafından vurulma olasılığı çok daha düşüktü.⁶⁶

ABD bu füzelerin artık Türkiye'den sökülmesini istemişti. Türk yönetimi ise bu isteğe olumlu cevap vermedi. ABD'de zaten Türkiye'ye çok fazla ısrarcı davranamıyordu; çünkü bir güvenlik sistemini kendi müttefikinin topraklarından o müttefikin isteğinin

⁶⁵George Mc. Ghee, *ABD, Türkiye, NATO ve Ortadoğu*, (Çev: Belkıs Çorakçı), Cem Yayınları. Ankara 1993, s.227.

⁶⁶Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan...*, s.138-139.

hilafına açıktan çekmenin Sovyetler Birliği karşısında kendilerini zayıf göstereceğinden endişe ediyorlardı. Türkiye'ye baskı yapmanın önemli müttefiklerinden biri olan Türkiye'yi kızdırmaktan ve dolayısıyla da NATO ittifakının zayıflamasından korkuyorlardı. Türkiye ise Jüpiterlerin kendi güvenliklerini güçlendiren silah olarak görüyorlardı. Üstelik bu füzeler Türkiye'nin NATO içerisindeki prestijini arttırıyordu. Bu yüzden füzelerin çekilmesi taraftarı değildi.⁶⁷ Küba krizinde bu füzeler Başkan Kennedy'i zor durumda bırakacaktı.

ABD, bu füzelerin yerine Türkiye'ye Polaris denizaltılarını göndermek istedi. Akdeniz'de sürekli bir seyir halinde olacak bu denizaltılar, nükleer başlıklı füze taşıyacak ve gerektiği takdirde bölgedeki ülkelerin yardımına koşabilecekti. Bu denizaltılar, Jüpiter füzeleri kaldırıldığı takdirde, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin tehditlerine karşı koruyabilirdi.⁶⁸

ABB yönetimi bu füzelerin sökülmesini istemesine rağmen, Türkiye bu isteğe hep sessiz kalmayı tercih etmişti. Türkiye'nin kendi iç siyasi sorunları da (27 Mayıs 1960 darbesi ve Yassıada Duruşmaları) zaten bu konunun ertelenmesine neden olmuştu.

1962 yılına gelindiğinde ise, Türkiye'deki bu füzeler Sovyetler Birliği tarafından rahatsız edici bir durum haline almaya başlamıştı. Kendi güvenliklerinin tehlikede olduklarını düşünen Sovyetler Birliği, Türkiye'deki füzelere karşılık Küba'ya nükleer füze yerleştirme kararı verdi. "Kısasa kısas" diyen Sovyetler Birliği ABD'nin komşusu olan Küba'ya füze yerleştirme işlemine 1962 Eylül'de başladı ve Ekim'de tamamladı.

ABD yönetimi, Sovyetler Birliği yönetiminden Küba'ya yerleştirilen bu nükleer füzelerin derhal kaldırılmasını istedi. Fakat Sovyetler Birliği lideri Kruşçev, Kennedy'in bu isteğine çok sıcak bakmadığını belirten bir radyo konuşması yaptı. Moskova radyosunda yayınlanan bu konuşmada, Kruşçev'in Türkiye üzerinden istekleri, Kennedy'i zor bir kararın eşiğine getirmişti. Türkiye'ye yerleştirilen füzelere karşılık Küba'ya yerleştirilen füzeleri pazarlık konusu ediyordu. Böylelikle iki süper güç arasındaki bu nükleer soğuk savaş, bütün dünya tarafından öğrenilmiş oldu.

Sovyetler Birliği lideri Kruşçev, ABD Başkanı Kennedy'den isteklerini açık bir şekilde söylemekte ve ABD'yi Türkiye karşısında zor duruma düşürmekte idi. Moskova Radyosu tarafından saatlerce Türkiye'de konuşlu Jüpiter füzelerinin sökülmesinden

⁶⁷Nasuh Uslu, a.g.e..., s.140.

⁶⁸Turan Yavuz, *Gizli Belgeler...*, s.70.

bahsedilmesi, Krizin sessiz diplomasi yönünü yok ediyordu. Artık tüm pazarlıklar dünya kamuoyu önündeydi.⁶⁹

Kennedy'in bu konuyla ilgili İsmet İnönü'ye bir mektup göndermişti. Bu mektupta Kennedy, Küba'ya karşı tutumunu söylüyor ve ülkesinin Türkiye tarafından desteklenmesini istiyordu.⁷⁰

İsmet İnönü ise Kennedy'in bu mektubundaki isteklerine karşı nasıl bir politika izleyeceğini saptamak için çalışmalara başladı. Cemal Gürsel, Feridun Cemal Erkin ve Cevdet Sunay ile Çankaya'da görüşmeler başladı. İsmet İnönü' damadı Metin Toker, o gelişmeleri kitabında şöyle anlatmaktadır:⁷¹

“...Çankaya'daki toplantıda İsmet Paşa, hükümetin görüşünü açık söyledi: ‘Müttefikimiz Amerika’yı desteleyecektik. Onu, Küba’yla ilgili endişelerinde haklı buluyorduk. Taahhütlerimizin gereğini yapacaktık. Elbette barış için çalışmasını Türkiye teşvik edecektir. Fakat Amerika, Türkiye’nin kendi yanında bulunacağından emin olabilirdi. Bu, sonuna kadar Türkiye’nin görüşü olarak kaldı...’

İnönü, hükümetine de bilgi verdikten sonra Kennedy’ye göndereceği cevabi mektubun metnini dikte ettirmeye başladı. Zaten Kennedy bir teyit bekliyordu.

‘...Biz tehlike karşısında bulunduğumuz vakit müttefiklerimizden tesanüt vazifelerini yapmalarını isteyeceğimiz gibi, müttefiklerimizden biri vazifemizi ifa etmemizi talep ettiği vakit, biz bu mükellefiyetlerimizi elbette ödeyeceğiz...’”

Bu gelişmelerden de anlaşıldığı üzere, İsmet İnönü, Kennedy'in Türkiye'den beklediği desteği vermiş oldu. Ama İnönü be desteği verirken, bir ihtimal, Sovyetler Birliği'ndeki nükleer füzelerin Türkiye üzerine çevrili olduğuna ve bir çatışma çıktığı takdirde ilk hedeflerden birinin Türkiye olduğunu biliyor muydu? Biliyor olsaydı, acaba Kennedy'e destek verir miydi? Yoksa İsmet İnönü, Türkiye'nin muhtemel bir çatışma anında ana hedeflerden biri olduğunu bildiği için mi mektubunda ‘tehlike karşısında bulunduğumuz vakit’ ifadesini kullanmıştı?⁷²

Kruşçev'in Türkiye'deki füzeleri pazarlık konusu etmesine ABD'nin tepkisi ilk önceleri sert olmuştur. Fakat 26 Ekim 1962 tarihli Kruşçev'in Kennedy'e mektubundan sonra bu düşüncesi değişmeye başlamıştır. Bu mektubu Türkiye ile paylaşıp paylaşmama konusunda tereddüt yaşamıştır. Sovyetler Birliği lideri bu mektupta Türkiye'deki silahlarda dahil, tüm silahların imha edilmesi teklifini sunmuştur. 27 Ekim 1962'de Kabine

⁶⁹ George Mc. Ghee, *ABD, NATO...*, s.227.

⁷⁰ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı...*, s.140-141.

⁷¹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı...*, s.142.

⁷² Turan Yavuz, *Gizli Belgeler...*, s.78.

Toplantısında Türkiye'ye bu mektuba sıcak baktıklarını nasıl söyleyeceklerine dair bir toplantı yapılmıştır. Türkiye'ye kendi güvenliklerini sağlayabilecekleri garantisi verilirse, bu füzelerin boşaltılması konusunun düşünülebilirdi. Kennedy, Türklerden savunmalarından vazgeçmelerini nasıl anlatması gerektiğini düşünüyordu. Sovyetler Birliği Türkleri tehdit eden silahlardan vazgeçerse ve Türkiye'yi işgal etmemeye söz verdikleri takdirde, Türkiye'deki söz konusu füzelerin boşaltılmasına razı olabilirdi. ABD yönetiminin Türk yönetiminden bunu istemesi, Türkiye için ağır bir darbe olacaktır.⁷³

Tüm gelişmelerin ardından ABD yönetimi, Türkiye'deki Jüpiter füzelerin sökülüp, yerine Polaris Denizaltılarının yerleştirilmesi kararını aldı. Türkiye buna razı olabilirdi. Böylelikle Türkiye kendi güvenliği için söz konusu denizaltıların yerleştirilmesine izin verildi. Nisan 1963'de Türkiye'deki füzelerin sökülmesi sona erdi. Polaris Denizaltılar da Akdeniz sularında gezinmeye başladı.

3. Küba Krizi'nin Sonuçları ve Türk-Amerikan İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi

Süper güçler ABD ve Sovyetler Birliği arasında başlayan, Türkiye ve Küba'yı da kapsayan, bir süre sonra da tüm dünyayı nükleer savaş eşiğine kadar getiren ve 14 gün boyunca gerginlik yaratan Küba Füzeler Krizi; BM Genel Sekreteri U. Tant'ın aracılığı ile 28 Ekim 1962'de Sovyetler Birliği'nin Küba'daki füzeleri kaldırmayı kabul etmesiyle sona erdi.

Küba Krizi nedeniyle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa 'sıcak olarak' karşı karşıya gelen iki süper güç, dünya için büyük bir tehlike doğurdu. Ancak, bunun ortaya çıkardığı büyük tehlike ve ABD ile Sovyetler Birliği'nin politik ve askeri alanlarda dengeye ulaştıklarını anlamaları bir çatışmayı önlediği gibi, iki devlet arasındaki ilişkilerde bir yumuşamanın, dolayısıyla bloklar arası ve devletlerarası ilişkilerde değişimin başlangıcı olmuştur.⁷⁴

Küba Krizi detanta(yumuşamaya) giden yolun başlangıcı olması nedeniyle dünya kamuoyunda önemli sonuçlar doğurmuştur.⁷⁵ Detant sistemi, ABD ve Sovyetler Birliği de birtakım müspet değişmelerin olduğu varsayımına dayanmaktadır. Sovyetler Birliği artık daha açık ve daha az müdahaleci bir devlet konumuna girerken, ABD uluslararası yerinin sağlamlığına yönelik eski muhafazakârlığını terk etmektedir. Bunun sonucunda,

⁷³ Ernest R. May, Philip D. Zelikow, *Kennedy Tutanakları...*, s.359-360-361.

⁷⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitapevi, İstanbul 2000, s.708.

⁷⁵ Haluk Gerger, *Soğuk Savaştan Yumuşamaya*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1980, s.58.

yumuşamanın ilk belirtisi, Krushev'in Berlin konusunda sert tutumundan vazgeçmesi, ABD'nin ise Türkiye'deki Jüpiter füzelerini sökmeye başlamasıydı. Kriz sonunda ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki haberleşme sorunu gündeme gelmiş ve doğrudan bir haberleşme hattının önemi açığa çıkmıştır. Sonunda Washington–Moskova arasında “Kırmızı Hat” kurulmuştur.⁷⁶

Küba Krizi, ABD ve Sovyetler Birliği'nin yanı sıra Küba üzerinde de menfi bir etki yaptı. Bir bakıma Türkiye ile Küba aynı psikolojik duruma girdi. Sovyetler Birliği'nin Küba'daki füzeleri sökmesi, Castro'da Moskova'ya güvenip güvenilmeyeceği şüphesini uyandırmıştır ve Moskova'ya karşı mevcut olan Pekin alternatifini kullanarak, 1962'den sonra Çin'e yaklaşmaya başlamıştır.⁷⁷

Uluslararası ilişkilerde, Küba Bunalımı sonucunda oluşan yumuşama havası 1967'de Outer Space (Dış Yüzey) Anlaşması ve 1968'de The NonProliferation Treaty (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme) Anlaşması'nın imzalanması ile devam etti. Ayrıca bu dönemde her iki blok arasında birçok ekonomik, ticari ve kültürel nitelikli anlaşmalarla birlikte, iki blok arasında silahların kontrolüne ilişkin anlaşmaların yapılmasına zemin oluşturuldu. SALT-1 (Strategic Arms Limitation Treaty)⁷⁸ bu anlaşmalara örneklerden biriydi.⁷⁹

Bunlardan öte, Küba Krizinin en önemli sonuçlarından biri de, NATO'nun Avrupa ülkelerinin, yaşanan büyük bir bile uluslar arası bir krizde, kendi görüşlerinin alınmayacağını açıkça görmüş olmalarıydı. Kriz NATO üyeleri arasında yeni gerginlikler yaratmışsa da, temelde askeri nitelikte olan bir ittifak içinde, siyasal sorunlara ortakların dikkatini çekti.⁸⁰

ABD'nin Florida kentinin 90 mil güneydoğusunda, Küba Ada Devleti'ndeki bukriz, bölgesel bir çatışmada, klasik silahların önemini artırdı. ABD çok kısa bir süre içinde yığınaklarını bu bölgeye kaydırды. Bu krizden alınan dersle, ABD hem kendi gelenekselsilahlarını artırmaya başladı, hem de Avrupalı müttefiklerinden aynı biçimde davranmalarını istedi.⁸¹

⁷⁶ Ökmen, Cem, Türkiye-ABD İlişkilerinde Gerginlik Dönemleri (1949-2003), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007, Gazi Üniversitesi, Ankara.

⁷⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2005, s.611-612.

⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz: <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/salt1.html>

⁷⁹ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.640.

⁸⁰ Milliyet, 28 Ekim 1962.

⁸¹ Türkaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, Aydınlik Yayınları, Ankara 1969, s.78.

Türk kamuoyu açısından ise bu kriz, Türk-Amerikan ilişkilerin gözden geçirilmesi için hareket geçmenin vaktini geldiğinin göstergesidir. Türkiye krizin belirtilerinin başladığından itibaren, güvenliğini tehlike altında görmüş, Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'nin yanında olmayı tercih etmişti. Fakat kriz sona erdikten sonra ABD'nin Türkiye'nin savunmasıyla ilgili pazarlıklar dünya kamuoyu ile birlikte Türk kamuoyu tarafından da öğrenildiğinde, Türk kamuoyunda ABD'ye karşı bir güvensizlik meydana getirmiştir.

Türk yöneticiler kriz esnasında düşünüyorlardı ki; ABD Türkiye'ye danışmadan bu füzelerin kaldırılmasına karar vermezdi, bu konuda başka ülke ile herhangi bir görüşme yapmazdı. Çünkü ABD buna dair Türkiye'ye güvence vermişti. Bazı çalışmalarda Türkiye'ye 'satılık müttefik'*yakıştırması yapılır. Bir açıdan doğru olmakla beraber, ABD'nin Türkiye'yi bu konuda aldattığı düşüncesi tam olarak gerçeği yansıtmıyor. Mevcut kaynaklarda, Türk dışişleri yetkililerinin kriz esnasındaki görüşmelerde Türkiye'deki füzeler konusunda pazarlık yapıldığının farkında olduğu gözden kaçırılmaktadır. Türkiye, dünyayı böyle bir pazarlık olmadığını inandırma gayreti içerisinde. Türk yetkilileri, bu füzelerin artık savunma konusundaki etkisinin zayıfladığını da bilmektedirler; Ama bu füzeleri ellerinde ABD'ye karşı bir koz olarak ellerinde tutmak istemekteydi.⁸²

Doğan Avcıoğlu, füzelerin sökülmesinden sonra "Yön" dergisinde yayımladığı yazısında, ABD yetkililerinin bu füzelerin artık, hızlı teknik gelişmeler karşısında zayıf kaldığını, hatta Türkiye için bir tehlike kaynağı dahi olabileceğini söylediklerini belirtmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin daha atışa hazır hale getirilmeden önce bile bu füzeleri yok edebilecek tertibata sahip olduklarını da eklemiştir. Konumlandırılan Polaris Denizaltılarının, Türkiye'nin güvenliğini füzelerden daha iyi koruyacağını dolayısıyla füzelerin sökülmesinden endişe duyulmaması gerektiğini de vurgulamıştır.⁸³

Ayrıca, Türkiye bu füzelerin varlığı konusunun medyada tartışılmasına yasak getirdi. Dolayısıyla bu füzelerin Türkiye'ye getirisi gerçek anlamda tartışılmadı. Medya ve TBMM daha ziyade 27 Mayıs darbesinin gölgesinde ve bu darbenin getirdiği sorunlara

* Turan Yavuz, Satılık Müttefik Gizli Belgeler Işığında 1962 Küba Füze Krizi ve Türkiye, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.

⁸²Süleyman Seydi, "Turkish-American Relationship in Connection with the Cuban Missile Crisis, 1957-1963" (Küba Krizi Bağlamında Türk-Amerikan İlişkileri 1957-1963), Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Proje No: 107K143, Mayıs 2008, Isparta.

⁸³Doğan Avcıoğlu, "Füzeler Kalkarken" Yön Dergisi, Sayı:59, Ankara, 30 Ocak 1963.

odaklandı. Sonucunun daha kötü olabileceği bir krize götüren olay yeterince sağlıklı zeminde tartışılmadı. Kriz ortaya çıktığında kamuoyunun haberi belli noktalarda kaldı ama olayın farkında olan Türk yetkilileri İstanbul, İzmir ya da Ankara'dan hangisinin Hiroşima veya Nagazaki'nin akıbetine maruz kalacağını tartışıyordu. Neticede Jüpiterler üzerinden yapılan pazarlık bu önemli krizin barışçıl şekilde çözülmesine sebep oldu.⁸⁴

Küba Krizinin Türk kamuoyunu korkutan başka bir yönü de, Türkiye'nin toprakları üzerindeki ABD nükleer silahlarından dolayı muhtemel bir Sovyet nükleer saldırısının hedefi olabileceğini göstermesidir. Küba krizi, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin önemli hedeflerden biri haline getirmiş ve temel olarak ABD çıkarlarını ilgilendiren bir süper güç çatışmasında ABD'ye birlikte sahnenin tam ortasında yer almasına neden olmuştur. Kruşçev 27 Ekim 1962 günü Kennedy'ye gönderdiği mektubunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceği, Türkiye'nin iç işlerine karışmayacağı ve onu işgal etmeyeceği yolunda teminat vereceğini belirtmişti. Bu demek ki, eğer ABD Sovyetler Birliği'nin önerisini reddederse, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini ihlal edebilir, onun iç işlerine karışabilir, hatta onu işgal edebilirdi.⁸⁵

Görüldüğü üzere, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin getirdiği iç siyasal gelişmelerin gölgesinde kalan 1962 Küba Füze Krizi, aslında Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceği konusunda birçok sorunun kilit noktası olmuştur. Bu dönemde sekteye uğrayan ilişkiler, Kıbrıs Meselesi ile daha da gerginleşecektir.

⁸⁴ Süleyman Seydi, a.g.m., s.7.

⁸⁵ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan...*, s.165.

BÖLÜM IV

KIBRIS MESELESİ VE JOHNSON MEKTUBU BAĞLAMINDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN ROTASININ DEĞİŞMESİ

Kıbrıs, gerek coğrafi konum nedeniyle, gerekse orada yaşayan Türk halkı nedeniyle, geçmişten günümüze kadar Türkiye'nin gündeminde kalmayı başarmıştır. Durum böyle olunca, Kıbrıs Meselesi Türkiye'nin iç siyasetini etkilediği kadar, dış siyasetini de etkilemiştir. Günümüzde de Kıbrıs meselesi hala güncelliğini korumaktadır.

Kıbrıs meselesi Türkiye'nin dış politik ilişkileri adına yoğunlaştığı bir alanda olmuştur. Özellikle Türk-Amerikan ilişkilerin seyrindeki en önemli kilit noktalarını oluşturmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs meselesi ile ilgili aldığı kararlar neticesinde Türk-Amerikan ilişkilerinde sorunlar baş göstermiş, ilişkiler kopma noktasına kadar gelmiştir.

Çalışmamızdaki dönem aralığı kapsamında ele alacağımız Kıbrıs Meselesini, bu bölümde Türk-Amerikan ilişkilerinde radikal değişimlere sebebiyet verecek olaylar kapsamında anlatılmaya çalışılacaktır. Türk Hükümetinin 1964 yılında Kıbrıs'a asker çıkarmasının ardından ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye sert mektubu ve İnönü'nün de bu mektuba verdiği cevap karşısında ilişkilerinin gelecekteki seyri ile ilgili yargıya ulaşılmaya çalışılacaktır.

“Johnson Mektubu” olarak Türkiye Cumhuriyeti diplomasi tarihe geçen bu metin, ilişkilerdeki kırılma noktasını ifade etmekle birlikte, Türk kamuoyunda ABD karşıtı söylemlerin hızlanmasına da neden olacaktır. Bir başlık altında da incelenecek olan bu söylemlerle, dış politika eleştirilebilir bir konuma gelmiştir.

1. Kıbrıs Meselesinin Tarihsel Kökenleri

Kıbrıs Meselesinin ortaya çıkışını, Yunanistan'ın bu ada üzerinde ısrarcı tavrını ve ABD'nin böyle bir ortamda ortaya çıkmasını anlayabilmek için ilk önce geçmişten günümüze kadar süregelen “Megali İdea” fikrinin içeriğini iyice kavramak gerekmektedir. Ayrıca, Megali İdea fikrinin hedefleri içerisinde yer alan ve EOKA'nın oluşumuyla fikir mücadelesinden çok silahlı saldırıya dönüşen Enosis de anlatılmalıdır.

Kelime anlamı ‘Büyük Fikir’ olan Megali İdea, Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethederek, Bizans İmparatorluğuna son verdiği gündən beri gündemde olan bir ülküdür. Bizans İmparatorluğunu bir Helen İmparatorluğu olarak kabul eden Yunan Milliyetçileri, ‘Megali İdea’ olarak adlandırdıkları büyük ülküleri ile eskiden Bizans’a ait olan tüm toprakları yeniden elde etmek ve ‘Konstantinopolis’ adını verdikleri İstanbul Başkent olmak üzere, Büyük Helen İmparatorluğunu yeniden kurmayı hayal etmektedirler. Bu ülkü çerçevesinde önce Yunanistan bağımsızlığını elde edecek, daha sonra Ege Adaları, Batı Anadolu, Karadeniz Bölgesi, Rodos, Girit, Bozcaada, Kıbrıs, Epir, Makedonya, Batı ve Doğu Trakya ele geçirilecek ve nihayet İstanbul da Helen İmparatorluğunun başkenti olacaktır.¹

Megaliİdea’nın bu fikrinin gerçekleştirilmesi, yaşatılması ve nesilden nesile bu fikrin aktarılması görevini Rum Ortodoks Kilisesi ve Ortodoks mezhebinin merkezi olan İstanbul’daki Patrikhane üstlenmiştir. Kilise’nin bu amaçlarını ve eylemlerini gerçekleştirmek için Osmanlı İmparatorluğunun kendisine tanıdığı geniş hoşgörüden yararlandığı da bir gerçektir. Mesela, 1754’de yılında Padişahın yayınladığı bir fermanla, Başpiskopos, adanın ikinci politik ve nüfuzlu kişisi olma hakkını kazanmıştı.²

Megali İdea fikrinin gerçekleşmesi için ise ‘Filika Eteriya’ adı altında bir örgüt kurulmuştur. Bu örgütün gayesi, Yunanistan’ın bağımsızlığını elde etmek ve Osmanlı Devleti’nin başkenti olan İstanbul’u alarak Bizans İmparatorluğu’nu yeniden canlandırmaya çalışmaktır.

Filika Eterya’nın ilk hedefine ulaşarak, Yunan İsyanını başlatması ve bağımsız Yunan Devletini kurmasından sonra, 1894 yılında Atina’da Yunan Ordusu içinde EtnikiEterya örgütü kurulmuştur. Bu örgütün Megali İdea konusundaki tutumlarını ise yayınladıkları bir bildiri de şöyle açıklamışlardır:³

“Ezeli ve ebedi düşmanımız Türklerdir.

Megaliİdea’yı gerçekleştirmek için savaş esastır.

Mukadder olan vaktin gelmesinden sonra, ezeli ve ebedi düşmanımız

Türlere taarruz edilecektir.

Tanrının yardımı ile Megali İdea kesin olarak gerçekleşecektir.”

¹Sabahattin İsmail, *İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaları*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 2000, s:5.

²Sabahattin İsmail, *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1998, s:4

³Sabahattin İsmail, *İngiliz Yönetiminde...*, s.9.

Megali İdea hedefi çerçevesi, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını, ilhak edilmesini ifade etmek amacıyla 'Enosis' kavramını kullanmışlardır. Enosis'in, Megali İdea haritasının çizildiği günden itibaren gündemde olan bir konu olması 1791'den itibaren Kıbrıs sorununun kendini göstermeye başlamasına neden olmuştur. Fakat Yunanistan'ın ilk Enosis fikri 1821 tarihinde Mora İsyanı'nın başlamasıyla birlikte ortaya çıkmış, bundan kısa bir zaman sonra da 1828 tarihinde Yunanistan resmen ilk kez Enosis fikrini ortaya atarak Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını istemiştir.⁴

18 Ekim 1828'de İngiltere, Rusya ve Fransa'ya bir nota veren Yunanistan, ilk kez Enosis fikrini ortaya atmış ve adanın kendine bağlanmasını istemiştir. Enosis politikasının yakın hedefi bugün için Rum egemenliğinde tüm Kıbrıs'a hâkim olacak bir Rum Cumhuriyeti kurulması, bu Rum devletinin AB'ye tam üye yapılarak Yunanistan'la dolaylı Enosis'in gerçekleştirilmesi ve Türk Halkının azınlık statüsüne düşürülmesidir.⁵

Yunanistan Megali İdea fikrini gerçekleştirmek amacıyla yayılcı bir politika izlemeye başladığında, Batılı Devletlerin de desteğini almıştı. 1912'de Balkan Devletleriyle birlikte Osmanlı Devleti'ne saldırıda bulunmuşlardı. Bir yandan Türkleri rencide edici davranışlarda bulunurken, bir yandan da Enosis eylemlerini yoğunlaştırdılar. Bu savaş sonunda Yunanistan Berlin Antlaşması'ndaki Epir ve Teselya'nın tüm topraklarına sahip olmuştur. Ayrıca Makedonya'nın bir kısmı ile Selanik ve Girit de Yunanistan'ın eline geçmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın İtilaf Devletlerinin yanında yer alması sonucu, Paris Barış Konferansı'ndaki Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılmasına katılmış; Batı Anadolu'nun işgali Yunanistan'a bırakılmıştır. Bu bölgede bulunan İzmir'e 15 Mayıs 1919'da Megali İdea kapsamında saldırı yapan Yunanistan, Mustafa Kemal önderliğindeki Türk ordusunun başarısı ile karşılaşmıştır. Böylelikle Yunanistan Kurtuluş Savaşı sonrası, Megali İdea fikrini hayata geçiremeyeceklerini anlamış oldu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki dönemde ise Enosis faaliyetleri devam etmiştir. 1924 yılında Kıbrıs Türkleri açısından dikkate değer en önemli olay, adında 'Türk' ifadesi olan ve tüzüğü bulunan ilk siyasi örgütlenmenin oluşturulması olmuştur. O güne kadar genellikle geçmişten kalan Hristiyan-İslam ayrımına bağıntılı olarak genellikle 'Kıbrıs İslamları' olarak tanımlanan Türkler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra 'Türk' tanımını kullanmaya başlamışlardır. Bu çerçevede, 1. Ulusal Kongre'ye başkanlık eden Müftü

⁴Resul Aşkın, Meral Kılıç, *Kıbrıs Girit Olmasın*, Ankara, 2003.

⁵Sabahattin İsmail, *150 Soruda...*, s.6.

Ziyai Efendi tarafından kurulan örgütün adı da ‘Kıbrıs Türk Cemaat-ı İslamiyesi’ olarak belirleniyordu. Tüzükteki amaç ise şöyle belirlenmişti: “Teşkilatının amacı, adadaki Türk-İslam Cemaatinin varlığını ve geleceğini, gelişmesini ve ilerlemesini, tekâmül ve tealisini tamire çalışmaktır.”⁶

Rum ve Yunanlıların Enosis Propagandaları yıllar boyunca sürmeye devam etti. 1931 yılına gelindiğin de ise durum artık daha da ciddi bir boyuta ulaştı. İngiliz sömürge yönetimi tarafından 11 Ağustos 1931 yılında yürürlüğe konan Yeni Gümrük Yasası çerçevesinde Kavanin Meclisi’nde yaşanan uzlaşmaz tavırlardır. Türk üyelerden Necati Özkan’ın bu yasayı reddetmesinin ardından Meclis’teki Rum üyelerden ikisi, protesto için istifasını vermiş, tüm bunların sonucunda da Enosisçi Kitium piskoposu Nikodemos, halkı tahrik edici mitingler yapmaya başlamıştır. Kıbrıslı Rumlar, buna karşılık silahlı bir ayaklanma başlatmışlardır. Ama bu ayaklanma, Kıbrıs’ın sömürge idaresinden kurtulup bağımsızlığını kazanması için değil; bir başka sömürgeci ülke olan Yunanistan’a bağlanması, yani Enosis için yapılmıştı. Kıbrıslı Türkler bu isyana katılmadılar. Fakat katılmamalarına rağmen bazı Kıbrıslı Türkler sömürge yönetimi tarafından cezalandırılmış, temsilcileri Kavanin Meclisi’nden uzaklaştırılmış, tüm yasaklara onları da tabi tutmuşlardır. Bu isyanın en önemli sonucu ise, Türk Halkının anti-sömürgeci savaşımın ve sömürge yönetimi tarafından gasp edilen toplumsal haklarımızı elde etmek için verilen mücadelenin doğranması için, Koloni yönetimine bulunmaz bir fırsat vermiş olmasıdır.⁷

1931 Enosis isyanından sonra II. Dünya Savaşı sonuna kadar Kıbrıs’ta bir baskı dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde yapılan kısıtlamalar, sadece Enosis taraftarı Rumlara değil, isyana karışmayan, Enosis’e karşı olan ve İngiliz yönetimi tercih eden Kıbrıs Türklerinde de uygulanmıştır. İngilizlerin isyanı fırsat bilerek Türklere yönelik ilk kısıtlama ve baskısı 1 Mayıs 1931’de toplanan 2. Ulusal Lefkoşe Kongresi’nden (Milli Kongre) sonra uyanan Türk milliyetçiliğinin önünü kesmek için Kongrenin faaliyetlerini yasaklaması ve aldığı kararları geçersiz saymasıdır. Rumlara yönelik ilk baskılar ise, Kiliseler üzerinde yoğunlaşmıştır. Vali Stors’un hazırladığı 6 Şubat 1932 raporda, kilisenin para kaynaklarının denetlenmesi öngörülmektedir:⁸ “... Kilise, ayaklamacı Enosis hareketini yıllardan beri maddi açıdan desteklemiştir. Bu amaçla açıktan bağışlar toplanmıştır.”

⁶ Sabahattin İsmail, *İngiliz Yönetiminde...*, s.261.

⁷ Sabahattin İsmail, *150 Soruda...*, s.30-31.

⁸ Süleyman Özmen, *1974 Avrasya’nın Kırılma Noktası: Kıbrıs*, İkinci Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.181-182.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Kıbrıs'ta Rum-Türk kavgası belirli bir dönemde olsa arka plana itilmiştir. Yunanistan'ın Almanya tarafından işgali, bunun en önemli nedenlerinden birisidir. İngiltere bu dönemde Kıbrıs'tan asker almak istediği için, özellikle Kıbrıs Rumlarına yönelik olarak şu sloganı işlemeye başlamıştır: 'Özgürlük ve Yunanistan için savaşın!' Bu çağrıya uyan ve İngilizlerin askere gidenlere iyi bir maaş verdiğini gören işsiz Rumlardan 20 bin kadarı, paralı asker olarak savaşa katılmış ve çoğu Yunanistan'a gönderilmiştir. Bu sırada 10 bin civarında Türk de, yine paralı asker olarak özellikle Orta Doğu, Habeşistan-Kuzey Afrika cephesinde 'Katırcı' olarak lojistik destek sağlam göreviyle savaşa katılmışlardır.⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise, arka plana itilen Türk-Rum ilişkilerinin tekrar ön plana çıkmasına sebep olacak gelişmeler meydana gelmiştir. Rumlar Enosis faaliyetlerine ivme kazandırırken, Türk halkı içinde ve Kıbrıs'ta bağımsızlığı savunma mücadelesi başlamıştır. Ayrıca şimdiye kadar Türkiye-Yunanistan-İngiltere arasında gelişme gösteren Kıbrıs Meselesi, İkinci Dünya Savaşı'nda süper güç olarak kendini gösteren ABD'de, bu meselede etkin güç olacaktır. Bunun nedeni ise; hem Türkiye'nin, hem de Yunanistan'ın NATO için önemli bir noktada bulunmalarıdır.

Türk halkının Enosis faaliyetlerine karşı verdiği ilk en etkili yanıt 28 Kasım 1948'de Selimiye Meydanı'nda yaptığı on bin kişilik miting olmuştur. Mitingde yapılan ateşli ve kararlı konuşmalarda ve alınan kararlarda Türk Halkının sonuna kadar Enosis'e karşı çıkacağı, adanın statüsü değiştirilecekse eski sahibi olan Türkiye'ye verilmesi gerektiği belirtilir. Türklerin yaptığı bu mitinge karşın Rumlar, herhangi bir tepki vermedi; aksine Enosis için bir plebisit yapmak üzere hazırlıklara başladılar. Türk halkı buna 11 Aralık 1949'da yaptığı on beş bin kişilik ikinci bir mitingle cevap verir. Bu mitingde alınan kararlar da şöyle deniliyordu:¹⁰

“Adamızın Yunanistan'a ilhak edilmesi hakkındaki arzuları yine şiddetle protesto eder.

İlhak gerçekleştirildiği takdirde Kıbrıs'a ekonomik buhran, ırki, sosyal kargaşa dâhil iç savaş geleceğine ve bu suretle adanın Ortadoğu'da sulh ve sükûnu bozacağına inanmaktayız.

İngiltere'nin adadan çekilecekse adanın eski sahibi, en yakın komşusu ve adayı en iyi muhafaza edecek tek Ortadoğu devleti olan Türkiye'ye iade edilmesini talep etmekteyiz.”

⁹ Süleyman Özmen, a.g.e., s.184.

¹⁰ Sabahattin İsmail, *150 Soruda...*, s.33.

Türklerin bu konuda tepkili olmasının nedenlerinin başında Yunanistan'ın Enosisçi söylemini dünya kamuoyuna dikte etmesidir. 1947 yılının başında Yunan Başbakanı Maksimos, parlamentoda “Kıbrıs'ın çok yakın bir zamanda Yunanistan'a verileceğini ümit etmekteyim.” diyerek Yunan Hükümeti'nin Enosis talebini ortaya koymuştur. 1947 yılında Yunan Kralı Paul şu açıklamayı yaparak Yunanistan'ın Enosis talebini net bir şekilde ortaya koyacaktır:¹¹

“Yunanistan Kıbrıs'ın ilhakını elbette arzu etmektedir ve etmeye devam edecektir. Bunun hala yerine getirilmemiş olmasını anlamak güçtür. İlhakın, İngilizlerin güvenliğine bir müdahale olacağı savı geçersizdir. Halkının büyük bir çoğunluğunun arzuladığı gibi Kıbrıs Yunanistan'a verilir ise adada İngilizlerin kurduğu askeri üsler tehlikeye girmez. Ayrıca bu, Birleşmiş Milletler kanalı ile gerçekleşirse Yunanistan, İngiltere'ye veya Amerika'ya, Girit'te veya başka topraklarında ek üs kolaylıkları sağlamaya hazır olacaktır.”

Daha sonra 1950'li yılların başlarında Mareşal Papagos da ilhak konusunu İngiliz Hükümetince ele almış, Başbakan A. Eden'e konuyu açmış ve İngiliz Hükümeti'ne bir nota göndererek Enosis'i müzakere etmek isteğini yinelemiştir.¹²

1.1 DP Dönemi Kıbrıs Meselesi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslar arası ortamda yaşanan değişimler, izlediği politikalarla savaşa girmemeyi başaran Türkiye'yi de yakından etkilemiştir. İktidarda olan CHP'nin iç politikaya dair aldığı kararlar, yenedünya düzenine uyum sağlamak çerçevesindeydi. Dış politika amaç ise; Türkiye'yi az gelişmiş ve yoksul bir ülkeden, gelişmiş ve ekonomisi sağlam bir ülkeye döndürmektir. İki bloka ayrılan dünya düzenindeki yerini, yüzünü Batı'ya çevirerek bulmaya çalışan Türkiye, ABD'den aldığı yardımlarla refah düzeyini yüksek tutmaya çalışmıştır. ABD'nin bu yardımlardan amacı ise Sovyetler Birliği'nin yayılmasını önlemektir.

Kıbrıs Meselesi, işte bu dönemde Türk kamuoyunun gündemine yavaş yavaş oturmaya başlamıştır. Özellikle gençlik örgütleri, milliyetçi dernekler ve basın tarafından Türk kamuoyu devamlı Kıbrıs meselesine yönelik olarak propagandaya maruz bırakılıyordu. Amaç Kıbrıs meselesine ilgi duyan, onu sahiplenen bir kamuoyu yaratmaktır.

Seçim dönemine giren Türkiye'nin ilgilendiği konuların en alt sıralarına düşen Kıbrıs Meselesi, çok partili yaşam sürecine alındıktan sonra tekrar gündeme gelmiştir.

¹¹ Ahmet C. Gazioğlu, *Enosis Çemberinde Türkler*, İkinci Baskı, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşe 2000, s.441-442.

¹² Ahmet C. Gazioğlu, a.g.e., s.442.

DP döneminin ilk hükümet programını incelediğimizde, Kıbrıs'a dair bir atfın olmadığını görmekteyiz.¹³ Çünkü o dönemde Kıbrıs Meselesi henüz uluslararası bir sorun değildi. Bu program daha çok Batıyla olan ilişkilerinin (Özellikle ABD) önemini vurgulamaya yönelikti.

DP iktidarının ilk yılında diğer dış politik sorunlardan dolayı Kıbrıs Meselesine yönelik bir açıklama yapma gereği hissedilmemiştir. Kore Savaşı'nın patlak vermesi ve bu savaşa asker göndermek istenmesi, diğer tüm meselelerin üstünü örtmüştür.

1951 yılında Yunanistan'ın resmen Enosis talep etmesi üzerine, DP Hükümeti bu konunun üzerine eğilmeye başlamıştır. 22 Ocak 1951'de, ilhak plebisitinin birinci yıldönümünde Makarios bir bildiri yayımladı. "Pek yakında Adanın Yunanistan'a ilhak edileceğini" söyleyen bu bildiride, Kıbrıs davasının uluslar arası bir dava haline geldiğini ve Rum halkının Kilise önderliğinde mücadeleye devam etmesini istiyordu. Ardından 16 Şubat 1951'de Yunan Parlamentosu'nda konuşma yapan Başbakan Venizelos, Yunan hükümetinin Enosis talebini açıklıyordu. Buna tepki gösteren TMTF (Türkiye Milli Talebe Federasyonu), 24 Şubat 1951'de Ankara'da bir miting düzenleyerek Yunanistan'ı kınıyordu. Bu konu TBMM'de tartışılmaya başlanılmış ve basında da sert protesto yazıları yayımlanmaya başlanılmış.¹⁴

O dönemde bu konuyla ilgili en sert eleştirileri Hürriyet yazarı Sedat Simavi yazmıştır. "Kıbrıs Türktür" kampanyasını başlatan Sedat Simavi; 4 Nisan 1951'de yazdığı bir yazıyla Kıbrıs'ın Türklerin olduğunu belirtecektir.¹⁵ Ayrıca Hükümetin bu konuda ılımlı olmasını da eleştirmektedir. Diğer bir yazısında ise Kıbrıs meselesini Türkiye'nin milli davası olarak görüldüğünü ve bu toprakların asıl sahibi Türkiye'ye verileceğine inandığını söylemekteydi.¹⁶

Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü, bu konuyu Yunanistan ile ilişkilerinin bozulmasını sebebiyet vermesini istemiyordu. Kıbrıs'taki mevcut statükonun korunması yönündeki tavrına rağmen Makarios tarafından yoğun bir diplomasi ile yürütülen ve Yunanistan tarafından da benimsenen Enosis çalışmalarındaki gelişmeler üzerine daha fazla sessiz kalamayan hükümeti, ılımlı bir üslupla Kıbrıs konusundaki hassasiyetini ifade etmeye başlayacaktır. Fuat Köprülü 20 Ağustos 1951'de yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:¹⁷

¹³Bkz: <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP19.htm> (05.09.2011)

¹⁴ Süleyman Özmen, *1974 Avrasya'nın...*, s.206.

¹⁵ Hürriyet, 4 Nisan 1951.

¹⁶ Hürriyet, 10 Mayıs 1951.

¹⁷ Faruk Bekârlar, *Kıbrıs Sorununun Doğuşu Menderes Dönemi Türk-Yunan İlişkileri*, Arayış Yayın Ajansı, İstanbul 2006, s.83-84.

“Ülkemize nispetle coğrafi ehemmiyeti, oradaki soydaşlarımızın mühim bir kitle teşkil eylemesi ve tarihi bağlarımızın dolayısıyla Kıbrıs’ın durumunun bizi çok yakından alakadar etmesi gayet tabidir. Adanın bugünkü hukuki vaziyetinin değişmesi için bir sebep görmüyoruz...”

Başbakan Adnan Menderes’in 1951’de Ankara’ya gelen Yunan başbakanına Kıbrıs Sorununun Türk-Yunan dostluğu çerçevesinde çözüme kavuşturabileceğini söylemesi, Yunanistan’ın Kıbrıs konusunda atacağı adımlara cesaret verecek, Ankara’nın o dönem Kıbrıs ile ilgili bir kaygı taşımadığını gösteren bu tavrı Yunanistan’ı Kıbrıs konusunda adeta teşvik edecektir.¹⁸

1952 yılında, DP Hükümeti dış politika hedeflerinden bir olan NATO’ya girme başarısından sonra Türk-Yunan ilişkileri son derece olumlu bir şekilde devam etmiştir. Yunan Dışişleri Bakanı Türkiye’ye ziyarete gelmiş, DP yöneticileri ile görüşmüştür. Bu görüşmeler sonucunda taraflar Türk-Yunan işbirliğinin sıklaştırılması ve halli gereken meseleler için bir komisyonun oluşmasına karar vermişlerdir.¹⁹ Türkiye artık Yunanistan ile birlikte Batı İttifakı’nın resmen bir üyesi haline gelmiştir. Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 26 Nisan–2 Mayıs 1952 tarihleri arasında Atina’yı ziyaret etmişlerdir. 25 Nisan 1952 tarihinde Başbakan Menderes beraberinde dört milletvekili, on iki gazeteci, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve Kara Kuvvetleri Komutanı Şükrü Kanatlı ile birlikte Yunanistan’a hareket etmişti.²⁰ Bunların yanında Kıbrıs Başpiskoposu Makarios, Kıbrıs’ta örgütlenme başlaması için konuşmalar ve mitingler yapmıştır. Ayrıca Yunan Kilisesi Başpiskoposu Spiridon, 8 Mayıs 1952’de Atina’da bir miting düzenleyerek, Kıbrıs’ın Yunanistan’la birleşmesini talep etmiştir. Yunan Kralı ise Haziran 1952’de Kıbrıs’ı Yunanistan’a İlhak Cemiyeti’nin onursal başkanlığını kabul etmiştir. Türkiye ise bunlara karşılık, 16 Temmuz 1952’de bir bildiri yayımlayarak tepki vermiştir. Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı’nın yayımladığı bu bildiri, “Türk Hükümeti 100 bin kişilik Kıbrıs Türk kilisesini dört asırlık bir Türk düşmanlığının insafına terk edemez” diyerek Türkiye hükümetini harekete geçmeye çağırıyordu.²¹

1953 yılına gelindiğinde, ABD Kıbrıs meselesine müdahil olmaya başlamıştır. 1953 yılına girilirken Makarios ABD’ye bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretin amacı Kıbrıs meselesine yönelik nabız yoklamak ve ABD’deki Rum lobisini arkasına alarak ABD’deki

¹⁸ Faruk Bekarlar, *Kıbrıs Sorununun...*, s.84.

¹⁹ Milliyet, 2 Şubat 1952.

²⁰ Milliyet, 26 Nisan, 1952.

²¹ Süleyman Özmen, *Avrasya’nın Kırılma...*, s.210-211.

yönetici çevrelerin Enosisçi harekete destek vermelerini sağlamayı amaçlamaktadır. İngilizler Başpiskopos'un bu gezisinin etkili olmayacağını düşünmektedirler.

Makarious, 17 Şubat 1953 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığında çalışan bir yetkili ile görüşmüş ve ona Kıbrıs meselesini 1953 yılında kesinlikle BM Genel Kuruluna getireceklerini söylemiştir. Bu noktada ABD'den siyasal destek beklediklerini ifade etmiştir. İngilizler Amerikalıların Kıbrıs meselesine karışmalarından son derece rahatsız olmuşlardır. İngiliz Büyükelçisi 1 Ekim 1953 tarihinde Londra'daki Dışişleri Bakanlığına gizli bir yazı ile şu bilgileri aktarmıştır: “İzlenim şudur ki Amerikalılar Enosis hareketinin kuvvet ve etkinliğine bizden daha çok önem vermektedirler. Yakın bir gelecekte Enosis hareketinin patlak vereceği olasılığını abartmaktadırlar. ABD'ye göre, Yunan Hükümeti, Kıbrıs sorununa doğrudan doğruya müdahale etme yönünde yokuş aşağı bir itiliş içindedir.” demektedir.²²

Ayrıca 1953 yılında ABD, Atlantik'ten Pakistan'a kadar olan güvenlik kalkanını korumak için Balkan Paketi'nin kurulması için Türkiye'nin yanında olmuştur. 28 Şubat 1953'de Ankara'da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir *Dostluk ve İşbirliği Anlaşması* imzalandı ve 29 Mayıs 1953'de yürürlüğe girdi. Bu Ankara Antlaşması üçlü bir ittifak için atılan ilk adım oluyordu. Antlaşmaya göre savunma konularında taraflar birbirlerine danışacak ve işbirliğinde bulunacaklar, bu amaçla Dışişleri Bakanları da aynı çerçevede işbirliğinin geliştirilmesinde rol oynayacaklardı. Bu sıralarda ise Yunanistan'ın İngiliz Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunup Kıbrıs'ın kendisine terki konusunda çeşitli başvurulardan geri durmamıştır.²³ Bu durum Kıbrıs Meselesinden dolayı Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleşmesine sebebiyet verecektir.

1954'de Enosis tahrikleri ve Yunanistan'ın tırmanan çabalarından dolayı durumu görüşen CHP, 15 Ocak 1954'de yapılan bir parti toplantısında, Kıbrıs konusunda daha kararlı sahip çıkması için hükümete yönelik baskılarını arttırıyordu. Bu toplantıda sunulan raporda şu ifadeler yer veriliyordu: “*Bir gün Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak olduğunu görürsek, harici politikamızın bugünkü müsebbipleri bu günahı asla ödemeyeceklerdir.*” Yunan Başbakanı Papagos, 23 Mart 1954'de yaptığı açıklamada sorunu BM'ye götüreceğini açıklayınca, Yunan sokakları Enosis'çilerin gösterilerine sahne oldu.²⁴

TBMM'de bu konu üzerinde görüşme yapılırken Dışişleri bakanı Fuat Köprülü “Kıbrıs üzerinde Türkiye'nin de söz sahibi olduğunu” belirtti. Ayrıca Türkiye Milli Talebe

²² Ahmet C. Gazioğlu, *Enosis Çemberinde...*, s.444.

²³ M. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitapevi, Ankara 1997, s.307.

²⁴ Süleyman Özmen, *Avrasya'nın Kırılma...*, s.211.

Federasyonu da Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmeyeceğini açıkladı. İngiltere ise 12 Temmuz 1954'de Avam Kamarası'ndaki toplantılarında Kıbrıs'ın Yunanistan ile bir alakası olmadığını belirtmiştir. Ayrıca ABD'de yaşayan Kıbrıslı Rumlar da Eisenhower'e bir muhtıra verdiklerinden de bahsetmektedir.²⁵ Tüm bunların üzerine 30 Temmuz 1954'de Yunan partilerinin hepsi Enosis'i "Milli Dava" ilan ettiler. Ardından da 16 Ağustos 1954 tarihinde "Kıbrıs halkının self-determinasyon" isteği hakkındaki ilk başvurusunu BM'ye yaptı ve konunun 9. Genel Kurul'da ele alınmasını istedi.²⁶ Genel Komite 23 Eylül 1954'te 9 lehte oya karşı 3 aleyhte ve 3 çekimser oyla Kıbrıs konusunu Genel Kurul gündemine almayı kararlaştırmıştır.

14-15 Aralık 1954'de BM'de yapılan görüşmeler sonrası İngiliz Baş delegesi Selwyn Lloyd bir konuşma yaparak bu meselenin BM teşkilatında ele alınmaması gerektiğini öne sürmüştü ve şu tezi savunmuştur:

- Coğrafi bakımdan Kıbrıs, Anadolu'nun bir parçasıdır.
- Yunanistan self determinasyon hakkını Kıbrıslılar için değil, Kıbrıs'ı kendisine ilhak etmek için istemektedir.
- Yunanistan Ada'daki Türkleri göz ardı etmektedir.
- Halkların kendi mukadderatlarını kendilerinin tayini prensibi mutlaka bir hak olarak kabul edilecek olursa, hiçbir devletin sınırları devamlılık arz edemez.
- BM'nin bu meseleye el atması Kıbrıs'taki huzursuzluğun artmasından başka bir işe yaramayacaktır.²⁷

Türk delegesi Selim Sarper ise yaptığı konuşmada Kıbrıs Sorunu yaratmanın sakıncalarını belirterek İngiliz baş delegesinin tezini desteklemiş oldu. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasındaki dostluk ve bağlaşıklığın kurulmaya başladığı bir anda ortaya çıkan yapay bir olay olduğunu ve üç ülke halklarının fikir ve duygularında tereddütler uyandıracaklarını belirten Selim Sarper, başvuru konusunun İngiltere'nin iç sorunu olduğunu, BM'ce konunun görüşülemeyeceğini ifade etmiştir.²⁸

²⁵ Hürriyet, 12 Temmuz 1954.

²⁶ Süleyman Özmen, *Avrasya'nın Kırılma...*, s.211.

²⁷ Ahmet C. Gazioğlu, *Enosis'e Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, İstanbul 1998, s.33.

²⁸ Ahmet C. Gazioğlu, *Enosis'e Karşı...*, s.34.

BM'nin almış olduğu bu karardan sonra Başbakan Adnan Menderes Kıbrıs Meselesinin artık kapandığını düşünmüştür ki Adnan Menderes'in 18 Aralık 1954'te kamuoyuna yapmış olduğu açıklama daha açık göstermektedir.²⁹

“ Birleşmiş Milletlerin Kıbrıs Meselesi hakkında almış olduğu karar, bu husustaki müzakereye devam olunmasının caiz görülmediğini sarahaten ifade etmekle, bu işe son vermektedir. Yunan resmi makamlarının bu mesele dolayısıyla ortaya çıkan hadiselerden aramızdaki dostluğun haleldar olmaması için gayret sarf ettiklerini ve tedbirler aldıklarını belirten ifadelerini memnuniyetle kaydetmekteyiz. Bu meselenin tamamı ile kapandığı için artık müttefikimiz Yunanistan ile aramızdaki dostluğun hatta gölgelenmemesine dikkat ve itina göstermek zamanı gelmiş bulunuyor. Esasen, ilk günden beri itidali muhafaza etmiş ve dostluk hisleriyle ittifakımızın manevi vecibelerine riayette asla kusur etmemiş bulunan Türk Hükümeti, bu görüş ve inançla iki memleket münasebetlerinin yeni yeni inkişaflarına mahzar olması yolundaki gayretlerine samimiyet ve azimle devam eyleyeceklerdir...”

Forum Dergisinde çıkacak olan “Kıbrıs Meselesi Kapandı mı?” başlıklı yazı Başbakan Adnan Menderes'in bu açıklamasının doğruluğunu reddeder nitelikte olacaktır.³⁰

“...Hükümetimizin bu hüsnüyeti daha o gün ilk darbesini yemiştir. Başvekilimizin demecini verdiği aynı gün Yunan Hariciye Vekili Stefanopoulos, Paris'te bir gazeteye verdiği demeçte şöyle söylemiştir: “ Bu mesele milletlerarası sahada ortaya atılmış ve dünya efkârı bu alanda bir fikir edinmiştir. Şartlar müsaade edince, bu meselenin münakaşası yeniden ele alınacaktır. Yunan Hükümeti, Kıbrıs Halkının isteği yerine gelinceye kadar bugünkü politikasına ciddiyetle devam edecektir.” Bu sarıh sözler karşısında artık bu meselenin kapanıp bittiğine hükmedilir mi? Ve Biz de şuna inanıyoruz ki, bu mesele kapanmamıştır, bitmemiştir. Bu birinci maçı. Bunun daha rövanşı olacaktır. Nihai zafer veya hizmeti bunlar tayin edecektir.

Bize gelince, itiraf etmeliyiz ki, Kıbrıs'ta yüz bine yakın ırkdaşımız bulunduğunu, ancak Yunanlılar bu meseleyi ortaya attıktan sonra aklımıza getirebildik. Bu sebepten, bu son neticeyi elde edinceye kadar epey güçlük çektik. Şartlar açıkça gösteriyor ki, muhtemelen yakın bir istikbalde bu mesele yine patlak verecektir. Binaenaleyh, bu sefer olsun gafil avlanmamak için gereken tedbirleri şimdiden almaya başlamalıyız. Kıbrıs'taki ırkdaşlarımızın durumları ile yakından alakadar olmalıyız. Bu ırkdaşlarımızla olan her türlü münasebetlerimizi arttırıp kuvvetlendirmeliyiz. Kıbrıs Rumlarının bundan böyle taşkınlık ve tazyiklerin doğrudan doğruya ırkdaşlarımıza teveccüh edeceğinden şüphe etmeliyim. Onun için bundan sonra bu bapta çıkacak meselelerde uzak akraba sıfatı ile değil fakat davacı sıfatıyla ortaya çıkmalıyız. Unutmayalım ki, Kıbrıs'la olan alakamız sadece orada ırkdaşlarımızın bulunmasından değil aynı zamanda bizatihi bu adanın memleketimizin emniyeti için arz ettiği ehemmiyet sebebiyledir...”

²⁹ Hürriyet, 19 Aralık 1954.

³⁰ “ Kıbrıs Meselesi Kapandı mı? “, Forum Dergisi, Sayı:19, Ankara,1 Ocak 1955, s.8.

1.2 1959 Londra-Zürih Antlaşmaları ile Kıbrıs Sorununa Diplomatik Çözüm Arayışları

1954 yılında Yunanistan'ın İngiltere ile görüşmeler yaparak Kıbrıs meselesini kendi lehine çevirmeye çalışmış, bu doğrultuda BM'e başvurmuş fakat istediği sonuca ulaşamamıştır. BM ise bu meseleyi Türkiye olmadan çözüme kavuşturamayacağını anlamıştır. 1955 yılına gelindiğinde ise İngiltere'nin Türkiye'yi Londra Konferans'ına davet etmesiyle bu meseleye bizzat katılmış oldu.

1955 yılında Türkiye'nin dış politika öncelikleri arasında Bağdat Paktı ve Balkan ittifakları vardı. Kıbrıs bu dönemde ikinci bir planda kalmasına rağmen, 6-7 Eylül olaylarından sonra tekrardan gündeme gelmesine neden olmuştur.

1955 yılının baharında İngiltere Kıbrıs'ı, bir iç sorun saymış ve bu nedenle Yunanistan dâhil hiçbir ülke ile görüşmemeye kararı olduğunu defalarca açıklama gereği duymuştur. Bağdat Paktına karşı Arap ülkelerinde hareketlenmelerin artması, Süveyş tahliyesi dolayısıyla Ortadoğu'daki durumun zayıflaması ölçüsünde Kıbrıs'ın öneminin artması, Kıbrıs'taki İngiliz üslerine yönelik terörizm faaliyetlerinin yoğunluk kazanması Kıbrıs konusunun Türk-Yunan ilişkileri üzerinde olumsuz etki yapacağına anlaşılması ve nihayet Türkiye'nin Kıbrıs'ta meşru menfaatlerinin bulunduğu bilincine varmış olması gibi hususları dikkate alarak politikasında önemli değişiklikler yapılmasını sağlayacak işaretleri vermeye başladı. İlk işareti Türkiye'yi de Londra Konferansına davet ederek vermiştir. Kıbrıs'ın geleceğini sadece Yunanistan ile ikili planda görüşmek yerine, ise Türkiye'yi de katarak konuyu tamamen çıkmaza sokmak suretiyle öncelikle Kıbrıs'ın tamamını ve bu mümkün olmadığı takdirde bazı bölge veya bölgeleri üs şeklinde elinde tutmak İngiltere'nin Kıbrıs politikasının ana politikasını oluşturmuştur.

İngiltere, meselenin halline yönelik olarak, Yunanistan ve Türkiye'nin de katılımıyla, üçlü müzakere süreci başlatma talebini 20 Haziran 1955 tarihinde yaptıktan sonra, taraflar 29 Ağustos 1955'de Londra Konferansı'nda bir araya geldiler.³¹ Türkiye'nin de konferansa davetinden dolayı İngiliz Kamuoyunda tepkiler oluşmaya başladı. Ayrıca Yunanistan'ın bu davete hazırlıklı gelecek olması nedeniyle Türkiye'nin de bu doğrultuda hazırlıklı olması gerektiği uyarısı yapıldı. Menderes Hükümetinin bu hazırlık aşamasında muhalefetinin de destek ve önerilerini almasının Türkiye'ye artı puan kazandıracığı kanısındadırlar.³²

³¹ Cumhuriyet, 29 Ağustos 1955.

³² Mehmet Hasgüler, *Kimin Adası? Kıbrıs'ın Akisi 1954-1968*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul 2005, s.49-50.

1 Eylül 1955 tarihinde Kıbrıs'a dair Türk görüşü açıklandı. Konferansta Konuşan Fatin Rüştü Zorlu "Statüko bozulacaksa Ada Türkiye'ye avdet edilmelidir" diyerek bu mesele üzerinde ne kadar ısrarcı olduklarını göstermiş oldu. Ayrıca konferans öncesi, kamuoyunun tansiyonu arttırmasının vermiş olduğu bir sonuçla, konferans görüşmeleri bir netice alınmadan sona ermiştir. Bir kısım basının Kıbrıs meselesi üzerine bir başka durması neticesiyle gerilen ortam, 6 Eylül'de Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba konduğu haberinin yayınlanmasıyla, "Kıbrıs Türk" tür derneğin düzenlediği bir miting sonrasında İstanbul'da ve yine aynı gün İzmir'de Rum vatandaşların mallarına yönelik saldırılara dönüşen bir harekete girişilmiş, olaylar sıkıyönetim ilan edilerek bastırılmıştır. Bu olaylar sonrası İstanbul'daki Rum azınlık için bir dönüm noktası olmuştur. Bir bakıma DP iktidarının devlet ile azınlık cemaatleri arasında başlayan sıcak ilişkilerin bu olaylardan sonra onarılması zor bir darbe olmuştur.³³

6-7 Eylül olayları neticesinde Türkiye, olaylarda zarar görenlere tazminat ödemeyi kabul ederek, iki halk arasındaki gerginliği azaltmak istemiştir. Fakat Türkiye'nin bu tavrına karşılık Kıbrıs'taki terör olaylarında artış başlamıştı. Kıbrıs'ta terör olaylarını gerçekleştiren EOKA'nın bu olaylar sırasında İngilizlere de zarar vermesinden rahatsız olan Kıbrıs Valisi John Harding, bu olayların artmasından sorumlu tuttuğu Makarios ve üç EOKA'cuyu Seychelles Adalarına sürgüne göndermiştir.³⁴

Kıbrıs sorununda çözümsüzlük devam edip giderken, Mısır'da işbaşına gelen darbeci yönetimin Süveyş Kanalı'nı devletleştirmesi, Kıbrıs Adasının İngiltere açısından önemini daha da arttırmıştır. İngiltere gerek bu olumsuzluk ve gerekse Rum terörünün giderek artmasından duyduğu endişenin sonucu olarak, Kıbrıs'a bir alaydan oluşan bir paraşütçü birliği göndermiştir.³⁵

İngiliz hükümeti, adada uzun zamandan beri Kıbrıs Rumlarının büyük bir kısmının adaya muhtariyet veren bir anayasayla yetineceğine inanmış ve bu düşünce doğrultusunda Eden tarafından İngiliz hukukçu Lord Radcliffe'e anayasayı hazırlama görevi verilmişti. Bunun üzerine Radcliffe, Temmuz 1956'da anayasa çalışmalarına başlamıştır. Fakat Kıbrıslı Rumların hazırlanacak anayasa müzakerelerine katılmaya yetkili tek kişinin Makarios olduğunu ileri sürmeleri, Radcliffe anayasasının daha çalışmalara başlamadan çıkmaza

³³Şimşek Halil, Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların durumu (1923-1974), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2006, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

³⁴Zafer, 10 Mart 1956.

³⁵Ulus, 12 Ağustos 1956.

girmesine neden olmuştur. Zira İngiliz hükümetinin bu anayasayla ilgili görüşmeleri Seychelles Adaları'na sürgün ettiği Makarios ile yapmazdı.³⁶

Bir süre sonra İngiltere, Kıbrıs'a “ Mahalli muhtariyet verilmesi” amacını gerçekleştirmek için LordRadcliffe planladığı anayasa tasarısı hazırlattırılmıştır. Bu tasarıda self determinasyon konusuna yer verilmemekle beraber, self-government üzerinde sıkça durulmakta idi. Avam karmasında görüşmeler sonucunda 19 Aralık 1956 tarihinde resmen kabul edilen bu anayasaya göre kurulması öngörülen ve 36 üyeden oluşacak olan Kıbrıs Meclisi'nde Türklere 6, Rumlara 24 üye ile temsil olunacak, geriye kalan altı üye de adanın valisi tarafından seçilecektir. Kurulması planlanan kabinede ise Türklere yalnızca bir bakanlık verilecektir.³⁷

Forum dergisi LordRadcliffe'nin hazırladığı bu tasarı için şunları söylemektedir:³⁸

- “ Kıbrıs'ta 38 üyelik bir parlamento kurulacak, mebusların 24 tanesi Rum, 6 tanesi Türk olacaktı. Bu durumda meclis de Türklerin Rumlara oranı ¼ olacaktı. Bu plana göre, Kıbrıs'ın Muhtar hükümetinde başbakan dâhil 7 bakan Rum olacak buna karşılık Türk işlerine bakmak üzere mecburi olarak sadece 1 bakan kabineye alınacaktı.
- Parlamentodaki Türk milletvekilleri, Türk cemaatini ilgilendiren işlere dair kanun çıkarmak istedikleri zaman, Rum milletvekillerinin çoğunluğunun onayını elde etmeye mecburdur. Şayet bu onayı elde edemezler ise, İngiliz genel valisinin ilgili kanunu bir kararnameyle Rum milletvekillerine ısrar etmesi üzerine ikna edilmesi zorunluydu.
- Radcliffe tasarısı, Kıbrıs'taki muhtar idarenin yürütülmesine Türk ve Yunan hükümetlerinin temsilcilerinin katılmalarını öngörmemektedir.
- Radcliffe tasarısında, cemaatlere karşı ayırım yapılmasına karşılık şikâyet merci, tamamen tarafsız kararlar verecek olan yüksek mahkeme ile garantiler mahkemesiydi. Tasarıda bu mahkemelere sadece cemaat mensuplarının başvurabilecekleri belirtilmiştir.”

Yunan Hükümeti bu tasarıyı kabul etmediğini resmi bir tebliğ ile bildirdi. Türk hükümeti ise bazı şartlarla anayasa tasarısını kabule taraftar olduğu anlaşılıyordu.³⁹ Fakat

³⁶*The Daily Telegraph*'dan aktaran Ulus, 11 Aralık 1956.

³⁷ Ulus, 20 Aralık 1956.

³⁸“Kıbrıs Hakkında Yeni İngiliz Planı”, Forum Dergisi, Cilt:9, Sayı:103, Ankara, 1 Temmuz 1958, s. 5.

³⁹ Cumhuriyet, 20 Aralık 1956.

birkaç gün Kıbrıs'ın Türk liderlerinden Kıbrıs Türktür Partisi başkanı Dr. Fazıl Küçük ile Türk Federasyonu Başkanı Faiz Kaymak Ankara'daki görüşmeler sonrası hazırlanan anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi şartıyla, kabule hazır olduklarını bildirdiler.⁴⁰

Adnan Menderes Hükümeti'nin ise bu anayasaya karşı olan tutumu ise şu şekildedir:⁴¹

“Radcliffe Raporu üzerinde yaptığımız ön inceleme ve İngiltere hükümeti tarafından verilmiş olan izahat, bu raporun makul bir müzakere mevzuu teşkil edebileceği kanaatini bize vermiştir. Teferruatlı tetkikatımızı bitirince, İngiltere hükümetine yapacağımız bazı telkinler olabilir. Kıbrıs'ın mukadderatının ileride Kıbrıs halkları tarafından tayini mevzuuna gelince, müstemlekeler nazırı Mr. LennoxBoyd'un Avam Kamarası'nda bu hususta söyledikleri şayanı dikkattir. Nazır, Kıbrıs halkının mütecanis olmaması keyfiyetini tebarüz ettirdikten sonra, Ada halkının reyine müracaat edildiği takdirde Kıbrıs'taki Türk cemaatinin oradaki Rumca konuşanların teşkil ettiği cemaatten asla daha az olmayan şekilde kendi mukadderatını serbestçe kendisi tespit etmek imkânına malik bulunacağını söylemiş ve bunun Ada'nın taksimi hususunun muhtemel neticelerinden biri olacağı manasına geldiğini tasdik eylemiştir. Netice şudur ki, Müstemlekeler Nazırı Mr. LennoxBoyd'un İngiltere hükümeti namına beyanat heyeti umumiyesi itibariyle, Kıbrıs meselesinin nihai şekilde hâllini temin edebilecek hareket noktaları ihtiva etmektedir. Bu esaslar dairesinde İngiltere hükümeti ile Kıbrıs meselesine müteallik işleri görüşmeye devam edeceğiz.”

Adnan Menderes birkaç gün sonra bu tasarı üzerine yaptığı konuşmada şunları belirtmiştir:⁴²

“Radcliffe Raporu ile Kıbrıs'a muhtariyet veriliyor. Bu muhtar idareyi biz olduğu gibi kabul etmiş değiliz. Kıbrıs'taki Türk Cemaati liderlerini davet ettik, kendileriyle müzakere hâlindeyiz. Bu müzakerenin neticesinde İngiltere hükümetine icabında telkinlerde bulunacağız. Bu İngiliz teklifinin aynen kabulünü tazammun etmeyen bir ifadedir.”

Radcliffe Tasarısına Yunan ve Rum halkının karşı çıkması üzerine, Türk halkı da 1957 yılının başlarından itibaren, Kıbrıs'taki statükonun korunması, bu mümkün olmaz ise Ada'nın Türkiye'ye iadesi, son alternatif olarak da Kıbrıs Türk toplumunun haklarının bütünüyle korunduğu tam bir özerk yönetim olması isteğinden vazgeçmiş tamamıyla “Taksim Tezi” ne yönelmiştir.

Başbakan Adnan Menderes'in 28 Aralık 1956 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada “Taksim Tezi”ni benimsediklerini resmen ilan etmiş oldu.⁴³

⁴⁰ Cumhuriyet, 22 Aralık 1956.

⁴¹ Mehmet Gönlübol, A.Haluk Ülman, “İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk Dış Politikası (1945-1965) Genel Durum”, (edit: Mehmet Gönlübol), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (içinde), Siyasal Kitapevi, 9. Baskı, Ankara, 1996, s.351-352.

⁴² Mehmet Gönlübol, a.g.e., s.352.

⁴³ Zafer, 29 Aralık 1956.

“Taksim meselesi hiçbir zaman nazardan uzak tutulacak bir keyfiyet değildir. Türk hükümeti taksim meselesini şayanı iltifat bir teklif olarak telakki etmektedir. Ada'nın taksiminde büyük bir fedakârlık olmak üzere ve nihai olarak kabul edeceğimiz cihet şudur: Ada'nın taksimi meselesinde 120.000 nüfusumuzu yâd ellere tevdi edemeyiz. Ve orada 25 milyonun emniyetine nigâhban olan bir kara parçasında ileri karakolumuzun mevcut bulunmasını zaruri görmekteyiz. Bize Ada'nın verilmesini iddiaya kalkarsak, dünyanın bu karışık zamanında Türk devletinin meseleleri Kıbrıs Adası'ndan ibaret değildir. Her hususu bırakalım, milletin toptan tehlikede olduğu zamanlar, hem kendi başımıza daha ileri kaygılar hem de dünyanın başına daha ileri müşküller çıkarmaktan başka, böyle bir hareket bir şey ifade etmeyecektir. Biz Ada'nın taksimine taraftarız. Kimse Ada'yı taksim etmekten başka bir çözüme Türkiye'yi icbar etmeyi aklından bile geçiremez.”

Türk Hükümetinin Kıbrıs'a dair bu görüşü Yunanistan'daki ilk etkisi şaşkınlık oldu. Yunan basını Kıbrıs'ın taksimini kabul etmemektedir, fakat Türkiye'ye karşı bir cephe de almış değildi. ABD'nin de Kıbrıs Meselesinin Türk, İngiliz ve Yunan hükümetlerinin artık bir anlaşmaya varmaları gerektiğini ileri sürmesi, Yunan hükümetindeki ikinci şaşkınlık oldu.⁴⁴

Kıbrıs Meselesi'nin bu üç taraflarca tartışılmaya başlanması 18 Şubat 1957 tarihine rastlamaktadır. Türkiye New York'taki bu görüşmelere meseleye hakim olan Çanakkale Milletvekili Fatin Rüştü Zorlu, Prof. Dr. Nihat Erim ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Nuri Birgin ile katılmıştır.

New York'taki bu görüşmeler esnasında, Yunanistan adına konuşan Yunan Dışişleri Bakanı Averof Kıbrıs için self determinasyon talep etmiştir. Averof Kıbrıs'ta hemen bir plebisite yapılmasını vurgulamıştır. Ayrıca Türkiye'nin Kıbrıs ile hiçbir ilgisinin bulunmadığını Lozan Antlaşması sırasında Türkiye'nin Kıbrıs'a dair haklarından feragat ettiğini savunmuştur. İngiltere Delegeşi Allan Noble ise yaptığı konuşmada Yunanistan'ın Lozan Antlaşması ile bütün haklarından feragat ettiğini belirtmiş, Kıbrıs meselesini Yunanistan'ın bir iç sorunu olarak gördüklerini söylemiştir. Diğer taraftan da, İngiltere'nin Kıbrıs'ta barış ve huzuru sağlamaya çalıştığını Yunanistan'ın EOKA terörünün arkasındaki güç olduğunu İngiltere'nin Kıbrıs'a dönük çözüm planlarını da onaylamadığını ve çözümsüzlükten yana bir tavır takındığını savunmuştur. İngiltere'nin Kıbrıs'taki her iki topluma da ayrı ayrı self determinasyon hakkı tanıyacağını bunun için Kıbrıs'taki terörün bitmesi gerektiğini işaret etmiştir. BM teşkilatının Yunanistan'ı Kıbrıs'taki terörü durdurmaya davet etmesini gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁵

Türkiye adına söz alan Selim Sarper ise, Yunanistan'ın self determinasyon ilkesinden yararlanarak Enosis'i gerçekleştirmek istediğini ve Yunanistan'ın devamlı

⁴⁴ Cumhuriyet, 7 Ocak 1956; Son Havadis, 7 Ocak 1956.

⁴⁵ Cumhuriyet, 19 Şubat 1956; Milliyet, 19 Şubat 1956.

Enosispropagandası yaparak Ada'daki terör hareketini madden ve manen desteklediğini belirtmiştir. Sarper'in konuşması siyasi komisyon tarafından mantıklı bulunmuştur.⁴⁶

Kıbrıs meselesiyle artık yakından ilgilenen ABD ise görüşünü şu şekilde belirtmiştir:⁴⁷

“...Geçen yıl süresince Birleşmiş Amerika, ilgili taraflar arasındaki müzakereleri kolaylaştırmak için her fırsattan faydalanmaya çalışmıştır. Bununla beraber, Birleşik Amerika tatmin edici bir çözüm yolunun müzakereler yoluyla bir uzlaşmaya varmak hususunda tarafların azmine bağlı olduğuna inanmaya devam etmektedir. BM Antlaşması anlaşmazlıkların doğrudan doğruya müzakere yolu ile çözümünü sarih olarak derpiş etmiş bulunmaktadır. Birleşik Amerika, Kıbrıs meselesinde de ilgili tarafların BM teşkilatı dışında bir çözüm aramaya devam etmeleri gerektiğine inanmaktadır...”

Bu görüşmeler sonrası 22 Şubat 1957'de BM kararını vermiştir. Bu karara göre, Kıbrıs meselesi demokratik ve barışçıl yollarla çözüme ulaştırılmalıdır. Ayrıca BM, Türkiye'nin Kıbrıs meselesine taraf olduğunu açıklamıştır. Bu karar üçlü bir konferansa zemin hazırlamış, Londra'da yapılacak konferansa Türkiye'de davet edilmiştir.⁴⁸ Birkaç gün sonra Atina Radyosunda yapılan bir açıklamaya göre bu davetin sadece İngiltere ve Makarios arasında olması gerekliliği bildirilmiştir.⁴⁹

Bu gerginlik devam edeceğini sezen NATO Genel Sekreteri LordIsma 20 Mart 1957'de Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'a birer mektup göndermiş, arabulucu görevini üstlenebileceğini söylemiştir.⁵⁰ Bu teklif Türkiye ve İngiltere tarafından olumlu karşılanırken, Yunanistan olumsuz yaklaşması sonucunda başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

Kıbrıs meselesinin giderek daha da arttığı bu günlerde, sorun yavaş yavaş uluslar arası bir sorun olarak belirmeye başladı. Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında süregelen soruna, ABD'de kendini bu meselede göstermeye başlamıştır. ABC Amerikan Radyo Şebekesinin siyasi yorumcusu Mr. Hove'ye Türkiye'ye ziyareti sırasında yöneltilen, Kıbrıs'a dair bir soruya verdiği cevap şu şekildedir:⁵¹

“İngiltere bu meselede Amerikanın Süveyş meselesinde gösterdiği mütereddid politikayı takip etmiştir. Mesele, Akdeniz'in bu mühim noktasına komünist sızmasını önlemektedir. Kanaatimce Kıbrıs Yunanistan eline geçerse bu bir hakikat olacaktır.”

⁴⁶ Cumhuriyet, 19 Şubat 1956

⁴⁷ Hürriyet, 21 Şubat 1957; Zafer, 21 Şubat 1957.

⁴⁸ Cumhuriyet, 23 Şubat 1957.

⁴⁹ Cumhuriyet, 26 Şubat 1957.

⁵⁰ Cumhuriyet, 21 Mart 1957.

⁵¹ Cumhuriyet, 4 Nisan 1957.

20 Nisan 1957’de ABD’nin Ankara Büyükelçiliği Müsteşarı Mr. Lyon’nun yaptığı konuşma ABD’nin Kıbrıs ile artık daha yakından ilgilendiğini bildirmekteydi.⁵²

“...Birleşik Amerika demiştir, Kıbrıs meselesile doğrudan doğruya değil, dünya sulhunun devamı bakımından dolayısıyla ile alakardır. Yaptığı müdahaleler ve tavsiyeler sadece böyle bir maksada matuftur.”

Aynı gün gazetede, ABD Dergisi New York Times’da Kıbrıs meselesi hakkında çıkan makalenin görüşüne de yer vermişlerdir.⁵³

“... Türkler ve herkes bilmektedir ki, Kıbrıs’a ‘self-determination’ tabiri Enosis ve Yunanistan ilhak tabirlerinin hafifletilmiş şeklidir. Zira adadaki Rumlar Yunanistanla ilhak lehinde reylerini kullanacaklardır. Bununla beraber Kıbrıs Meselesi uzun vade ile halledebilir ve aceleye getirmek çok tehlikeli olabilir. Sabır ve uzlaştırma ruhu isteyecektir. Maalesef uzlaştırma arzusu henüz görülmemektedir.”

CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek’in 21 Nisan 1957’de kongrede Türk-İngiliz, Türk-Amerikan ve Türk-Yunan dostluğu üzerinde durarak, Kıbrıs meselesinde Amerika’nın söz sahibi olmadığından bahsederken Yunanistan’ın da iki devlet arasındaki dostluğu zedeleyici davrandığını belirterek şunları söylemiştir:

“...Türk dış politikasının temeli, Birleşmiş Milletler, NATO ve Avrupa birliği olduğu kadar, Türk-Amerikan ve Türk-İngiliz dostluğuna da dayanır.

Memleketimizin kurtarıcısı ve C.H.P.’nin lideri büyük Atatürk İstiklal Zaferini kazandıktan sonra insan gözüyle görülebilecek büyüklüklerden biri göstermiş ve mağluplara elini uzatarak Türk-Yunan dostluğu kurmuştur. Bu gün gaflet ve kısa görüşlülük içinde Kıbrıs davasını yürütmek isteyen Yunanistan, bu dostluğa kıymet vermemesinin zararlarını anlayacaktır...”

Görüldüğü üzere, 1957 yılı Kıbrıs Meselesi artık Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasındaki ciddi bir sorun olmaktan çıkmış, başta ABD olmak üzere dünya kamuoyuna yayılmaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde adada saldırılar ve Kıbrıslı Rumların Enosis gösterileri devam etmiş Makarios, Kıbrıs’a gitmemek şartıyla sürgünden dönmüştür. Makarios’un serbest bırakılması Türkler tarafından boykot edilmiş, İngiltere’ye bu konu ile ilgili muhtıra verilmiştir. Kıbrıs’ta şiddet içeren gösterileri ve tedhişçi hareketleri desteklediği gerekçesiyle kapatılan bir Rum okulunun tekrar açılması gibi tavizler de Kıbrıs valisi Harding tarafından verilmiştir.

1958 yılına gelindiğinde Kıbrıs Valisi değişmiş, Harding’in yerine SirHughFoot gelmiştir. SirHughFoot’un adaya gelmesinin hemen ardından Kıbrıs’la ilgili İngiliz hükümeti tarafından arka arkaya planlar ortaya atılmıştır. Bu planların başında müzakerelerin

⁵² Cumhuriyet, 20 Nisan 1957.

⁵³ Cumhuriyet, 20 Nisan 1957.

yapılmasını sağlayan 19 Haziran 1958 tarihinde İngiltere Başbakanı Macmillan tarafından geliştirilen I. Macmillan planı gelmektedir. Bu plan şu konuları içermektedir:⁵⁴

- Kıbrıs, yalnız İngiltere ve dolayısıyla İngiliz milletler camiasına mensup olmalı, aynı zamanda Türkiye ve Yunanistan ile olan irtibatının faydalarından istifade etmelidir.
- İngiltere, adada barış, terakki ve refahı sağlamak için Türkiye ve Yunan hükümetlerinin de müşterek gayrete katılmalarını ve işbirliklerini iyi karşılayacaktır.
- Türkiye ve Yunanistan hükümetlerinin tayin edecekleri birer temsilci bu siyasetin Kıbrıs'a uygulanması konusunda Kıbrıs valisine yardımcı olacaklardır.
- Kıbrıs'ta temsilcilik sistemine dayanan bir hükümet teşkil edilecek, bu suretle her cemaat kendi işlerinin uygulanmasından muhtar bulunacaktır.
- Kıbrıs'taki iki cemaatin, Türk ve Rum olarak bulunmaları arzusunu tatmin etmek için İngiltere hükümeti İngiliz tebaasında kalmak haklarını da korumakla beraber, kendilerinin Türk veya Yunan tebaasına geçmeleri hususunda alınacak düzenlemeyi de iyi karşılayacaktır.
- Adanın uluslararası statükosu yedi sene içinde değişmeyecektir. Bundan maksat, işbirliği prensibinin bu plan dâhilinde gereken istikrar havası içinde tam manasıyla tertibine ve tatbikatına imkân vermektir.
- Temsilcilik sistemine dayanan hükümet şekliyle kendi işleri hususunda verilen muhtariyet her iki cemaatin temsilcileri ile Türk ve Yunan hükümetlerinin temsilcileri arasında yapılacak görüşmeler sonunda kabul edilecektir. Bu plan dâhilinde yeni anayasadaki maddeler şöyledir:
 - a) Her cemaat için ayrı bir temsilciler meclisi olacaktır. Bu meclisler, cemaatlerin hususi işlerini ilgilendiren konularda yetkili olacaklardır.
 - b) Cemaatlerin içişleri ve iç güvenlikleri konuları dışındaki hususlarda yetkili bir konsey kurulacak ve bu konseyin başkanı vali olacaktır. Bu konseyde Türkiye ve Yunanistan hükümetleri tarafından gönderilecek olan temsilciler ile temsilciler meclisinden seçilecek altı vekil bulunacaktır. Bu altı vekilin ikisi Kıbrıslı Türk, dördü ise Kıbrıslı Rum olacaktır.
 - c) Vali, Türkiye ve Yunanistan hükümetinin temsilcilerine danıştıktan sonra her iki cemaatin menfaatlerini himaye için özel yetkilere sahip olacaktır.

⁵⁴Ulus, 20 Haziran 1958.

d) Dışişleri, savunma, iç güvenlik valinin yetkisi altında bulunacaktır. Fakat bu işlerde de vali, Türk ve Yunan hükümetlerinin temsilcilerine danıştıktan sonra hareket edecektir.

e) Türkiye ve Yunanistan hükümetleri temsilcileri cemaatler arasında ayırım yapıldığı görüşünde oldukları takdirde, herhangi bir kanunun tarafsız bir mahkeme tarafından gözden geçirilmesini istemek hakkına sahip bulunacaklardır.

Macmillan Planı hem Türk hükümetinin taksim tezinin hem de Yunan hükümetinin Enosis'le ilgili tezinin gerçekleşmesine izin vermemekteydi.

Bu planın Türkiye tarafından olumlu karşılanmama sebebini ise Başbakan Adnan Menderes şöyle açıklamaktadır:⁵⁵

“...Adada mevcut durum ve iki cemaatin karşılıklı yüz yüze gelmelerinde, Kıbrıs'ın uluslararası statüsü kesin olarak tespit edilmedikçe adanın bugünkü şartlar altında idaresine yönelik bir planın başarıyla uygulanmasına imkân yoktur... Bu plan uygulamaya konulduğu takdirde iki cemaat arasında hadiseler ve gerginlikler artacak ve adanın sükûnete kavuşturulması ve cemaatlerin refah ve saadetleri hususunda takip edilen gaye elde edilemeyecektir. Esasen Türk cemaatinin kendi kalıcılığı ve geleceği hususunda hissetmekte olduğu endişe ve adadaki tahrik ve tedhiş hareketleri karşısında maruz bırakıldığı sıkıştırma neticesinde, adadaki gerginlik son günlerde büyük ölçüde artmış bulunmaktadır. Planın kabul görmemesinin diğer bir sebebi de adanın nihai sonucunu, yeni bir uzlaşma formülü olarak ortaya atılmış ve Türkiye tarafından büyük taviz ve fedakârlık suretiyle kabul edilmiş olan taksim fikrini ihtiva etmemesidir. Gerek İngiltere ve Türk hükümetleri arasında cereyan eden müzakerelerde gerek tarafımızdan yapılmış bulunan aleni beyanatlarda birçok defa ifade edilmiş olduğu gibi Türkiye, adanın taksimini bu meseleye tek hal çaresi olarak görmekteyken herhangi bir planı Türk efkârı umumiyesi tarafından da uygun görülmeyecektir. Diğer taraftan adadaki iki cemaat arasındaki gerginliğe son vermek ancak iki cemaatin hukuken ve fiilen birbirinden ayrılması ile mümkün olacaktır. Yine aynı sebeple Kıbrıs'ın geleceğini tayin edecek herhangi bir planda iki cemaatin kaderinin hiçbir suretle birbirine bağlı olmadığını belirtmek ve bilhassa Türk cemaatinin herhangi bir şekilde Rum cemaatin baskısı altına girmeyeceğini teminat altına almak gerekir... Şurasını da ilave ederim ki Türkiye taksim fikrini kabul ettiği anda dahi İngiltere'nin adadaki üs ve tesislerini muhafaza etmesine rıza gösterdiğimizizi hatta bunu lüzumlu gördüğümüzü belirttik...”

Yunanistan ise bu plana Türkiye'de dâhil olduğu için kabul etmemekteydi. Bunun üzerine İngiltere 15 Ağustos 1957'de II. Macmillan Planı'nı hazırlamıştır. Birkaç nokta dışında çok fazla değişiklik yapılmayan bu planda Türk ve Yunan Hükümetleri tarafından kabul görmemiştir. Türkiye'nin tavrı Yunanistan'a oranla daha ılımlıydı. Çünkü bu plana göre adanın uluslararası statükosunun belirleneceği ve bunun sonucunda taksimin gerçekleşeceğine dair inancı yüksekti.

⁵⁵ Cumhuriyet, 28 Haziran 1958.

1958 yılının sonlarına yaklaşırken, ABD Kıbrıs Meselesine müdahil olmuştu. ABD'nin Kıbrıs meselesi ile bu kadar yakından ilgilenmesinin sebebi ise Batı İttifakı içinde Kıbrıs meselesi dolayısıyla meydana gelebilecek çatışmaları önlemek ve bu sayede Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs meselesini kullanarak adada nüfuz sahibi konumuna gelmesini engellemektir. Demokrat Parti hükümeti de Yunanistan ile olan ilişkilerinde daima Sovyetler Birliği tehdidini sezdiği için Yunanistan ile olan ilişkilerin sekteye uğramamasını istemiştir. Bundan dolayıdır ki, ABD'nin bu meseleye müdahil olması karşısında hiçbir şey yapmayacaktır.

Kıbrıs meselesi 24 Kasım 1958'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda tekrar ele alınmıştır. Siyasi Komite üç devlet arasında konferans yapılmasını teklif etmiş, yapılan teklif BM tarafından da kabul edilmişti. Türkiye adına Genel Kurul'a katılan temsilcilerimiz, Kıbrıs konusundaki kararlılığını net bir şekilde burada ifade etmiş ve bu durum Başbakan Adnan Menderes tarafından takdire şayan görülmüştür.⁵⁶ BM Genel Kurulu'nda alınan bu karar doğrultusunda gelişen aşamalar İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'yi Zürih görüşmelerine ve II. Londra Konferansı'nda bir araya gelmelerine vesile olmuştur. Ayrıca Kıbrıs meselesi NATO'da da ele alınmış Kıbrıs için arabuluculuk yapılması kararlaştırılmıştır.⁵⁷

1.2.1 Zürih Zirvesi

1959 yılı basından itibaren Kıbrıs sorununun çözülmesi konusunda büyük bir çaba içine girildiği anlaşılmaktadır. 20 Ocak 1959 tarihindeki gelişmeler, Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Yunan Dışişleri Bakanı E. Averof; 5 Şubatta da Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ile Yunanistan Başbakanı K. Karamanlis'i İsviçre'nin Zürih kentinde bir araya getirmiştir. Altı gün süren Zürih toplantıları sonucunda; Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında üçlü görüşmelere devam edilmesi kararı alınmış, bu kararın ardından da Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları Londra'ya hareket etmişlerdir.⁵⁸

Bu görüşmelerde, Kıbrıs'ta bağımsız bir cumhuriyet kurulması konusunda mutabakata varıldı. Adnan Menderes ile Karamanlis 27 maddelik Zürih Antlaşması'nı 11 Şubat 1959'da Zürih'te imzalayarak bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti için ilk önemli adımı attılar. Ayrıca bu anlaşmada adada tek bir meclis kurulacak ve bu mecliste Türklerin azınlıkta, Rumların çoğunlukta olacağı bir meclis kurulması öngörüldü. Siyasi çevrelerin belirttiklerine göre ise;

⁵⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: E4, Fon Kodu: 030..1.0.0., Yer No: 62.385..10.

⁵⁷ Cumhuriyet, 6 Aralık 1958.

⁵⁸ Cumhuriyet, 21 Ocak-12 Şubat 1959.

Kıbrıs'ın ileride Yunanistan tarafından ilhakını veya bir kısmının Türkiye ile birleşmesini önleyeceği bir garanti maddesi de antlaşmada mevcuttur.⁵⁹

Adnan Menderes'in Zürih Konferansı hakkında verdiği demeci şöyledir:⁶⁰

“Zürih müzakerelerinin müspet olarak neticelenmesinden çok memnunum.

Müzakereler karşılıklı olarak derin bir anlayış ve samimiyet içinde cereyan etmiştir. Bu suretle uzun zamandan beri sarsılmış bulunan Türk-Yunan münasebetlerinin ittifak ve dostluk esaslarına en sıkı surette bağlı bir şekilde yeni baştan ihyası artık mümkün hale gelmiştir. Hatta şimdiden denilebilir ki, en yakın dost ve müttefiki olmanın gerektirdiği görüş ve anlayış tarzı münasebetlerimiz de kendini hissettirmeye başlamıştır.

....

Bu mesut anlaşmanın aynı zamanda aramızdaki ihtilal yüzünden müteessir ve huzursuz bulunan NATO devletleri camiasını da büyük bir memnuniyet ve huzura kavuşturmuş olduğunda hiç şüphe yoktur. Bunun gibi dünyanın diğer sulhsever memleketlerinin de bu neticeden bahtiyarlık duyacaklarından eminim...”

Adnan Menderes'in bu demecinden de anlaşıldığı gibi, Zürih Konferansı'nda Türkiye taksim tezi konusunda tam olarak vazgeçmemiş olsa bile geri adım atmıştır. Kıbrıs için yeni bir dönem böylelikle başlamış oldu.

Kıbrıs Türkleri liderlerinden Rauf Denktaş ise bu anlaşma konusunda şunları söylemiştir.⁶¹

“Bugünkü anlaşmadan muhakkak ki memnunuz. Bizim haklarımızı koruyan ve Kıbrıs'ta varlığımıza hürmet eden bir uzlaşmaya vardık. Bunun için çok memnunuz. Kıbrıs meselesinin halli için önümüzde daha çok müşkül yol vardır. Birçok müşkülle karşılaşacağız. Fakat Zürih Anlaşmasında Yunanistan ve Türkiye arasındaki iyi niyet ve dostluk iki cemaatte de devam ederse (edeceğine eminim) bu müşkülli de kolaylıkla yeneceğimiz muhakkaktır.”

1.2.2 Londra Konferansı

Zürih görüşmelerinden temeli atılan “Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti” düşüncesi, 19 Şubat 1957 tarihinde, Londra'da bir araya gelen Türk ve Yunan liderlerin önderliğinde hayata geçirilmesine karar verildi. Bu konferansa Başbakan Adnan Menderes ve Kıbrıs Türk cemaat lideri olarak Dr. Küçük ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu katılacaklardır. Yunan ve Rum tarafını ise Yunanistan Başbakanı Karamanlis, Dışişleri Bakanı Averof ve Makarios temsil etmekteydiler. Fakat Adnan Menderes bu konferansa giderken Londra yakınlarında uçak yoğun sis yüzünden kontrolünü kaybedip düşmüş, Adnan Menderes bu kazadan sağ kurtulmuş, konferans görüşmelerini hastaneden takip etmiştir.

⁵⁹ Cumhuriyet, 12 Şubat 1959.

⁶⁰ Cumhuriyet, 14 Şubat 1959.

⁶¹ Ulus, 20 Şubat 1959.

19 Şubat 1959'da imzalanan Londra Antlaşmasına, Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin önerilerin bulunduğu bir muhtıra da eklenerek Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından imzalanmıştır. Bu önerilerde ilgili Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum temsilcilerinin de onayı alınmıştır. Bunlara ek olarak ise, yeni kurulacak Kıbrıs Cumhuriyetinin Anayasası ile bu cumhuriyetle Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki Garanti ve İttifak antlaşmaları, 17 Şubat tarihli Türk, Yunan Dışişleri Bakanları ile aynı tarihli İngiltere Hükümeti, 19 Şubat tarihli Türk ve Yunan cemaatleri temsilcilerinin açıklamaları oluşturmaktadır.⁶² Bunlara ek olarak ta, anlaşma ile Türk ve Yunan askeri birliklerin de adada garnizon kurmaları hususunda mutabakata varılmıştır. Fakat ne kadar asker gönderileceği belirtilmemiştir. Karamanlis bunu ilk önce reddetmiş, ama daha sonra temsili bir kuvvet mevzuunda anlaşmaya razı olmuştur.⁶³

Antlaşmanın tam metni 24 Şubat 1959 açıklandı. Antlaşmaya göre, ada da kurulacak cumhuriyetin; Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğü altına alınması, burada Temsilciler Meclisi ve Cemaat Meclisi olmak üzere iki ayrı meclisin kurulması öngörülmüştür. Kıbrıs Hükümetinde ise; Bakanlar Kurulu üyeliklerinden üçünün Türklere yedisinin de Rumlara verilmesi, Cumhurbaşkanı'nın Rumlardan, yardımcısının da Türklere seçilmesi karara bağlanmıştır. Cumhurbaşkanı Yardımcısının, Cumhurbaşkanı gibi, dış siyaset, savunma ve iç güvenlik gibi konularda veto yetkisi olacaktı. Ayrıca, iç güvenliği sağlamak için gerekli olan 1.600 kişilik güvenlik örgütünün; 950'si Rumlardan, 650'side Türklere oluşacaktır. Öte yandan; 1.200 'ü Rumlardan, 800'üde Türklere seçilecek olan toplam 2.000 kişilik savunma gücünün, karargâh komutanlığı ise sırayla yürütülecektir. Ada'da iç güvenliği sağlamak için oluşturulacak 4.000 kişilik ordunun da yarısı Türklere, öteki yarısı da Rumlardan meydana gelecektir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bayrağı konusunda ise başkan ve yardımcısının ortaklaşa belirleyeceği renk ve şekillerde özel bir bayrağın kullanılacağı bununla birlikte, belirlenen Kıbrıs bayrağının yanında cemaatlerin Türk ve Yunan bayraklarını da çekebileceklerini ve milli bayramları kutlayabilecekleri karara bağlanmıştır.⁶⁴

Londra Konferansı'nda alınan kararlar adadaki Türk gençlerini rahatsız ederken, Rum gençleri kararları kutladılar. Türk öğrencileri "Ya taksim, ya ölüm!" diyerek protesto yaparak memnuniyetsizliklerini dile getirdiler.⁶⁵

⁶² Vatan, 21 Şubat 1959.

⁶³ Cumhuriyet, 21 Şubat 1959.

⁶⁴ Cumhuriyet, 24 Şubat 1959.

⁶⁵ Cumhuriyet, 21 Şubat 1959.

Zürih ve Londra Antlaşmaları'na temel alarak hazırlanan Kıbrıs Cumhuriyeti Antlaşmaları ile buna bağlı Kuruluş, İttifak ve Garanti Antlaşmaları⁶⁶ 10 Ağustos 1960'ta yürürlüğe girmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Makarios, Cumhurbaşkanı Yardımcısı ise Dr. Küçük olmuştur. Böylece iki ayrı din, dil ve kültüre sahip bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur.

2 Mart 1959 tarihinden itibaren Meclis'te görüşülmeye başlanan Londra Antlaşması 138 aleyhte, 2 çekimsere karşı 347 oyla kabul edilmiştir. CHP Başkanı İsmet İnönü Kıbrıs'a dair yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:⁶⁷

“Muhterem Arkadaşlarım

Kıbrıs ihtilafının hallini hazırlayan vesikaları tetkik ettik. Bu vesikalar şimdiye kadar taraflarımıza takip ettikleri tezleri terk ederek yeni bir esası takip etmeleri neticesinde meydan gelmiştir.

...

Ben bu başlangıç da o kadar kesin teahhüdlerden ve memlekete gelmiş galeyanlardan sonra hükümetin kendiliğinden prensip değiştirmesinin meclis huzurunda kaybedilmeğe değer olduğunu belirtmek isterim.

Ancak, yeni müzakere prensibini sulh davasını ve memleketimize ve Kıbrıs halkına getirmesi muhtemel olan faydalara çok kıymet veriyoruz. Bu arada içinde bulunduğumuz ittifak manzumesinde umumi selamet ve emniyet bakımından kuvvetli sebeplerin bizi anlaşmaya sevk ettiğini takdir ediyoruz. Bu arada kuvvetli dostların çok tesirli nasihatlerinin bir ehemmiyetli hissesi olduğunu tahmin etmekte güçlük çekmiyoruz.

...

Kıbrıs Cumhuriyeti ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki ittifak antlaşması, Kıbrıs'ın istiklaline ve bütünlüğüne karşı doğrudan doğruya veya dolayısıyla vuku bulan tecavüzleri defetmek içindir. Tecavüzün doğrudan doğruya veya dolayısıyla olan şekli üzerinde Türkiye ile Yunanistan mutabık olurlarsa müşterek müdafaa kolaylıkla işler. Mutabık olmazlarsa meselenin ya iki devletten birinin hareketi ile yahut Türkiye ve Yunanistan arasında ihtilaf anlaşma hükümleri içinde mütalea edilmesine mecburiyet hâsıl olur.”

İsmet İnönü'nün bu konuşmasından da anlaşılacağı üzere muhalefetin bu antlaşmayı imzalayan iktidarı yönetime ve öze ilişkin olarak eleştirmiştir. Yönetime ilişkin eleştirisi; hükümetin kendisine verilen yetkiyi aştığı noktasında odaklaşıyordu. TBMM'nin taksim tezi kararı göz ardı ederek farklı bir çözüme dayalı antlaşmaları imzalamıştı. Ama İsmet İnönü bu tezden vazgeçmesinde dış mihrakların etkisi olduğunu da (ABD ve İngiltere'yi ima ederek) vurgulamaktadır. Öze ilişkin eleştirileri ise, taksim tezi tamamen bertaraf edilmişti, fakat

⁶⁶11 Şubat 1959 tarihinde imzalanan Garanti Antlaşması'nın (*treaty of guarantee*) 3. maddesine göre Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlık, güvenlik ve ülke bütünlüğüne garantör taraf olan Türkiye, İngiltere ve Yunanistan, bu antlaşma hükümlerinin ihlal edilmesi durumunda Kıbrıs Cumhuriyeti'nin statüsünün korunması ya da iade edilmesi amacıyla birlikte yada tek başlarına müdahale etme hakkına sahiptirler. Antlaşma'nın tam metni için bkz: www.belgenet.com/arsiv (01.07.2011)

⁶⁷ Cumhuriyet, 6 Mart 1959.

Enosis fiilen ortadan kaldırılmamıştır. Ayrıca antlaşmaya getirilen sistemin son derece muğlâk maddeler içerdiği ve tarafların iyi niyeti üzerine kurulu olması muhalefeti tedirgin eden diğer bir noktaydı. Kıbrıs Türk toplumuna iktisadi bir yardım yapılması konusunda antlaşmada açık bir maddenin olmaması ise İsmet İnönü tarafından eleştirilmiştir.⁶⁸

Adada Rumların sayıca üstünlüğünü bu antlaşma ile kabul edilmesi bundan dolayı da enosis faaliyetlerinin önünün açılması iktidar açısından bir eksiklik olarak görülmesine karşın, Türkiye'ye adaya karşı garantör devlet hakkını vermesi ve adaya gerekli durumlarda müdahale edebilme imkânını vermesi başarı sayılabilir.

Kıbrıs Meselesini yakından takip etmeye başlayan ABD ise, Zürih ve Londra Antlaşmaları ve Kıbrıs'ın bağımsızlık ilanı, ABD için kabul edilebilir bir gelişmeydi. ABD, üç müttefiki arasında olası bir sürtüşmeye yol açabilecek bir sorunun çözülmesinden memnundu ve uzlaşma sonucu Batı ittifakının istikrar ve varlığının korunduğuna inanıyordu. Türkiye'de, Kıbrıs'ın bağımsızlığının tanınması karşısında, Kıbrıs Türklerine anayasal güvenceler verilmesinin, onların toplum olarak var olma hakkını ve devletin yönetimine tam katılımını sağlayacağını düşünmekteydi. Ayrıca Kıbrıs'ın düşman bir gücün eline geçmesinden Türkiye'nin duyduğu kaygılar da Garantörlük Antlaşması sonucu ortadan kalkıyor, Türkiye'ye müdahale hakkı tanınıyordu.⁶⁹

Sonuç olarak, Zürih ve Londra Konferansları ile Kıbrıs'ın toprak bütünlüğü ve anayasal sistemi güvence altına alınmıştır. Adanın başka bir ülke ile kısmen ya da tamamen birleşmesi engellenmiştir.

2. Kıbrıs Anayasasının Hazırlanması ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Zürih Konferansında temeli atılan ve Londra Konferansında inşasına başlanılan adada iki toplumlu bağımsız bir cumhuriyet kurulması fikrinin hayata geçirilmesi için ilk önce her iki taraf ile birlikte hazırlanacak bir anayasaya gereksinim vardı. Anayasa komisyonu Türk ve Rum toplumlarının temsilcileri de dâhil olmak üzere Yunan ve Türk yasa uzmanlarından oluşmuştu. Ayrıca komisyonda Türkiye ve Yunanistan dışişlerinin ortaklaşa seçtiği ve komisyona başkanlık yapacak olan tarafsız bir hukuk danışmanı da bulunacaktı. Bu komisyona Türkiye'den Prof. Dr. Nihat Erim, Yunanistan hükümetinden Tsitsis, Kıbrıs Türk Toplumundan Rauf Denктаş ve Kıbrıs Rum Toplumundan ise Klerides bulunmaktadır.

⁶⁸ Melek M. Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitapevi, Ankara 1997, s.69-70-71.

⁶⁹ Süha Bölükbaşı, *Barişçi Çözumsuzlük*, İmge Kitapevi, Ankara 2001, s.82.

Komisyununun, Anayasa tasarısı üzerindeki çalışmaları Zürich ve Londra antlaşmasına göre dokuz ay içerisinde bitmiş olması gerekirken adada İngilizlere bırakılacak olan askeri üslerin y z l m ne dair uyuşmazlıklar çalışmaların uzamasına neden olmuştur. Anayasa, on sekiz aylık bir çalışma sonucunda tamamlanabilmiştir. Anlaşmaların imzalanmasından sonra bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar geçecek olan sürede Kıbrıs'ın yönetimi, Türk ve Rum vekillerden oluşan geçici hükümet tarafından yerine getirilecekti. Kıbrıs'ta kurulacak olan geçici hükümetin cumhurbaşkanı için 13 Aralık 1959 tarihinde yapılan seçimlerde Makarios 165 bin oy ile Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁷⁰

Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti, İngiliz Parlamentosunda görüşülerek 21 Temmuzda kabul edildi. 29 Temmuzda Kraliçe tarafından onaylandı. 16 Ağustos günü de İngiltere'nin son Kıbrıs Valisi SirHughFoot, Kraliçe'nin bağımsızlık beyannamesini okuyarak Kıbrıs Cumhuriyetini ilan etti.⁷¹

2.1 Kıbrıs Anayasasının Temel  zellikleri

Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edildikten sonra, Makarios Hükümeti hemen göreve başlamıştır. Bu hükümette, Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve on bakan bulunmaktaydı. Cumhurbaşkanı Makarios Rum olduğu için, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fazil K c k ve  c bakan (Milli Müdafa Bakanı-Osman Nuri  rek; Ziraat ve Tabii Kaynaklar Bakanı Mustafa F. Pl mer, Oğuz Ramadan Korhan; Sağlık Bakanı- Niyazi Manyere) Türk liderlerinden oluşmuştu.

Kıbrıs Anayasası 199 maddeden oluşan uzun bir anayasadır. Kıbrıs Anayasasının bu kadar uzun olmasındaki temel neden ise adada yaşayan her iki halkı da Kıbrıs Cumhuriyeti çatısı altında birleşik unsurlar haline getirme isteğidir. Her konunun anayasada ayrıntısıyla belirtilmesi ise ileride ortaya çıkabilecek olan sorunları bir  z me bağlama ihtiyacından doğmuştur. Anayasanın ekleri ise; Garanti Antlaşması, İttifak Antlaşması ve her ikisi de 4'er maddelik olmak üzere iki protokolden oluşmuştur.

Kıbrıs Anayasası'nın maddeleri iki etnik grubun birbirinden ayrılmasını teşvik edecek kurumlar ve yapılar oluşurmaktaydı. Her bir toplumu ilgilendiren konular ile iki toplumu ortak ilgilendiren konular anayasa tarafından ayrı ayrı düzenlenmişti. Anayasa, Rum başkanın ve Türk başkan yardımcısının kendi toplumları tarafından seçileceği bir başkanlık sistemi oluşurmaktaydı. Anayasanın  ng rd ğu rejime göre, bakanlar kurulu yedi Rum ve Türk

⁷⁰ Tercüman, 15 Aralık 1960.

⁷¹ Ahmet Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878-1960*, Statü ve Anayasa Meseleleri, İstanbul 1960, s.206.

bakandan oluşacaktı ve bakanlar kendi toplumlarının lideri olan başkan ya da başkan yardımcısı atayacaktı. Stratejik nitelikteki savunma, dışişleri ya da maliye bakanlıklarından en az bir tanesi Türk toplumuna bırakılacaktı. Bakanlar kurulu kararlarını çoğunluk sistemine göre alacaktı, fakat başkan ve başkan yardımcısı dışişleri, savunma ve güvenlikle ilgili kararları veto etme hakkına sahip olacaklardı. Temsilciler Meclisi elli milletvekilinden oluşacaktı ve milletvekillerinin yüzde yetmiş Rum toplumu ve yüzde otuzu da Türk toplumu tarafından seçilecekti.⁷²

Bunlara ek olarak; her iki toplumun kendi iç işlerine bakacak birer Cemaat Meclisi öngörülerek bu Meclis'in toplumsal harcamalar için vergi koyma hakkına sahip olması; ayrıca din, eğitim ve kültür işlerinde de sorumlu olması kabul edilmiştir. İç güvenliği, polis ve jandarmanın sağlaması, ceza davalarında mahkeme heyetinin suçlunun ait olduğu toplumun yargıçlarından oluşması ve beş büyük şehirde ayrı belediyeler kurulması kabul edilmiştir. Resmi dili Türkçe ve Rumcadır. Cumhurbaşkanı Yardımcısı veto yetkisi bulunması ve önemli konularda Türk üyelerinin ayrı oy çoğunluğunun aranması esası benimsenmiştir. Ayrıca her iki anavatanın kendi toplumlarına eğitim ve kültürel alanlarda mali yardımda bulunabilmesi kabul edilmiş; ancak yapılan düzenlemeler ile Enonis ve Taksim tezlerinin gündeme getirilmesi yasaklanmıştır.⁷³

21 Eylül 1960 tarihinde BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs Cumhuriyeti'nin üyeliği oylanarak kabul edilmiş; Kıbrıs Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi 16 Şubat 1921 tarihinde İngiliz Milletler Topluluğu'na (Commonwealth) katılmaya karar vermiş, üyelik başvurusu 31 Mart 1961 tarihinde kabul edilmiştir. 24 Mayıs 1961'de de Avrupa Konseyi'ne üye olmuştur.⁷⁴

2.2 Kıbrıs Anayasası'nın Türklere Eşitlik Sağlayan Hükümleri

Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Türklerin Kurucu ortaklık haklarını, eşitliğini, Cumhuriyetin iki toplumlu olduğunu belirten ve Kıbrıs Anayasası'nda Türklere tanınan hakları içeren maddeler şöyledir:

Madde 1: Kıbrıs Cumhuriyeti'nin; cumhurbaşkanının Rum, cumhurbaşkanı yardımcısının ise Türk olduğu başkanlık rejimine dayanan bağımsız bir Cumhuriyettir.

⁷² Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000, s.33-34.

⁷³ Ahmet Aydoğdu, *Kıbrıs Sorunu Çözüm Arayışları 'Annan Planı ve Referandum Süreci'*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2005, s.40-41.

⁷⁴ Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi Yayınları, 2003, s.153.

Madde 2: Her iki cemaatin durum açıklamasını yapmış, Türk cemaatinin dilinin Türkçe olduğu ve Türk kültür ve ananelerini barındıran veya Müslüman olan bütün Cumhuriyet vatandaşlarını kapsadığına değinilmiştir.

Madde 3: Kıbrıs Cumhuriyeti'nin resmî dillerinden bahsedilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin resmî dillerinin Rumca ve Türkçe olduğu belirtilerek Cumhuriyet Resmî Gazetesindeki metinlerin her iki dilde de yazılıp yayınlanması hükmü konmuştur.

Madde 6: Temsilciler Meclisinin ya da her iki cemaat meclislerinden herhangi birinin kanun veya kararının iki cemaatten birisi aleyhine ya da bir cemaate mensup olmasından dolayı herhangi bir şahıs aleyhine ayırt edici olmaması gerektiği bildirilmiştir.

Madde 20: Eğitim ve öğretim konuları yer almış ilk eğitimin okul çağındaki bütün vatandaşlar için mecburi olduğu vurgulanarak, ilk eğitimi her iki cemaatin de kendi cemaat okullarında parasız olarak sağlamaları gerektiği vurgulanmıştır.

Madde 59: Rum bakanların Cumhurbaşkanı, Türk bakanların ise cumhurbaşkanı yardımcısı tarafından görevlerine son verinceye kadar görevlerinde kalmalarını öngörmektedir.

Madde 63: Seçime katılacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti vatandaşlarına yer verilmiştir. Buna göre; 21 yaşına gelmiş olan her Kıbrıs Cumhuriyeti vatandaşı oy kullanabilecektir. Rum cemaati üyeleri Rum seçim listelerine, Türk cemaatine üye olanlar ise Türk seçim listelerine kayıt yaptırmak zorundadır. Seçim kanununda gösterilen ikamet şartlarına sahip olan her cumhuriyet vatandaşının oy kullanma hakkına sahip olacağı açıklanmıştır.

Madde 67: Temsilciler Meclisinin kendi kendini feshetme durumu açıklanmıştır. Bu duruma göre, Temsilciler Meclisi ancak, Türk cemaati tarafından seçilen temsilcilerin üçte birinin katıldığı mutlak bir çoğunlukla vereceği bir karar ile kendini feshedebilecektir.

Madde 72: Temsilciler Meclisinin başkan ve başkan yardımcısının hangi cemaatten olacağı ve nasıl seçileceği konusu yer almaktadır. Temsilciler Meclisinin başkanı Rum olacak ve Rum cemaati tarafından seçilen temsilciler tarafından seçilecektir. Temsilciler Meclisi başkan yardımcısı ise Türk olacak ve Türk cemaati tarafından seçilen temsilciler tarafından seçilecektir.

Madde 108: alınacak mali yardım konusuna yer verilmiştir. Rum ve Türk cemaatlerinin her biri kendi cemaatlerine ait bulunan eğitim, kültür, spor ve hayır müesseseleri için Yunan ve Türk hükümetlerinden yardım alabilecekleri belirtilmiştir. Bununla beraber müesseselerinin faaliyeti için yeterli sayıda öğretmen, profesör veya din adamlarına sahip olmadıklarını

düşünen cemaatlerin bu ihtiyaçlarını Türk ve Yunan hükümetlerinden karşılayabilme haklarına sahip oldukları Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası ile mümkün kılınmıştır.

Madde 123: Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin amme hizmetinin, yüzde yetmişinin Rumlar tarafından yüzde otuzunun ise Türkler tarafından teşkil edilmesi hükmü yer almaktadır.

Madde 129: Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ordusu konusuna yer verilmiştir. Anayasa hükmüne göre ordunun yüzde altmışı Rum, yüzde kırkı Türklerden oluşan iki bin kişilik bir Kıbrıs ordusu teşkil edilecekti. Kıbrıs Anayasasının 130. 131. ve 132. maddeleri de Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ordu ve emniyet kuvvetleriyle ilgili olan maddeleridir. Bu maddelere göre Kıbrıs Cumhuriyeti'nin emniyet kuvvetlerinin sayısı ve Türk, Rum arasındaki sayısal denge anayasanın 129. maddesinde belirlenen Kıbrıs ordusunun sayısı ve Türk, Rum sayısal denge ile aynıdır. Ordunun ve jandarmanın kumandan ve kumandan yardımcıları ise cumhurbaşkanı ve cumhurbaşkanı yardımcısı tarafından ortaklaşa tayin edilecektir.

Madde 159: Ayrı cemaatlere mensup olan kişilerin bir suç işlemesi sonucunda orta çıkan davaya hangi cemaatin hâkiminin ve mahkemesinin bakması gerektiği hususuna dair açıklamalar yer almaktadır. Bu açıklamalara göre suçu teşkil eden ile zarar gören kişilerin aynı cemaatten olması durumunda davaya aynı cemaatten hâkim bakar. Şayet suçu işleyen ile zarar gören farklı cemaatlerden ise davaya yüksek mahkemece tayin edilen, her iki cemaate mensup olan hâkimlerden oluşan bir mahkeme bakar. Ölüm hakkında tahkikat durumunda ise ölen şahıs Rum cemaatine mensup ise Rum hâkim, ölen kişi Türk cemaatine mensup ise Türk hâkim tarafından incelemesi yapılır. Ayrı cemaatlere mensup birden fazla ölü var ise bu durumda inceleme yüksek mahkemenin belirleyeceği bir hâkim tarafından yapılır şeklindedir.

Madde 173: Belediyelerle ilgilidir. Türk halkı tarafından ayrı kurulan belediyeler belirtilmiştir. Anayasanın 173. Maddesine göre; Lefkoşa, Leymosun, Magusa, Larnaka ve Baf'ta Türk halkı ayrı belediyeler kurabilecektir. Rum belediye meclislerinin Rum seçmenler, Türk belediye meclislerinin ise Türk seçmenler tarafından seçileceği konusu da bu maddede yer almıştır. 175. Maddede ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin en büyük beş şehrin herhangi birinde bir belediye tarafından kendi cemaatine mensup olmayan bir kişiye bazı istisnalar dışında kesinlikle ruhsat veya müsaadenin verilmeyeceği açıklanmıştır.

Madde 180: Maddede anayasa metnlerinin hem Türkçe hem de Rumca olduğu belirtilerek her ikisinin de aynı hukuki hükme sahip olduğu açıklanmıştır.

Madde: 182: Maddede ise anayasanın bazı maddelerinin ne şekilde değiştirilebileceği açıklanmıştır: Rum cemaatine mensup temsilcilerin sayısı toplamının üçte ikisi, Türk

cemaatine mensup temsilcilerin sayısı toplamının üçte ikisini içeren bir çoğunluk ile kabul edilerek bir kanunun yapılabileceği şeklindedir.⁷⁵

2.3 1960 Kıbrıs Anayasası'ndan Dolayı Türkler ve Rumlar Arasında Yaşanan Gerginlikler ve Sisteme Tepkiler

Kıbrıs'taki Türk toplumu kendilerine verilmiş olan bu oldukları haklardan memnundular ve bu haklarını değişik nedenlerle ya da baskılarla terk etmeyi kesinlikle düşünmüyorlardı. Yaşadıkları geçmiş tecrübelerden dolayı, çoğunluğu oluşturan Rumlar tarafından ayırma ve baskıya tabi tutulacaklarından korktukları için onların gözünde Kıbrıs sorununun en iyi çözüm yolu, 1960 anayasasında da belirtildiği gibi, toplumların kendi meseleleriyle kendilerinin ilgilenmeleri ve böylece iki toplumun pratikte birbirinden ayrılmasıydı. Kıbrıs Türklerinin düşüncesinde, Kıbrıs'taki iki etnik toplum, farklı ulusal kimliğe, kültüre, dine ve çıkarlara sahip iki ayrı topluluk olarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ortak kurucuları ve sahipleriydi. Çoğunluk yönetimi ve self-determinasyon ilkesi Kıbrıs örneğinde uygulanamazdı, çünkü adadaki Türk Halkı, anayasanın öngördüğü üzere, devletin içinde bulunan bir azınlık değil, Kıbrıs'ın bütün işlerinde ve meselelerinde Rumlarla eşit şekilde söz sahibi olan ve resmi yetkisi bulunan bir gruptu.⁷⁶

Rum kesimi ise Londra ve Zürih Antlaşmaları ile Kıbrıs Sorunu'na getirilmiş olan çözümden pek memnun değildir. Zaten Makarios Londra Konferansı esnasında da bu antlaşmaya muhalif olduğunu önceden belirtmiştir. Muhalefet ettikleri konular Türk Başkan Yardımcısı'nın veto yetkisi, Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunabilme hakkı ve Kıbrıs'a Türk ve Yunan askeri kuvvetlerinin yerleştirilmesidir.⁷⁷ Makarios'in ayrıca polis ve jandarma teşkilatı, Kıbrıs'taki memuriyetliklerin taksimi konusunda anayasada belirtilen oranlara uyulmaması, belediyeler ve vergiler hususunda uygulanan aykırı davranışlardan dolayı Anayasa'yı ihlal ettiği görülmektedir.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nde güvenliği sağlamakla yükümlü olan polis ve jandarma teşkilatı da, tıpkı Rum Cemaat Meclisi ve Temsilciler Meclisinde olduğu gibi EOKA'cılarla doldurulmuştu. Bu durum Kıbrıs'ta ve Türk basınında büyük yankılara neden olmuştur. Kıbrıs

⁷⁵ www.kktcb.org/upload/pdf/77826.pdf (19.10.2011)

⁷⁶ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde...*, s.38-39.

⁷⁷ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde...*, s.39.

Cumhuriyeti'nin kurulmasının hemen ardından gerçekleşen bu olaylarla ilgili olarak Cumhuriyet Gazetesi'nde şu yorumu yapmıştır:⁷⁸

“...Polis ve jandarma kuvvetleri EOKA'cılarının elinde siyasete alet edilmekte ve bütün kilit noktalarına ehliyetsiz EOKA'cılar getirilmektedir... Bu durum Türk polisleri arasında büyük bir endişe ve itimatsızlık yaratmıştır. Türkler yapılan tayin ve terfilerin yeniden gözden geçirilmesini ve Türk polislerine layık oldukları mevkilerin verilmesini talep etmektedirler...”

1961 yılına gelindiğinde EOKA'cılar eylemlerini artırdı. Yayınladıkları bir beyanname ile bütün Rum gençliği yeni Enosis mücadelesine davet etmiştir. Beyanname şöyle demektedir:⁷⁹

“Kıbrıs bizimdir, Kıbrıs Yunandır, Yunanlılara aittir. Onu, anası Yunanistan ile birleştirmek için her türlü hakka sahibiz ve birleşeceğiz. Hürriyet hediye olarak verilmez, fethedilir. Yeni Enosis mücadeleleri için ileri... Gençler hazır olunuz. Vatan sizi mücadeleye çağırıyor. Yaşasın Enosis...”

EOKA'cılarının faaliyetleri süregelirken, Kıbrıs Cumhuriyeti'nde her iki halka ait konularda da yavaş yavaş sorunlar belirlemeye başlamıştır. Makarios yaptığı açıklamada sorunlara şöyle değinmiştir:⁸⁰

“Hükümet tarafından anlaşmaların prensiplerine aykırı olarak hareket edilmemektedir. Ancak, belediyeler ve 2 bin kişilik Kıbrıs Ordusu'nun kurulması gibi meseleler henüz ortadadır. Fakat bu konular için bir şey yapılmamıştır manası çıkarılmamıştır. Anayasa maddelerinin tatbikatında bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Anayasa'daki bir kısım aksaklıklar bundandır. Belediyeler konusunda henüz coğrafi hudutlar için nihai anlaşmaya varamadık. Orduya gelince zannedirim ki, 370 kişi kaydedilmiştir. İki bin dolmadı. Çünkü ordunun kuruluşu hakkında bir anlaşma olmadı.”

Gelişmelerin akıbeti göstermiştir ki, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu da adaya barış ve huzuru getirememiştir. Makarios ve yandaşlarının bitmek tükenmek bilmeyen Enosis arzuları Kıbrıs Türklerinin adada huzurlu bir yaşam sürdürmelerini engellemekteydi. Kıbrıs'taki bu olumsuz şartlara rağmen Kıbrıslı Türkler topraklarından ayrılmayarak mücadelelerini sürdürmüşlerdir.

Kıbrıs'taki iki halk arasındaki bu siyasal çatışmalar ve Kıbrıs Türk toplumuna yönelik kaynağı şüpheli tedhiş eylemlerinin artması, Kıbrıs'ta büyük sorunların yaşandığının en büyük kanıtıydı. Bu sıralarda, Türkiye'de iç ve dış politikada sorunlu günler yaşandığı sırada (ordu içindeki huzursuzluklar, Küba Füze Krizi...) Makarios Türkiye'ye ziyarette bulunacağını açıkladı.

⁷⁸ Cumhuriyet, 29 Ağustos 1960.

⁷⁹ Hürriyet, 22 Ocak 1961.

⁸⁰ Hürriyet, 20 Temmuz 1962.

Makarios 22-26 Kasım 1962 tarihleri arasında Türkiye’deydi. Ziyaret amacı ise, Kıbrıs Anayasası’nda yapmayı istediği değişiklikler ile ilgili Türkiye’nin nabzını yoklamaktı. Türkiye’nin bu teklife kayıtsız kalması, Kıbrıs devletinin işleyişine dair siyasal sorunların görüşmeler yoluyla çözülemeyeceği anlaşıldı.

Kıbrıs’taki iki halk arasında süregelen bu gerginlikler Türkiye ve Yunanistan’ın yanı sıra, ABD’yi de endişelendirmiştir. ABD, daha önce Kıbrıs konusunda arka planda durmayı tercih ettiyse de, son gelişmelerden sonra toplumlararası çatışmaların çıkacağı düşüncesi ve sorunun NATO üyeleri arasında gerginlik çıkartacak olması ve bunun da NATO’nun gücünü tehdit edebileceği endişesinden dolayı bu konuyla yakından ilgilenmeye başladı.⁸¹

2.4 Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Yıkılışı

1963 yılına gelindiğinde Kıbrıs’ta giderek artan gerilim toplumlararası ilişkilere egemen oldu. İçişleri Bakanı Yorgacis olmak üzere hükümette EOKA’nın temsilcisi olarak bulunan Kıbrıslı Rum bakanlar ve siyasetçiler enosis sözünün sık sık gündeme getirmeye başladılar. Buna karşın Kıbrıslı Türkler arasında Rumlarla birlikte yaşamının imkânsızlığı ve taksim en iyi çözüm olacağı daha sık tekrarlanmaya başladı. İki kesim arasında en önemli fark, Kıbrıslı Rumlar içinde enosisi savunanların tek egemen güç olamamaları, farklı görüşleri savunan siyasal örgütlerin de siyasal yaşamda seslerinin duyurabilmeleri, buna karşın Kıbrıslı Türkler arasında enosis yanlılarını susturarak tek egemen siyasal güç olabilmeleri idi. Bunun ise, sonraki gelişmeleri etkileyen sonuçları oldu. Kıbrıslı Rumlar adalılık niteliklerini giderek artan biçimde ilk plana geçirirken, Kıbrıslı Türkler yapay olarak kıtaya bağlandılar ve manevra yapabilme özgürlüklerini kaybettiler. Bundan dolayı, adanın Rum halkı giderek Kıbrıslı Rumlar niteliği kazanırken, Türk halkı Kıbrıs Türkleri haline gelmeye başladılar.⁸²

1963 yılının sonuna doğru, yaşanan gelişmeler gittikçe kanlı çatışmalara dönüşmeye başladı. 21 Aralık 1963’de Rum polisler Türk otomobilini aramak isteyince iki grup arasında tartışma başlamış, Rumların ateş açması sonucu iki Türk öldürülmüştür. Bu olayın ardından da Rumlar Atatürk heykeline ateş açmışlar, heykel zarar görmüştür. Türk liderleri bunun üzerine bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiri de şöyle denilmektedir:

“Davamız uğruna yeni kurbanlar vermiş olmakla üzgünüz. Porestlerin idare ettiği tedhişçiler bizi büyük hadiseler çıkarmaya zorlamak için ellerinden gelen her

⁸¹Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs’ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İstanbul 2002, s.148-153.

⁸²Melek M. Fırat, *1960-1971 Arası...*, s.122-123.

türlü tahrike başvurmaktadır. Türk cemaatinden soğukkanlı olmalarını ve istikbale ait en ufak bir endişe duymamalarını rica ederiz.”

24 Aralık ise dört Türk’ün de öldürülmesi üzerine, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, ABD Büyükelçisi ile görüşmüş, Millet Meclisi’nde durumun ciddiyetini anlatmıştır. Erkin ayrıca, Rum liderlerinin gerekli sağduyuyu göstermezlerse, bundan doğacak bütün neticelerin yegâne sorumlusu olacaklarını vurgulamıştır.⁸³

Türkiye, tepkisizi kalmamak adına, tek taraflı olarak müdahale hakkını kullanarak, 25 Aralık’ta Türk Hava Kuvvetleri’ne ait savaş uçaklarıyla Lefkoşa üzerinden ihtar uçuşu yapmışlardır. Bu durum Makarios’u korkutmuş ve EOKA çeteleri ile Yunan askerlerine ateşkes emri verdirmiştir.⁸⁴

ABD Başkanı Johnson’un Türkiye’nin Kıbrıs’a tek taraflı müdahale etme tehditlerini yumuşatmak için Türkiye Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’e gönderdiği bir mesajda barışçıl çözümleri destekleyeceği belirtilmiştir. ABD her ne kadar Kıbrıs’taki çatışmalardan kaygı duymuşsa da; soruna müdahale etmeyi istememiştir. Bu sorunun üç NATO devleti tarafından aralarında gerçekleştireceği görüşmelerle çözümlenmesini beklemiştir

Türkiye, Garanti Antlaşmasına göre, Kıbrıs’a müdahale hakkının olmasına rağmen böyle bir girişimde bulunmamıştır. Başbakan İsmet İnönü’nün 3 Ocak 1964’te TBMM’de bu konuda getirdiği açıklama şu yöndeydi: “Türkiye Kıbrıs’taki olaylara hemen müdahale edemedi, çünkü Garanti Antlaşmasına göre Yunanistan ve İngiltere’yle danışmalarda bulunması gerekiyordu. Bu iki devlet ortak barış gücü oluşturulmasını teklif ettiklerinde Türkiye onların önerisini kabul etmekten başka seçeneğe sahip değildi.”⁸⁵

Gerginliğin bu denli arttığı ve çok sayıda katlin yaşandığı bu günler; Kıbrıs Sorunu’nda önemli bir dönüm noktası olmuş ve daha sonraları bu vakalar Kanlı Noel olarak adlandırılmıştır.

Tüm bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, Kıbrıslı Rumların bir tek amacı vardır, Kıbrıs Türklerine anayasada verilen hakları geri almak ve Enonisi gerçekleştirmek.

Bu amaçların gerçekleştirilmesi için EOKA’nın ileri gelenlerinden Akritas takma adıyla Yorgacis bir plan hazırlanması için işbaşına getirilmiştir. Hazırlanan plan Makarios tarafından

⁸³ Hürriyet, 25 Aralık 1963.

⁸⁴ H.Fikret Alasya, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:71, Ankara 1987, s.32.

⁸⁵ Süha Bölükbaşı, *Superpowersandthe Third World; Turkish-AmericanRelationsandCyprus*, UniversityPress of Amerika, New York 1988, s.60.

onaylanmış ve adına da Akritas Planı denilmiştir. Asıl hedef, Kıbrıs'ın Yunanistan'da kalmasını sağlamaktır. Ama Kıbrıslı Türklerin direnişi bu planın uygulanmasında birçok aksaklığın meydana getirmiş; bu durumda Türklere zaman kazandırmıştır.

Kıbrıs'ta yaşanan olayların ciddiyetinden dolayı olası bir müdahaleden çekinen Rumlar, İngiltere'nin de arabuluculuğuyla ateşkesi kabul etmişler ve 27 Aralık günü bir İngiliz generalin komutasında üç garantör ülkenin askerleri Barış Koruma Kuvveti adı altında göreve başlamışlardır.

30 Aralık günü de Yeşil Hat çizilmiştir. Bu hat, Lefkoşe'nin Türk ve Rum kesimini ayıran ve Rum saldırılarının durdurulduğu hattır. Yeşil bir kalemle çizildiği için adına Yeşil Hat denilmiştir.

Lefkoşa'yı iki bölgeye ayıran 'Yeşil Hat' üzerinde topluluk arası bir anlaşmaya varılmıştı. Uygulamada, 'Yeşil Hat' Kıbrıs'ta iki ayrı yönetimin fiilen kurulmasının başlangıcı oldu. Çünkü yöneticiler ve memurlar ancak kendi bölgelerinde görevlerini sürdürebilmek durumuna düştüler. Böylece devlet mekanizmasını ellerine geçiren Rumlar karşısında Türkler de kendi yönetimlerini kurmak zorunda kaldılar.⁸⁶

1963 Kanlı Noel olaylarından dolayı, Türk halkı silah zoru ile yönetimden atılmış olması sonucu, sadece Rumlardan teşkil edilen Bakanlar kurulu, Temsilciler Meclisi, Kamu Yönetimi ile Anayasa bakımından gayrı-meşru bir yönetim meydana gelmiştir. Kıbrıs Rum Yönetimi ne yönden bakılırsa bakılsın, bugün de Kıbrıs Türk halkını temsil etmek hak ve yetkisi olmayan gayrı-meşru bir Kıbrıs Cumhuriyeti'dir.⁸⁷

Bu olayların üzerine Makarios, 1 Ocak 1964 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan ile imzaladığı Garanti ve İttifak Antlaşmalarını tek taraflı olarak feshettiğini açıklamıştır. Makarios'un 1960 Antlaşmaları'nı feshetmekteki maksadı; Türklerin yönetimden çekilmesi ile adaya tek başına hâkim olmak ve uygun bir zamanda da Enosis'i ilan edebilmektir. Makarios'a göre antlaşmalar feshedilince Türkiye'nin garantörlük hakkı da ortadan kalkacaktır ve böylece Enosis için önünde hiçbir engel kalmayacaktır. Ama bu kararı Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmamıştır.⁸⁸

Kıbrıslı Türklerin adada yaşanan bu olumsuzluklar karşısında çaresiz kaldıklarını, Türkiye'nin ise bu duruma hala bir çözüm bulamamış olmasından dolayı

⁸⁶Erol Mütercimler, *Satılık Ada Kıbrıs*, 8. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2010, s.138.

⁸⁷H.Fikret Alasya, *Kuzey Kıbrıs...*,s.34.

⁸⁸H.Fikret Alasya, a.g.e., s.35.

kaygılandıklarını Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdikleri telgraftaki yardım çağrısından açık bir şekilde görmekteyiz.⁸⁹

“ Sayın Başkan İnönü

Biz Kıbrıs Türkleri anladık Kıbrıs kumarını kaybediyorsunuz. Son dakika sizlere seslenmeyi faydalı gördük. Masum Kıbrıs Türkü derdi ki ‘Ada Türk olacak vatana kavuşacağız’ Bugün diyoruz ki ‘hayallerimiz sönüyor, Türk milletinin şerefiyle oynuyorlar’ Sizde biliyorsunuz söz vermişsiniz. Türk tarihine leke sürülüyor, Unutmayın, Türkün şerefi vardır. Tarihimizi şerefimizi koruyan İngiliz-Yunan palavralarına kulak asıp vatan parçasını terk ediyorsunuz....”

Sadece Kıbrıs'taki Türk vatandaşlarının değil, diğer ülkelerdeki Türk vatandaşlarından da Başbakanlık'a çeşitli dilekçeler gelmektedir. Bunlardan biri Iraklı Türk öğrencilerin Kıbrıs'ta soydaşlarımızın maruz kaldıkları zulümden dolayı Başbakanlığa gönderdikleri teessür dilekçesidir. Dilekçede Türk hükümetine çağrıda bulunulmuştur:⁹⁰

“Kıbrıs'ta ırktaşlarımızın uğradıkları tecavüzlere ve orada yapılan acıklı vukuata büyük bir üzüntü duyduk. Biz Bağdat Üniversitesinde tahsil gören Iraklı Türk öğrencileri kan kardeşlerimizin uğradıkları faciaları ve katliamları bize karşıymış gibi duyarken oradaki ırktaşlarımızın bir başarı sağlamaları candan diliyoruz.

...

Kıbrıs davası yalnız Kıbrıstaki Türklerin değil bütün Türkleri ilgilendirse gerek. Türkiye hükümetinin bu hususta kesin icrada bulunması ve ırktaşlarımızın haklarının kaybolmasına çalışması başaracağı en büyük vazife olduğu halde gerekli şekilde vazifesine kalkmamıştır. Kıbrıs Türklerini korumak bütün Türklerin istediklerini temsil etmelidir

...

Kıbrısta Türk kardeşlerimizin bu olaylara yurt ve millet uğrunda verdikleri şehitleri hürmetle anarken, Türkiye hükümetimizden hepimizin fikirlerini işgal eden bu mesele hususunda razı edici icralarda bulunmasını beklediğimizi bildiririz. Saygılarımızla. ”

3. ABD'nin Kıbrıs Meselesi'ne Müdahil Olması

Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelerin ardından, Türkiye adadaki mevcut durumu çözüm için çalışmalara başladı. Başbakan İsmet İnönü, Yunanistan ve İngiltere'ye ortak müdahale ile adadaki duruma el koyma önerisinde bulunmuş, ABD'yi de bu mesele ile ilgilendirmek istemiştir. Ama ABD, Kıbrıs Sorununa dair bazı sıkıntıları olsa da, bu konuya uzak durmuş istemiş, her iki tarafa da eşit davranmaya çalışmıştır. Bu durum, Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratmış, sorunun çözümüne ilişkin yardımı ABD'den sağlayamayacağını anlamıştır.

⁸⁹T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: A4, Fon Kodu: 030...01.00.00, Yer No: 8..45.3.

⁹⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: E4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 64.394..2.

ABD Dışişleri Bakanı George Ball da hatıralarında Türkiye'nin ABD'den bu isteğini şöyle belirtmiştir:⁹¹

“Türkiye'nin sabrı tükenmekteydi. Kamuoyunun aşırı heyecanı dikkate alındığında, adada öldürme olaylarının aniden alevlenmesi Türkiye'de askeri müdahalede bulunmaya zorlayabilirdi. Türkiye'nin Kıbrıslı Türk nüfusu korumak için müdahalede bulunabilmesi hakkına zarar verecek herhangi bir girişimde bulunmadığı müddetçe Türk Hükümeti, İngiltere ve ABD tarafından ortaya konan NATO gücü önerisi çerçevesinde hareket etmeye hazırdı”

ABD Kıbrıs Sorunu için geliştirilebilecek nihai çözümün ne olacağı konusunda ön yargıya sahip değildi. ABD, Doğu Akdeniz'de barışın korunması konusunda temel çıkarı olduğunu vurgulamaktaydı. Bu amacın gerçekleşmesi için ABD, elinden geleni yapacaktı.⁹²

Yunanistan ise, Kıbrıs Meselesini, Türkiye ile arası iyi olmayan bağlantısızların fazla bulunduğu BM nezdinde bir çözüm bulunması için konuyu BM'ye taşımak istemiştir. Nitekim İngiltere Yunanistan'dan önce davranmış ve 15 Şubat 1964'de BM'ye başvuru yapmıştır.

3.1 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Toplanması ve Sonrasında Kıbrıs'ta Çıkan Çatışmalar

BM Güvenlik Konseyi, Kıbrıs sorununu tartışmak üzere toplanmadan önce ABD görevlileri, Kıbrıslı Rumların sorunu BM'ye götürmelerini ve orada kendi tezlerini destekleyici ve Türk tarafını rahatsız edici bir karar çıkartmaya çalışmalarını önlemek için çaba gösterdiler. Fakat ABD gelişmeler karşısında sorunun BM'de tartışılmasının önüne geçmenin mümkün olmadığını da düşünmekteydiler. Son aşamada yapabilecekleri en önemli şey, BM'nin her iki tarafı memnun edecek tarafsız nitelikte bir karar kabul etmesini sağlamaya çalışmaktı.⁹³

BM Güvenlik Konseyi, Kıbrıs konusunu ele almak üzere, 26 Şubat 1964'de tarafları görüşmeye çağırmıştır.⁹⁴ Görüşmeler sonucunda BM Güvenlik Konseyi, 4 Mart 1964'te Kıbrıs'a üç ay için bir Barış Gücü çıkarılması ve bir arabulucu seçilmesini kararlaştırmıştır.⁹⁵

BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlarda:

⁹¹Metin, Toker, “İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl”, *Milliyet*, 7 Şubat 1969, s.5

⁹² Cumhuriyet, 11 Şubat 1964.

⁹³ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde...*, s.75.

⁹⁴ Cumhuriyet, 27 Şubat 1964.

⁹⁵ Ulus, 5 Mart 1964.

- Bütün devletlere, Kıbrıs'ta durumu güçleştirip karışıklığa sebebe olacak ve milletlerarası barışı tehlikeye düşürecek davranışlardan kaçınmalarının hatırlatılması,
- Kıbrıs Hükümetinden şiddet ve kan dökme hareketlerine son verecek tedbirler almasının istenmesi,
- Kıbrıs'taki toplumlara itidalli ve temkinli hareket etmeleri için çağrıda bulunulması,
- Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne karşı sorumlu ve Komutanının Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nce atanacağı bir barış gücünün kurulması,
- Barış gücünün Kıbrıs'ta barış ve sükunu sağlayarak, milletlerarası barışı tehdit edecek hareketleri önlemesi,
- Barış gücünün üç ay süre ile Kıbrıs'ta kalması, masraflarının birliği sağlayacak devletlerce ve Kıbrıs Hükümeti tarafından karşılanması,
- Kıbrıs meselesine barışçı yollardan bir çözüm bulunmasını sağlamak için, bir arabulucunun seçilmesi ve bu arabulucunun yapacağı girişimler hakkında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne düzenli rapor sunması ve
- Arabulucunun ödeneğinin uygun bir biçimde Birleşmiş Milletlerce sağlanması hükümleri yer almaktaydı.⁹⁶

BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 tarihli ve 186 sayılı kararı, "Bütün BM üyesi devletleri, Birleşmiş Milletler Şartı çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun olarak, egemen Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki durumu kötüleştirme ya da uluslar arası barışı tehlikeye atma olasılığı bulunan bütün davranışlardan ya da tehditte bulunmaktan uzak durmaya" çağırıyordu. Karar, Kıbrıs hükümetinden, "Kıbrıs'taki şiddet ve kan akıtılmasını durdurmak için gerekli bütün ilave tedbirleri almasını" istemekte ve "Kıbrıs'taki toplumlardan ve liderlerden de üst düzeyde kendilerini dizginleyerek hareket etmeleri" talebinde bulunmaktaydı. Karar, ayrıca "Kıbrıs hükümetinin rızasıyla Kıbrıs'ta bir Birleşmiş Milletler barışı koruma gücü oluşturulmasını" teklif etmekteydi. "Bu gücün büyüklüğü ve hangi devletleri içereceği BM Genel Sekreteri tarafından Kıbrıs, Yunanistan, Türkiye ve İngiltere hükümetleriyle danışmanlarda bulunulduktan sonra belirlenecekti." Güvenlik Konseyi'nin kararı ayrıca "Genel Sekreterin, Kıbrıs, Yunanistan, Türkiye ve İngiltere hükümetlerinin rızasını alarak, Kıbrıs'ın önünde bulunan sorunun, üzerinde uzlaşılabilir bir çözümünü üretme amacı çerçevesinde bir arabulucu atanmasını" da öngörmekteydi. 24 Mart 1964'de BM Genel Sekreteri U Thant Finli diplomat Sakari Tuomioja'yı BM'nin Kıbrıs arabulucusu olarak atadı.

⁹⁶ Ulus, 5 Mart 1964.

BM'nin Kıbrıs Barış gücü UNFICYP 27 Mart 1964 tarihinden itibaren adadaki görevine başladı ve Mayıs 1964'de geldiğinde içerdiği asker sayısı 7000'e ulaştı.⁹⁷

Alınan bu kararlar Kıbrıs meselesinin taraflarınca farklı yorumlandı. Rumlar Konsey kararından oldukça memnundular. Makarios verdiği demeçte davanın birinci aşamasında başarı elde ettikleri, maksatlarına ulaştıklarını belirtti. Kıbrıslı Rumlara göre, alınan karar açık ve resmi bir şekilde Kıbrıs Hükümetinin meşruiyetini tanımakta ve bütün devletleri BM Şartı'na saygı göstermeye çağırarak dolaylı şekilde Kıbrıs Hükümetinin, Garanti Anlaşmasının Kıbrıs'a karşı askeri güç kullanılması hakkı tanımadığı iddiasını doğrular nitelikteydi.⁹⁸

Türkler de alınan bu kararları oldukça olumlu karşıladılar. Türk cemaatinin resmi sözcüsü verdiği demeçte kararlara ilişkin şunları söylemiştir:⁹⁹

“Güvenlik Konseyi'ndeki Garanti Antlaşmasının feshedilmesi istikametindeki Rum teşebbüsünün reddedilmesinden memnunuz. Karar suretinin şartları tatminkar görülüyorsa da Türk cemaatini imhaya matuf Rum teklifinin önüne geçilmek üzere Barış Kuvveti gönderilmesi, memnuniyet verici bir husustur. Şüphesiz birçok husus, karar suretinin tatbikatı ve Barış Kuvvetlerinin adadaki davranışlarından sonra tespit edilecektir.”

Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, kendisinin Güvenlik Konseyi kararından memnun olduğunu, çünkü kararın Türkiye'nin haftalardır ulaşmaya çalıştığı ana amacı, yani Kıbrıs'ta barış ve güvenliğin sağlanmasını gerçekleştirmeyi amaç edindiğini söyledi. “Bu, bizim haftalardır üzerinde durduğumuz bir hedefti... Bunun için planı müspet karşılıyoruz... Adadaki can ve mal emniyetini tesis etmek başlıca amacımızdı. Beşli plan da bunu hedef aldığı için memnunuz” Türk yetkililerin Güvenlik Konseyi kararının Türk tarafını dışlayarak illegal duruma düşmüş Kıbrıs Hükümetinden hala meşruymuş gibi bahsetmesi ve Rumlardan oluşan bu hükümeti Kıbrıs'ın temsilcisi olarak görmesi gerçeklerini göz ardı etmeleri ise anlaşılması güç görünmektedir. Kıbrıs Türklerinin uluslar arası arenada dışlanması sürecinin başlamasını Türk yöneticiler böylece atlamaş oluyorlardı.¹⁰⁰

Güvenlik Konseyi'nin kararına uygun olarak adaya bir arabulucu ile uluslar arası barış kuvvetinin gelmesinin beklendiği bu sıralarda Rumlar Türk köylerine yeni saldırılarda bulunmaya başladılar.¹⁰¹ Türk tarafının gözündeki Makarios, BM gücü Kıbrıs'a ulaşmadan önce

⁹⁷ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde...*, s.80-82.

⁹⁸ Hürriyet, 6 Mart 1964.

⁹⁹ Hürriyet, 6 Mart 1964.

¹⁰⁰ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde...*, s.82-83.

¹⁰¹ Hürriyet, 8 Mart 1964.

bir oldu-bitti yaratarak Kıbrıs sorununu Rumlar lehine kesin olarak çözmek için bir son dakika girişiminde bulunuyor, bu konuda son fırsatı değerlendirmeye çalışıyordu.¹⁰²

12 Mart 1964'de toplanan Milli Güvenlik Kurulu Makarios'a sert bir ultiमत gönderme kararı aldı. Türkiye'nin Makarios'tan isteği; Kıbrıs'ta Türklere karşı açılan ateşlerin durdurulması ve Kıbrıslı Rumların düzensiz birlikleri tarafından esir alınan Türklerin serbest bırakılmasını istemekteydi. Aksi takdirde Türkiye, Garanti Anlaşmasına uygun olarak tek başına müdahale etme durumunda kalacaktı. Bu sırada BM Genel Sekreteri U Thant Makarios'a "Katliama son verilmezse, Türkiye'nin müdahalesini hiç kimse önleyemeyecek" diyerek sert bir şekilde uyardı.¹⁰³

Tüm bu gelişmelerin akabinde ABD Dışışleri bakanı Dean Rusk, Kanada, İsveç, Finlandiya ve İrlanda hükümetinin yetkilileriyle BM Gücünün vakit geçirilmeden Kıbrıs'a yerleştirilmesi konusunda görüşmeler yaptı ve ardından Raymond Hare'ye BM Gücünün Kıbrıs'a hareketinin kısa zaman içinde mümkün olacağını bildirdi. Aynı günün akşamında Türk hükümeti, İngiliz ve Amerikan büyükelçilerini çağırarak onarla Kıbrıslı Rumların saldırılarını durdurmamaları durumunda İskenderun'daki Türk askerlerinin 36 saat içerisinde Kıbrıs'ı işgal edeceğini açıkladı.¹⁰⁴

Kıbrıs'ta asayışı ve güvenliği sağlayacak olan BM öncüsündeki ilk Barış Gücü 14 Mart 1964'te Kanada ordusuna mensup 36 kişilik bir grup ile Lefkoşa'ya geldi. Bu Barış Gücüne İrlanda'dan 500, İsveç'ten de yaklaşık 700 asker takviye edilecekti. Kıbrıs'ta bulunan İngiliz askerlerinin 3.500'i de Barış Gücünün yarı kuvveti olarak adada kalmaya devam etmiştir. Ayrıca Avusturya, Almanya, Hollanda da adada bulunan Barış Gücüne maddi yardımda bulunacaklarını bildirmişlerdi.¹⁰⁵

15 Mart 1964'de Saraçhane Meydanı'nda başlayıp Harbiye Ordu Evi'nde sona eren bir Kıbrıs Mitingi düzenlenmiştir. Türk-İş'in desteklediği mitingde konuşan hatipler, Hükümetin son kararı vermesini ve ordunun derhal Kıbrıs'a çıkmasını istemiştir.¹⁰⁶

Barış Gücünü Adaya intikalinden sonra bile çatışmalar durulmamıştı. Adaya müdahalenin şart olduğu gözler önündeyken, bunun ABD tarafından engellenmek istenmesi, Türk kamuoyunda Batı'ya özellikle de ABD'ye karşıtı yazılar yayınlanmaya

¹⁰² Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans Türk, Ankara 1975, s.256-257.

¹⁰³ Hürriyet, 12 Mart 1964.

¹⁰⁴ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde...*, s.84.

¹⁰⁵ Cumhuriyet, 15 Mart 1964.

¹⁰⁶ Hürriyet, 16 Mart 1964.

başladı. Ulus gazetesi yazarı İffet Aslan “Kıbrıs Bilançosu” adlı yazısında şunlar söylemiştir.¹⁰⁷

“Türkler gerçekten barış seven bir millettir. Dünyayı yeni bir harbe sürükleme mesuliyetini hafife alamayacağımız kadar harp geçmiştir bu memleketin başından. Üstelik Türkler sözü bir, özü bir, bir millettir. Müttefiklerini de öyle bilmek istediklerinden her defasında sözlerine sadık kalacaklarını zannetmişlerdir. Fakat müttefiklerimiz şimdiye kadar Makarios’un karşısına çıkıp ‘Yeter artık’ diyememişlerdir. Sadece ‘aşırı gidiyorsun’ demekle iktifa etmişlerdir. Çünkü Batıya yüzde yüz bağlı olan Türklerden zarar gelmesi ihtimali olmadığını hesaplamakta, Rumların ise bir kallesliğine maruz kalmamak için gönüllerini almak gerektiğine inanmaktadırlar...”

Batı, Kıbrıs hadisesinde peşin hükümlerden, hasis çıkarlardan kendini alamadığı için maalesef bir çıkmaza, bir kapana sürüklenmiştir. Ve kolay kolay bu durumdan kurtulmayacağı anlaşılmaktadır.”

Türk tarafının, adaya gönderilen bu Barış Gücü’nden tek talebi, anayasal düzenin yeniden kurulması için Türkiye’ye yardımcı olmasıydı. BM Genel Sekreteri U Thant ise raporunda bu talebi “Barış Gücü’nün görevi bu değildir” diyerek reddetti. Ancak, kısa bir süre içinde BM Barış Gücü eli kanlı, darbeci Makarios’un yüzde yüz Rum’dan oluşan idaresine meşru hükümet gibi davranarak, gayri meşru bir yönetimden askerlerin maaşına katkı kabul etmeye başladı. Bundan yararlanan Rum liderliğinin siyaseti meşru hükümet unvanını koruyarak Kıbrıs’a sahip çıkmak oldu. Bu durumu eleştiren BM Güvenlik Konseyi’nde bir konuşma yapan Rauf Denктаş, Makarios hükümeti tarafından adaya girmesi yasaklandı.¹⁰⁸

BM desteğini alan Makarios’u destekleyen ve taraf olan Sovyetler Birliği de, Türkiye’nin Kıbrıs’a olası müdahalesini sürekli eleştirmişti. Türkiye’nin Kıbrıs’ın içişlerine karıştığını iddia ederek Türkiye’nin Kıbrıs konusundaki yaklaşımını sona erdirmesi için çağrıda bulunmuştur. Adadaki Barış Gücüne rağmen Kıbrıs’taki Rum saldırılarının devam etmesi üzerine yeniden Kıbrıs’a müdahaleye hazırlanan Türkiye’ye karşı Sovyetler Birliği yine tehditkâr bir tavır içine girmiştir. Sovyetler Birliği Başkanı Kruşçef, Makarios’a göndermiş olduğu 24 Mart 1964 tarihli mesajında, Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesi durumunda Sovyetler Birliği’nin her türlü vasıtasıyla Kıbrıs’a yardım edeceğini bildirmiştir.¹⁰⁹

Barış Gücünün Kıbrıs’a gelmesiyle, Kıbrıs Türklere adadaki çatışmaların sona ereceği izlenimini vermişti. Fakat Barış Gücüne rağmen adada değişen pek fazla bir şey yoktu. Barış Gücünün önceki İngiliz kuvvetleri gibiydi. Kıbrıslı Rumlar hedeflerini istedikleri gibi

¹⁰⁷ İffet Aslan, “Kıbrıs Bilançosu”, Ulus, 15 Mart 1964, s.2.

¹⁰⁸ Rauf R. Denктаş, *Kıbrıs Girit Olmasın*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2004, s.45-46.

¹⁰⁹ Cumhuriyet, 22 Mart 1964.

seçebiliyorlardı. Rumlar tarafından Türklere düzenlenen saldırılara her geçen gün bir yenisi ekleniyordu. Barış Gücü görev emrine göre sadece kendilerini korumak amacıyla ateş açabiliyorlardı. Sonuç olarak Kıbrıslı Rumlar için adada bulunan Barış Gücünün onlar üzerindeki caydırıcı etkisi daha önceki İngiliz kuvvetlerindeki gibi yok denecek kadar azdı.

3.2 Johnson Mektubu

ABD, Barış Gücü'nün adadaki duruma müdahalesinde yeterli görmüyordu. ABD kendisini rahatsız eden bu duruma bir çözüm arayışı içerisine girdi.

Türk hükümetinin çağrısı üzerine Ankara'ya gelen NATO Genel Sekreteri Dirk Stikker ile yapılan görüşmeler olumlu geçmiştir. “Müttefikler arasında birliği ve desteği sağlamak benim görevimdir” diyerek Türk hükümetine asadaki rahatsız edici duruma hemen önlem alacağını garanti vermiştir.¹¹⁰

Mayıs ayının başlarında ABD Başkanı Johnson, Senato Dış İlişkiler Komitesinin başkanı olan Senatör J. William Fulbright'ı Kıbrıs sorunuyla ilgili tarafların görüşlerini öğrenmek üzere Londra, Atina ve Ankara'yı kapsayan bir yurt dışı gezisine gönderdi. 3 Mayıs'ta ABD tarafından yapılan açıklamada, Senatör Fulbright'ın, Türk ve Yunan hükümetlerine ABD başkanının ve Kongre'nin Kıbrıs olaylarına karşı gösterdikleri yakın ilgiyi ve devam eden huzursuzluklardan duyulan endişeyi ifade edeceği belirtilmekteydi.¹¹¹

Fulbright yaptığı açıklamada şunları söylemiştir:¹¹²

“...Amerikan Hükümetinin ana gayesi, bir harp tehlikesini önlemektir. Uzun yıllardan beri hayati bağlarla ilgilenmekte olduğumuz bu memleketleri, yani Türkiye ve Yunanistan'ı dost memleketler olarak görüyoruz.

Amerikan Kongresi büyük bir memnuniyetsizlik hissi içindedir. İkinci Dünya Savaşından bugüne kadar Amerikan Hükümeti 100 milyar dolar dağıtmıştır. Dostumuz ve müttefiklerimiz son zamanlarda, diğer meseleleri unutarak, sadece kendi meseleleri ile ilgilenir oldular. Amerika, Birinci Dünya Savaşından önceki izolasyon (sadece Amerika ile ilgilenme) dönmeye mecbur kalırsa, bundan büyük üzüntü duyacağım. Kongre ve özellikle ben, bu konuda büyük bir hoşnutsuzluk içinde bulunmaktayız.”

Ayrıca bir iddiaya göre de, Fulbright'ın Türkiye'ye asıl geliş amacı, Kıbrıs'taki Türklerin Anadolu'ya göç ettirilmesi önerisinde bulunmaktı.¹¹³ Bu iddiayı doğrular nitelikte

¹¹⁰ Ulus, 30 Nisan 1964.

¹¹¹ Cumhuriyet, 4 Mayıs 1964.

¹¹² Hürriyet, 8 Mayıs 1964.

¹¹³ Halil İbrahim Salih, *Cyprus; The Impact of Diverse Nationalism in a State*, University of Alabama Press, Alabama 1978, s.37.

elimizde kaynaklar yetersiz olmamasına karşın böyle bir önerinin Türk liderleri tarafınca kabul edilmediği ortadadır.

Mayıs ayı süresince Kıbrıs'taki olaylar hiç durulmadan devam etmiştir. Magosa'da Yunan Alayına mensup iki subay ile Lefkoşa Rum Polis Müdürünün oğlu ve bir Türk'ün öldürülmesi ile başlayan olaylar, NATO, Türk-Yunan anlaşmazlığı için arabuluculuk görevini üstlenmeyi kabul etmiştir. Arabuluculuk görevi de Genel Sekreter Dirk Stikker'e verilmiştir.¹¹⁴ Bu sıralarda Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'a ağır silahlar verme ihtimali ve Makarios hükümetinin silah temini konusunda Sovyetler Birliği ile müzakerelerde bulunduğu yolundaki haberler ABD'yi ciddi anlamda endişelendirmiştir.¹¹⁵

Rum Temsilciler Meclisi Mayıs ayının son birleşiminde milli muhafız alayı kurulmasına bile karar vermiştir. Aynı meclis kısa bir süre sonra kurulan gayrimeşru ordusuna asker sağlamak amacıyla mecburi askerlik tasarısını da kabul etmiştir. Bu tasarıya göre 18 ile 50 yaş arasında sağlıklı erkeklerin silâh altına alınması öngörülmekteydi. Kıbrıs Rum temsilcilerinin aldığı bu karar üzerine Türkiye yeniden Kıbrıs'a müdahale kararı almıştır.¹¹⁶

Kıbrıs'taki olaylar gitgide Türklerin aleyhine bir gelişme göstermeye başlamıştı. Kıbrıs Rum hükümetinin insanlık dışı davranışları ve Türkleri yok etmeye yönelik tavırları üzerine, Türkiye'nin aldığı müdahale kararının karşısına yine ABD vardı. ABD Elçisi Hare, Kıbrıs'a Türk çıkarmasını önlemek için çok büyük çaba sarf etmiş, ricalarını yalvarma derecesine kadar getirmiştir. Hare, "Buhranın halli için bütün müzakere yollarının tıkanmadığını, ABD'nin takbih ettiğini" söylemiş, "Elimizden geleni yapacağız" demiştir. Büyük Kıbrıs Buhranın halli için hükümetin "Yeni müzakere yolları bulacağına gayret edeceğini" de sözlerine eklemiş, 24 saat mehil isteyerek hükümetinden bir mesaj vereceğini bildirmiştir.¹¹⁷ İnönü ise Kıbrıs konusundaki kararlarının net olduğunu, bu konuda hiçbir kuvvetin kendilerini engelleyemeyeceğini söylemiştir.¹¹⁸

Metin Toker Akis'deki "Kararımız Verilmiştir" adlı yazısında, bu çıkarma kararının net olduğunu, adanın statüsünün ancak Taksim kabulüyle değiştirilebileceğini vurgulamıştır.¹¹⁹

"...Adanın statüsü ancak Taksim kabulü suretiyle değiştirilebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış güvenliğini korumakla görevli Türk Silahlı Kuvvetleri,

¹¹⁴ Hürriyet, 15 Mayıs 1964.

¹¹⁵ Hürriyet, 28 Mayıs 1964.

¹¹⁶ Cumhuriyet, 2 Haziran 1964.

¹¹⁷ Hürriyet, 6 Haziran 1964.

¹¹⁸ Hürriyet, 6 Haziran 1964.

¹¹⁹ Metin Toker, "Kararımız Verilmiştir", Akis Dergisi, Cilt: XXIX, Sayı: 513, Ankara 10-17 Nisan 1964, s.5.

Kıbrıs üzerinde milletlerarası anlaşmalarla sahip olduğumuz hakları bu istikamette kullanmak gücüne sahiptir...”

Toker ayrıca ABD'nin ada üzerindeki politikalarını eleştirmiş, adanın Yunanistan'a verilmesiyle gelişecek olası durumları şöyle aktarmıştır:¹²⁰

“...Amerika için meselenin Kıbrıs'ın komünist eline geçmemesi olduğunu anlıyoruz. Kıbrıs'ın, bir müstakil devlet olarak güven vermeyeceğinden de eminiz. Komünistlerin, hatta Makariosun her an tehlikeli oyunlara girişebileceğini görüyoruz. Türklerin Taksimden başka hiçbir tezi artık kabul etmeyeceği bir noktaya gelmiş bulunması, Amerika gibi bizimde bu teşhisleri koymuş olmamızın neticesidir. Ama komünist ele geçmesin diye adayı tutup da Yunanistan'a katmak hiç kimseyi hiçbir yere götürmeyecektir. Zira Türkiye Cumhuriyeti, Türk milleti bu haysiyetsiz çareyi asla kabul etmeyecektir. Adadaki Türkler sonuna kadar vuruşacaklardır ve Türk Silahlı Kuvvetleri onları yardımsız bırakmayacaktır...”

Bu arada ABD Yönetimi Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalesinde bulunmasını engellemek için değişik kollardan hareket geçti. NATO'nun Amerikalı kumandanı General Lemnitzer, Başkan Johnson tarafından Türk liderleri, Türkiye'nin Kıbrıs'ta gerçekleştireceği olası müdahalenin NATO'nun çıkarları açısından zararlı sonuçlar doğurabileceği konusunda uyarmakla görevlendirildi. ABD Hükümeti bir kariyer, bir kruvazör ve dört destroyerden oluşan Amerikan 6. Filosuna bağlı bir Özel Kariyer Gücünü, Kıbrıs ile Türkiye arasına yerleşerek Türkiye'nin çıkarmasına engel olmak istedi.¹²¹

Tüm bu gelişmelerin ardından patlak veren, 5 Haziran 1964 tarihli ABD'den Türkiye'ye gelen mesaj tarihe “Johnson Mektubu” olarak geçti. Türk müdahale kararına çok kızan Başkan Johnson, Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup yazıyor. Mektubu yazan Johnson'un kendisi değildi. Dışişleri Bakanı Dean Rusk, Bakan Yardımcılarından Harlan Cleveland ve onun yardımcısı Joseph Sisco. Mektup gönderilmeden önce gören de Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball.¹²²

Ball kendi kitabında mektubun bir özetini veriyor ve şöyle devam ediyor:¹²³

“Bu mektup Ankara'da mutlaka bir bomba etkisi yaratacağından, Bakan'a “Acaba doğrudan Ankara'ya gitsem daha mı doğru olur?” diye sordum, ancak ertesi gün De Gaulle ile randevumu iptal etmemin uygun düşmeyeceğine karar verdik. O gece fikirlerini değiştirip değiştirmediklerini sormak için birkaç kez Washington'a telefon ettim.... Çarşamba günü Dean Rusk telefon edip, Kıbrıs Sorununun Başkan Johnson'u kaygılandırıldığını ve yeni bir şeyler yapmamız gerektiğine inandığını söyledi. Kıbrıs'ı işgal haberini alır almaz, General Lemnitzer'i (NATO Komutanı)

¹²⁰Metin Toker, a.g.m., s.5.

¹²¹Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerindeki...*, s.96.

¹²²Haluk Şahin, *Johnson Mektubu Türk-ABD İlişkilerini Değiştiren Olayın Perde Arkası*, Gendaş Yayınları, İstanbul 2002, s.15.

¹²³Haluk Şahin, a.g.e., s.30-31.

Ankara'ya göndermiştik. Johnson'un mektubunu aldıktan sonra, İnönü işgali süresiz ertelemişti. Beni kaygılandıran, Türklerle olan ilişkilerimizin aldığı yaraydı.”

3.2.1 Mektubun İçeriği

ABD Başkanı Johnson'un mektubu diplomatik nezaketten uzak, kaba bir üslup taşıyordu. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball mektubu ilk okuduğunda verdiği tepkiyi şöyle dile getirecektir: “Hayatımda bu kadar gaddar bir diplomatik mesaj görmedim”¹²⁴

İçeriği uzun bir süre açıklanmayan ABD Başkanı Johnson'un İnönü'ye göndermiş olduğu mektup, tehditkâr cümleler ihtiva etmekteydi. Mektup kamuoyuyla ancak iki sene sonra 13 Ocak 1966'da Hürriyet Gazetesinde yayınlanmıştır.

Bu maddeler özetle şu şekildedir:

- Türkiye'nin uluslararası politikada atmış olduğu önemli adımlarda daha önceden Amerikan hükümetine danışma durumudur. Bu konuyla ilgili olarak mektupta şu cümlelere yer verilmiştir:
“ ... Böyle bir harekete geçmeden önce Birleşik Amerika Devletleri ile istişarede bulunmak mesuliyetini tam kabul etmenizi hassaten rica etmek mecburiyetindeyim. 1960 Garanti Antlaşması ahkâmı gereğince böyle bir müdahalenin caiz olduğu kanaatinde bulunduğunuz intibaindayım. Ayrıca antlaşma teminatçı devletlerarasında istişareyi gerektirmektedir. Birleşik Amerika, bu durumda bilcümle istişare imkânlarının hiçbir şekilde tüketilmediği ve dolayısıyla tek taraflı harekete geçme hakkının kabili istimal olmadığı kanaatindedir...”
- Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi durumunda Sovyetler Birliği de Türkiye'ye saldırdığı takdirde NATO müttetiklerinin Türkiye'ye olan yardımı:
“... Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale Sovyetler Birliği'nin aynı şekilde bir müdahalesine yol açabilir. NATO müttetiklerimizin tam rıza ve muvafakatleri olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim.”
- Türkiye'nin müdahalesi karşısında Birleşmiş Milletlerin Türkiye'ye tepkisi:

¹²⁴ Haluk Şahin, *Johnson Mektubu...*, s.10.

“... Hiç şüphem yok ki Birleşmiş Milletler üyelerinin çoğunluğu, Birleşmiş Milletler gayretlerini baltalayacak olan ve bu zor meseleye Birleşmiş Milletler tarafından makul ve barışçı bir hal tarzı bulunmasına yardım edebilecek herhangi bir ümidi yıkabilecek olan Türkiye'nin tek taraflı hareketine en sert bir şekilde tepki gösterecektir.”

- Türk ve Amerika hükümeti ile 1947 yılında imzalanan antlaşma gereğince Türk ordusunun ABD tarafından verilen silahların kullanılmaması:

“...Türkiye ile aramızda mevcut bulunan askeri yardımın veriliş maksatlarından gayri gayelerde kullanılması için hükümetimizin Birleşik Devletleri'nin muvafakatini alması icap etmektedir. Hükümetiniz bu şartı tamamen anlamış bulunduğunu muhtelif vesilelerle Birleşik Devletlere bildirmiştir. Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına Birleşik Amerika Devletleri'nin muvafakat edemeyeceğini size bütün samimiyetimle ifade etmek isterim.”

- Kıbrıs'ta Türk hareketinin fiili neticeleri:

“Böyle bir hareketin Kıbrıs Adası üzerinde on binlerce Kıbrıslı Türkün katledilmesine yol açabileceği keyfiyetine en dostane bir şekilde dikkatinizi çekmek mecburiyeti hissediyorum. Tarafınızdan böyle bir harekete tevessül edilmesi infialî mucip olacak ve girişeceğiniz askeri hareketin himaye etmeye çalıştığınız kimselerden hiçbirinin toptan imhasını önlemeye yeter derecede müessir olması imkânsız olacaktır. Birleşmiş Milletler Kuvvetinin mevcudiyeti böyle bir faciayı önleyemez.”

- Kıbrıs meselesinde Amerika'nın Türkiye'nin tam manasıyla yanında yer alamamasının nedenleri:

“Amerika Birleşik Devletleri'nin sizin lehinize yeter derecede faaliyet sarf etmediği hissini taşımanız mümkündür. Fakat herhalde bilirsiniz, politikamız Atina'da en sert şekilde infiale yol açmış bizim aleyhimize orada nümayişler yapılmış, Amerika Birleşik Devletleri'yle Makarios arasında fikir münakaşası meydana çıkmıştır.”¹²⁵

Johnson Mektubu'nun Türk yöneticilerini en fazla yaralayan kısmı, şüphesiz Sovyetler Birliği tehdidi karşısında NATO'nun nasıl bir tepki göstereceğiyle ilgili olan kısmıydı “Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri müdahale Sovyetler Birliği'nin aynı şekilde bir müdahalesine” yol açabilirdi. Bu olasılıkla ilgili olarak Johnson'ın kullandığı ifadeler tam anlamıyla can alıcıydı: “NATO müttefiklerimizin, tam rıza ve muvafakatleri olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak Sovyet müdahalesine karşı

¹²⁵Hürriyet, 13 Ocak 1966.

Türkiye’yi müdafaa etmek mükellefiyetlerini olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim.” Bu cümle Türk yöneticilerini tam anlamıyla şok edici nitelik taşımaktaydı, çünkü Türkiye’nin güvenliği konusunda tamamen NATO tarafından sağlanan güvenlik garantisine güvenmekteydiler. Şimdi ise bir Sovyet tehdidine karşılık NATO şemsiyesinin ne derecede koruyuculuk sağlayacağı konusunda şüpheler oluşmaya başlamıştı.¹²⁶ Bu da Türkiye’nin ABD’ye ve NATO’ya yönelik dış politikasındaki önemli bazı değişimlerin yaşanacağını belirtenlerden oldu.

Türkiye, bu hüküm uyarınca Kıbrıs’a çıkarma safhasında iken yarı yoldan dönmüştür. Kısa dönemde olumsuz etkisi olan bu düzenleme 1967 çıkarma hazırlı safhasında da kendini göstermiş; uzun dönemde kendi çıkarma gemisi ve silah sanayinin oluşturulmasında ise itici güç olarak işlev görmüş ve 1974 çıkarma harekâtının askeri ve lojistik desteğinin yerli imkânlarla ve büyük ölçüde NATO ve Amerika dışı askeri araç ve malzeme ile yapılmasına yöneltmiştir.¹²⁷

Mektup her ne kadar sert ifadelerle dolu olsa da Amerikan yetkililerine göre bu dönem için de ancak böyle bir üslup Türkiye’yi müdahaleden vazgeçirilebilecektir. Bu mektubun yazılışında Rusk ve Ball etkili olduğundan mektuba imza atmış olmasına rağmen eleştiriler tamamı ile Johnson’a yönlendirilmemelidir.¹²⁸

Türkiye’nin özellikle Kanlı Noel olaylarından sonra sık sık “Adaya çıkacağız” diye telkinlerde bulunması belki de sadece bir siyasi blöften ibaretti. Türkiye’nin çıkarma yapacak yeterli askeri gücü ve malzemesi olup olmadığı bile meçhuldü. Dönemin başbakanı İsmet İnönü’nün damadı Metin Toker anılarında; “Üstelik Adaya karşı bir askeri harekât için, bırakınız siyasi karışıklıkları, teknik olarak da hazır bulunmadığımız ortaya çıkmıştı. Genelkurmay bunu gizli fakat kesin şekilde başbakana bildirmişti” diyecektir.¹²⁹

3.2.2 İsmet İnönü’nün Mektuba Cevabı ve ABD Ziyareti

Türkiye kamuoyunda şok etkisi yapan bu mektuba Başbakan İsmet İnönü tarafından 13 Haziran’da yanıt verilmiş ve Washington’daki davetin kabul edildiği ve 21 Haziran’da gelineceği bildirilmiştir. Başbakan İsmet İnönü Washington’a gitmeden önce TBMM’nde Kıbrıs politikası hakkında güvenoyu istemiş 194 oya karşılık 200 oy ile 19 Haziran 1964 tarihinde güvenoyu almıştır.

¹²⁶ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan ilişkilerinde...*, s.98-99.

¹²⁷ Ahmet Aydoğdu, *Kıbrıs Sorunu...*,s.68.

¹²⁸ Haluk Şahin, *Johnson Mektubu...*, s.46-47-48.

¹²⁹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944–1973*, Bilgi yayınevi, Ankara, 1992, s. 196–197.

İsmet İnönü'nün mektubu Johnson'un mektubundan çok farklıdır. İnönü mektupta tehdit etmiyor, ama özür de dilemiyor. Mektupta, Başkan Johnson'un mektubunda ileri sürülen noktalar teker teker ele alınıp çürütülüyor. İsmet İnönü'nün mektubunun temel noktaları şöyle özetlenebilir:

- Türkiye, Amerika gibi bir müttefikinden böyle bir mektup aldığı için hayal kırıklığına uğramıştır.
- Türkiye'nin Kıbrıs'a son çıkarma girişiminden önce ABD'ye danışmadığı doğru değildir. Son girişim, sekiz ay içindeki dördüncü girişimdi ve ABD'ye her seferinde bilgi verilmişti.
- Kıbrıs'ta Türklere karşı yapılan zulüme ve Yunanistan'ın antlaşmaları yok saymasına karşı ABD bir şey yapmadı. Baskı uygulanacaksa onlara uygulanmalıydı.
- Mektup, Türkiye ile ABD arasındaki ittifakın niteliği konusunda bazı sorunlara yol açtı.
- Mektup, NATO'nun durumu konusunda da bazı sorunlara yol açtı. Eğer NATO mektupta anlatıldığı gibi işleyecekse “tedaviye muhtaç” demektir.
- Washington'a davetinizi kabul ediyorum.¹³⁰

İsmet İnönü'nün Johnson'a göndermiş olduğu bu cevabı mektup Johnson'un mektubuna göre daha uzun ve daha anlaşılırdı. İsmet İnönü çok sert ifadeler kullanmamış ama yine de kırgınlığını dile getirmiştir. Mektup tarihtesaklanması rağmen, kamuoyuna açıklandığı andan itibaren büyük etki yaratmıştır. Mektup olayı yaşandığı günlerde Türk kamuoyu olaydan tam anlamıyla haberdar olmasa bile en azından ABD aleyhtarlığının bugünlerde başladığını belirtebiliriz.

ABD Başkanı Johnson; bu soğuk ve olumsuz ortamı dağıtabilmenin bir yolu olarak hem Başbakan İnönü'yü hem de Yunanistan Başbakanı Papandreu'yu aynı zamanda Washington'a davet etmiştir. Johnson'un bunu yapmaktaki amacı belki de bu soruna çözüm getirebileceğini düşünmüş olmasından kaynaklanmıştır. Sonucu ne olursa olsun; Johnson, tarafları uzlaştıracak veya uzlaştıramayacak olsa da; dönemin şartları artık değişmiştir.

Başbakan İsmet İnönü, Kıbrıs Meselesi için Johnson'la görüşmeğe Washington'a gitmeye karar verdiğinde Kıbrıs Türk halkından aldığı telgrafta şunlar yazılıydı:¹³¹

“Sayın Başbakan İsmet İnönü

¹³⁰Haluk Şahin, *Johnson Mektubu...*, s.78-79.

¹³¹T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: A4, Fon Kodu: 030...01.00.00, Yer No: 8.46.8..1.

Baskıyla Kıbrıs Türkünün başından geçenler halkımızı felakete sürüklediler. Şimdi anavatanı ateşe atmak istiyorlar. Atatürk'ün Yurtta sulh cihanda sulh prensibini çiğnetmeyeceğinize inanıyoruz. Toplantımız saygınlı bağı bildirir. Türk Halkı Kıbrıs”

Görüldüğü üzere, Kıbrıs Türk halkı İsmet İnönü'nün bu ziyaretinden oldukça umutluydular.

Kıbrıs sorununa çözüm arayışları içerisinde 22-23 Haziran 1964 tarihlerinde Washington'da görüşmeler yapılmıştır. Başkan Johnson her iki ülke başkanlarıyla ayrı ayrı görüşmüş, üçlü bir toplantı yapmamıştır.

Metin Toker'in Washington'dan bildirdiğine göre, Amerikalı liderler Türklere çok olumlu davranmakta, Türkiye'yi kaybetmekte olduklarını görüp bunu önlemek için ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını söylemektedir.¹³²

Türk-Amerikan görüşmelerinden sonra 24 Haziran 1964 tarihinde yayınlanan ortak bildiriye görüşmelere mevcut anlaşmaların hâlihazır bağlayıcı mahiyeti noktasından hareket ederek bugünkü güçlüklerin müzakere ve mutabakat yolu ile giderilmesini sağlayabilecek yolların araştırıldığı, devamlı hal çarelerine varabilmek için böyle bir mutabakata varmanın acil bir zaruret olduğu, İnönü ve Johnson'un Kıbrıs'taki cemaatlerin emniyet ve selametini sağlamak için Birleşmiş Milletler tarafından sarf edilen gayretlerin takviyesi yolunda kendi ülkelerince neler yapılabileceğini inceledikleri açıklanmış; İsmet İnönü görüşmeleri olumlu olarak değerlendirmiştir.¹³³

Johnson, Papandreu ile görüşmesi ise İsmet İnönü'yle görüşmesi kadar olumlu geçmemiştir. Papandreu ABD'ye rağmen Başbakan olmuştu ve Yunan iç politikasına ait sorunlar dolayısıyla ABD ile iyi ilişkiler içerisinde değildi. Johnson'un İnönü ile görüşmesi teklifini net bir ifadeyle reddetti. Bu, Kıbrıs Sorununu Türk-Yunan sorunu olarak kabul etmek anlamına gelecekti. ABD Savunma Bakanı McNamara Türkiye'nin hava kuvvetlerinin çok güçlü olduğunu, bir Türk-Yunan savaşında tüm Yunanistan'ı yerle bir edeceklerini, eğer Papandreu uzlaşmaz tavrını sürdürürse böyle bir durumda ABD'nin hiçbir şeye karışmayacağını söyleyince Papandreu'nun yanıtı sert oldu: “Türkiye'ye böylesine güçlü bir hava kuvvetleri sağladığınız için teşekkür ederiz sayın bakan. Ama izin verirseniz size, Türkiye'nin çok daha güçlü hava kuvvetleri olan bir başka ülkeyle komşu olduğunu

¹³² Hürriyet, 24 Haziran, 1964.

¹³³ Ahmet Aydoğdu, *Kıbrıs Sorunu...*, s.69.

hatırlatmak isterim. Eğer Türkler saldıracak olursa, bu hava kuvvetlerinin de çalışmaya katılması olasılıktan ibaret kalmayacaktır.”¹³⁴

Bu görüşmelerin diplomatik açıdan en büyük başarısı, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini mümkün kılan Londra ve Züriç antlaşmalarının yürürlükte olduğunun ABD tarafından benimsenmesi olmuştur. Bu sav, Kıbrıs konusunda Türk görüşünün temel taşıydı. Makarios ile Papandreou ise sözü edilen antlaşmaların artık hiçbir” Kıymet-i harbiyesi” kalmadığını öne sürüyorlardı.¹³⁵

İsmet İnönü, Washington'dan ayrıldıktan Londra'ya gitmiş; Londra'da İngiltere başbakanı Sir Alec Douglas Home ve İngiliz Dışişleri Bakanı Butler ile Kıbrıs meselesini görüşmüştür.¹³⁶ Daha sonra da Fransa'ya geçen İsmet İnönü, Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle ile yaptığı görüşme sonucunda Kıbrıs için devamlı bir hal çaresi bulunması hususunda mutabık kaldığı açıklamasında bulunmuştur.¹³⁷

3.2.3 Johnson Mektubu'nun Türk-Amerikan İlişkilerindeki Rolü

Johnson Mektubu, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en önemli müttefiki ABD ile ilişkilerinde bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Diplomatik nezaketten uzak olan bu mektup, Küba Füzeler Krizi esnasında sarsılan güvenin, tamamen kaybolmasına neden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında nasıl ki 1947 tarihli Truman Doktrini Türk Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktasını ifade eder aynı şekilde Johnson Mektubu da ancak bu kez tersi yönde bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda ABD'nin lideri konumunda bulunduğu NATO da Türkiye'nin güvenliği noktasında şüphesiz sığınılacak bir şemsiye değildir. Türkiye'nin yukarıda arz edildiği üzere gerek Demokrat Parti, gerekse 27 Mayıs askeri darbesi ve sonrası İnönü koalisyon hükümetleri döneminde Dünya kamuoyuna deklere ettiği NATO'ya ve ortaklarına olan “inanç” ve “bağlılık” ile Kore Savaşı'nda, Küba Füzeler Krizi'nde bu doğrultudaki eylemleri karşılık bulamamıştır.¹³⁸

Johnson Mektubu, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ilişkilerinde duygusallık temelli politikalarından rasyonel politikalara geçişinde bir köprü görevi ifa etmiştir. Öncesi itibarıyla dış politikada ABD'den başka müttefik NATO'dan başka ittifak bilmeyen Türk hariciyesi reel politığın zorlamasıyla yeni açılımlara yelken açma mecburiyetinde kalacaktır. Diyebiliriz ki

¹³⁴ Melek M. Fırat, *1960-71 Arası...*, s.134-135.

¹³⁵ Haluk Şahin, *Johnson Mektubu...*, s.86.

¹³⁶ Cumhuriyet, 29 Haziran 1964.

¹³⁷ Cumhuriyet, 2 Temmuz 1964.

¹³⁸ Halil Şimşek, “Johnson Mektubu ve Türk-Amerikan İlişkilerine Etkisi” (edit: Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu), *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, (içinde), USAK Yayınları, Ankara 2010, s.93-94.

Ankara'nın güçlü müttefikinden yediği bu darbe onun uluslar arası ilişkilerdeki uyanışına vasıta olacaktır.¹³⁹

1960'larda ortak düşman Sovyetler Birliği'yle süren Soğuk Savaş şartlarında, iki taraf arasındaki ihtilaf bu mektupla birlikte kendiliğinden ikici plana düşmüş oldu. Kıbrıs'ta Türklere yapılan önce Türkiye'deki Rum azınlık, sonra da Yunanistan'daki Türk azınlık üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmakla birlikte, dış politikamızı günümüzde dahi etkileyebilecek sonuçlar doğurmuştur.¹⁴⁰

Johnson'ın mektubu, Türk liderlerin Türk dış politikasını yeniden gözden geçirmelerine ve dış politikanın gidişatı yönünde bazı değişiklikler gerçekleştirmelerinde bir dönüm noktası oluşturacak derece de öneme sahipti. Türkiye, Batı'yla olan ilişkilerini (özellikle ABD ve NATO) gerginleştirmeyi göze alamayacağını biliyor ve hala Türkiye'nin temel çıkarının Batı'yla ilişkiler kurmakta olduğunu düşünüyordu. Ancak aynı zamanda başka ülkelerle de ilişkileri geliştirmenin yollarını arıyorlardı. Türkiye Batılı olmayan ülkelerle ilişkilerinde daha esnek davranabilir ve bu yeni yaklaşım Kıbrıs Sorunu da dâhil olmak üzere çıkarlarını ilgilendiren uluslar arası olaylarda Türkiye'nin bu devletlerin desteğini elde etmesini sağlayabilirdi.¹⁴¹ Zaten İsmet İnönü'nün Johnson'a cevabında “*Yeni bir dünya kurulur Türkiye’de o dünyada yerini alır*” sözünü bu yeni politikalar bağlamında değerlendirilebilir.

Bu yeni dış politikalar çerçevesinde Türkiye, 1964 yılının ortalarından itibaren, Sovyetler Birliği de dâhil olmak üzere, diğer Doğu Bloku ülkeleri ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle temasa geçmeye başlamıştır.

Aslında sadece Türkiye'nin bu dış politika değişikliğini Kıbrıs Meselesiyle birlikte değerlendirilmemesi gerekmektedir. Kıbrıs sorunu sadece dış politikada duyulmakta olan revizyon ihtiyacını bir defa daha ortaya koymuştur. Türkiye Batı ittifakı içinde kalmakla beraber, daha bağımsız bir politika takip etmek durumunda kalacaktır.¹⁴²

Mektubun henüz açıklanmamasına rağmen, Türk kamuoyunda ABD karşıtı söylemler belirmeye başlamıştı. Gazetelerde sürekli ABD'ye karşı yoğunlaşan bu söylemlerin yer aldığı yazılar yayımlanmaktadır. Halkı bu yönde etkilemek istenilmiştir. Örneğin Akşamgazetesinde yayınlanan “Hala mı Dostluk?” başlıklı yazıda ABD'nin yarı tehdit, yarı gözdağı verir bir eda

¹³⁹ Halil Şimşek, “*Johnson Mektubu...*”, s.97.

¹⁴⁰ Gündüz Aktan, “Türk-Amerikan İlişkileri (1)” Radikal, 03.02.2005.

¹⁴¹ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde...*, s.104.

¹⁴² “Güven Oyu”, Ali Bozer, Forum Dergisi, Cilt: XX, Sayı: 234, Ankara, 1 Ağustos 1964.

ile Türkiye'nin Kıbrıs politikasına müdahalede bulunmasını hür dünya lideri olmaya çabalayan ABD'ye yakışmadığı vurgulanmıştır.¹⁴³

Johnson Mektubu ve mektuba konu olan Kıbrıs Meselesi Türkiye'de sol üzerindeki kontrolün de bir oranda gevşemesine de neden olmuştur. Türk solu Kıbrıs konusunda oldukça dikkatli davrandı ve ulusal politika çerçevesini aşmayan görüşler ileri sürdü. Milliyetçi niteliğini 1963-1964 Kıbrıs bunalımı sırasında kanıtlayan Türk solu, Kıbrıs sırasında doğan ABD karşıtı duygulardan da yararlanarak, Türk dış politikasının NATO ve ABD bağlantısına radikal eleştiriyi 1965 sonrası yapmaya başlayacaktır.¹⁴⁴

Türkiye açısından bu mektubun hiç kabul edilemez yönü ise, Türkiye'nin çıkarlarına hizmet etmesi beklenen Türk-Amerikan ittifakının Amerikalılar tarafından bunun göz ardı edilmesi ve ABD'nin Türkiye'nin hayati bir ulusal meselesinde çıkarlarına uygun hareket etmesini önlemek için bir tehdit aracı olarak kullanmasıydı. Öyle görünüyordu ki, ABD, NATO ve Amerikan çıkarları için büyük tehlikeler doğuracağı endişesiyle Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini önleme üzerinde yoğunlaşırken Türkiye'nin iç ve dış politikasının gerçeklerini ve ulusal çıkarlarını göz ardı etmişler, bu yüzden de Türkleri aşırı derecede kızdıracaklarını tahmin etmemişlerdi.¹⁴⁵

Mektuptan sonra ABD'nin Türkiye'deki askeri varlığı sorgulanmaya başlamıştır. Genelkurmay Başkanlığı o ana kadar ABD ile yapılan antlaşmalar üzerinde genel bir çalışma başlatmış ve karşılaştırma yapabilmek için tüm NATO ülkelerindeki askeri ataşelerinden, o ülkelerin ABD ile benzer antlaşmaları hangi koşullar altında yaptıklarını araştırılmasını istemiştir. Bu araştırmalar bir süre sonra ABD tarafından öğrenilmiş ve konu ABD makamlarında rahatsızlık yaratmıştı. Diğer taraftan Türkiye, NATO içinde yeni askeri yapılanmalara dahil olmakta eskisine oranla daha isteksiz davranmaya başlamıştır.¹⁴⁶

Johnson Mektubu'nun bugünkü Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde de ciddi etkileri olmuştur. Haziran 2003'de Kuzey Irak'ta 11 Türk Askeri'nin gözaltına alınması gibi, ABD'nin Türkiye'de hayal kırıklığı ve kızgınlık yaratan her eyleminde tekrar hatırlanan, tabir uygunsu bir "Milat" durumundadır. Mektuptan sonra Türkiye, ABD'ye hiç bir zaman eskisi kadar güven duymamış, Şubat 2003'deki Irak Harekâtı öncesinde olduğu gibi, birçok durumda ABD'nin sözlü taahhütlerinin yazılı olarak verilmesi talep edilmiştir. Bu genel eğilimde Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşü ile ilgili olarak General Rogers'ın verdiği

¹⁴³ Akşam, 7 Haziran 1964.

¹⁴⁴ Melek M. Fırat, *1960-71 Arası...*, s.162.

¹⁴⁵ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde...*, s.112-113.

¹⁴⁶ Faruk Poyraz, *Hayatı ve Bilinmeyen Yönleriyle İsmet İnönü*, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul 2008, s.266.

sözün tutulmaması gibi olaylar da etkili olmakla birlikte ilk hatırlanan hep Johnson Mektubu olmuştur.¹⁴⁷

Ayrıca bu mektuptan sonra Türkiye, Varşova Pakti'ndan kaynaklanacak bir tehdiye karşı kendisini NATO Antlaşması'nın 5. Maddesi ile güvenlikte hissedememiş, Ani Müdahale Gücü'nün ve Takviye Planları'nın varlığına rağmen, NATO takviyeye gelse bile bunun zaman alacağını düşünerek, sürekli tehdidi milli imkânlarıyla en azından yeterli bir müddet karşılayabilmeyi hesaplamıştır.¹⁴⁸

Tüm bu sonuçların yanında, Johnson'un mektubunun olumlu sonuçları olduğunu düşünen Türkiye'nin Birleşmiş Milletlerdeki daimi delegeliğini yapan Büyükelçi Orhan Eralp, bu savıyla ilgili şunları söylemektedir:¹⁴⁹

“1964'deki Johnson Mektubunun bir neticesi de Türkiye'nin müttefiklerine ne dereceye kadar güvenebileceğini göstermekle belki de sonunda hayırlı oldu. Türkiye yavaş yavaş 'Üçüncü Dünya'ya açıldı. İslam ülkeleriyle bağlarını sağlamlaştırdı ve Varşova Pakti devletleriyle de düzgün ilişkiler kurdu. 1964-1967 senelerinde Birleşmiş Milletlere dost olan ve dost olamayan da karşılaştığım anlayış noksanı yavaş yavaş giderildi ve 1974 Kıbrıs müdahalesinden sonra Türkiye'ye karşı Birleşmiş Milletler camiası içinde ayrıca bir saygı belirdi.”

Başbakan İsmet İnönü'nün Başkan Johnson'a yazılan cevabi mektubunda katkısı olan Büyükelçi Osman Olcay'da mektubun olumlu sonuçları olduğu düşünenler arasındadır. Olcay şöyle diyor.¹⁵⁰

“Johnson mektubunun bir yanda, Türk-ABD ilişkilerine son derece olumsuz etkisi olmuştur. Nitekim bu etkiler mektubu izleyen yıllarda, olabildiğince tartışılmış ve halen tartışılmaya devam etmektedir. Öte yandan mektup, Türkiye'ye, Johnson tarafından mektup içinde kabul edilemeyecek ve NATO'nun varlık nedenini ortadan kaldıracak, bunu yadsıyacak bir görüş olduğunu açıkça belirtmek olanağını sağlamıştır. Nitekim otarıhten bu yana kimsenin benzer ifadeleri kullanma cüretini gösterememiş olması, Türkiye'nin bu yanıtının NATO ittifakının gerçek boyutunu ve üyelerinin yükümlülük sınırlarını ortaya çıkarmak açısından yararlı ve etkili olduğunu göstermiştir.”

Görüldüğü üzere, Johnson Mektubundan sonraki süreçte Türk-ABD ilişkilerinin seyri farklılaşmış, ilişkilerin akıbeti sorgulanmaya başlanılmıştır. İlişkilerin geleceği artık hiçbir zaman İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi gibi olunmayacağı anlaşılmıştır. Türkiye artık ABD'yi en yakın müttefiki ve güvenliği açısından garanti olarak görmüyordu. Her ne kadar Türkiye için en önemli müttefik ABD olsa bile, Türkiye'nin ve ABD'nin çıkarları her zaman

¹⁴⁷ <http://www.habusulu.com/makale44.htm> (10.11.2011)

¹⁴⁸ <http://www.habusulu.com/makale44.htm> (10.11.2011)

¹⁴⁹ Haluk Şahin, *Johnson Mektubu...*, s.108.

¹⁵⁰ Haluk Şahin, *Johnson Mektubu...*, s.109.

birbiriyle uyuşamazdı. Bunu Kıbrıs meselesinden doğan Johnson mektubu ile anlayan Türkiye'nin hayal kırıklığı yeni arayışlara girmesine neden olacaktı.

Belki de bu mektup yazıldığı tarihten hemen sonra kamuoyuna duyurulmuş olsaydı etkisi daha büyük olabilirdi. Bu mektubun anlamı ve Türkiye'ye verilen mesajları açısından dönemin şartlarına göre oldukça büyük önem taşımaktadır. Mektup yaratmış olduğu bu etki yüzünden Türk - Amerikan ilişkilerinin dönüm noktası olarak anılmaktadır.

Türk-Amerikan ilişkilerindeki etkisiyle, Türk dış politikasının sınırlamaları konusunda açtığı yeni perspektiflerle "Johnson Mektubu"nun titreşimleri, bugün de devam ediyor. Diploması tarihinde etkileri bu kadar derinlere giden bir ikinci belge bulmak gerçekten zor.¹⁵¹

3.3 Kıbrıs Meselesi'ne ABD'nin Arabuluculuk Etmesi

ABD başkanı Johnson, mektup krizinden sonra Washington'da Türkiye ve Yunanistan başbakanlarıyla görüşme yapmıştır. Bu görüşmelerde Türkiye ile azda olsa uzlaşma sağlanmasına rağmen, Yunanistan ile görüşmelerinden olumlu cevap alamamıştır. ABD'nin Başbakan Papandreu'ya baskı yapması sonucu, Türk-Yunan müzakerelerinin derhal başlamasını istemiştir. Bunun üzerine, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere BM arabulucusu ve eski ABD Dışişleri Bakanı Acheson'un arabuluculuğu altında Cenevre'de toplanma kararı alınmıştır.

Türkiye adına bu görüşmelere katılacak Kocaeli Milletvekili Prof. Dr. Nihat Erim verdiği demeçte şunları söylemiştir:¹⁵²

"... Orada Birleşmiş Milletler arabulucusu Sakari Tuomioja ile Kıbrıs anlaşmazlığına hal çaresi arayacağız. Amerika Birleşik Devletleri eski Dışişleri Bakanı Dean Acheson başta olmak üzere diğer görevlilerle aynı konuda görüşmeler yapacağız. Diplomaside bir kaide vardı: en güç ve ümitsiz hallerde bile müzakereden kaçmamayı tavsiye ederler. Konuşa konuşa bir hal çaresi hiç umulmadık anda ufukta belirebilir. Bizim davamız haklı ve sadedir. Medeni dünyada milletlerarası münasebetlerin temeli sayılan bir kaideye dayanıyoruz. İmzalanmış, yürürlüğe konulmuş antlaşmalara kendimiz nasıl bağlılık gösteriyorsak, karşımızdakilerden de aynı dürüstlüğü ve sadakati istiyoruz..."

Acheson, sorunun çözümüne yönelik planını 14 Temmuzda taraflara sunmuştur. Plan ana hatlarıyla şöyleydi: Kıbrıs'ın Karpas Yarımadası'nda bir bölgenin Türkiye'ye bırakılması kaydıyla adanın Yunanistan ile birleşmesi kabul edilecek ve Meis Adası Yunanistan tarafından Türkiye'ye verilecekti. Adanın Türklerin çoğunlukta bulunduğu bazı bölgelerinde kantonal sisteme benzeyen bir idari yapı oluşturulacak, bu bölgelerin dışında kalan Türklere

¹⁵¹ <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=35530> (11.11.2011)

¹⁵² Hürriyet, 9 Temmuz 1964.

de Lozan Antlaşması'ndaki gibi azınlık haklarından yararlanma imkânı sağlanacaktı. Türkiye bu planı esas olarak kabul etmiştir, fakat Yunanistan bazı değişiklikler talep etmiş, Kıbrıs Rum kesimi ise 12 Ağustos'ta Makarios'un ağzından bu planı resmen reddetmiştir.¹⁵³

Bu durum üzerine Yunanistan, "El Greko Burnu'nda 32 kilometrekarelik bir bölgenin 25-30 yıllık bir süre için yalnız hava ve deniz üssü olarak kullanılması amacıyla Türkiye'ye kiralanması ve Ada Türklerine azınlık hakları tanınması kabul edilecektir." Şeklindeki karşı teklif sunulmuştur. Bu öneri bu kez Türkiye tarafından kabul edilmemiş ve görüşme esası olarak "Taksim" tezinin kabul edileceği açıklanmıştır.¹⁵⁴

Erenköy'deki çatışmaların başlamasıyla birlikte Cenevre görüşmeleri bir sonuç alınmadan yarıda kesilmiştir.

Kıbrıs Hükümeti, Erenköy Limanından Kıbrıslı Türklere Türkiye'den silah geldiğini düşündüğünden denize olan bağlantılarını kesmek istiyordu. Grivas komutasındaki askerlerin 6 Ağustos 1964'de Erenköy'ü limana bağlayan yolu denetim altına almak için yaptıkları saldırıya TMT üyelerinin ateşle yanıt vermesi üzerine çatışmalar meydana gelmiştir. Kıbrıslı Türkler ilk çatışmada Erenköy'e çekilmek zorunda kaldılar ve hükümet güçleri tarafından ablukaya alındılar. Erenköy'de bulunan Türklerin yaşamından ciddi olarak endişe edilmeye başlanılmıştı, çünkü ablukaya alınan bölgeden haber alamıyordu. Türkiye'nin havadan yapacağı müdahale "Erenköy Direnişi"nin tek umuduydu. Türkiye BM ve NATO'ya başvurduktan sonra 7 Ağustos 1964'de Türk jetleri ihtar uçuşuna geçtiler. Bir sonuç alınamayınca, 8-9 Ağustosta Türk jetleri bomba attılar.¹⁵⁵

Bunun üzerin BM, ABD'nin de inisiyatifi ile 9 Ağustos 1964'de aldığı 193 sayılı kararıyla taraflara ateşkes çağrısında bulundu.

Çatışmanın durmasının ardından ABD Arabulucusu Acheson, Cenevre'de Türkiye ve Yunanistan taraflarıyla sürdürdüğü görüşmelerine kaldığı yerden devam etme kararı almıştır.

20 Ağustos 1964'de 2. Acheson Planı açıklanmıştır. Bu plana göre: "Komikebir'in iki mil batısından geçen bir kuzey güney çizgisinin doğusu yaklaşık 200 mil kare Türkiye'ye, 50 yıl için kiraya verilecektir. Ada Türklerine azınlık hakları verilecek. Ayrıca Lefkoşa'da Türk işlerine bakan yüksek rütbeli bir memur bulunacak. Ada'da enosis kabul edilecek. Türk hakları ABD garantisi altına verilecek. Türkiye'ye kiralanacak alanın batı

¹⁵³ Faruk Sönmezoglu, *Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, Der Yayınevi, İstanbul 1995, s.18.

¹⁵⁴ Ahmet Aydoğdu, *Kıbrıs Sorunu...*, s.73.

¹⁵⁵ Melek M. Fırat, *1960-71 Arası...*, s.137-138.

sınırınNATOBaşkomutanı Orgeneral Lemnitzer çizecektir...” Acheson ayrıca, Türkiye’nin bunu reddedebileceğini fakat bu takdirde Kıbrıs’ın Komünist bloğunda bir yer alacağını Türkiye’nin isterse çıkarma yapıp şansını deneyebileceğini ifade etmiştir.¹⁵⁶

Türkiye 2. Acheson planını reddederken ortaya koydukları gerekçe, ikinci planında Türkiye’ye Kıbrıs üzerinde egemenlik haklarını tam olarak kullanabileceği ve Türk anavatanın ayrılmaz bir parçası olacak bir toprak parçası vermemesiydi. Sınırları oldukça dar bir askeri üssün belli bir süre için kiralanması Türkiye için kabul edilebilir bir nitelikte değildi.¹⁵⁷

Her ne kadar Yunanistan tarafından bakılınca cazip görülen bu planı, Yunan hükümeti de kabul etmemiştir. ABD bunun üzerine Cenevre görüşmelerini sona erdirmiş, arabuluculuğa son vermiştir.

Yunanistan’ın bu planı kabul etmemesini Rauf Denктаş anılarında şöyle bahsetmektedir:¹⁵⁸

“... Acheson Planının Rumlar tarafından kabul edilmeyişi bizim için bir talih eseri olmuştur. Fakat tekrar kötü bir pazarlığa girişmekten kaçınmak ve Kıbrıs Türkünün davasının, iki karşılık üs davası olmadığını bütün ilgililere... önceden bildirmek lazımdır.”

Acheson’un kabul ettirmeye çalıştığı plan, biraz ters yüz edilerek ve adanın Yunanistan’a ilhakı yerine iki ayrı bölgenin ortaya çıkması şeklinde ana ilkeleriyle gerçekleştirilebilir. Çünkü, adada Türkiye’ye büyük bir üs ve Türk toplumuna birkaç bölgede otonomi vermekle, bugünkü durumun o günden tohumları atılmış ve şu veya bu şekilde askeri veya diplomatik bir prosedür, bir oluşum sonunda herhalde yine bugünküne benzer bir durum ortaya çıkmış olacaktı.¹⁵⁹

Cenevre görüşmeleri göstermiştir ki, Türkiye ve Yunanistan ABD baskısı ile uzlaşmaya varmak isteseler de, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin onayı olmadan bir çözüme varmak mümkün değildi. Kıbrıs Cumhuriyeti’nin iç ve dış politikası gerek Türkiye’den gerekse Yunanistan’dan çok farklıydı. Makarios, ülkesinin NATO denetimli Türk- Yunan denetimi altına konmasına razı olmuyordu.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Nihat Erim, *Bildiğim Gördüğüm...*, s.400-409.

¹⁵⁷ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde...*, s.141.

¹⁵⁸ Rauf Denктаş, *Rauf Denктаş’ın Hatıraları*, Cilt:1, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1997, s.562.

¹⁵⁹ Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs Sorunu ve Bağımsızlık*, CYREP Yayınları, Lefkoşa 1986, s.201.

¹⁶⁰ Melek M. Fırat, *1960-71 Arası...*,s.137-138.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde oluşan iki kutuplu dünya düzeninde şekillenmeye başlayan Türk-Amerikan ilişkileri, 1950’li yıllarda Demokrat Parti Hükümeti (DP) döneminde yoğunlaşmış, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi’yle birlikte rayına oturmuştur. Fakat 1960’lı yıllarda yaşanan Küba Füze Krizi ve Kıbrıs Meselesi’nden doğan Johnson Mektubu ile ilişkilerin gelişim seyri değişmeye başlamıştır.

Türkiye’yi İkinci Dünya Savaşı Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ittifaka girmesine temel neden, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin güvenliğine karşı oluşturduğu tehditti. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra süper güç olarak beliren Sovyetler Birliği ile Türkiye komşuydu ve bu devletin yayılma alanı içerisindeki ilk devletlerin başında geliyordu. Bundan dolayı Türkiye, bunu engelleyebilecek tek gücün, İkinci Dünya Savaşı sonrasında diğer süper güç olan ABD olduğuna inandığı için bu ülkeyle ittifak kurmak ve bu ittifakı en iyi koşullarda sürdürebilmek istemiştir. Nitekim ABD de, kendi çıkarları doğrultusunda bu ittifakı memnuniyetle kabul etmiştir. Çünkü ABD için Türkiye, Ortadoğu ve Sovyetler Birliği üzerindeki politikalarını uygulayabilmesi için bir köprüydü.

Türkiye, Sovyetler Birliği’nden gelecek herhangi bir saldırı durumunda, ABD yardımının geleceğinden şüphe duymadıklarından, Türkiye toprakları üzerinde ABD üslerinin ve silahlarının bulunmasını kabul ettiler. 1964 Kıbrıs Meselesinden kaynaklanan ABD Başkanı Johnson’un tarihi mektubundan sonra, Sovyetler Birliği’nin saldırısı karşısında ABD’nin yardım etmeyebileceği ve bundan dolayı da Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle iyi ilişkiler kurması gerektiğini kavramış bulunmaktaydı.

Türkiye’nin ekonomik ve askeri alanda yardıma ihtiyacı duyduğu, ABD’nin de bu yardım ihtiyacına verdiği olumlu cevap, ilişkilerde her zaman önemli rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna gelmeden 23 Şubat 1945 tarihinde Türkiye ve ABD arasında “Türkiye- ABD Askeri Yardım Antlaşması” imzalanmıştır. Çalışmamızda da değinildiği gibi, savaş boyunca Türkiye’nin yeterince silaha sahip olmadan, gerekli askeri teçhizatı edinmeden savaşa sokulmasını doğru bulmayan ABD bu antlaşmayla Türkiye’ye askeri yardım ile ilgili ilk somut adımını atmıştır. Bu antlaşmanın ikinci maddesinde yer alan: “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, müsaade edebileceği bilgileri, hizmetleri, maddeleri ve kolaylıkları ABD’ye temin etmekle görevli olacaktır.” biçimindeki ifadeyle Türk Hükümeti, ABD’nin Türkiye’de ihtiyaç

duyduğu bilgi, hizmet, madde ve kolaylıkları sağlamakla görevli kılınmıştır. Bu antlaşma ABD'nin Türkiye'ye yönelik olan 'kendine bağımlı hale getirme' eğiliminin bir başlangıcı olmuş ve bu eğilim bundan sonraki antlaşmalarda da devam ettirilmiştir.

Savaş bittikten sonra ABD'nin Türkiye'ye yardımları "Truman Doktrini"yle birlikte devam etti. 12 Mart 1947'de Başkan Truman'ın yaptığı bir konuşmayla Türkiye ve Yunanistan'ın konumları Sovyetler Birliği baskısı altında olduğunu vurgulamış, bundan dolayı bu iki ülkeye askeri ve ekonomik yardımın gerekli olduğunu vurgulamıştır. Aslında ABD bu yardımın Türkiye'nin, ya da herhangi bir başka ülkenin Sovyetler Birliği baskısı karşısında kalacağı zor durumdan dolayı değil de, o bölgede kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleşecek bir adımı düşünerek bu yardımı yapmaya karar verdiği açıktır. Ancak dönemin şartlarında Türkiye'nin bu gerçeği görebilmesi mümkün olmamıştır. Tersine Türk kamuoyunda ABD'nin, "Türkiye'nin tek dostu" olarak anılması ve barışsever ve demokrat bir ülke olarak örnek gösterilmesi yönündeki anlayış sürdürülmüştür.

Truman Doktrini'nden sonra gelen Avrupa Ülkelerini kalkındırmak için hazırlanan "Marshall Yardımı"na daha sonra Türkiye'de dâhil olmuştur. Bu yardımdan sonra ABD'nin Türkiye'ye ziyaretleri artmış ve hazırlanan raporlarda Türkiye'nin kalkınmasında nasıl bir yol izlemesi gerektiği belirtilmiştir. Böylece Türkiye ABD'den artarak gelen kredileri, yine ABD'li uzmanların önerileri doğrultusunda yatırıma dönüştürebilmiştir. Bu süreç Türk ekonomisinde dış borçlanmayı bir iktisat politikası geleneği haline getiren, dışa bağımlı bir ekonominin temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur.

Bu yardımlardan sonra Truman Doktrini'nin askeri açılımı olan NATO'nun kurulmasıyla, Türkiye'nin bu birliğe dâhil olma isteği ortaya çıktı. Nitekim NATO Konseyi de Türk hükümetine nota vererek, Türkiye'yi NATO çalışmalarına katılmasını sağlamak için temasa geçeceğini bildirmiştir.

Türkiye'nin NATO'ya giriş çabaları sürerken, patlak veren Kore Savaşı'na ABD öncülüğündeki Birleşmiş Milletler gücünün yanında yer alması, Türkiye'nin NATO'ya girme mücadelesini hızlandırdı. 1952'de Türkiye NATO'ya katılmasıyla birlikte Türkiye ve ABD ittifakı iyice yoğunlaşmıştı. Türkiye'nin ABD'yle ittifakta ısrarcı olmalarının nedenleri arasında iç politikada yaşanan olumsuzlukların üzerini örtmek ve dünya üzerindeki konumlarını güçlendirmek isteği de vardı. Türkiye, Batı'yla özellikle ABD'yle kurduğu ittifak, Türkiye'nin siyasi ve demokratik gelişimi için vazgeçilmez bir unsurdu.

Bu sıralarda Türkiye'nin iç politikadaki gelişmeleri de Türk-Amerikan ilişkilerindeki yakınlaşmayı arttırmıştı. 14 Mayıs 1950 seçimleriyle çok partili düzene geçilmiş, DP iktidara gelmişti. Bu gelişme ABD kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve takdirle karşılanmıştır. ABD Türkiye'deki 14 Mayıs 1950 genel seçimlerini demokrasinin sağlıklı gelişiminin bir işareti olarak değerlendirilmiştir. Liberal bir ekonomik anlayışı benimseyen DP, CHP'nin ABD politikalarına ters düşen "devletçilik" anlayışını bir kenara iterek iç politika anlayışını ABD'nin politikalarıyla daha kolay ve hızlı bir şekilde uyumlaştırabilmiştir.

DP Hükümeti programında belirtilen "Batı ile iyi ilişkiler kurmak" ilkesi zamanla ABD'yle iyi ilişkiler anlayışına dönüşmüştür. Türk hükümeti, Türkiye'nin dış politika çıkarları için ABD'yle yakınlaşmanın zaruri olduğunu düşündüklerinden, ABD'yle sıkı bir işbirliğine girdi. Buna gerekçe olarak ta, ABD ile kurulacak ittifakın Türkiye'nin beklentilerinin tam anlamıyla cevap verebilecek konumda olmasıydı.

Türkiye, DP Hükümeti döneminde ABD'yle olan ilişkilerini daha çok NATO kanadı çerçevesinde yürütmekteydi. ABD daha çok Sovyetler Birliği'nin yayılma politikasının önünü kesmek için kullandığı NATO kanadını, Türkiye topraklarına gelebilecek herhangi bir saldırı karşısındaki garanti bir şemsiye olarak görüyordu. Türkiye, eğer ABD, NATO üzerinden Türkiye'ye olan bağlarını koparırsa, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ve Yakın Doğu yayılma politikalarını gerçekleştirebileceğini, böylece de topraklarını kaybedebileceğini düşünüyorlardı. Bu düşüncelerden anlıyoruz ki, ABD'nin askeri yardımdaki ana politikası Amerika'nın bölgesel gelişmelerde Türkiye'nin üsleneceği rollere dayanmaktaydı.

Türkiye, kendisini garanti altında hissettiği NATO antlaşmasının üçüncü maddesi uyarınca ABD toplam 54 tane ikili antlaşma yapmıştır. Uygulama antlaşmaları oldukları ileri sürülen bu antlaşmalar TBMM'nin onayı alınmadan imzalanmıştır. Bu antlaşmalarla birlikte ABD'nin Türkiye üzerindeki etkisi daha da çok arttı.

1950'li yıllarda Türkiye, ABD ve NATO'yla olan ilişkilerine verdikleri önemden dolayı, bütün BM kararlarında ABD'yle birlikte oy kullandı. Ayrıca, ABD'nin Ortadoğu politikalarında köprü görevi olmayı göze aldı. 1956'daki Süveyş Krizi sırasında Bağdat Paketi içinde müttefiki olan İngiltere'yi desteklemekten ziyade, ABD'nin almış olduğu kararlardan yana olduklarını gösterdi. Bu krizin ertesinde ise ABD'nin sunduğu Ortadoğu ülkelerini komünist saldırganlığına karşı savunmayı öngören Eisenhower Doktrini'ne destek verdi. Yine bu dönemde Suriye ile aralarında çıkan krizde, ABD'nin Türkiye'yi desteklemesi, bu ittifaktan aldığı en büyük karşılıktı.

1958 yılında Irak Devrimi'nden sonra Türkiye ABD politikalarının güvenliğini sorgulamaya başlamıştı. Kendisini garanti altına almak adına 5 Mart 1959'da, Ankara'da, "Londra Deklarasyon" adı altında, Türkiye ve ABD arasında bir ikili antlaşma imzalandı. Antlaşmanın resmi gerekçesi, savunma için işbirliği yapmaktı. Ancak bazı hükümleri bu resmi ifadenin gerisinde bazı gizli gayelerin olduğu açıkça ortadaydı. Türkiye'nin Batı yanlısı politikayı benimsemesi Ortadoğu politikalarına da yansımıştı. Türkiye böyle bir politika izleminin neticesini, 1960'lı yıllara gelindiğinde alacaktı.

1960 yılında Sovyetler Birliği ile diplomatik temas kurmak isteyen DP Hükümeti, Temmuz ayında Moskova'ya geziye gideceğini bildirmişti. Adnan Menderes bu ziyarete çok önem vermekteydi, çünkü Sovyetler Birliği ile kurulacak diplomatik ilişkiler, ABD ve NATO'yla zayıflayan ilişkilerin yerini alabilirdi. Fakat 27 Mayıs Askeri darbesi ziyaretin gerçekleşmesinin artık mümkün kılmamaktaydı. Kimilerine göre bu ziyaretin hemen öncesinde bir askeri darbenin yapılması ihtilalin sebeplerinden birisinin de bu ziyaretler olduğu intibasının oluşmasına neden olacaktı.

ABD'nin Türk-Sovyetler Birliği yakınlaşmasından memnun olmadığı için bu darbenin arakasındaki gizli gücün olduğu düşüncesi zihinlerde yer etmiştir. Fakat bunun doğru ya da yanlış olduğunu söyleyebilmek için elimizdeki belgelerler yeterli değildi. Ama ABD'nin Türkiye'deki bu yeni oluşumdan memnun olduğu sarihti.

Askeri darbeyi yapan kadronun yaptığı radyo bildirisinde Türkiye'nin ittifaklarına bağlı kalacağını bildirmesi ve darbe sonrası ilk dış temasımızın ABD ile olması, bu ülkeyle olan bağlarımızın koparmayacağımızın işaretiydi. ABD'nin yeni rejimi tanıması ve ekonomik ve askeri yardım vaadinde bulunmasıyla ilişkiler normal seyrinde devam edecekti. Üstelik askeri rejimin ekonomiyi geliştirme ve orduya yapacağı yardımlarla ilişkiler daha da yoğunlaşacaktı. Ayrıca askeri hükümet, ABD'yle ikili anlaşmalar imzalamasında, DP Hükümetini geride bırakacak, bu anlaşmalara bağlı olarak Jüpiter Füzeleri'ni Türkiye topraklarına yerleştirilmesine müsaade edecekti.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Türk-Sovyetler Birliği yakınlaşmasını engellediği gibi, tekrardan temas kurmayı da beş yıl kadar uzatacaktır. Kıbrıs Meselesi'nden dolayı ABD'yle gerilen ilişkiler sonucunda dış politika tercihlerini gözden geçiren Türkiye, Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle yakınlaşma isteği içerine girecekti.

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile başlayan yeni dönemde, ABD'nin yeni yönetimden yardımı esirgemeyeceği görülecektir. Bu dönemde tüm ilişkilerin rotasını

belirleyecek olan iki ana unsur vardır; bunlardan ilki; Küba Füze krizi, diğeri ise Kıbrıs Meselesinden kaynaklanacak ABD Başkanı Johnson'ın Başbakan İsmet İnönü'ye hakaret ve tehdit içeren tarihi mektubu olacaktır. Bu iki konu bundan sonraki ilişkilere de yön vermeye devam edecek olan ve özellikle de Türk Kamuoyunun ABD ile olan ilişkilerine daha bir temkinli durmalarına neden olacak gelişmelerdir.

Türkiye ABD ilişkisinde ilk kırılmalar 1962 yılında Küba krizi ile başlamıştır. Küba krizi öncesi Türkiye için bir ittifak ortağından öte anlamlar taşıyan ABD, Küba krizi ertesinde Türkiye'nin çıkarlarını ve güvenliğini tehlikeye atacak politikalar izlediği gerekçesi ile eleştirilmiş, bu olay Türk dış politikasının yönelimlerini ve Türkiye'de mevcut ABD algılamasını etkilemiştir.

1962 Küba Füze Krizi, Üçüncü Dünya'daki bir ülkenin devrimlerinin ortaya çıkaracağı sorunlar sonucunda, ABD ile Sovyetler Birliği'nin karşı karşıya gelebileceğini ve bir nükleer savaş tehlikesinin, tüm dünyayı tehdit edeceğini ortaya çıkarmıştır.

Kriz öncesi ve süresince yaşanan gelişmeleri incelediğimiz bölümde de belirttiğimiz üzere, Türkiye'ye yerleştirilen füzeler Sovyetler Birliği'ni çepeçevre sarıyordu. Bu durum Sovyetler Birliği açısından kabul edilebilir bir durum değildi. Bu füzelere karşılık Sovyetler Birliği'nin de ABD'nin 90 mil uzağına Küba'ya yerleştirdiği füzelere karşılık Türkiye'yi pazarlık konusu etmesi kaçınılmazdı. Aslında ABD, bu füzelerin kaldırılması konusu birkaç defa Türkiye'ye bildirmiş fakat Türkiye'den olumsuz yanıt almıştı. Çünkü Türk liderleri, bu füzelerin sökülmesiyle birlikte ülke güvenliğinin tehlikeye gireceği kanısındaydılar. Ayrıca Adnan Menderes döneminde yapılan anlaşmalar neticesinde konumlanan bu füzelerin sökülmesi meşruiyet problemleri yaşayan iktidar için siyaset noktasında problem yaratabilirdi. Bu nedenle bu teklife o şartlar altında kabul edilemez gözüyle bakıldı. ABD'nin ise bu konu üzerinde daha fazla durmaması sonucunda Küba Füze Krizi patlak vermiştir.

Türkiye krizin belirtilerinin başladığından itibaren, güvenliğini tehlike altında görmüş, Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'nin yanında olmayı tercih etmişti. Fakat kriz sona erdikten sonra ABD'nin Türkiye'nin savunmasıyla ilgili pazarlıklar dünya kamuoyu ile birlikte Türk kamuoyu tarafından da öğrenildiğinde, Türk kamuoyunda ABD'ye karşı bir güvensizlik meydana getirmiştir. Türkiye için bu kriz, Türk-Amerikan ilişkilerin gözden geçirilmesi için hareket geçmenin vaktini geldiğinin göstergesi olmuştur. Ayrıca Küba Füze krizi göstermiştir ki, Türkiye'nin toprakları üzerindeki ABD nükleer silahlarından dolayı muhtemel bir Sovyetler Birliği nükleer saldırısının hedefi olabilirdi.

Küba Füzeler Krizi'yle ABD'ye karşı olan güven sarsılmış, bu ülkeyle olan askeri ilişkilerin gözden geçirilmesine neden olmuştur. Sarsılan güven, ilerleyen süreçte Kıbrıs Meselesiyle birlikte kopma noktasına kadar getirecektir.

1950'li yıllardan itibaren Türkiye'nin gündeminde olan Kıbrıs Meselesi, 1960'lı yıllara gelindiğinde adada Türklere karşı çıkan çatışmalarla kamuoyunda daha fazla yer tutmaya başlamıştır.

1963 Aralık ayında adada çıkan çatışmalara, ABD'nin yeterli derecede müdahale etmemesi ve Türkiye'nin de Londra ve Züriç anlaşmalarına dayanarak adaya çıkarma yapma isteklerine sert tepkiler vermesi dolayısıyla, Türk kamuoyunda ABD karşıtlığı söylemlerin yaygınlaşmasını beraberinde getirdi.

Türk Hükümetinin Kıbrıs'a asker çıkarma kararı karşısında, ABD Başkanı Johnson'un İsmet İnönü'ye bir mektup göndererek, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden gelecek olası bir saldırı karşısında yalnız bırakacağı tehdidiyle bu çıkarmanın yapılmasını engellemiştir. Bu durum, Küba Füzeler Krizi'yle ABD'ye karşı sarsılan güvenin yerini, güvensizliğe bırakmıştır.

Amerikan liderleri tarafından bile ağır ve nezaketten uzak bulunan bu mektubun, Türk liderleri tarafından da bir anlam verilememesi normaldi. Küba Füzeler Krizi'nden sonra bile ABD'ye hala müttefik gözüyle bakmalarına rağmen, bu mektup karşısında bir yıkıma uğramışlardır.

Johnson'un mektubu, Türk liderlerin gözünde ABD'nin Türkiye'nin egemenliğine ve içişlerine doğrudan müdahale anlamını da taşımaktaydı. Mektup, ABD tarafından Türkiye'ye istediğini yapıp yapmama da serbest bırakmayan bir mesaj niteliği de taşımaktaydı. ABD, hem bu mesaj niteliğindeki mektubun gereklerinin yerine getirilmesini istiyor, hem de Türk hükümetinin mektubu halktan saklayarak bundan doğacak sorumluluğu yüklenmesini bekliyordu.

Bu tarihi mektup göstermiştir ki, Türkiye ve ABD başlarda olduğu gibi ortak tehdit algılamalarında farklılık olabilirdi. Türkiye'nin ittifaka sadık olmak adıyla verdiği fedakârlığın hiçbir yararı olmadığını, Johnson'un imzaladığı bu sert üsluplu mektuptan anlıyoruz.

Mektubun henüz Türk kamuoyuyla paylaşılmamasına rağmen Amerikan karşıtlığı söylemlerin bu dönemde yaygınlaşmaya başladığını söyleyebiliriz.

Türkiye dış politika önceliklerini bu mektuptan sonra tekrar gözden geçirmiştir. Bu yeni dış politikalar çerçevesinde Türkiye, 1964 yılının ortalarından itibaren, Sovyetler Birliği de dâhil olmak üzere, diğer Doğu Bloku ülkeleri ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle temasa geçmeye başlamıştır. Bu yeni açılımlar da 1970'li yıllara gelindiğinde yoğunlaşacaktır.

1960'lı yıllarda başlayan ve haşhaş ekiminin yasaklanmasıyla Türkiye'de ABD'ye duyulan güven gittikçe azalıyordu. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında ise Türk Kamuoyunda artık olumsuz bir ABD imajı bulunmaktaydı. Türkiye Ambargo kararından sonra 1969'da imzalanan 'Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması'nı tek taraflı olarak feshederek NATO'ya bağlı Türkiye'deki üsler kullanıma kapatılmıştır. Ambargo'nun kalmış olması, ABD'ye takınılan bu imajın sona ermesinde etkili olmadı.

Günümüzde gelindiğinde ise, değişen dünya politik dengelerine rağmen Türk-Amerikan ilişkileri halen devam etmektedir. ABD'nin değişen öncelikleri ve Türkiye'nin çeşitlenen seçenekleri bu sürecin rotasını belirlemiştir. Ama ortaya çıkan yeni dengelere rağmen; Türk–Amerikan ilişkileri ana yapısını değiştirmeden korunabilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, Cemal. *Soğuk Savaş, Süper Güçlerin Hâkimiyet Kavgası*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1991.
- Açıkses, Erdal; Doğanay Rahmi. *Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali: Chester Projesi*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No: 9, Elazığ 2010.
- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev: Yavuz Alogan), 8. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
- Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev: Ahmet Fethi), 2. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 1992.
- Ahmad, Feroz; Bedia Turgay. *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.
- Ağaoğlu, Samet. *Arkadaşım Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul 1967.
- Akalın, Cüneyt. *ABD ve Türkiye-2 Yumuşama Yılları (1961-1989)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.
- Akalın, Cüneyt. *27 Mayıs Bir Devrimdir*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010.
- Akalın, Cüneyt. *Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye, Olaylar-Belgeler (1945-1952)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
- Akalın, Cüneyt. *Askerler ve Dış Güçler, "Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı"*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000.
- Akdes, Nimet Kırat. *Türk Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış*, Doğu Matbaası, Ankara 1959.
- Alasya, H. Fikret. *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 71, Ankara 1987.
- Albayrak, Mustafa. *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.
- Arcayürek, Cüneyt. *Darbeler ve Gizli Servisler*, 5. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarih*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2005.
- Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Aşkın, Resul; Meral Kılıç. *Kıbrıs Girit Olmasın*, Ankara 2003.
- Ataöv, Türkkaya. *Amerika, NATO ve Türkiye*, Aydınlik Yayınları, Ankara 1969.
- Ataöv, Türkkaya. "Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1, Ankara 1969, s: 105-106.
- Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *İkinci Adam C:III*, 9. Özel Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, 12. Basım, Remzi Kitapevi,

- İstanbul 2010.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul 1993.
- Aydoğdu, Ahmet. *Kıbrıs Sorunu Çözüm Arayışları 'Annan Planı ve Referandum Süreci'*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2005.
- Bağcı, Hüseyin. *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 3. Baskı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2007.
- Başgil, Ali Fuad. *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, 4. Baskı, Yağmur Yayınları, İstanbul 2008.
- Batur, Muhsin. *Anılar ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985.
- Bayar, Celal. *Bir Darbenin Anatomisi: 27 Mayıs İhtilali*, yay. Haz. İsmet Bozdağ, İstanbul 1991.
- Baykam, Bedri. *27 Mayıs İlk Aşkımızdı*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994.
- Bekarlar, Faruk. *Kıbrıs Sorununun Doğuşu Menderes Dönemi Türk-Yunan İlişkileri*, Arayış Yayın Ajansı, İstanbul 2006.
- Bilge, A. Suat. *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri (1920-1964)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992.
- Birand, Mehmet Ali; Can Dünder; Bülent Çaplı. *Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu*, 7. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995.
- Bodur, Harun. *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Çağlar Yayınları, Ankara 2005.
- Bostanoğlu, Burcu. *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitapevi, Ankara 2008.
- Bozdağ, İsmet. *Darağacında Bir Başbakan Adnan Menderes*, 6. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul 2009.
- Bölükbaşı, Süha. *Barişçi Çözumsuzlük*, İmge Kitapevi, Ankara 2001.
- Bölükbaşı, Süha. *Superpowersandthe Third World; Turkish-AmericanRelationsandCyprus*, UniversityPress of Amerika, New York 1988.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 2. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 1999.
- Çaylak, Adem; Cihat Göktepe; Mehmet Dikkaya; Hüsnü Kaput. *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Savaş Yayınevi, Ankara 2009.
- Çelikoğlu, Adnan. *Bir Darbeci Subayın Anıları-27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Dağcı Gül Tuba. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi*, İlgı Yayınları, İstanbul 2006.
- Demir, Şerif. *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*, Paraf Yayınları, İstanbul 2010.
- Denktaş, Rauf R. *Kıbrıs Girit Olmasın*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2004.
- Denktaş, Rauf. *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, Cilt:1, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1997.
- Deringil, Selim. *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

- Duru, Orhan. *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, Ankara 1978.
- Ekinci, Nejdet. *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.
- Elevli, Avni. *1960-1965 Olayları ve Batırılmayan Gemi "Türkiye"*, Balkanoğlu Matbaacılık, C:I, Ankara 1967.
- Elevli, Avni. *Hürriyet İçin 27 Mayıs 1960 Devrimi*, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1960.
- Erim, Nihat. *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans Türk, Ankara 1975.
- Erhan, Çağrı. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- Erkanlı, Orhan. *Askeri Demokrasi: Orhan Erkanlı'nın Anıları*, Güneş Yayınları, İstanbul 1987.
- Erkanlı, Orhan. *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul 1972.
- Erkin, Feridun Cemal. *Dışişlerinde 34 Yıl*, TTK, C:II, Ankara 1992.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 1990.
- Erol, Mine.I. *Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*, Bilgi Basımevi, Ankara 1976.
- Esin, Numan. *Devrim ve Demokrasi, Bir 27 Mayısçının Anıları*, Doğan Kitap, İstanbul 2005.
- Fersoy, Orhan Cemal. *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, 2. Baskı, Hun Yayınları, İstanbul 1978.
- Fırat, Melek M. *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitapevi, Ankara 1997.
- Gazioğlu, Ahmet C. *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi Yayınları, 2003.
- Gazioğlu, Ahmet C. *Enosis Çemberinde Türkler*, İkinci Baskı, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşe 2000.
- Gazioğlu, Ahmet C. *Enosis'e Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, İstanbul 1998.
- Gazioğlu, Ahmet C. *Kıbrıs Sorunu ve Bağımsızlık*, CYREP Yayınları, Lefkoşa 1986.
- Gazioğlu, Ahmet. *İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878-1960*, Statü ve Anayasa Meseleleri, s.206, İstanbul 1960.
- Gerger, Haluk. *Soğuk Savaştan Yumuşamaya*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1980.
- Ghee, George Mc. *ABD, Türkiye, NATO ve Ortadoğu*, (Çev: Belkıs Çorakçı), Cem Yayınları. Ankara 1993.
- Gönlübol, Mehmet. Ahmet Haluk Ülman, *Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:21, Sayı:1, Ankara 1966.
- Güler, Yavuz. "II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2004, 209-223.
- Günver, Semih. *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

- Güven, Tansel. *Siyasi İlimler Mecmuası 1931-1955*, AÜ SBF Yayınları Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No: 599, Ankara 2010.
- Hale, William. *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (çev: Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.
- Hale, William. *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, (çev: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 1994.
- Hasgüler, Mehmet. *Kimin Adası? Kıbrıs'ın Akisi 1954-1968*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul 2005
- Hasgüler, Mehmet. *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İstanbul 2002.
- Hatipoğlu, M. Murat. *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitapevi, Ankara 1997.
- Higgins, Hugh. *Soğuk Savaş*, Koza Yayınları, İstanbul 1975.
- Ilıcak, Nazlı. *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor*, c. 1, İstanbul 1975.
- İpeççi, Abdi; Ömer Sami Coşar. *İhtilalin İçyüzü*, İstanbul 1965.
- İsmail, Sabahattin. *İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaları*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 2000.
- İsmail, Sabahattin. *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1998.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Kennedy, Paul. (Çev: Birtane Karanakçı), *Büyük Güçlerin Yükseliş Ve Çöküşleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005.
- Kissinger, Henry. (Çev: Halil İbrahim Kurt), *Diplomasi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
- Kongar, Emre. *21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitapevi, 36. Basım, İstanbul 2005.
- Köprülü, Orhan. *Tarihte Türk Amerikan Münasebetleri*, Belleten, C:LI, Sayı:200, Ağustos 1987.
- Küçük, Sami. *Rumeli'den 27 Mayıs'a, İhtilalin Kaderinin Belirleyen Köşk Harekâtı*, Mikado Yayınları, İstanbul 2008.
- May, Ernest R.; Philip D. Zelikow. *Kennedy Tutanakları ve Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar*, (Çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapçılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul 1998.
- McGhee, George. (Çev: Belkıs Çorakçı), *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990.
- Mumcu, Uğur. *İnkılâp Mektupları*, um-ag Vakfı Yayınları, Ankara 1999.
- Mütercimler, Erol. *Satılık Ada Kıbrıs*, 8. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2010.
- Öymen, Onur. *Çıkış Yolu*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2008.
- Öymen, Örsan. *Bir İhtilal Daha Var 1908-1980*, Milliyet Yayınları, 1986.
- Özdağ, Ümit. *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2006.

- Özdağ, Ümit. *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yayınları, İstanbul 1997.
- Özdemir, Hikmet. *Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, (ed: Sina Akşin), C:4, Cem Yayınevi, İstanbul 2008
- Özkan, Abdullah. *Türkiye'deki Amerika*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.
- Özmen, Süleyman. *1974 Avrasya'nın Kırılma Noktası: Kıbrıs*, 2. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Poyraz, Faruk. *Hayatı ve Bilinmeyen Yönleriyle İsmet İnönü*, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul 2008.
- Salih, Halil İbrahim. *Cyprus; The Impact of Diverse Nationalism in a State*, University of Alabama Press, Alabama 1978.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitapevi, Ankara 2007.
- Sever, Ayşegül. *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997.
- Sever, Ayşegül. "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Füze Krizi ve Türkiye", *AÜSBF Dergisi*, c: 52, sayı: 1, Ankara 1997, s.647-660.
- Sunay, Cengiz. *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri, 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, Orion Kitapevi, Ankara 2010.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1965.
- Sönmezoğlu, Faruk. *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2006.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, Der Yayınevi, İstanbul 1995.
- Şahin, Haluk. *Johnson Mektubu*, GendaşPredikat, İstanbul 2002.
- Şen, Erdal. *Bir Yiğit Vardı*, Hazine Yayınları, İstanbul 2010.
- Şimşek, Halil. "Johnson Mektubu ve Türk-Amerikan İlişkilerine Etkisi" (edit: Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, HacalıNecefoğlu), *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, (içinde), USAK Yayınları, Ankara 2010.
- Tek, Hayati. *Darbeler ve Türk Basını*, Elips Kitap, Ankara 2007.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: 1944-1973, İnönü'nün Son Başbakanlığı:1961-1965*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1992.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.
- Toker, Metin. *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Akis Yayınları, Ankara 1971.
- Tunçkanat, Haydar. *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1996.
- Tunçkanat, Haydar. *İkili Anlaşmaların İç Yüzü*, Ekim Yayınları, Ankara 1970.
- Turan, İlhan. *İsmet İnönü- Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950*,

- TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Yayın No: 99, Ankara 2003.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi 5.Kitap Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, Bilgi Kitapevi, Ankara 2002.
- Türkman, Sayim. *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Ankara 2007.
- Türköne, Mümtaz'Er. (edit.), *Siyaset*, Opus Yayınları, İstanbul 2009.
- Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitapevi, İstanbul 2000.
- Ulay, Sıtkı. *Harbiye Silah Başına (27 Mayıs 1960)*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul 1968.
- Uslu, Nasuh. *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000.
- Ülman, Ahmet Haluk. "NATO ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 4, Ankara 1967, s: 150.
- Ülman A. Haluk. *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, Sevinç Matbaası, Ankara 1961.
- Yalman, Ahmet Emin. "Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 37-38, Ankara Mayıs-Kasım 2005, s: 235.
- Yavuz, Turan. *Gizli Belgeler Işığında 1962 Küba Füze Krizi ve Türkiye*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.
- Yavuzalp, Ercüment. *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.
- Yetkin, Çetin. *Karşı Devrim (1945-1950)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2006.
- Yetkin, Çetin. *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980*, 2. Basım, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2006.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Sürelî Yayınlar

Akis Dergisi

Akşam

Cumhuriyet

Forum Dergisi

Hürriyet

Milliyet

Radikal

Resmi Gazete, 30.05.1960, Sayı:10515.

Resmi Gazete,14 Haziran 1960, Sayı:10525.

Sabah

Son Havadis

Son Posta

Tercüman

Ulus

Vatan

Yön Dergisi

Zafer

Gazeteler ve Dergiler

Alkan, Türker. Sivil Darbeler, Askeri Darbeler, *Radikal Gazetesi*, 28 Mayıs 2010.

Aktan, Gündüz. “Türk-Amerikan İlişkileri (1)” *Radikal Gazetesi*, 03 Şubat 2005.

Aslan, İffet. Kıbrıs Bilançosu, *Ulus*, 15 Mart 1964.

Avcıoğlu, Doğan. “Füzeler Kalkarken” *Yön Dergisi*, Sayı:59, Ankara, 30 Ocak 1963.

Batur, Nur. ABD Gözüyle 27 Mayıs Darbesi, *Sabah Gazetesi*, 20 Haziran 2007.

Bozer, Ali. Güven Oyu, *Forum Dergisi*, Cilt: XX, Sayı: 234, Ankara, 1 Ağustos 1964.

Bozkurt, Ceyhun; Fatih Erboz; Selda Öztürk Kav. Dost Görünen Düşman (3) Kahpe Amerika, *Yeni Çağ Gazetesi*, 18 Ekim 2007.

İhtilallerin En Centilmeni. (1960). *Forum Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 148, Ankara, 1 Haziran.

Kıbrıs Hakkında Yeni İngiliz Planı. *Forum Dergisi*, Cilt:9, Sayı:103, Ankara, 1 Temmuz 1958.

Toker, Metin. “Kararımız Verilmiştir”, *Akis Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı: 513, Ankara, 1964.

Toker, Metin. İsmet Paşa ile 4 Buhanlı Yıl, *Milliyet*, 7 Şubat 1969.

Tunçay, Mete. 27 Mayıs’a Giden Yol, (Röportajı Yapan: Hasan Pehlivan), *Radikal Gazetesi*, 30 Mayıs 2010.

Türk-Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği. *Forum Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 148, s:13, Ankara, 1 Haziran 1960.

Türkkan, Reha Oğuz. Yeni Türk İnkılâbına Amerikan Selamı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1960.

Uşak’tan Geyikli’ye. *Forum Dergisi*, Cilt: XII, Sayı:133, Ankara, 1 Ekim 1959.

Yetkin, Çetin; Uğur Özen. Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika, *Milliyet Gazetesi*, 20 Ocak 1991.

Yurdakul, Erkin. Türkiye-ABD İlişkileri Neden Düzelmeyiz, *Türk Solu Dergisi*, Sayı:33, 2003.

Zincirkıran, Necati. 27 Mayıs’ı Amerika Yaptırdı, *Aksiyon Haftalık Haber Dergisi*, Sayı:657, (Röportajı yapan: Cemal A. Kalyoncu), İstanbul, 9 Temmuz 2007.

İnternet Kaynakları

- <<http://www.habusulu.com/makale44.htm>> (10.11.2011)
- <<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP19.htm>> (12.01.2011)
- <www.kktcb.org/upload/pdf/77826.pdf> (19.10.2011)
- <www.belgenet.com/arsiv> (01.07.2011)
- <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=35530>> (11.11.2011)
- <www.wpafb.af.mil> (01.08.2011)
- <<http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/salt1.html>> (14.03.2012)

Arşiv Kaynakları

- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: E4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 64.394..2.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: A4, Fon Kodu: 030..01.00.00, Yer No:147..677.4.1.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Dosya No: A1, Fon Kodu: 30..1.0.0., Yer No: 1.10..2.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: A4, Fon Kodu: 030..01.00.00, Yer No: 8..45.3.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: A4, Fon Kodu: 030..01.00.00, Yer No: 8.46.8..1.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No:7, Fon Kodu: 030..1.0.0, Yer No: 54.329..1.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya: A4, Fon Kodu: 030..1.0.0, Yer No: 7.40..16.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No:F11, Fon Kodu: 030..1.0.0, Yer No: 101.628..9.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: E4, Fon Kodu: 030..1.0.0., Yer No: 62.385..10.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: S5, Fon Kodu: 30..1.0.0., Yer No: 133.863..3.

Tezler

- Ökmen, Cem. Türkiye-ABD İlişkilerinde Gerginlik Dönemleri (1949-2003), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Şimşek Halil, Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların durumu (1923-1974), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2006, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- Varlı Dursun, 1962 Küba Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

EKLER

EK-1

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T.C.

BAŞBAKANLIK BASIN MERKEZİ

18.3.1963

52

TÜRK EKONOMİSİ HAKKINDA AMERİKADA YAYINLANAN
M A K A L E

ANKARA :

Amerikada yayınlanan (INTERNATIONAL BANKER) dergisi, İş Bankası Genel Müdürü Bülent Yasıcı'nın (1962'de Türk Ekonomisi) başlıklı aşağıdaki makalesini yayınlamıştır :

* Türkiye 18 aylık kısa bir fasıldan sonra , 1961 sonlarında Parlementer Hükümet tarzına avdet etmiştir . Siyasi bakımdan 1962 senesinde hakim hadise, Türkiye Cumhuriyetinin tarihinde ilk defa sık olarak Parlementer Koalisyon Hükümetlerinin kurulmasını mümkün kılan başarılı faaliyetlerdir . Senenin ilk yarısında Türkiye iki başlıca parti tarafından kurulmuş olan bir Koalisyon Hükümetine idare edilmiştir . Senenin ikinci yarısında ise, başlıca bir parti ile iki küçük partiden müteşekkil diğer bir kabine tarafından idare edilmektedir . Her iki kabinede maruf Devlet adamı İsmet İnönü Başbakan olmuştur . Parlementer Hükümet tarzına avdet iktisadi faaliyeti hızlandırmıştır .

1960-ve 1961 senelerinde iktisadi faaliyette hissedilen resesyon , 1962'de tedricen zail olmuş ve bilhassa senenin ikinci yarısında iktisadi faaliyette hızlanma müşahede edilmiştir . 1962'nin son aylarında Parlamento senede gayri safi milli hasılda % 7 bir artışı hedef ittihaz eden bir kalkınma plânını kabul etmiştir . Bu plânın tatbiki ile elde edilebilecek iktisadi ve sosyal gelişme Türkiyenin siyasi ve iktisadi istikbalinin temellerini teşkil edecektir .

1962'de gayri safi milli hasıla % 5,5 artmıştır . Muhtelif sektörlerdeki gelir artışları sırasıyla, Tarım'da % 4,7 İnşaat'ta % 5,4 Ticaret'te % 4, 7 Ulaştırma'da % 6 Devlet hizmetlerinde % 8 olarak tahmin edilmektedir . Nüfus artışı senede % 3 olduğuna göre, nüfus başına gayri safi milli hasıla yükselişi meskûr sene yüzde 2,5 dir . Böylece , 1962 senesinde nüfus başına gayri safi milli hasıla, 1961 fiyatlarıyla % 1

4-td. 9-1963

EMEKLE ARŞİVİNİN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.

HASBAKANLIK BASIN MERKEZİ

(2)

195,4 dolar olarak hesaplanmıştır .

1961 'de toplam kaynaklarının % 14,6 sı olan sabit yatırımlar, 1962'de % 15'e çıkmıştır . Bu artış, mutlak rakamlar itibarıyla hesaplandığı takdirde yüzde 9,9 nispetini ifade eder .8096 Milyon Türk Lirasına baliğ olan sabit yatırımlardan 4496 Milyon lirası kamu ve 3600 Milyon lirası Özel Sektörde yapılmıştır . 1961 yılı ile mukayese edildiği takdirde kamu yatırımlarında % 10,7 ve özel yatırımlarda % 8,9 bir artış olduğu görülmür.

Merkezî Hükümetin gelirleri malî yılın ilk 9 ayında bir evvelki senenin aynı devresine nazaran % 7,3 bir artış göstermiş ise de tahminlerden % 5,9 aşağı kalmıştır. Giderler ise bir yıl evvelki miktarı % 3,9 aşmıştır.

İktisadî faaliyetteki artış para arzında paralel bir yükseliş ile desteklenmiştir. 1961 ve 1962 Kasım ayları sonlarındaki para arzı istatistiklerinin mukayesesi % 7,2 bir artış göstermektedir. Bankalardaki mevduat sene zarfında % 12 bir artış göstermiştir. Bu artışın % 48'i vadeli mevduattadır. Banka kredileri toplamı senenin ilk 11 ayı zarfında % 20,8 artmıştır. Bu bilhassa bankalardaki mevduatın tezayüdü ve bankaların nakit mevcutlarının azaltılmasıyla finanse edilmiştir. Bankacılık sisteminin Merkez Bankası tarafından finanse edilmesine yıl zarfında az bir artış görülmüştür. Özel sanayi sektöründe sabit yatırımların finansmanı için Türkiye Sınai Kalkınma Bankasına açılan krediler 1962 yılında bir yıl evvelkinden % 51 den daha fazla olmuştur. Emlâk ve Kredi Bankasının büyük kısmı mesken inşaatında kullanılan ipotek mukabili kredilerinin hacminde % 25 bir artış olmuştur. Yukarıdaki rakamlar bankacılık sisteminin iktisadî faaliyetin daha yüksek bir seviyeye çıkmasında mühim rol oynadığını göstermektedir. Muhtelif kredi mevzilerindeki artış nisbetleri para hacminin artış nisbetinden fazladır. Bu ekonomideki elde bulundurulmuş fazla nakdin bankalara akması ile mümkün olmuştur.

030	01			1076774
-----	----	--	--	---------

./.

2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.

BAŞBAKANLIK BASIN MERKEZİ

(3)

1961 yılında mahsül düşük idi . Tarım üretimi 1962'de daha iyi bir netice vermiştir . Hububat istihsali 1962'de 1961'e nazaran % 11,3 daha yüksek olmuş ise de, 1962 seviyesine ulaşamamıştır . Tütün ürünü 1961'deki 101,4 bin tona muabil, 1962'de ancak 82,2 bin ton olmuştur . Diğer taraftan yapa pamuk mahsulü % 16,6 bir yükseliş göstermiştir . İmalât sanayii hemen bütün kollarında daha yüksek bir faaliyet seviyesine ulaşmıştır . Resesyon'dan oldukça ehemmiyetli bir şekilde zarar görmüş olan pamuklu Tekstil sanayii hemen hemen bütün fabrikalarda üç ekip ile çalışmaya avdet etmiştir . Çimento sanayii tam kapasite ile çalışmış ve hatta çimento arzında geçici darlıklar hissedilmiştir . Maden işleyen Sanayi ile devamlı istihlâk malları amilleri başarılı bir seneye kavuşmuşlardır . Krom ve manganez hariç, maden cevheri istihracında yükselme görülmüştür . Ham Petrol istihracı % 35,4 artmış ve ilk defa olarak Türk Ekonomisinde petrol tasfiye kapasitesinin artışının tesiri görülmüştür . 1961'de Türkiyede tasfiye edilen petrol, 545.000 Ton idi . 1962'de bu rakam , 2.600.000 tona baliğ olmuştur .

İktisadi faaliyetteki artış , Elektrik enerjisi üretiminde de hissedilmiştir . Türkiyede istihsal olunan Elektrik enerjisi, 1962'de 1961'e nazaran % 16,5 artmıştır. Dört büyük sanayi merkezinde sanayide kullanılan elektrik enerjisi 1962'de 1961'e nazaran % 13,3 artmıştır. Karayolları ile mal ulaştırılması bir evvelki yıllara nazaran 1962'de % 12 artmış, buna mukabil demiryolu ulaştırılması % 4,3 azalmıştır. İkisi bir arada müteâza edildiği takdirde artış % 5 tir.

Dış ticaret de daha yüksek bir seviyede devam etmiştir. 1961 ve 1962 nin ilk 11 ayının mukayesesi ihracatta % 11,6 ve ithalâtta % 28,53 bir artış göstermektedir. Aşağıdaki unsurlar ithalâtın artmasındaki başlıca amiller olmuştur. Yatırım faaliyetindeki hızlanmış yatırım malları ithalâtını % 21 arttırmıştır; iki yeni tasfiyehane nin faaliyete geçmesi ham petrol ithalâtında % 68 bir artışı icap ettirmiştir, ve nihayet 1961 yılındaki kuraklık Amerika Birleşik

030 01

1076774

3/1

DEVLET ARŞİVİNİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİNİ

4

T. C.

BAŞBAKANLIK BASIN MERKEZİ

Devletlerinden 1.025.000 ton buğday ithal edilmesine lüzum göstermiştir. Bu son kalem Amerikan Ziraat ürünleri fazlası programından finanse edilmiştir.

İktisadî faaliyetteki bu bariz yükselişe rağmen fiatlar ancak mutedil bir artış kaydetmiştir. Aralık 1961 ile Aralık 1962 arasında toptan fiat endeksi % 4 bir artış kaydetmiştir. Geçen endeksindeki artış ise % 3 tür. Fiat artışının en mühim amili 1961'deki kötü mahsüldür.

Böylece 1962'de Türk ekonomisi enflasyoncu kuvvetleri harekete getirmeksizin iktisadî faaliyet seviyesini yükseltmeyi başarmıştır. 1963 yılının daha yüksek bir iktisadî faaliyet seviyesini senesi olacağı beklenmektedir. Fakat gelişme halinde bir memleket için kısa vadeli iktisadî dalgalanmaların hayati bir ehemmiyeti olmadığını gözden kaybetmemek lazımdır. Türkiye'nin ve diğer gelişme halindeki memleketlerin başlıca sosyal ve iktisadî meselesi sürekli bir iktisadî gelişme hızını başarmaktır. Türkiye bu meseleyi ancak gelecek 15 yıl zarfında gelişmiş memleketlerin kalkınma hızından daha süratli bir gelişmeyi idame etmek yolu ile halledebilir. Parlamento'ca kabul edilen ve halkın büyük çoğunluğunca da desteklenen 5 yıllık ilk kalkınma plânının hedefi senede % 7 nisbetinde bir gelişmedir. Bu, ancak gerek kamu ve gerek özel sektörlerde yatırımlara tahsis edilecek mahalli kaynakların arttırılması için gösterilecek mütekâsif bir gayret sonunda başarılabilir. Bu keyfiyetin ehemmiyetini Parlamento, Devlet makamları ve iş alemi müdrük olduğu kanaatindeyiz. Kalkınma Plânının finanse edilebilmesi için mahalli kaynakların seferber edilmesi için sarfedilecek mütekâsif gayretler her ne kadar hayati ehemmiyette iseler de, kendi başlarına arzu edilen neticeyi temin edemezler. Yabancı öz sermaye yatırımının ve Türkiye'nin gelişme ihtiyaçlarına uydurulmuş, iyi plânlanmış dış yardımın zarureti aşikârdır. OECD tarafından kurulmuş olan Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu bu istikamette atılmış hayırlı bir adımdır. Dost ve müttefikleri tarafından desteklenen Türk Milletinin gayretlerinin Türkiye'nin iktisadî kalkınmasında başarılı olacağını ve bu başarının da Türkiye'nin siyasi ve sosyal istikrarına hizmet edeceğini ümit ediyoruz."

4

1

¹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya No: A4, Fon Kodu: 030..01.00.00, Yer No:147..677.4.1.

EK-2

Soğuk savaş sırasında 1957’de Türkiye’ye konulması düşünülen, 1962’de de yerleştirilen ve Küba Füze Krizi’nin ardından 1963’te sökülen Orta Menzilli Balistik Füze, JÜPİTER.²

²www.wpafb.af.mil.

HAVA RAPORU

Yeni hava raporları... Hava kuvvetleri...

İçteki mallar

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçin na'ş

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

Johnson'un mektubu

Johnson'un mektubu... Dışişleri Bakanlığı...

"Bizim silahları kullanamazsınız"

"Bizim silahları kullanamazsınız" - Johnson'un mektubu...

"Kıbrıslı Türkleri toptan imha ederler"

"Kıbrıslı Türkleri toptan imha ederler" - Johnson'un mektubu...

"Güvenlik ve refahını düşünmüyoruz"

"Güvenlik ve refahını düşünmüyoruz" - Johnson'un mektubu...

"Menfaatiniz alâkadarız"

"Menfaatiniz alâkadarız" - Johnson'un mektubu...

"Geniş çapta muhasamata yol açar"

"Geniş çapta muhasamata yol açar" - Johnson'un mektubu...

"Her türlü kararı geri bırakın"

"Her türlü kararı geri bırakın" - Johnson'un mektubu...

"Her türlü kararı geri bırakın"

"Her türlü kararı geri bırakın" - Johnson'un mektubu...

"Her türlü kararı geri bırakın"

"Her türlü kararı geri bırakın" - Johnson'un mektubu...

"Her türlü kararı geri bırakın"

"Her türlü kararı geri bırakın" - Johnson'un mektubu...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

Anadolu'da sis başladı

Anadolu'da sis başladı - Hava kuvvetleri...

PHILIPS 'in bir müdesi - Türkiye'de yeni kurulan ampul fabrikası ile Türk Philips bir derdinizi daha halletti. Yeni PHILIPS ampullerinde kullanılan bütün malzeme uluslararası yüksek PHILIPS standardına sadık kalınarak yapılmıştır.

V E F A T - Bankamız muhtelif teğahatlarla emir, seneler kuyumculuk hizmetleri için açılmış memnuniyet arz ederiz. İRFAN ONGUN - Denizcilik Bankası T.A.O. Genel Müdürü.

BÜYÜK ZİVA - NURİ YAVUZER - MEVLİD - Kayıp Araniyor - MEVLİD - Kayıp Araniyor - MEVLİD - Kayıp Araniyor.

MEVLİD ŞERİF - GÜNGÖR TUZÜN'ÜN - İstanbul Emniyet Sandığından - İstanbul Emniyet Sandığı Faaliyetleri.

MEVLİD - Kayıp Araniyor - MEVLİD - Kayıp Araniyor - MEVLİD - Kayıp Araniyor.

MEVLİD - Kayıp Araniyor - MEVLİD - Kayıp Araniyor - MEVLİD - Kayıp Araniyor.

MEVLİD - Kayıp Araniyor - MEVLİD - Kayıp Araniyor - MEVLİD - Kayıp Araniyor.

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

İçki ve tütün malları... Ekonomik durum...

EK-6

Demhuriyet... 2000... 1950... 1940... 1930... 1920... 1910... 1900... 1890... 1880... 1870... 1860... 1850... 1840... 1830... 1820... 1810... 1800... 1790... 1780... 1770... 1760... 1750... 1740... 1730... 1720... 1710... 1700... 1690... 1680... 1670... 1660... 1650... 1640... 1630... 1620... 1610... 1600... 1590... 1580... 1570... 1560... 1550... 1540... 1530... 1520... 1510... 1500... 1490... 1480... 1470... 1460... 1450... 1440... 1430... 1420... 1410... 1400... 1390... 1380... 1370... 1360... 1350... 1340... 1330... 1320... 1310... 1300... 1290... 1280... 1270... 1260... 1250... 1240... 1230... 1220... 1210... 1200... 1190... 1180... 1170... 1160... 1150... 1140... 1130... 1120... 1110... 1100... 1090... 1080... 1070... 1060... 1050... 1040... 1030... 1020... 1010... 1000... 990... 980... 970... 960... 950... 940... 930... 920... 910... 900... 890... 880... 870... 860... 850... 840... 830... 820... 810... 800... 790... 780... 770... 760... 750... 740... 730... 720... 710... 700... 690... 680... 670... 660... 650... 640... 630... 620... 610... 600... 590... 580... 570... 560... 550... 540... 530... 520... 510... 500... 490... 480... 470... 460... 450... 440... 430... 420... 410... 400... 390... 380... 370... 360... 350... 340... 330... 320... 310... 300... 290... 280... 270... 260... 250... 240... 230... 220... 210... 200... 190... 180... 170... 160... 150... 140... 130... 120... 110... 100... 90... 80... 70... 60... 50... 40... 30... 20... 10... 0

sonra süresi... için yeni... tesbit ediyor

Yabancı yatırımların... teşvik edilmesi... yatırım teşvikleri...

Yabancı yatırımların... teşvik edilmesi... yatırım teşvikleri...

Yabancı yatırımların... teşvik edilmesi... yatırım teşvikleri...

Yabancı yatırımların... teşvik edilmesi... yatırım teşvikleri...

Yabancı yatırımların... teşvik edilmesi... yatırım teşvikleri...

Yabancı yatırımların... teşvik edilmesi... yatırım teşvikleri...

Yabancı yatırımların... teşvik edilmesi... yatırım teşvikleri...

Yabancı yatırımların... teşvik edilmesi... yatırım teşvikleri...

Yabancı yatırımların... teşvik edilmesi... yatırım teşvikleri...

Yabancı yatırımların... teşvik edilmesi... yatırım teşvikleri...

Seroto

Seroto... (başlık) ... (metin) ...

Seroto... (başlık) ... (metin) ...

Seroto... (başlık) ... (metin) ...

Seroto... (başlık) ... (metin) ...

Seroto... (başlık) ... (metin) ...

Seroto... (başlık) ... (metin) ...

Seroto... (başlık) ... (metin) ...

Seroto... (başlık) ... (metin) ...

Seroto... (başlık) ... (metin) ...

Seroto... (başlık) ... (metin) ...

Seroto... (başlık) ... (metin) ...

İnönü'nün Johnson'a cevabı

İnönü'nün Johnson'a cevabı... (başlık) ... (metin) ...

İnönü'nün Johnson'a cevabı... (başlık) ... (metin) ...

İnönü'nün Johnson'a cevabı... (başlık) ... (metin) ...

İnönü'nün Johnson'a cevabı... (başlık) ... (metin) ...

İnönü'nün Johnson'a cevabı... (başlık) ... (metin) ...

İnönü'nün Johnson'a cevabı... (başlık) ... (metin) ...

İnönü'nün Johnson'a cevabı... (başlık) ... (metin) ...

İnönü'nün Johnson'a cevabı... (başlık) ... (metin) ...

İnönü'nün Johnson'a cevabı... (başlık) ... (metin) ...

İnönü'nün Johnson'a cevabı... (başlık) ... (metin) ...

İnönü'nün Johnson'a cevabı... (başlık) ... (metin) ...

ABONE VE İLAN

Table with subscription rates: Adone ve İlan, Abone, İlan, etc.

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

S.B.F. Fikir Kulübünün protestosu

S.B.F. Fikir Kulübünün protestosu... (başlık) ... (metin) ...

S.B.F. Fikir Kulübünün protestosu... (başlık) ... (metin) ...

S.B.F. Fikir Kulübünün protestosu... (başlık) ... (metin) ...

S.B.F. Fikir Kulübünün protestosu... (başlık) ... (metin) ...

S.B.F. Fikir Kulübünün protestosu... (başlık) ... (metin) ...

S.B.F. Fikir Kulübünün protestosu... (başlık) ... (metin) ...

S.B.F. Fikir Kulübünün protestosu... (başlık) ... (metin) ...

S.B.F. Fikir Kulübünün protestosu... (başlık) ... (metin) ...

S.B.F. Fikir Kulübünün protestosu... (başlık) ... (metin) ...

S.B.F. Fikir Kulübünün protestosu... (başlık) ... (metin) ...

S.B.F. Fikir Kulübünün protestosu... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

Yabancı yatırımların teşvik edilmesi... (başlık) ... (metin) ...

TEŞKÜR, KARAYAYA TUTULAN 300 KİŞİ ÖLÜME PENCELESİYOR, İSTANBUL BELEDİYESİNDEN... (Advertisement section)